

NATIONAAL HULP- EN VOEDINGSCOMITEE
Plaatselijk Comité van Mechelen
Zetel : Lange Schipstraat, 27, MECHELEN.

NATIONAL DE SECOURS ET D'ALIMENT
Comité local de Malines
Conges rue des Bains, 27, MALINES

REÇU
LE 01 AOU 1917
* SECRÉTARIAT *

Benzelvigheidsbewijs N°
Kister Claes

3. Staatsangehörigkeit (geboren):
Geboren am 21 oktober 1887
Geboren des 21 oktober 1887
Nationaliteit - Nationalist

4. Beruf - Profession:
Schneemaker

5. Adresse am Aufenthaltsort
Woonplaats - Résidence:
Mechelens

6. Grösse 1 Meter
Geburtsort
Geboorteplaats - Lieu de naissance:
Mechelens

7. Wann ist der Antragsteller zuletzt in die Aufenthaltsgemeinde eingezogen?
Wanneer heeft aanvrager het laatste rich in zijn woonplaats gesitueerd?
Quand est-ce que le porteur du certificat a la dernière fois pris sa résidence dans la commune?
Mechelens

8. Von welchem Orte ist Antragsteller zugezogen?
Dit welke gemeente is aanvrager gekomen?
Quelle commune le porteur du certificat est-il venu de?
Mechelens

9. Wohnsitzgemeinde
Woonplaats - Résidence:
Mechelens

10. Zuständige Passzentrale
Bevoegd Passautoriteit - Bureau des passeports compétent:
Mechelens

11. Auf Grund welcher Legitimation
Op grond van welke legitimatie wordt het bewijs afgegeven?
Sur quelles pièces justificatives le certificat est-il délivré?
Mechelens

12. Bezeichnung zweier Zeugen
Attestation de deux témoins:
Mechelens

Anstellungsort
Affectation à l'emploi:
Mechelens

Datum
Date:
25.10.1917

Unterschrift des Beamten
Handtekening van den Beamte - Signature de l'employé:
Kister

Mechelen en zijn platteland in de greep van de Eerste Wereldoorlog: een dagelijks leven van angst en honger

Eindverhandeling tot het behalen van de graad Licentiaat (Master) in de Geschiedenis

Promotor: prof. dr. Guy Vanthemsche
Juryleden: prof. dr. Peter Scholliers
prof. dr. Jeffrey Tyssens

PROLOOG	4
INLEIDING	6
DE EERSTE WERELDOORLOG EN BELGIË	14
DE AANLOOP	14
DE DUITSE INVAL EN DE SLAG OM LUIK	17
DE CONFRONTATIE OP DE GETE	20
DE VESTING ANTWERPEN	21
OP WEG NAAR EEN IMPASSE	26
VIER JAAR LOOPGRAVEN	28
CONCLUSIE	30
DE SITUATIE VOOR 1914	32
BELGIË	32
MECHELEN EN OMGEVING	39
CONCLUSIE	50
BELGIË ONDER DE BEZETTING	52
DE BELGISCHE POLITIEK TIJDENS DE EERSTE WERELDOORLOG	52
DE DUITSE BEZETTING	54
BESTUURLIJKE ORGANISATIE	55
EEN BEPERKTE VRIJHEID	60
INKWARTIERING	61
FLAMENPOLITIK	62
DE DUITSE SOCIAAL-ECONOMISCHE POLITIEK	65
DE LOKALE OVERHEDEN IN MECHELEN EN OMGEVING	67
HET MECHELSE STADSBESTUUR	67
DE LOKALE GEMEENTERADEN OP HET PLATTELAND	69
CONCLUSIE	72
DE EERSTE OORLOGSMAANDEN IN MECHELEN EN OMGEVING	73
DE STAD	73
HET PLATTELAND	83
DE OORLOG DREIGT	85
IN DE VUURLINIE	88
VLUCHTEN OF BLIJVEN?	96
DE FORTEN VAN WALEM EN SINT-KATELIJNE-WAVER	103
CONCLUSIE	107
DE DRAAD WEER OPPIKKEN	108
MET EEN BANG HART WEER NAAR HUIS	108
BALANS VAN VIJF OORLOGSMAANDEN	111

CONCLUSIE	121
<u>LEVEN TIJDENS EEN WERELDOORLOG</u>	<u>123</u>
DEMOGRAFIE	124
INWONERS	124
NATALITEIT EN MORTALITEIT	127
ANDERE INDICATOREN	140
HULPACTIES	144
HET NATIONAAL HULP- EN VOEDINGSKOMITEIT	147
LOKALE KOMITEITEN IN HET MECHELSE	155
Algemeen	155
Samenstelling	162
RANTSOENEN VOOR DE BEVOLKING	164
ANDERE HULPORGANISATIES	171
PRIJS- EN LOONEVOLUTIES TIJDENS DE EERSTE WERELDOORLOG	173
KOMITEITSPRIJZEN IN HET ARRONDISSEMENT MECHELEN	173
DE BELGISCHE MARKTPRIJS	181
LONEN	185
INDUSTRIE EN HANDEL	187
WERKLOOSHEID	196
DE TOESTAND NA AFLOOP VAN DE EERSTE WERELDOORLOG	199
OPVORDERINGEN	203
BANNELINGEN	206
ONDERWIJS	210
SCHOOLBEVOLKING LAGER ONDERWIJS	211
SCHOOLBEVOLKING MIDDELBAAR ONDERWIJS	217
OBJECTIVITEIT, NEUTRALITEIT EN CONFLICTEN	222
VOEDING VOOR DE ZIEL	223
HET VERENIGINGSLEVEN	224
MUZIEK, TONEEL EN ANDERE KUNSTEN	224
SPORT	228
CONCLUSIE	233
<u>EINDELIJK VREDE</u>	<u>235</u>
WAPENSTILSTAND	235
BURGERSLACHTOFFERS	238
BELGIË IN EXPANSIE	241
CONCLUSIE	245
<u>BESLUIT</u>	<u>246</u>
<u>DANKWOORD</u>	<u>248</u>
<u>BIBLIOGRAFIE</u>	<u>250</u>

PROLOOG

Over de Eerste Wereldoorlog is al veel gezegd en geschreven. Het belang van de oorlog mag dan ook niet worden onderschat. Niet enkel voor België, maar voor de rest van de wereld is hij bepalend geweest. De Grote Oorlog was de allereerste oorlog die wereldwijd werd uitgevochten, de eerste oorlog waarin gifgas werd gebruikt, de eerste oorlog waarin een doelgericht stadsbombardement werd uitgevoerd en de eerste oorlog met zo veel slachtoffers. Hij maakt nog steeds deel uit van het collectieve geheugen. De éne zegt dat de oorlog mag worden beschouwd als het begin van de Postmoderne maatschappij, de andere zegt dat de oorlog een logisch gevolg is van ontwikkelingen die zich in de 19e eeuw hebben voorgedaan, en daardoor moet worden aanschouwd als het einde van het tijdperk van de traditionele Europese natiestaat. Hoe het ook zij, de Eerste Wereldoorlog was van cruciaal belang voor het verdere verloop van de mondiale geschiedenis. Historische werken over de Grote Oorlog beconcurreren mekaar in vrijwel elke bibliotheek en wanneer men even *googlet*, vindt men miljoenen artikels met betrekking tot het krijsgebeuren. Toch is het niet overbodig te blijven schrijven over het onderwerp, in tegendeel. In 2005 publiceerde Tammy M. Proctor *‘Missing in Action: Belgian Civilians and de First World War’* in het *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*¹. In dit artikel hekelt de professor van Wittenberg University dat de Belgische bevolking nauwelijks aan bod komt in het onderzoek naar de Eerste Wereldoorlog. Vooral in het buitenland wordt België al snel vergeten als het op de Grote Oorlog aankomt. De laatste jaren is er echter een verandering opgetreden. Ook mijn thesis brengt de situatie van het Belgische volk tijdens de Eerste Wereldoorlog onder de aandacht. Uit mijn eindverhandeling zal blijken dat bepaalde aspecten van dit sociale leven nog nooit zijn onderzocht in België. In die zin is mijn verhandeling een aanzet tot verder, breder en meer diepgaand onderzoek.

---

¹ PROCTOR (T.M.). “Missing in Action: Belgian Civilians and the First World War”. In: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 35, 2005, 4, pp. 547-572.

In deze thesis poog ik de dagelijkse bekommernissen van de gewone Mechelse man uit de doeken te doen. Ik probeer een beeld te schetsen van het leven in Mechelen en omgeving tijdens de Eerste Wereldoorlog. Dit werk is naar mijn mening dan ook bijzonder relevant voor de lokale geschiedenis van Mechelen en omstreken. Het toont aan hoe de gewone man, die tijdens de Eerste Wereldoorlog moest overleven, zijn hachje heeft proberen te redden. Dit werk beschrijft de massale hulpacties die op het getouw werden gezet. Alleen hadden we het nooit gered destijds. Indien niemand ons had geholpen, zowel op militair als op sociaal vlak, zou België de oorlog niet alleen hebben verloren, maar eveneens te kampen hebben gehad met een massale hongersnood.

Oorlog is een gegeven waar wij vandaag de dag enkel via televisie mee worden geconfronteerd. Wij kunnen ons met andere woorden niet voorstellen hoe mensen leven in een oorlogsklimaat. Daarom mogen wij niet vergeten dat ons land in de vorige eeuw tot tweemaal toe is bezet door een vijandige mogendheid. De Eerste Wereldoorlog heeft aan miljoenen mensen het leven gekost en haast iedereen die het heeft meegemaakt, liep traumatische ervaringen op. Door het verleden in stand te houden en te herdenken, kunnen wij als historici er misschien voor zorgen dat alle mensen blijven beseffen welke gruweldaden zo'n oorlog veroorzaakt. Op die manier hopen wij het besef in stand te houden dat, wat er ook gebeurt, nooit mag worden overwogen om de wapens weer tegen mekaar op te nemen. Ik hoop dat mijn thesis daar een zeer bescheiden steentje toe kan bijdragen.

Geert Clerbout, maart 2007

INLEIDING

Er wordt hevig op de deur gebonkt. De man sloft naar de voordeur. Wanneer hij die opent, ziet hij het bedrukte gezicht van een goede vriend. Het zweet drupt van de bezoeker zijn voorhoofd. Hij hijgt en stamelt als een bezetene. “...Verraad! Smeerlappen... in ’t café,.. Geld!... den Brusselmans, Neel... gevluht. Snel,... ze komen! Vlucht! Weg hier, ...” Na het horen van de boodschap, snelt de man naar de keuken. Van daaruit raast hij in een ijzingwekkend tempo door de rest van het huis. Af en toe houdt hij halt en graait hij iets mee. Hij gaat als een gek te werk. Amper enkele minuten later wordt er weer geklopt. En nogmaals, harder nu. Dwingender. In paniek waagt de man een laatste wanhoopspoging. Hij aanschouwt de stapel papiertjes die voor hem op tafel liggen en steekt er zoveel mogelijk in zijn mond. Hij kauwt alsof zijn leven er van afhangt, en dat is ook zo. Meer dan de helft heeft hij al doorgeslikt. De deur barst uit zijn voegen, kraakt en breekt tenslotte. Duitse pinhelmen stormen het huis binnen. De man kijkt hen angstig aan. Hij is erbij. Hij steekt zijn armen onschuldig in de lucht. Zijn mond en lippen zien zwart van de inkt...

Louis “Den Doo” Van Crombruggen is mijn betovergrootvader. Iedereen noemt hem “den Doo”, naar de laagste noot van de toonladder. Hij woont tijdens de Eerste Wereldoorlog met zijn vrouw en 6 kinderen in Hombeek, een plattelandsgemeente in de buurt van Mechelen. Eén van zijn beste vrienden, Neel, is een begenadigd tekenaar. Omdat Neel het beu is verder te lijden onder de Duitse bezetting, specialiseert hij zich in het vervalsen van Duitse marken. Het verschil is bijna niet te zien. Hij brengt slechts twee personen op de hoogte van zijn illegale praktijken: mijn bedovergrootvader en een andere gemeenschappelijke vriend, ‘den Brusselmans’. Door het scherpe oog van een Duitse officier, die in een herberg een vals briefje terugkrijgt, loopt het trio tegen de lamp. Bekend is dat Louis in een paniecreactie nog heeft gepoogd het valse geld op te eten toen de Duitsers hem kwamen arresteren. Neel wordt veroordeeld tot 30 maanden dwangarbeid. Een erg milde straf, want normaal staat op

valsemunterij de doodstraf. De flierefluiter uit Laar heeft het Duitse hof tijdens zijn proces echter handig bespeeld. Op al zijn briefjes had hij “De namaker zal door de wet beloond worden” in plaats van “De namaker zal door de wet gestraft worden” geschreven. Heeft die grap zijn vel gered? Bovendien had hij met het geld enkel rondjes betaald in het café. De Duitsers moeten hem echt als een onwetende boer beschouwd hebben: iemand met veel talent, zonder kwade bedoelingen. Hoe dan ook, Neel wordt naar een strafkamp gestuurd. Eens in Duitsland, heeft Neel in de cel portretten geschilderd van de Duitse keizer Wilhelm en zijn vrouw, alsook van verschillende hoge legerofficieren. Hij is na zijn gevangenschap teruggekeerd naar Zemst-Laar. Zijn twee kompanen, mijn voorvader en ‘den Brusselmans’, worden elk veroordeeld tot 2 jaar dwangarbeid in Duitsland. Ook zij zijn na hun straf teruggekeerd naar hun geboortedorp. Eén van Louis’ zonen, Frans, heeft de arrestatie van zijn vader als jonge knaap van 12 meegemaakt. Gek genoeg heeft hij er nooit iets van verteld aan zijn kinderen, want mijn grootvader heeft mij helaas nooit verrast met dit spannende bedverhaal.

Voor mij persoonlijk is dit meer dan een leuke anekdote, omdat één van mijn rechtstreekse voorvaderen de hoofdrol van het verhaal op zich neemt, maar ook voor de neutrale onderzoeker is dit meer dan een door de tijd aangedikt volksverhaal. Het roept immers enkele vragen op die rechtstreeks aanleunen bij de sociale problematiek van de Grote Oorlog. Eerst en vooral, wat drijft een jonge man, die voordien nooit iets heeft misdaan, tot een daad die doorgaans wordt bestraft met de dood? Vervalst Neel de bankbiljetten omdat hij ervan geniet de Duitse overheid op te lichten, of ligt er een meer structureel probleem aan de basis? Laat zijn financiële toestand het misschien gewoon niet toe om te overleven zonder te stelen? Dat laatste moet zeker het geval zijn geweest voor mijn betovergrootvader. Niet omdat ik hem niet in staat acht de regels van de wet naast zich neer te leggen, maar wel omdat ik betwijfel of iemand de toekomst van zijn vrouw en zes kinderen op het spel wil zetten om de Duitsers een loef af te steken. Dat brengt ons bij het volgende punt: de strafmaat. Hoogverraad (zoals het vervalsen van geld) wordt normaal met

de dood bestraft, maar toch wordt dat vonnis vaak niet uitgevoerd. Andere voorbeelden tonen dit eveneens aan. Het doet vermoeden dat de Duitse bezetter erg mild optrad tegen overtreders van de wet. Deden ze dat om zich populair te maken bij de bevolking? Of simpelweg uit humanitaire overwegingen? Hoe het ook zij, deze anekdote roept enkele vragen op met betrekking tot de sociale toestand van de gewone man tijdens de Eerste Wereldoorlog, en laat dat nu net het punt zijn waar mijn thesis over handelt.

De Eerste Wereldoorlog is een tragedie die het verdere verloop van de Belgische, Europese en mondiale geschiedenis heeft bepaald. Op alle mogelijke gebieden heeft de oorlog ingrijpende veranderingen teweeggebracht. Vaak wordt hier gedacht aan het gebied van staatkunde, economie, internationale defensie en de rechten van de mens, maar niet in het minst heeft de Eerste Wereldoorlog een schokgolf veroorzaakt aan de basis van de samenleving, namelijk bij het volk. Velen hebben al hun bezittingen moeten achterlaten om halsoverkop te vluchten. Een panische angst maakte zich meester van de bevolking. De gewone man in de straat, de boer, de pastoor, zij hebben de oorlog ondergaan en zich zo goed als mogelijk geschikt in hun lot. De vraag waarop ik mij in dit werk concentreer, is op welke manier zij dat hebben gedaan. Hoe hebben zij de oorlog ervaren, beleefd en ondergaan? Met welke moeilijkheden, die voor ons haast ondenkbaar zijn, hadden zij dagelijks te kampen?

De titel van mijn thesis luidt als volgt: *Mechelen en zijn platteland in de greep van de Eerste Wereldoorlog: een dagelijks leven van angst en honger*. Ik wil met andere woorden trachten te achterhalen in hoeverre de Mechelse stads- en plattelandsbevolking in het dagelijkse leven gedurende de jaren 1914-1918 heeft geleden onder de oorlogsomstandigheden. Alle bronnen uitpluizen voor de hele Mechelse omgeving zou echter jaren werk vereisen. Daarom prefereer ik mij te beperken tot een grondige studie van Mechelen-stad en één omliggende plattelandsgemeente. Mijn keuze is gevallen op Hombeek, een gemeente aan de rand van Mechelen, omwille van de eenvoudige reden dat over die gemeente de meeste gegevens zijn

bewaard gebleven. Uiteraard zal ik wel over de gemeentelijke grenzen kijken en informatie van andere dorpen integreren in mijn thesis, zij het in beperkter mate. Ook zal ik verwijzen naar de resultaten van studies die andere gebieden behelsen, om zo alles in een comparatief geheel te plaatsen. Eén van de doelen bestaat erin te achterhalen hoe de Groot-Mechelse bevolking zich heeft voorzien van voedsel en drank tijdens de Eerste Wereldoorlog. Hoe deze mensen er samen hebben voor gezorgd dat ze niet ten onder gingen vanwege het schrijnende tekort aan voedingsmiddelen. Een belangrijke vraag die ik mij stel in dat kader is in welke mate de Grote Oorlog een invloed heeft gehad op het te consumeren voedsel voor de gewone man. Daarnaast diep ik het sociale leven tijdens de oorlog volledig uit. Demografische ontwikkelingen, de industrie, prijs- en loonevoluties, werkloosheid het onderwijs en het verenigingsleven komen allemaal aan bod. Bovendien zal ik mijn studie richten op de verschillen tussen de stad en het platteland, waardoor de verschillen duidelijk naar voren komen.

Nu zal ik in mijn eindverhandeling niet enkel trachten na te gaan of de Eerste Wereldoorlog het dagelijkse leven van de mensen heeft beïnvloed en op welke manier, maar eveneens of er gedurende de oorlog een evolutie merkbaar is. Was 1917 een beter of net een slechter jaar dan 1915 en welke oorzaken kunnen daaraan ten gronde worden gelegd? Hoe uitte dat zich in de Mechelse omgeving? Dit zijn allemaal vragen die ik van een antwoord zal proberen te voorzien. En dat brengt mij bij de afbakening van het onderwerp in de tijd. De Eerste Wereldoorlog is historisch gezien heel gemakkelijk te plaatsen. Voor België begon hij op 4 augustus 1914 en eindigde hij op 11 november 1918. Toch zal mijn thesis zich niet beperken tot deze tijdspanne. Het is belangrijk te kijken naar het leven in de jaren voor de Grote Oorlog. Op die manier is er een vergelijking mogelijk en kan ik conclusies trekken met betrekking tot armoede en honger, prijzen en lonen. Heel belangrijk uiteraard is een volgend punt: hoe heeft de bevolking gereageerd op die gewijzigde situatie? Het is niet alleen interessant te weten hoe ze op de aanwezigheid van de bezetter heeft gereageerd, maar vooral hoe de bevolking solidaire strategieën heeft

ontwikkeld om ervoor te zorgen dat iedereen genoeg te eten had. Welke initiatieven en welke oorzaken liggen aan de basis van de massale voedselcampagnes die op het getouw werden gezet? Oorlog brengt samenhang. Plots laait de vaderlandsliefde hoog op. Bijna in alle gemeenten speelde politieke overtuiging geen rol meer: iedereen was Belg. Deze solidariteit onder de bevolking zal ik trachten te schetsen door anekdotes en volksverhalen. Dagboeken geven een uniek inzicht in de perceptie van de bevolking. Hoe de auteur bepaalde feiten verwoordt, zegt vaak meer dan de effectieve gebeurtenissen. Ook is het nuttig om te kijken naar de gevolgen van de oorlog op het verenigingsleven: muziek- en toneelverenigingen en sportclubs. Zij bezwijken onder de oorlogsdruk, maar net diezelfde oorlog biedt ook een voedingsbodem voor het ontstaan van nieuwe organisaties. Tot slot worden ook de naakte cijfers niet vergeten. Statistieken met betrekking tot de demografie worden geïntegreerd in de studie, om aan te tonen in hoeverre deze oorlog de toenmalige Belgische bevolking heeft beïnvloed.

Het betreft hier dus een onderzoek dat zich toespitst op de niet-militaire kant van de Wereldoorlog. Dat wil niet zeggen dat het militaire aspect niet aan bod zal komen. Het spreekt voor zich dat militaire ontwikkelingen een onmiddellijke invloed uitoefenden op het dagelijkse leven van de bevolking. De eerste oorlogsweken hebben bij het Belgische volk een schokgolf van emoties losgeweekt. Van euforie en patriottisme in de begintagen tot ongerustheid, woede en panische angst in de laatste augustus- en eerste septemberweken. Iedereen kent mensen die onder de wapens worden geroepen en burgers die slachtoffer zijn geworden van het gruwelijke oorlogsgebeuren. Bovendien waren de Duitsers vier jaar lang ingekwartierd in Mechelen en omgeving, wat onmiddellijke gevolgen heeft gehad voor het volk. Ik denk hierbij aan de inbeslagname van voedsel, vee en paarden door de Duitse bezetter. Daar komt nog bij dat de Duitse overheid vanaf 1916 start met het wegvoeren van werkloze Belgen. Zij worden tewerkgesteld in Duitse fabrieken. Ook dit heeft de angst voor de bezetter gevoed en de anti-Duitse gevoelens vergroot.

Dit lokale onderzoek wordt uiteraard geplaatst in een groter geheel. Eerst en vooral geef ik daarom een overzicht van wat de Eerste Wereldoorlog in 1914 heeft betekend voor België. Chronologisch wordt het krijgsgebeuren op ons grondgebied weergegeven en toegelicht. De meeste mensen associëren deze oorlog met een vier jaar durende loopgravenconfrontatie in de Westhoek, wat uiteraard correct is. Maar vooraleer beide partijen hun stellingen innamen in de buurt van Ieper, is er een hele reeks confrontaties uitgevochten in de rest van het land. Dit is echter slechts een kort overzicht. Wie meer wil lezen over de Eerste Wereldoorlog kan een beroep doen op *De Groote Oorlog: het koninkrijk België in de Eerste Wereldoorlog* van Sophie De Schaepdrijver². Dit is een zeer interessant werk over ons land in de Eerste Wereldoorlog. Zij behandelt alle aspecten van die oorlog en schrijft in een zeer toegankelijke taal. Ook het werk van professor Luc De Vos, *De Eerste Wereldoorlog*, is een absolute aanrader voor wie in een notendop wil kennismaken met de Grote Oorlog³. Hij kijkt bovendien over onze landsgrenzen. Mensen die geïnteresseerd zijn in het militaire aspect van WO I kunnen tenslotte een beroep doen op *De Eerste Wereldoorlog: koning Albert en zijn soldaten* van Luc Vandeweyer⁴. Hij beschrijft in detail wat er zich tussen 1914 en 1918 heeft afgespeeld op het Belgische grondgebied, met veel aandacht voor strategische keuzes, militaire opstellingen en tactische zetten.

Na deze omkadering, licht ik de situatie van België en de Mechelse omgeving uit over de situatie van voor 1914. Een algemeen overzicht waarin alle aspecten aan bod komen die later voor de oorlog zelf worden besproken. Onmiddellijk daarna komt er analyse van de Duitse bezetting in België. In dit hoofdstuk komt de bestuurlijke organisatie van het bezette gebied aan bod, net als de Duitse en de Belgische politiek tijdens de Eerste Wereldoorlog. Ook wordt besproken hoe de verschillende overheden functioneren. Dit is nodig om later te begrijpen wie waar op de ladder staat

---

² DE SCHAEPDRIJVER (S.). *De Groote Oorlog: het koninkrijk België tijdens de Eerste Wereldoorlog*. Amsterdam, Olympus, 2005, 366p.

³ DE VOS (L.). *De Eerste Wereldoorlog*. Leuven, Davidsfonds, 2003, 175p.

⁴ VANDEWEYER (L.). *De Eerste Wereldoorlog: koning Albert en zijn soldaten*. Antwerpen, Standaard Uitgeverij, 2005, 392p.

en hoe de Duitse bureaucratische structuur vier jaar heeft gewerkt in België.

Daarna spits ik mij toe op de stad Mechelen en het omliggende platteland. Eerst wordt de toestand voor 1914 beschreven, waarna ik uiteenzet hoe de oorlog zich in de eerste weken van het kriegsgebeuren heeft geconcretiseerd in de Mechelse omgeving. Hiervoor werden vele lokale werken geraadpleegd, maar wie meer wil weten over Mechelen in de eerste oorlogsweken, moet zeker eens een beroep doen op het werk van het toenmalige gemeenteraads- en Kamerlid Paul Lamborelle, *Herinneringen uit de oorlogsdagen*, dat een goede indruk geeft over hoe Mechelen in enkele weken tijd werd omgetoverd van bloeiende handelsplaats tot dode spookstad⁵.

Dit hoofdstuk wordt gevolgd door een stand van zaken in januari 1915. De burgers zijn aan het begin van de oorlog gevlucht en keren vanaf november 1914 terug naar hun woningen. Tegen januari '15 zijn de meeste mensen terug. Tijd om de schade op te nemen en vervolgens te herstellen, waarna het gewone leven weer kan worden aangevat.

In een volgend hoofdstuk diep ik de sociale toestand tijdens de daaropvolgende oorlogsjaren uit voor de stad en haar omliggende dorpen, met speciale aandacht voor Mechelen en de gemeente Hombeek. Deze problematiek wordt thematisch toegelicht. De demografie, het voedselvraagstuk, de industrie, de werkloosheid, opvoedingen, het onderwijs en het verenigingsleven komen achtereenvolgens aan bod. Voor dit grootste en meest belangrijke onderdeel van mijn thesis zijn vooral de archieven van het *Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit* uit het Antwerpse Rijksarchief van nut geweest. Helaas bevatten de archieven van het *Komiteit* veel hiaten. Bovendien zijn alle documenten vervaardigd en samengesteld in oorlogstijd, door een organisatie die pas in 1914 werd opgericht en amper vijf jaar heeft bestaan. Omwille hiervan kunnen we de

---

⁵ LAMBORELLE (P.). *Herinneringen uit de oorlogsdagen*. Mechelen, Van Doeselaer en zoon, s.d, 56p.

betrouwbaarheid van de bronnen in vraag stellen. Bovendien werden de meeste gegevens verstrekt door lokale medewerkers van het Komiteit die niet waren opgeleid om op objectieve wijze met statistisch materiaal om te gaan. Toch zijn ook dit ontegensprekelijk nuttige bronnen. Ze geven onder andere een indruk weer van de werkloosheid tijdens de Eerste Wereldoorlog en bieden een mooi inzicht in de materiële toestand van het volk. Ook voor het onderzoek naar de voedselbevoorrading van de Belgische inwoners, zijn ze onontbeerlijk gebleken. Verder zijn de getuigenissen uit het Hoembeka-archief, het Antwerpse Provinciearchief en de documenten uit het Mechelse stadsarchief voor mij van groot belang gebleken. Hiertussen bevinden zich talrijke rapporten over de toestand in Mechelen en omgeving tijdens de Eerste Wereldoorlog. *Zivilkommissar* von Abel, Mechels politiecommissaris Callant, afgevaardigden van het *Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit*, gemeentefunctionarissen, politici en verschillende pastoors uit Mechelen en omgeving hebben hun belevenissen tijdens de Eerste Wereldoorlog opgetekend. Al deze bronnen verhalen de gebeurtenissen op een bijzondere manier, waardoor ze met mekaar in verband kunnen worden gebracht én waardoor een zekere nuancering mogelijk wordt. Bovendien zijn het schitterende documenten, geschreven in de geest van de tijd. Ik heb dan ook getracht ze op die manier te interpreteren.

Tot slot geef ik een algemeen overzicht van de nasleep van de oorlog. Hier wordt ook aandacht besteed aan het aantal burgers dat in Mechelen en omgeving het leven heeft verloren door de Eerste Wereldoorlog. Verder handelt dit hoofdstuk over het België van de jaren twintig, een tijd van heropbouw en expansie.

Hoofdstuk I

DE EERSTE WERELDOORLOG EN BELGIË

De aanloop

Op 28 juni 1914 worden de kroonprins van Oostenrijk-Hongarije, aartshertog Franz Ferdinand, en zijn echtgenote Sophie door de Servische student Gavrilo Princip vermoord in Sarajevo⁶. Op zich geen groot nieuws, aangezien er wel vaker hooggeplaatste personen worden vermoord op het Europese vasteland. Servië koestert al jaren haatgevoelens jegens de dubbelmonarchie omdat die grootmacht in 1908 Bosnië-Herzegovina en de hoofdstad Sarajevo annexeerde bij het keizerrijk. Toch geeft dit conflict aanleiding tot één van de grootste en bloedigste oorlogen uit de geschiedenis. Duitsland kiest immers partij voor Oostenrijk-Hongarije, terwijl Rusland onvoorwaardelijke steun toekent aan Servië. Frankrijk bindt zich eveneens aan deze laatste alliantie, door een Frans-Russisch verdrag. Sinds de oorlog van 1870-'71 zijn Frankrijk en Duitsland bovendien aartsvijanden. Ook Groot-Brittannië kiest partij voor de geallieerde alliantie, omdat de Duitsers van plan zijn de Britse hegemonie op de internationale wateren te doorbreken⁷. Europa wordt dus verdeeld in twee grote machtsblokken.

België bezit sinds het oprichten van zijn bestaan een internationaal erkend statuut van gewapende neutraliteit. Ons land is met andere woorden een neutrale bufferstaat tussen de grootmachten Frankrijk en Duitsland. Brussel was in 1831 overigens zelf niet vertegenwoordigd bij de ondertekening van het verdrag dat België tot neutrale buffer doemde. België krijgt dus een verplichte status van gewapende neutraliteit opgelegd, om ervoor te zorgen dat Frankrijk en Nederland mekaar niet zullen aanvallen⁸. Daarenboven vormt ons land ook een uitstekende buffer tussen Duitsland en Frankrijk, die in 1870 nog een Frans-Duitse oorlog hebben uitgevochten. De

---

⁶ VAN CLEMEN (S.). *Den oorlog verklaard!* Antwerpen, Bestendige Deputatie van de Provincieraad van Antwerpen, 2003, p. 31.

⁷ VANDEWEYER (L.). *De Eerste Wereldoorlog: koning Albert en zijn soldaten*, pp. 14-18.

⁸ PEVET (A.). *Les responsables de la Guerre*. Parijs, Librairie de « l'Humanité », 1921, p. 463.

bevolking maakt zich daarom weinig zorgen in de eerste zomermaand van 1914. Niet alleen vinden de gebeurtenissen plaats in het oosten van Europa, ook houdt het volk zich vast aan de erkende neutraliteit, waardoor een inval in ons land uitgesloten lijkt. Toch houdt de Belgische regering al langer rekening met een nakend Frans-Duits conflict, getuige daarvan is de militiewet, omtrent de legerhervorming, van 1913⁹. Die wet voerde een algemene dienstplicht in, al was die bij het uitbreken van de oorlog nog lang niet volledig in werking. In de weken na de moord in Sarajevo grijpen er onrustwekkende veranderingen plaats. Duitsland moedigt Oostenrijk-Hongarije aan een gewapend conflict te beginnen tegen Servië. Dat Rusland de Serviërs zal helpen, vreest Wilhelm II niet, aangezien hij meent dat Rusland niet klaar is voor een oorlog. Ook Engeland wordt niet gevreesd, omdat de Britten geen baat hebben bij een interventie in de Balkan. Het gevaar zal dus van Frankrijk komen, maar daar heeft Duitsland zich op voorbereid¹⁰. De oorlogsdreiging wordt groter en ook Brussel beseft dat een Duitse inval op Belgisch grondgebied, om zo Frankrijk te kunnen aanvallen, tot de mogelijkheden behoort. Precies één maand na de moord beveelt Koning Albert I aan minister van Oorlog Charles de Broqueville de mobilisatie van de Belgische krijgsmacht. Dit is nog geen algemene mobilisatie, maar het leger verkeert wel in staat van ‘versterkte vredesvoet’. Verloven worden ingetrokken en de militaire lichten 1910, 1911 en 1912 worden opgeroepen¹¹. Een dag later verklaart Oostenrijk de oorlog aan Servië en start zo het domino-effect dat zal leiden tot het uitbreken van een mondiale oorlog. Een gewapend conflict is onvermijdelijk en België bereidt zich koortsachtig voor op een Duitse inval met een algemene mobilisatie op 31 juli. Op dezelfde dag roept Duitsland de toestand van *Kriegsgefahr* uit en kiest daarmee ten volle voor de aanval¹². Op de eerste dag van augustus bevestigt de Belgische regering haar militaire neutraliteit te zullen bewaren in elk conflict. Het land wordt

---

⁹ VAN CLEMEN (S.). *Den oorlog verklaard!*, p. 33.

¹⁰ DUMOULIN (M.). “Het ontluiken van de twintigste eeuw”. In: DUMOULIN (M.), GERARD (E.), VAN DEN WIJNGAERT (M.), DUJARDIN (V.). *Nieuwe geschiedenis van België II 1905-1950*. Tielt, Lannoo, 2006, pp. 788-789.

¹¹ VANDEWEYER (L.). *De Eerste Wereldoorlog: koning Albert en zijn soldaten*, pp. 19-20.

¹² DE RIDDER (A.). *La Belgique et la Guerre IV: histoire diplomatique 1914-1918*. Brussel, Henri Bertels, 1922, p.121.

daarin gesteund door Frankrijk en Groot-Brittannië. Eén dag voor de oorlogsverklaring aan Frankrijk, stuurt de Duitse keizer Wilhelm een ultimatum aan koning Albert I van België. Op 2 augustus, om 7 uur 's avonds bereiken de eisen hun bestemming. België moet de Duitse legers vrije doorgang verlenen, en zal op die manier gespaard blijven. Koning Albert en de Belgische regering verwerpen het voorstel unaniem¹³. Over de historische parlamentszitting waarin het Duitse ultimatum werd verworpen, schreef het Mechelse liberale parlamentslid Paul Lamborelle in zijn dagboek het volgende: *“Toen de Koning en de Koningin en de jonge prinsen in de zaal verschenen werd hen eene onvergetelijke ovatie gebracht door de vertegenwoordigers van alle partijen zonder onderscheid. De bekende korte rede die hij uitsprak – woorden van de hoogste vaderlandsliefde en morele betekenis – klonk als het vaste, onwankelbare besluit van een ziel die geen twijfel meer kent en voor de verdediging van het goede recht tot het uiterste bereid is.”*¹⁴ Op het ogenblik dat de koning zijn rede uitspreekt, zijn de Duitse legers via het Groot Hertogdom Luxemburg België reeds binnengetrokken. Het land verenigt zich en staat als één blok achter de beslissing van vorst en regering. Getuige daarvan volgend voorval: de voorzitter van de Franse Senaat, mijnheer Martin, stelt voor om 4 augustus uit te roepen tot nationale feestdag, omdat België die dag besliste liever het land in puin te laten schieten dan de Duitsers langs de Maas op te laten rukken om Frankrijk en Engeland aan te vallen¹⁵. Op diezelfde vierde augustusdag van 1914 verkeert ons land dus voor het eerst sinds 1831 weer in staat van oorlog¹⁶. Patriottisme laait hoog op in alle landen die worden geconfronteerd met de Eerste Wereldoorlog. Dat die oorlog zou eindigen in stinkende loopgraven, gifgas en nutteloos bloedvergieten, is op dat moment nog niet geweten. Door de plotse vaderlandsliefde en de crisis op het internationale toneel, spat de 25 jaar oude Tweede Internationale uiteen,

---

¹³ COURT REPINGTON (Lt-Col. C.). *La première Guerre mondiale (1914-1918)*. Parijs, Payot, 1922, p. 28.

¹⁴ LAMBORELLE (P.). *Herinneringen uit de oorlogsdagen*. Mechelen, p. 4.

¹⁵ SEVENS (Th.). *De Europeesche Oorlog in België van 1914 tot 1918*. Antwerpen, Lodewijk Opdebeek, uitgever, 1920, p. 31.

¹⁶ DUMOULIN (M.). “Het ontluiken van de twintigste eeuw”, p. 794.

terwijl die nog zo voor het uitbreken van de oorlog heeft gewaarschuwd¹⁷. Het internationalisme boert duidelijk op een laag pitje. Het nationale belang primeert in alle Europese landen.

De Duitse inval en de slag om Luik

Duitsland meent recht te hebben op Vlaanderen. De publieke opinie in het Rijnland op dat ogenblik is duidelijk de mening toegedaan dat België een artificieel land is, gecreëerd door Frankrijk en Engeland om Pruisen een hak te zetten¹⁸. Getuige daarvan het verslag van de Duitse oorlogsjournalist Heinrich Binder, die samen met de troepen de inval heeft meegemaakt: *“België heeft voor zijn schulden geboet. Op de wegen ziet men ze voorbijtrekken. Kleinere en grotere groepen. Duizenden en duizenden. Geen volksverhuizing in geen enkel land heeft ooit zijn kinderen op een meer elementaire en meer alomvattende wijze langs wegen en rivieren uitgedreven. Heimatloze mensen trekken door de straten van België.”*¹⁹ Voor de aanvang van de strijd gelooft niemand in de weerbaarheid van het Belgische volk. Zeker de Duitsers niet. De Duitse ambassadeur in Parijs zei één dag voor het Duitse ultimatum aan België dat de Belgen een haag zouden vormen om de Duitse troepen te zien voorbijtrekken²⁰. Later blijkt dit een grote misrekening te zijn, de Belgische weerbaarheid blijkt stugger dan verwacht. De bevolking wordt gegrepen door een onrechtvaardigheidsgevoel dat ze omzet in onvoorwaardelijk patriottisme.

De Duitse legerleiding maakt het ‘plan von Schlieffen – von Moltke’ operationeel op 4 augustus en betreft België daarmee definitief bij de

---

¹⁷ VAN REE (E.). *Wereldrevolutie. De communistische beweging van Marx tot Kim Jong Il*. Antwerpen, Standaard Uitgeverij, 2005, pp. 60-61 en VAN GINDERACHTER (M.). *Het rode vaderland. De vergeten geschiedenis van de communautaire spanningen in het Belgische socialisme voor WO I*. Tielt, Lannoo, Amsab, 2005, pp. 310-312.

¹⁸ VAN DER SCHELDEN (P. B.). *Duitschland en Vlaanderen. Wat Duitschland met Vlaanderen voorhad*. Brugge, Verbeke – Loys & Cie, 1919, pp. 169-170.

¹⁹ BINDER (H.). *Mit dem Hauptquartier nach Westen*. Stuttgart, Berlin, Deutsche Verlags-Anstalt, 1915, p. 14.

²⁰ PIRENNE (H.). *Geschiedenis van België. Van de revolutie van 1830 tot het einde van de Eerste Wereldoorlog*. Brussel, La renaissance du livre, s.d., p. 242. Pirenne schreef ook een boek *La Belgique et la Guerre Mondiale*, uitgegeven in Parijs en New Haven in 1928. De vertaling van dit boek is integraal opgenomen in de Nederlandse vertaling van zijn beroemde *Histoire de la Belgique*. Vandaar dat ik zijn werk over de Eerste Wereldoorlog niet specifiek zal gebruiken in mijn thesis. Ik verwijs steeds naar de Nederlandse vertaling van zijn *Histoire*.

Eerste Wereldoorlog. Het plan bestaat erin ons land aan te vallen op twee fronten. Enerzijds moet de Duitse rechtervleugel Luik binnenvallen, en anderzijds moeten het Duitse 1^e en 2^e leger een doorbraak forceren in het noordelijke deel van ons land²¹. Het is gebaseerd op nieuwe vervoerstechnieken en de sterkte ervan ligt verscholen in de snelheid van uitvoering. Bedoeling is de vijand steeds een stap voor te zijn. Voor Duitsland is het dan ook van het grootste belang dat Luik snel wordt ingenomen. Het is immers een cruciaal verkeersknooppunt om de grote legermassa's ten noorden van Samber en Maas naar Frankrijk te laten oprukken²². De Duitsers trekken België via Malmédy wervelend binnen en verwachten aanvankelijk niet veel tegenstand van de Belgische soldaten, maar de Luikse verdedigingsgordel, die op dat ogenblik samen met die van Antwerpen één van de meest gepantserde forten van Europa is, weerstaat de Duitse aanvallen tegen alle verwachtingen in. Luik wordt verdedigd door de 3e Belgische Legerdivisie, de 15e Brigade van de 4e Legerdivisie, vier vestingsinfanterieregimenten, enkele kleinere onafhankelijke eenheden, 500 leden van de burgerwacht en de bemanning van de twaalf forten. Samen zijn zij goed voor 32.000 manschappen, die allen onder het bevel van luitenant-generaal Leman staan²³. En die kwijt zich aanvankelijk goed van zijn taak. Het Duitse leger van generaal Otto von Emmich wordt zelfs even teruggeslagen. De geruchtenmolen verspreidt snel het vermeende goede nieuws. Het Belgische leger telde naar verluidt enkel gekwetsten ten gevolge van de lange dagmarsen. Het Duitse leger daarentegen telt op dat ogenblik al zeker 25.000 slachtoffers. De Duitse keizer zou zelfs al een wapenstilstand hebben aangevraagd van 4 dagen, anderen zeggen 24 uren. Hoe dan ook, België is al weer op weg naar de vrede. De Duitse opmars is in Luik glorieus gestopt²⁴. In Brussel verschijnen er extra edities van kranten om te rapporteren dat de slag om Luik is geëindigd in een grote Belgische overwinning.²⁵ Op het ogenblik dat die kranten worden verspreid onder de bevolking, heeft het grootste

---

²¹ VAN CLEMEN (S.). *Den oorlog verklaard!*, pp. 39-41.

²² DE VOS (L.). *De Eerste Wereldoorlog*, p. 30.

²³ DE VOS (L.). *Veldslagen in de Lage Landen*. Leuven, Davidsfonds, 1995, p. 130.

²⁴ JOHNSON (O.M.). *Vrede zij met u!* Leuven, St.-Alfonsusdrukkerij, 1934, p. 11.

²⁵ DE SCHAEPPDRIJVER (S.). *De Groote Oorlog: het koninkrijk België tijdens de Eerste Wereldoorlog*, p. 70.

deel van het Belgische veldleger zich echter al teruggetrokken, op een aantal reservisten na. De Duitse overmacht blijkt te groot.²⁶ Luik zal de geschiedenis ingaan als de eerste stad die wordt getroffen door een doelgericht stadsbombardement. Naar schatting vluchtten 15.000 à 20.000 burgers uit de stad weg in de eerste helft van augustus 1914²⁷. Toch zouden de forten nog een tiental dagen weerstand bieden. Op 15 augustus wordt het fort van Loncin, getroffen door een voltreffer in de munitiekamer, als laatste door de Duitse artillerie de lucht ingeblazen. Generaal Leman overleeft de beschieting, maar wordt gevangen genomen. De forten van Flémalle en Hollogne capituleren onmiddellijk daarna om niet hetzelfde lot te ondergaan.²⁸ Daarmee valt het Luikse bastion volledig in Duitse handen. Toch worden de verslagen Belgen als helden beschouwd. Toen de Hombeekse oorlogsgetuige Engelbert Van Cauwenbergh zijn herinneringen uit de Eerste Wereldoorlog in 1988, ruim 70 jaar na datum, optekende, was hij er nog steeds van overtuigd dat generaal Leman het fort van Loncin zelf tot ontploffing heeft gebracht om vanuit een verloren positie toch nog zoveel mogelijk Duitsers te doden.²⁹ Na de nederlaag in Luik zijn de Belgische Ardennen een vogel voor de Duitse kat. Toch ging die opmars niet zonder slag of stoot. De Duitsers richtten in vele dorpen een ware ravage aan. Ze voltrokken represailles op de Belgische bevolking voor vermeende burgeraanvallen op Duitse uhlanen³⁰. Hoewel na de oorlog is gebleken dat er in België tijdens de oorlog nauwelijks of geen francs-tireurs (burgerschutters) actief waren, heeft de Ardeense bevolking een hoge prijs moeten betalen. Tamines wordt zwaar getroffen, maar in Dinant was de slachting het meest gruwelijk: 612 burgers lieten het leven na een Duitse wraakactie.³¹

---

²⁶ DE SCHAEPDRIJVER (S.). *De Groote Oorlog*, p. 70 en BRUGMANS (H.). *Geschiedenis van den wereldoorlog 1914-1918*. Amsterdam, Scheltens & Giltay, s.d., p. 32.

²⁷ CUVELIER (J.). *La Belgique et la Guerre II: L'invasion allemande*. Brussel, Henri Bertels, 1926, p. 120.

²⁸ DE VOS (L.). *De Eerste Wereldoorlog*, pp. 35-38.

²⁹ Hoembeka-archief, Eerste Wereldoorlog. *Mijne herinneringen uit de Eerste Wereldoorlog (E. Van Cauwenbergh)*, onuitgegeven notities.

³⁰ Uhlanen zijn Duitse verkenningstroepen te paard. Zij gingen het grote veldleger vooraf in de opmars door België.

³¹ KEEGAN (J.). *De Eerste Wereldoorlog*. Amsterdam, Olympus, 1998, pp. 95-96.

De confrontatie op de Gete

Tussen de vestinggordel rond Luik en het Belgische veldleger op de Gete ligt er een groot niemandsland. Het Belgische opperbevel heeft in die streek wel een aantal bruggen opgeblazen om de Duitse opmars te stoppen, maar richt zich op de verkeerde invalswegen. De legertop verwacht een massale Duitse inval via Maastricht, maar in werkelijkheid stoten de Duitsers door tot Haspengouw via noodbruggen over de Maas in Visé³². Het Belgische leger graaft zich in aan de Gete en stelt de linies op in de streek rond Tienen en Diest³³. Op 9 augustus bereiken de eerste vijandelijke troepen de oevers van de Gete. Hoewel er in Luik op dat ogenblik nog enkele forten standhouden, heeft een groot deel van de Duitse legermacht die streek al achter zich gelaten. Diezelfde dag nog volgen de eerste vuurgevechten. De Belgische soldaten, die wel blaken van patriottisme en strijdlust, zijn vermoeid van dagenlang hard labeur om hun stelling verdedigingsklaar te maken. Bovendien eist de hitte haar tol van de ongetrainde en slecht georganiseerde Belgische soldaten³⁴. De eerste echte confrontatie volgt in Halen op 12 augustus 1914. In de voormiddag openen de Duitsers het vuur op de Belgische troepen, die voornamelijk bestaan uit soldaten te fiets. Onder leiding van generaal De Witte, die later in de adelstand wordt verheven omwille van deze slag, worden de Duitsers in een hinderlaag gelokt: de Belgen beantwoorden het vuur even niet, waardoor de vijand overmoedig ten aanval trekt met de cavalerie. Daarop trekken de Belgen met mitrailleurs alle registers open op de aanstormende Duitsers. De vijand moet zich zwaar gehavend terugtrekken³⁵. Ondanks een numerieke overmacht beslist het Duitse opperbevel in de loop van de dag de strijd in Halen definitief te staken. Deze veldslag krijgt naar analogie van de Guldensporenslag al snel de naam ‘Slag der Zilveren Helmen’.³⁶ Dit succes geeft de Belgische soldaten moed, zozeer zelfs dat er een euforische sfeer heerst. De euforie is echter van korte duur. Op 18 augustus volgt een

---

³² VANDEWEYER (L.). *De Eerste Wereldoorlog: koning Albert en zijn soldaten*, p. 62.

³³ VANDEWEYER (L.). *De Eerste Wereldoorlog: koning Albert en zijn soldaten*, pp. 63-64.

³⁴ VANDEWEYER (L.). *De Eerste Wereldoorlog: koning Albert en zijn soldaten*, p. 66.

³⁵ TASNIER (Col. d'Etat-Major), VAN OVERSTRAETEN (R.). *La Belgique et la Guerre III: Les opérations militaires*. Brussel, Henri Bertels, 1926, p. 78.

³⁶ DE VOS (L.). *De Eerste Wereldoorlog*, p. 39.

massale Duitse uitval en het Belgische veldleger wordt gedwongen zich terug te trekken tot achter de Dijle. Het hoofdkwartier van de legertop wordt in allerijl van Leuven via Mechelen (19-25 augustus 1914) overgebracht naar Antwerpen³⁷.

De vesting Antwerpen

Na de zware verliezen rond Tienen trekt het leger zich steeds sneller terug in de richting van Antwerpen. Deze terugtocht verloopt chaotisch en ongecontroleerd. De soldaten zijn bijna allemaal ondervoed en uitgeput omwille van het dagenlang marcheren. Familieleden kunnen niet worden bereikt door verschillende gebreken in de communicatie en legereenheden zitten volledig verspreid tussen Tienen en Antwerpen. Ondanks de totale verwarring slaagt het Belgische leger er toch in belangrijke informatie door te spelen aan hun Franse collega's, met name over de Duitse rechtervleugel. De geniesoldaten kunnen het Maasleger zelfs succesvol ophouden door belangrijke bruggen op te blazen en de Getevallei onder water te zetten. Eens binnen de versterkte fortengordel rond Antwerpen, is het tijd voor een ernstige reorganisatie. De troepen kunnen tevens even op adem komen³⁸. Door de beslissing om massaal terug te trekken naar Antwerpen, wordt Namen aan zijn lot overgelaten. In de stad aan de Maas vuren de Belgen hevig op de Duitsers, die ondanks hun numerieke en militaire overmacht, tot voorzichtigheid worden gedwongen. Dit geeft de Belgische legerdivisie de mogelijkheid te vluchten in de richting van Frankrijk. Via Cauvin bereiken ze onze zuiderburen. In Frankrijk schepen ze weer in naar Zeebrugge, om van daaruit naar Antwerpen te trekken. Op 25 augustus bereiken de meeste soldaten Frankrijk en worden de fortificaties van Namen opgegeven³⁹. Vanaf dat ogenblik richt het koninkrijk België alle hoop op de 'oninneembare' Scheldestad.

---

³⁷ DE VOS (L.). *De Eerste Wereldoorlog*, p. 39.

³⁸ DE SCHAEPDRIJVER (S.). *De Grootte Oorlog*, p. 92

³⁹ VANDEWEYER (L.). *Koning Albert en zijn soldaten*, pp. 85-90.

Reeds in 1859 besliste de regering Antwerpen uit te roepen tot nationale vesting. Dat de keuze op Antwerpen viel, is niet ongewoon. De Scheldestad is op dat ogenblik in volle bloei en kent een grote handelsactiviteit. De haven breidt uit en kooplieden strijken van heinde en verre neer in de metropool⁴⁰. Van toen af aan is er werk gemaakt van een dubbele fortificatiegordel rond de stad. Daarvoor waren veel onteigeningen noodzakelijk. Rond de gordel werd immers een vrij schootsveld gecreëerd. De verdediging van Antwerpen werd verzekerd door 18 forten en 13 veldschansen (of redoutes) in de eerste linie, d.i. het dichtst bij de stad zelf en 13 forten en één veldschans in de tweede linie⁴¹. De meeste forten zijn echter uit baksteen vervaardigd en enkel bestand tegen het geschut van de tweede helft van de 19e eeuw. Mede door de snelle evolutie op het gebied van oorlogstechnologie en bewapening, was er al snel nood aan modernisering van de forten. Die modernisering was volop aan de gang toen de Eerste Wereldoorlog uitbrak, maar nog zeker niet voltooid. Soms ontbrak het zelfs aan elementaire communicatie- of andere behoeften. Zo was het fort van Lizele nog niet voorzien van telefoon en waren sommige geschutskoppels nog niet in beton gegoten⁴². De modernisering moest nochtans reeds in 1912 voltooid zijn, maar het Belgische parlement had in de subsidies gesnoeid, omdat het de vernieuwing van de forten niet prioritair achtte⁴³. Toch wanen de soldaten er zich veilig in 1914. De vesting Antwerpen kent in die periode zo'n prestige dat ze de illusie van oninneembaarheid opwekt bij vele landgenoten. De situatie waarin het Belgische leger verkeert in die laatste augustusdagen van 1914 is echter niet rooskleurig. De Britten kunnen de Scheldestad niet bevoorraden, aangezien het neutrale Nederland de Westerschelde heeft afgesloten voor alle transport⁴⁴. Bovendien geldt Antwerpen nu als het zenuwcentrum van het land. Koning, toppolitici, de militaire legertop en alle ministeries verhuizen met hun hebben en houden in de richting van de provinciehoofdstad. Daar komt nog bij dat de stad wordt overstelpt met

---

⁴⁰ BEETEME (G.). *Anvers, métropole du commerce et des arts*. Antwerpen, Librairie Frans Beerts, Fils, 1887, p. 217.

⁴¹ PEETERS (J.). *België 1914*. Utrecht, Elinkwijk, 1997, pp. 83-84.

⁴² VAN CLEMEN (S.). *Den oorlog verklaard !*, p. 21-25.

⁴³ LYR (R.), (red.). *Onze helden gestorven voor het vaderland*. Brussel, S.A. belge d'imprimerie, 1922, p. 62.

⁴⁴ DE SCHAEPDRIJVER (S.). *De Groote Oorlog*, p. 93.

vluchtelingen van over heel het land⁴⁵. Om de bevolkingsmassa onder controle te krijgen, beslist burgemeester De Vos om de vluchtelingen door te sturen naar Vlaanderen, via Dendermonde naar Gent, Brugge en de Vlaamse kust. Als toemaatje wordt er een *Komiteit voor Vluchtelingonderstand* opgericht dat zetelt in de gebouwen van de Vlaamse Opera⁴⁶. Op dat ogenblik vrezen de Belgen nog voor een omsingeling van de Scheldestad en een overbevolking zou onvermijdelijk tot een hongersnood lijden. Duizenden Mechelse vluchtelingen worden samengebracht op de Groenplaats en door Mechels burgemeester Dessain en liberaal volksvertegenwoordiger Lamborelle aangemaand de stad te verlaten en verder te trekken in de richting van de kust⁴⁷. De Duitsers beginnen ondertussen met de belegering van Antwerpen. In de nacht van 24 op 25 augustus volgt er een verwoestend bombardement met een Zeppelin. Hierna doven de Antwerpenaren de lichten elke avond. De gehele stad is 's nachts niet meer dan een donkere, zwarte vlek op de landkaart⁴⁸.

Koning Albert I heeft vroeg beslist om alle hoop op Antwerpen te richten. Hiermee probeert de vorst onder meer Leuven te sparen. Hoewel de universiteitsstad mogelijkheden biedt voor een gunstige verdediging, wordt de stad zonder problemen aan de Duitsers overgelaten. De geallieerde partners hebben bedenkingen bij deze snelle aftocht, omdat België vanaf dan nog uitsluitend een defensieve rol kan spelen in de oorlog. Het leger moet er dus voor zorgen dat het druk blijft uitoefenen op de Duitse bezetter, om op die manier ademruimte aan de Fransen en de Britten op andere fronten te bieden⁴⁹. Ondertussen neemt de druk op de Belgen af. Zoals vooropgesteld in het 'von Schlieffen – von Moltke-plan' concentreren de Duitsers hun acties steeds zuidelijker. De Belgen opteren daarom voor een tactiek van uitvallen. Daarbij stoten sommige troepen zelfs door tot op enkele kilometers van Leuven en Brussel. Door één van

---

⁴⁵ DE VOS (L.). *De Eerste Wereldoorlog*, pp. 39-40.

⁴⁶ LAMBORELLE (P.). *Herinneringen uit de oorlogsdagen*, pp. 15-23.

⁴⁷ MULS (J.). *De val van Antwerpen*. Parijs, Gent, Ons Vlaanderen, 1918, p. 31.

⁴⁸ DE VOS (L.). *De Eerste Wereldoorlog*, pp. 39-40.

⁴⁹ DE SCHAEPDRIJVER (S.). *De Grootte Oorlog*, pp. 93-94.

deze uitvallen zorgt het Belgische leger voor een zodanige druk op de Duitse linies, dat de bezetter de linkerflank van het Franse leger noodgedwongen moet toestaan op te rukken. Hiervan profiterend, leggen de Fransen de slag bij de Aisne in een definitieve plooi. De Duitsers lijden er onverwachte verliezen⁵⁰. Het Duitse leger wil een voorbeeld stellen om de uitvallen van het leger en de prikacties van vermeende francs-tireurs te bestraffen. In de vroege ochtend van 25 augustus, bij het begin van de eerste Belgische uitval, schieten Duitsers in Leuven per ongeluk op mekaar. Door de algemene verwarring en omdat het nog donker is op dat ogenblik, zien ze bepaalde collega's als vijanden. Om deze fout te verdoezelen beschuldigen ze de Leuvense burgers van de schietpartijen⁵¹. Represailles zijn het gevolg. Op diezelfde 25 augustus 1914 wordt Leuven platgebrand. Deze represaille treft niet in het minst de universiteitsbibliotheek, die volledig in lichterlaaie staat. Nog veel erger zijn de 218 burgers die de dood worden ingejaagd. Ook 2.117 van de 9.000 huizen worden geheel of gedeeltelijk vernield⁵². Vooral de gerichte en opzettelijke vernieling van de meer dan 100.000 waardevolle boeken die voorgoed in de vlammen opgingen, geeft aanleiding tot wereldwijd protest. De Duitse wreedheden worden in de internationale pers in het lang en in het breed uitgesmeerd. Leuven wordt een begrip en de gehele mondiale opinie keert zich tegen het Rijnland. Duitsland genoot bij aanvang van de Eerste Wereldoorlog nog de reputatie van uiterst geciviliseerd land. Gruweldaden zoals die hadden plaatsgevonden in de Balkanoorlogen van 1912-1913 zouden nu zeker niet plaatsvinden. Van die reputatie blijft niets meer over na Leuven. De vergelijking met de Balkan wordt dan ook al snel gemaakt: *"I tell you in all truth: those things are as delicate as rose water, compared with the massacres of Louvain."*⁵³ Vooral in Amerika wordt heftig gereageerd op de Leuvense tragedie⁵⁴. Een Londense krant meldt na Leuven dat de

---

⁵⁰ LYR (R.), (red.). *Onze helden gestorven voor het vaderland*, pp. 67-68.

⁵¹ AKERSEN (J.). *Geteisterd België, of De inval der Duitschers 1914-1919. Aangrijpend en hartroerend relaas der bloedige gebeurtenissen in den wereldkrijg*. Antwerpen, Patria, s.d., p. 65 en SEVENS (Th.). *De Europeesche Oorlog in België van 1914 tot 1918*, pp. 68-69.

⁵² DE VOS (L.). *De Eerste Wereldoorlog*, p. 40.

⁵³ CHAMBRY (R.). *The truth about Louvain*. Londen, New York, Toronto, Hodder and Stoughton, 1915, pp. 61-62

⁵⁴ DE SCHAEPPDRIJVER (S.). *De Groote Oorlog*, pp. 81-83.

geallieerden de Rijn moeten oversteken en de hele Duitse oorlogsindustrie moeten vernietigen, om Leuven te wreken. The New York Tribune schrijft als reactie hierop dat de vernielde Leuvense kunstschaten na de geallieerde overwinning moeten worden vervangen door Duitse exemplaren⁵⁵. Toch vinden de Amerikaanse president Wilson en het Amerikaanse Congres dat ze vooralsnog niet moeten ingrijpen. Hun standpunt is dat Leuven geen interventie rechtvaardigt, omdat naties niet verantwoordelijk kunnen worden gesteld voor misdaden van individuen.

Voor de Duitsers is Antwerpen een bijzonder hinderlijke vesting. Ze oefent permanent druk uit op de rechterflank van hun leger en de Duitse troepen beseffen dat indien de fortengordel door een goed en tuchtvol leger wordt verdedigd, de stad bijna oninneembaar is. Door reuzesluizen kan het gebied tussen de twee fortengordels onder water worden gezet, waardoor een stormloop wordt uitgesloten⁵⁶. Op 4 september trekken Duitse troepen in de richting van Dendermonde. Via die weg hopen ze de Schelde over te steken. Voor de Belgen is dit echter een belangrijke post. Het is de toegangsweg tot Oost-Vlaanderen, vanwaar er Britse steun wordt verwacht en het is tevens de uitvalsweg voor de troepen die zich verschansen in de Antwerpse fortengordel. Als de Duitsers erin slagen om die verbinding te controleren, hebben de Belgen nog maar één uitweg: de Vlaamse kust. De Duitsers lopen ondertussen al achter op hun vooropgesteld schema. Door het mislukken van het ‘von Schlieffen – von Moltke’-plan, schuift de Duitse legertop Helmut von Moltke opzij. Hij wordt vervangen door Erich von Falkenhayn⁵⁷. Vanaf 28 september wordt duidelijk dat het leger van de keizer definitief komaf wil maken met de vesting Antwerpen. In de nacht van 1 op 2 oktober wordt de brug van Dendermonde nog opgeblazen door Belgische geniesoldaten, maar de Duitsers hebben de Schelde al overgestoken in Schoonaarde⁵⁸. Het staat vast dat de Antwerpse fortengordel op 2 oktober rechtstreeks zal worden belegerd. De koning

---

⁵⁵ ZUCKERMAN (L.). *De verkrachting van België. Het verzwegen verhaal over de Eerste Wereldoorlog*. Antwerpen, Manteau, Standaard Uitgeverij, 2004, p. 144.

⁵⁶ BINDER (H.). *Mit dem Hauptquartier nach Westen*, p. 160.

⁵⁷ DE VOS (L.). *De Eerste Wereldoorlog*, p. 83.

⁵⁸ VANDEWEYER (L.). *De Eerste Wereldoorlog : koning Albert en zijn soldaten*, p. 95.

voelt de nakende dreiging en moet een zware beslissing nemen. Als de vesting valt, zijn er drie opties: de meest logische is de overgave van het leger. In dat geval speelt België politiek noch militair een rol bij het verdere verloop van deze oorlog. De tweede optie is een uitvlucht naar het neutrale Nederland, waar een internering zal volgen. De gevolgen daarvan zijn vergelijkbaar met die van een overgave. Tot slot is er nog een allerlaatste uitweg: de kuststreek. De Britten die in Antwerpen zijn gelegerd, zullen zeker die weg kiezen. De koning twijfelt echter en neigt naar overgave. Albert I zal aan de kust immers moeten samenwerken met de Fransen en de Britten en vindt dat die samenwerking de neutraliteit van het land schaadt. Bovendien is de relatie met het Franse opperbevel verzuurd. Minister van Oorlog de Broqueville wil echter niet van een overgave weten en pleit voor een aftocht naar zee. De discussies lopen hoog op. Aanvankelijk weigert Albert I in te stemmen met de plannen van zijn eerste minister, maar uiteindelijk, wanneer blijkt dat de Antwerpse vesting de Duitse druk niet langer kan weerstaan, geeft ook de koning op 6 oktober 1914 toestemming voor een massale aftocht naar de Westhoek⁵⁹. Nagenoeg het hele Belgische grondgebied is nu in Duitse handen, op de kleine kuststrook na. De bezetter schorst de Belgische grondwet⁶⁰.

Op weg naar een impasse

De Belgische soldaten trekken afgepeigerd naar de kust. Ontmoedigd door de nieuwe aftocht, marcheren ze in de gietende regen via de Nederlandse grens in de richting van Ieper. Deze aftocht op zich is geen sinecure om te verwezenlijken. De Belgische troepen moeten op het juiste moment, ongezien verdwijnen via het stuk vrijgebleven land tussen de Schelde en de Nederlandse grens. Een strook die op sommige plaatsen slechts enkele kilometers breed is. Het feit dat de operatie toch is geslaagd, vindt zijn reden in de verrassing: iedereen verwachtte een algemene capitulatie van

---

⁵⁹ VANDEWEYER (L.). *De Eerste Wereldoorlog : koning Albert en zijn soldaten*, pp. 94-96. Dit wordt ook uitvoerig besproken in het eerste deel van de biografie van de Broqueville: HAAG (H.). *Le comte Charles de Broqueville, ministre d'Etat, et les luttes pour le pouvoir (1910-1940)*. Louvain-La-Neuve, Université Catholique de Louvain, 1990, 2 volumes.

⁶⁰ PEVET (A.). *Les responsables de la Guerre*, p. 476.

het leger. Ook de Duitsers. Koning Albert en zijn militaire staf hebben er echter anders over beslist. Eens aangekomen in de Westhoek, zijn de soldaten niet klaar voor de aanval waar het Franse opperbevel op tuurt⁶¹. Koning Albert dringt aan op een reorganisatie in Calais. Daar kunnen de troepen worden verzorgd en opnieuw uitgerust. Het Franse leger wil echter van geen wijken weten. Uiteindelijk stemt Albert in. België gaat niet in het offensief, maar moet de Yzerlinie, samen met andere geallieerde legers, tot elke prijs behouden⁶². Midden oktober zijn de meeste Belgische troepen aangekomen in de streek rond Ieper. De eerste gevechten beginnen onmiddellijk daarna. Koning Albert ontmoet de Franse generaal Foch op 16 oktober, maar wil van geen uitval weten. De Duitsers gaan wel in het offensief en steken op 22 oktober de Yzer over.⁶³ De Yzeroever moet dus al snel worden opgegeven door het Belgische leger. Vanaf nu wordt de spoorwegberm Nieuwpoort-Diksmuide de prioritaire verdedigingslinie. Om Nieuwpoort uit Duitse handen te houden, wordt de streek rondom onder water gezet. Deze actie blijkt succesvol, want de Duitse opmars wordt gestuit. De Belgische genie is bovendien niet vreemd aan het gebruik van water als verdediging. De koning keurt op 25 oktober 1914 het plan goed om een groot deel van de Yzervlakte onder water te zetten. De nacht erop zetten honderden soldaten en burgers alles in het werk om het water op de juiste manier te kanaliseren⁶⁴. Het hele hinterland wordt blank gezet en de operatie blijkt andermaal een succes. De Duitsers kunnen niet onmiddellijk verder.

In de maanden oktober en november volgt de eerste slag bij Ieper. Tegen eind oktober boeken de Duitsers stelselmatig terreinwinst, maar door een gebrek aan reserves moeten ze de aanval staken⁶⁵. De geallieerden graven zich in en hun vijanden doen noodgedwongen hetzelfde. De winter staat voor de deur en de troepen nemen een welgekomen adempauze⁶⁶. Iedereen bereidt zich in de loopgraven voor op de volgende confrontatie. Wellicht

---

⁶¹ DE SCHAEPDRIJVER (S.). *De Groote Oorlog*, p. 98.

⁶² DE SCHAEPDRIJVER (S.). *De Groote Oorlog*, pp. 98-99.

⁶³ VANDEWEYER (L.). *De Eerste Wereldoorlog: koning Albert en zijn soldaten*, pp. 104-116.

⁶⁴ VANDEWEYER (L.). *De Eerste Wereldoorlog: koning Albert en zijn soldaten*, pp. 122-127.

⁶⁵ DE VOS (L.). *De Eerste Wereldoorlog*, pp. 83-86.

⁶⁶ VANDEWEYER (L.). *De Eerste Wereldoorlog: koning Albert en zijn soldaten*, pp. 126-127.

niemand vermoedt dat de posities in de volgende vier jaar vrijwel ongewijzigd zullen blijven.

Vier jaar loopgraven

Vier jaar lang, van het najaar van 1914 tot het najaar van 1918 strijden geallieerden en Duitsers hardnekkig voor elke meter. Toch boekt geen enkele partij een opmerkelijke winst. De Britse socioloog Ashworth bestudeerde in 1968 oorlogsdagboeken en memoires van frontsoldaten en concludeerde daaruit dat de haat ontbrak om de strijd snel te beslechten. Miljoenen mensen sterven in de modder en de twee partijen beschouwen mekaar eerder als collega-pechvogels, meer dan als vijanden⁶⁷. De Eerste Wereldoorlog wordt gekenmerkt door het eerste stadsbombardement uit de geschiedenis, de eerste gifgasaanval, het gebruik van nieuwe wapens. Dit alles leidt tot een enorm hoge dodentol. Toch heeft de Grote Oorlog ook nog een andere, meer menselijke primeur. Met Kerstmis 1914 ontstaat er op het Westelijke front een spontane staakt-het-vuren van onderuit. Duitsers en Britten en later ook Belgen en Fransen beslissen om niet op mekaar te schieten. Op Kerstavond worden kaarsen aangestoken en klinken er kerstliederen uit de loopgraven. Rook- en eetwaren worden uitgewisseld en heel even is alles peis en vree. Nooit eerder in de geschiedenis zorgde een beweging van frontsoldaten tot een tijdelijk stilzwijgen van de wapens. De Duitse uitnodiging ‘You not shoot, we not shoot’, zal voor altijd in de geschiedenisboeken staan gegrift⁶⁸. Op 26 december wordt er helaas opnieuw met scherp geschoten. De volgende vier jaar blijven de twee partijen ingegraven op enkele honderden meters van mekaar. Duitsers noch geallieerden winnen terrein, beide partijen lijden zware verliezen.

In 1917 interveniëren de Verenigde Staten van Amerika in het krijgsgesbeuren na de herneming van de onbeperkte duikbotenoorlog door

---

⁶⁷ VAN DER DENNEN (J.M.). *Agressie en oorlog*. RuG, Groningen, 2005, p. 7.

⁶⁸ Voor meer informatie: JÜRGS (M.). *De kleine vrede in de Grote Oorlog: kerstmis aan het westelijk front*. Amsterdam, Mets en Schilt, 2003, 365p.

Duitsland⁶⁹. Er volgt ook een economische blokkade van Duitsland. Het zijn interne evoluties in het Centraal-Europese land, die uiteindelijk een staakt het vuren zullen inleiden. Een laatste offensief draait uit op een misser, waardoor Duitsland in een verloren positie verkeert. De bondgenoten capituleren bovendien. Intussen hebben de geallieerden op het front eindelijk een doorbraak geforceerd. Op 28 september 1918 rukken 9 infanteriedivisies maar liefst 8 kilometer op. Duitse stellingen worden ingenomen en het is voor iedereen duidelijk dat het einde nadert⁷⁰. Keizer Wilhelm wordt opgeofferd om de interne onrust in te dammen. Max von Baden wordt in Duitsland verkozen tot kanselier. Hij stelt al op 4 oktober voor om met de geallieerden te onderhandelen op basis van de 14 punten van de Amerikaanse president Woodrow Wilson. In Duitsland breekt ondertussen een grote onrust uit. Als protest tegen een laatste wanhoopsaanval ontstaat er een opstand op de vlootbasis van Kiel. Het protest breidt zich snel uit over het hele land. Er klinkt een luide roep om het einde van de oorlog, het aftreden van de keizer, de vrijlating van politieke gevangenen en democratische rechten⁷¹. De Duitse keizer gelooft op 9 november nog steeds in een gunstige afloop. Hij meent dat de troepen hem trouw zullen blijven en kunnen ingezet worden tegen de Duitse burgers. Op die manier hoopt hij de interne onrust te herstellen en zijn vorstenhuis te redden. De dag nadien vlucht hij toch naar het neutrale Nederland⁷². Intussen gaat de geallieerde opmars gewoon door. De vierde fase van het eindoffensief voor de Belgen is gepland op 11 november. De soldaten staan klaar om te vertrekken, op wat hopelijk hun laatste missie zal zijn. Zover is het niet gekomen. Om 6 uur 's ochtends komt de verlossende telegram van het hoofdkwartier. Vanaf 11 uur mag er niet meer worden geschoten⁷³. Inderdaad, op 11 november 1918 wordt in Rethondes bij Compiègne in een wagon de wapenstilstand ondertekend. Generaal Foch dicteert het verdrag. Om elf uur 's ochtends wordt het staakt-het-vuren van kracht. Er is officieel een einde gekomen aan de

---

⁶⁹ VAN CLEMEN (S.). *Den oorlog verklaard !*, p. 155.

⁷⁰ DE SCHAEPPDRIJVER (S.). *De Groote Oorlog*, p. 251.

⁷¹ VAN CLEMEN (S.). *Den oorlog verklaard!*, p. 157.

⁷² KEEGAN (J.). *De Eerste Wereldoorlog*, p. 460-461.

⁷³ VANDEWEYER (L.). *De Eerste Wereldoorlog: koning Albert en zijn soldaten*, p. 376.

Eerste Wereldoorlog⁷⁴. Het zou wel nog duren tot de bijeenkomst in Versailles in 1919 voor er een algemeen vredesverdrag wordt opgesteld. Daar wordt ook de kaart van Europa grondig hertekend. De Volkenbond wordt in het leven geroepen om een herhaling van '14-'18 te vermijden⁷⁵.

Conclusie

Na de weigering van het Duitse ultimatum aan ons land op 2 augustus 1914, verkeert België voor het eerst sinds haar bestaan op voet van oorlog. Toch heerst er bij de bevolking een opgeluchte sfeer. Vaderlandsliefde laat hoog op. In een mum van tijd staat België, dat gedoemd was tot eeuwige neutrale bufferstaat, in rep en roer. Alle militairen worden in paraatheid gebracht en vrijwilligers stromen overal toe om zich in te lijven bij het leger. Toch slaat deze euforische stemming al snel om in grote angst. Duitsland loopt België onder de voet. Het Duitse leger raast als een pletwals van Luxemburg over Luik naar Namen, Tienen en Leuven. Slechts af en toe kan het leger van keizer Wilhelm worden gestuit door een slimme zet van de Belgische genie. Koning Albert talmt te lang en houdt zich krampachtig vast aan de Belgische neutraliteit. De vorst weigert samen te werken met de geallieerden en duwt zijn land daardoor in een louter defensieve positie. België is ook simpelweg niet opgewassen tegen het Duitse geweld. In Mechelen hergroeperen de Duitsers om een frontale aanval op de versterkte vesting Antwerpen te plaatsen. Geen omsingeling, maar een brutale doorbraak in het centrum van de fortengordel. Met de vernieling van de forten van Sint-Katelijne-Waver en Walem op 1 en 2

---

⁷⁴ DE VOS (L.). *De Eerste Wereldoorlog*, p. 167.

⁷⁵ Er moet ook worden opgemerkt dat de Eerste Wereldoorlog zich voor België niet beperkt tot ons huidige grondgebied. Ook Belgisch Congo, de toenmalige kolonie van de Staat, wordt in het strijdgewoel betrokken. De Eerste Wereldoorlog is een conflict met een sterke koloniale inslag. Duitsland verteert haar neutralisatie op het internationale koloniale strijdtoneel maar moeilijk en probeert andere koloniale machten, voornamelijk Groot-Brittannië en Frankrijk, van de troon te stoten. Omwille daarvan wordt ook op Afrikaanse bodem gevochten. Vele inwoners uit verre kolonies worden bovendien ook aan het Westelijke front ingezet om de Duitsers te bekampen. Twee weken na de Duitse inval in België, start ook de oorlog tussen Duits-Oost-Afrika en Belgisch Congo. In april 1916 lopen Britse en Belgisch-Congolese troepen Duits Oost-Afrika onder de voet. Zonder noemenswaardige problemen bezetten de Belgen Rwanda en Burundi. Van dan af aan komen ook deze twee landen onder de Belgische kroon te staan. In Duits-Oost-Afrika wordt de wapenstilstand 2 dagen na deze in Europa getekend. Op dat ogenblik wordt de Belgische annexatie van Rwanda en Burundi door Duitsland erkend.

oktober is dit een feit en het Belgische veldleger trekt zich terug naar de kuststreek. Daar aangekomen neemt ons leger haar posities in nabij Nieuwpoort. De Duitsers graven zich eveneens in. Er wordt een frontlijn gevormd van de Westhoek tot ver in Frankrijk, met tussen de twee linies een onheilspellend niemandsland. Vier jaar lang blijven de posities haast ongewijzigd, met slechts af en toe een uitbraak van één van de twee kemphanen. Pas vanaf 1917 treedt er verandering op. Er verschijnt een nieuwe actor op het toneel: de Verenigde Staten van Amerika. Na de hernieuwde Duikbotenoorlog tussen Duitsland en de VSA, beslissen deze laatsten zich actief te mengen in de veldoorlog. De bezetter raakt al snel door zijn reserves heen en ook in Duitsland zelf breken sociale onrusten uit. De geallieerde mogendheden ruiken hun kans en plannen een massale aanval, met succes. De Duitsers verliezen zienderogen terrein en al snel is de wapenstilstand een feit. Op 11 november 1918 zwijgen de kanonnen. Alle betrokken landen likken hun wonden en zijn het er roerend over eens dat zoiets nooit meer mag gebeuren.

Hoofdstuk II

DE SITUATIE VOOR 1914

België

België is bij het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog het dichtst bevolkte land ter wereld. Het land wordt gekenmerkt door een permanente bevolkingsstijging, en dat al sinds de eerste algemene volkstelling van 15 oktober 1846⁷⁶. De Belgische bevolking stijgt ook in de jaren voor de Eerste Wereldoorlog zeer sterk. In 1890 telt ons land 6.069.321 inwoners. Tien jaar later is dat cijfer al opgelopen tot 6.693.548 Belgen. Bij de laatste volkstelling voor de Eerste Wereldoorlog, namelijk in 1910, is het inwonersaantal van België alweer vermeerderd, ditmaal tot 7.423.784 inwoners⁷⁷. Dit houdt in dat de Belgische bevolkingscijfer in tien jaar tijd is gestegen met bijna tien procent. In 1914 telt ons land meer dan 7,6 miljoen inwoners, waarmee België dus het dichtst bevolkte land ter wereld is, maar toch woont nog 60% van de bevolking in gemeenten of steden met minder dan 10.000 inwoners⁷⁸. De sterke groei in de bevolkingscijfers doet vermoeden dat ook de nataliteit in de periode voor de Eerste Wereldoorlog stijgt. Niets is minder waar. Vooral in de steden wordt er aan geboortebeperking gedaan, waardoor de geboortecijfers van het Rijk dalen in de laatste twintig jaar voor de Eerste Wereldoorlog. De Belgische geboortecoëfficiënten dalen van 24,66‰ in de periode 1906-1910 tot 22,53‰ in de periode 1911-1913⁷⁹. Dit alles wijst op een zich snel doorzettende geboortebeperking in België. De verklaring voor de bevolkingsstijging moet dus worden gevonden in de evolutie van de mortaliteit. Net als de nataliteit, daalt ook die gevoelig vanaf het laatste kwart van de 19^e eeuw. De sterftecoëfficiënt schommelt tot 1875, op enkele uitschieters na, rond de 22 sterfgevallen per duizend inwoners. Vanaf dan daalt de coëfficiënt gevoelig, tot 15,83‰ in de periode 1906-

---

⁷⁶ DE SMET (L.). "De bevolking". In: DENIS (J.), (red.). *Geografie van België*. Brussel, Gemeentekrediet van België, 1992, p. 294.

⁷⁷ DE SMET (L.). "De bevolking", p. 295.

⁷⁸ VAN CLEMEN (S.). *Den oorlog verklaard!*, p. 11.

⁷⁹ DE SMET (L.). "De bevolking", p. 296.

1910⁸⁰. Het aantal huwelijken per duizend inwoners blijft in België min of meer stabiel voor een lange periode. In 1890 huwen er gemiddeld 7,35 Belgen per duizend inwoners. Bij de eeuwwisseling is dat aantal gestegen tot 8,62. In 1910 tenslotte daalt het aantal trouwpartijen opnieuw, tot 7,92 per duizend inwoners⁸¹. Vanaf 1880-1890 kiezen mensen er bovendien vaker voor om een scheidingsprocedure te starten, hoewel dit tot na de Eerste Wereldoorlog vooral een stedelijk fenomeen blijft⁸².

België is aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog een land in industriële bloei. Onvrijwillige werkloosheid komt nagenoeg niet voor. Het land is in 1914 dan ook niet toevallig de vijfde economische macht en de vierde handelsmacht ter wereld⁸³. België kent een traditie van vrijhandel en heeft een industrie die vooral steunt op de eerste grote industriële revolutie. Onze nijverheden zijn met andere woorden nog steeds gebaseerd op stoom- en ijzertechnologie, met als exponenten daarvan de Waalse mijnen en Cockerill. Bovendien is onze industrie zeer gericht op export. Antwerpen is daarom heel belangrijk voor ons land. Het heeft Hamburg, Rotterdam en Londen achter zich gelaten en komt als wereldhaven onmiddellijk na New York⁸⁴. Ook de spoorwegen spelen in deze exportgerichte economie een belangrijke rol. België introduceerde in 1935 als pionier op het Europese vasteland de ‘Yzeren weg’ en beschikt onmiddellijk na de eeuwwende reeds over een uitgebreid spoorwegennet. België springt als eerste op het Europese vasteland op de kar van het hoogkapitalisme en leidt daarmee haar expansie in. Belgische ondernemingen floreren in het buitenland. Ze rijven miljoenencontracten binnen voor gigantische projecten over de hele wereld. Empain bouwt onder meer de Parijse ondergrondse, spoorwegen in China en de visionaire stad Heliopolis in Egypte. Ons land zweert bij de vrijemarkteconomie en vaart er doorgaans wel bij. Bovendien wint de automobielsector aan belang en wordt rubber een gegeerde grondstof.

---

⁸⁰ DE SMET (L.). “De bevolking”, p. 296.

⁸¹ <http://statbel.fgov.be> op 2 april 2007.

⁸² BRUNEEL (C.). “Antwerpen en Brabant (1830-1960): demografie, verstedelijking, immigratiestromen” . In: VAN UYTVEN (R.), BRUNEEL (C.), KOLDEWEIJ (A.M.), (red.). *Geschiedenis van Brabant van het hertogdom tot heden*. Zwolle, Waanders, Leuven, Davidsfonds, 2004, pp. 610-611.

⁸³ DE SCHAEFDRIJVER (S.). *De Grootte Oorlog*, pp. 11-12

⁸⁴ VAN CLEMEN (S.). *Den oorlog verklaard!*, p. 11.

Koning Leopold II draagt zijn kolonie Congo in 1908 over aan de Belgische staat, waardoor ons land kan profiteren van de vele grondstoffen, met als voornaamste rubber, die Congo rijk is. Een jaar eerder, in 1907 leverde het Congolese rubber zo'n 5.914.846,10 frank op, iets wat vandaag kan worden vergeleken met een opbrengst van ongeveer 30 miljoen euro⁸⁵. Toch gaat het met de industrie in België niet zo goed als men mag verwachten. Zelfs na het herstel van de crisis in de wereldeconomie na 1895, blijft ons land minder dynamisch en minder inventief bij de ontwikkeling van nieuwe industrieën ten opzichte van andere industriële grootmachten. België blijft teren op de oude industrieën. Het tijdperk van auto en elektriciteit kan het Belgische kapitaal maar matig boeien⁸⁶.

Volgens de volkstelling van 1910 is 21,5% van de actieve bevolking in ons land werkzaam in de landbouw⁸⁷. België telt op dat ogenblik iets minder dan 800.000 landbouwers⁸⁸. Zij zijn aan het begin van de 20e eeuw aan het herstellen van de zware crisissen tussen 1880 en 1895. In die periode bereiken de prijzen voor landbouwproducten ongeziene diepten, met soms een daling van 40%. De tarweprijs wordt in 1895 zelfs gehalveerd⁸⁹. Vooroorlogse statistieken tonen bovendien aan dat slechts éénzesde van de bedrijven groter was dan 10 ha⁹⁰. Bovendien beschikt rond 1900 zo'n 80% van de boerenbevolking over een grond van maximum 5 ha⁹¹. Ons land telt dus vele kleine landbouwers en die zien hun inkomsten smelten als sneeuw voor de zon. Het hoofd boven water houden is amper mogelijk, niet in het minst omdat tegen het einde van de eeuw zo'n 90% van de boerenbevolking op een gepachte grond werkt⁹². Dit wil dus zeggen dat het

---

⁸⁵ VANGROENWEGHE (D.). *Rood rubber. Leopold II en zijn Kongo*. Leuven, Van Halewijck, 2004, p. 216.

⁸⁶ MERENNE-SCHOUMAKER (B.), VANDERMOTTEN (C.). "De industrie". In: DENIS (J.), (red.). *Geografie van België*. Brussel, Gemeentekrediet van België, 1992, p. 372.

⁸⁷ VAN HECKE (E.). "De landbouw". In: DENIS (J.), (red.). *Geografie van België*. Brussel, Gemeentekrediet van België, 1992, p. 334.

⁸⁸ VAN CLEMEN (S.). *Den oorlog verklaard!*, p. 11.

⁸⁹ WITTE (E.). "Arm Vlaanderen (XIXe eeuw)". In: DOEHAERD (R.), SOLY (H.), WITTE (E.), (red.). *Geschiedenis van Vlaanderen. Van de oorsprong tot heden*. Brussel, Historische Getuigen/La renaissance du livre, 1983, p. 187.

⁹⁰ DE LEPELEIRE (A.). "Land- en tuinbouw in Vlaanderen". In: DENUCE (J.), (red.). *Vlaanderen door de eeuwen heen, deel II*. Elsevier, Amsterdam, Antwerpen, Standaard, 1932, p. 330.

⁹¹ VAN ROOSBROECK (R.). *Geschiedenis van Vlaanderen III: Van de Franse tijd tot 1940*. Hasselt, Heideland-Orbis, 1973, p. 280. (TWINTIG EEUWEN VLAANDEREN, 3).

⁹² WITTE (E.). "Arm Vlaanderen (XIXe eeuw)", p. 184.

vooral kleine en middelgrote, afhankelijke landbouwers zijn die onze gewesten bevolken. Ook door de ontwikkeling van nieuwe technologieën, zoals stoomscheepvaart, komen de boeren in de problemen. Graan wordt bijvoorbeeld heel goedkoop ingevoerd uit onder meer Rusland en Canada⁹³. In 1910 bedraagt het aandeel van de landbouw in het BNP nog amper 15 à 20 procent⁹⁴. De situatie waarin deze boeren zich bevinden kan voor het uitbreken van de oorlog ellendig worden genoemd. Om de touwtjes aan mekaar te kunnen knopen, leiden de boeregezinnen, die vooral in Vlaanderen talrijk zijn, een bestaan van hard zwoegen en ploeteren. Veel landbouwers en veehouders zoeken bovendien nog een bijverdienste in de industrie. Hoewel het fenomeen redelijk beperkt blijft, emigreert een aantal boeren en loonarbeiders in deze periode naar het buitenland, omdat de situatie hier nagenoeg onhoudbaar is⁹⁵.

Vanaf 1896 breekt er voor de Belgische bevolking een periode aan van stijgende welvaart. Na de crisissen van de jaren 1870 en 1880 bereikt de groeivoet van de Belgische industriële productie net voor de eeuwwisseling opnieuw de kaap van de 3,5% per jaar⁹⁶. Ondanks deze voorspoed, komt ons land door verschillende socialistische protestacties vanaf medio jaren 80 terecht in een stroomversnelling van sociale evoluties. Hoewel op economisch gebied België alles voor de wind gaat, is er nood aan een democratisering van het bestel. De macht in het België van de vroege 20^e eeuw wordt te veel geconcentreerd bij een beperkte groep invloedrijke personen. Die toplaag profiteert van de grote massa onderbetaalde arbeiders. Bovendien is in ons land het algemeen enkelvoudig stemrecht nog niet ingevoerd, waardoor de industriële top ook nauw is verweven met de politieke bovenlaag. De onvrede bij het proletariaat uit zich onder meer in de bekende stakingsgolven van 1886 en '87 die bloedig de kop worden ingedrukt. Toch laten de socialisten zich niet ontmoedigen. In 1902 volgt er een slecht georganiseerde staking, die snel wordt afgeblazen, maar in 1913

---

⁹³ WITTE (E.). "Arm Vlaanderen (XIXe eeuw)", p. 187.

⁹⁴ WITTE (E.). "De burgerlijke democratie verruimd". In: WITTE (E.), CRAEYBECKX (J.), MEYNEN (A.). *Politieke geschiedenis van België*. Brussel, Vubpress, Antwerpen, Standaard Uitgeverij, 1997, pp. 130-131.

⁹⁵ WITTE (E.). "De burgerlijke democratie verruimd", p. 131.

⁹⁶ WITTE (E.). "De burgerlijke democratie verruimd", p. 102.

is het wel menens. Een massale vreedzame actie beweegt de toenmalige regering tot toegevingen. Bij de eerste tegemoetkomingen stopt de socialistische partijleiding haar massale stakingsactie. Zij is er immers van op de hoogte dat koning Albert I en regeringsleider de Broqueville bereid zijn tot een grondwetsherziening (algemeen stemrecht)⁹⁷. Bovendien staan ook de grote industriëlen niet langer weigerachtig ten opzichte van een verbetering van de materiële omstandigheden van de arbeider. De loonkost stijgt dan wel, maar tegelijk ook de koopkracht van het proletariaat, wat de liberale staat ten goede komt. Mensen als Ernest Solvay zien al snel de perspectieven die de arbeider als consument kan bieden⁹⁸. De Eerste Wereldoorlog, die een jaar later uitbreekt, zet de uitvoering van deze beloftes voorlopig in de koelkast. Geleidelijk aan investeren de opeenvolgende regeringen vanaf het laatste kwart van de 19^e eeuw meer in de sociale sector, met de oprichting van pensioen- en ziektekassen. Ook de mijnarbeid wordt in 1909 beperkt tot 9 uur per dag en twee jaar later wordt ze verboden voor vrouwen en jongens onder de 14 jaar⁹⁹. De oorlog zorgt er bovendien voor dat de arbeidersklasse meer sociale rechten krijgt vanaf 1919, met onder meer de invoering van het algemeen enkelvoudig mannenstemrecht.

Op politiek vlak wordt België aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog nog steeds gedomineerd door katholieke conservatieven. In 1893 wordt de toenmalige regering bewogen tot de invoering van het algemeen meervoudig mannenstemrecht. Hiermee wordt het cijnskiesstelsel afgeschaft en kunnen meer mannen zich mengen in het politieke debat. Toch wordt er voor gezorgd dat de bestaande hegemonie niet wordt doorbroken. De 850.000 gerechtigden met één stem wegen immers niet op tegen de 1.240.000 stemmen van vooraanstaande en rijke burgers. Bij de verkiezingen van 1894 behouden de katholieken dan ook hun meerderheid. In de Kamer bezetten ze 68% van de zetels. De BWP springt over de liberalen en behaalt 18%. Het grootste slachtoffer van de

---

⁹⁷ WITTE (E.). “De burgerlijke democratie verruimd”, pp. 113-114.

⁹⁸ WITTE (E.). “De burgerlijke democratie verruimd”, pp. 104-105.

⁹⁹ WITTE (E.). “De burgerlijke democratie verruimd”, p. 126.

grondwetsherziening blijkt duidelijk de liberale partij, die nog slechts 13% van de zetels in haar bezit heeft. Bij aanvang van de 20^e eeuw is België de eigenaar van een zeer ingewikkeld kiessysteem. De resultaten van verschillende verkiezingen worden elk op een eigen manier berekend. Bovendien is het niet noodzakelijk dat de grootste partij ook de meeste zetels verwerft. Bij de verkiezingen van 1904 en 1908 behalen de liberalen en socialisten samen meer stemmen dan de katholieken, maar toch blijven die laatste regeren met een absolute meerderheid¹⁰⁰. Beetje bij beetje brokkelt de katholieke dominantie af tussen 1904 en 1910. In dat laatste jaar bekleedt de katholieke partij nog 86 van de 166 zetels in de Kamer van Volksvertegenwoordigers. Twee jaar later, in 1912, trekken ze het laken duidelijk weer dicht naar zich toe, met 101 zetels. Let wel, vanaf 1912 telt de Kamer 186 en niet langer 166 zetels. De liberalen behalen 44 zetels en de socialisten sluiten het rijtje met 36 zetels. In 1914 worden er opnieuw verkiezingen gehouden, omdat de grondwet bepaalt dat de Kamer halverwege de legislatuur voor de helft moet worden vernieuwd¹⁰¹. De uitslag is voorspelbaar. Slechts enkele kleine wijzigingen worden doorgevoerd. De katholieke, liberale en socialistische partij bekleden nu respectievelijk 99, 45 en 40 zetels in de Kamer van Volksvertegenwoordigers¹⁰². Ook twee daensisten zetelen mee in de Kamer. In de Senaat vinden we dezelfde machtsverhoudingen terug. De katholieken leveren na de verkiezingen van 1912 nog 70 senatoren, de liberalen 30 en de socialisten 12. Bij het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog is Charles de Broqueville premier van België. Zijn regering telt op dat ogenblik een aantal jonge veertigers zoals Paul Berryer, Henri Carton de Wiart, Aloïs van de Vyvere, Paul Segers en Prosper Poulet. Die laatste is de ontwerper van de wet die kinderen van 6 tot 14 jaar verplicht naar school te gaan, goedgekeurd in 1914. België wordt op dat ogenblik verdeeld door een schoolkwestie. Reeds in de 19^e eeuw wordt er in ons land een schoolstrijd uitgevochten: liberalen en katholieken pleiten voor een gelaïciseerd

---

¹⁰⁰ DUMOULIN (M.). “Het ontluiken van de twintigste eeuw”, p. 750.

¹⁰¹ GERARD (E.). “De binnenlandse politiek”. In: VAN DEN WIJNGAERT (M.), BUYST (E.), GERARD (E.), LUYTEN (D.), VANDEWEYER (L.). *België, een land in crisis, 1913-1950*. Antwerpen, Standaard Uitgeverij, 2006, p. 67.

¹⁰² DUMOULIN (M.). “Het ontluiken van de twintigste eeuw”, p. 751.

openbaar onderwijs om de katholieke hegemonie te doorbreken. De katholieken van hun kant vinden dat de overheid niet meer dan een ondersteunende rol mag spelen. Zeker het lager onderwijs hoort de Kerk toe¹⁰³. Het is in die optiek dat de wet-Poullet moet worden geïnterpreteerd: na het verbod op kinderarbeid moeten alle kinderen naar school. De katholieken willen hun machtsgreep op de jeugd niet verliezen. Deze regering voert wel meer sociale wetten in. De wet-Carton de Wiart op de bescherming van het kind is er een ander voorbeeld van. Ten opzichte van de voorgaande regeringen is die van de Broqueville in zekere mate vooruitstrevend te noemen. Door de spanningen met de socialisten en het grote arbeidersvraagstuk, is de premier bereid toegevingen te doen aan de arbeidersmassa. De massale werkstaking van 1913 is daar niet vreemd aan. In dat opzicht staat hij zelfs niet weigerachtig ten opzichte van de invoering van het algemeen enkelvoudig stemrecht. Bovendien is zijn regering veel jonger dan de voorgaande. Zijn ministers staan een meer sociale politiek voor dan vroeger het geval was en zijn bereid de arbeiders, zij het onder toenemende druk van die politiek bewuste massa, langzamerhand te integreren in het politieke België.

Naast de problemen die de arbeiders en de boerenbevolking teisteren, kampt ons land ook nog met een groot taalprobleem. Bij de volkstelling van 1910 zegt 54% van de mensen zich uit te drukken in het Vlaams, maar toch is de hele Belgische administratie nog een overwegend Franstalige aangelegenheid. Door middel van vele taalwetten wordt dit Franstalige monopolie langzamerhand teruggeschroefd, maar aan het begin van de Eerste Wereldoorlog is het einde van de tunnel nog lang niet in zicht. In tegendeel, de Vlaamse eisen worden slechts zeer geleidelijk ingewilligd. Niet in het minst omdat de machthebbers in Vlaanderen behoren tot de hogere klasse, die zich uitsluitend in het Frans uitdrukt. Omwille daarvan komt er in het gebied ten noorden van Samber en Maas een Vlaamse Beweging op gang. Dit is een verzamelnaam voor een geheel van partijen, principes, personen en organisaties die zich inzetten voor het herwaarderen

---

¹⁰³ GERARD (E.). “De binnenlandse politiek”, p. 68.

en het erkennen van de Vlaamse taal in België. De belangrijkste eisen van deze beweging voor het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog zijn de vernederlandsing van de Genste universiteit, waar zowel politici als het bisdom tegen gekant zijn en de tweetaligheid van het leger. In 1913 wordt deze laatste eis gedeeltelijk ingewilligd. Nieuwe Vlaamse rekruten worden in hun eigen taal opgeleid, maar de bevelen worden nog steeds in het Frans gegeven¹⁰⁴. Dit zou tijdens de Eerste Wereldoorlog tot grote problemen leiden. Bovendien is er bij de aristocratie lange tijd geen bereidwilligheid tot enige toegevingen. Een groot deel ervan beschouwt het gewone Vlaamse volk als minderwaardig. Louise Empain, zus van baron Edouard Empain en echtgenote van generaal Denis, zei jaren na de oorlog nog dat de frontsoldaten uit de Eerste Wereldoorlog wel Frans verstonden zolang ze maar genoeg werden gestraft als ze zich van de domme hielden¹⁰⁵. De vernederlandsing van de Gentse universiteit wordt door de regering op de lange baan geschoven. Reeds in 1910 treden drie politici op de voorgrond, een socialist, een liberaal en een katholiek, om de Beweging te steunen in haar doelen. De inspanningen van Frans Van Cauwelaert, Louis Franck en Camille Huysmans, ook bekend als de ‘drie kraaiende hanen’, blijken echter niet voldoende, want bij het uitbreken van de oorlog is er nog niets veranderd¹⁰⁶. De eisen van de Vlaamse Beweging worden tijdens de Eerste Wereldoorlog door de Duitse bezetter netjes ingewilligd. Op die manier probeert Duitsland, via een *Flamenpolitik* (zie later), het Vlaamse volk voor zich te winnen¹⁰⁷.

Mechelen en omgeving

De streek rond Mechelen bevestigt de tendens die zich op nationaal niveau voordoet. Toch zijn er enkele verschillen merkbaar. Hoewel de landbouwnijverheid de belangrijkste werkgever is, daalt ook hier, net als in de rest van het land, het aantal actieven in de landbouw tussen 1896 en

---

¹⁰⁴ VAN CLEMEN (S.). *Den oorlog verklaard!*, p. 14.

¹⁰⁵ CLERBOUT (G.). “Victoire Van Nuffel: feministe en kampioene”. In: *’t Ridderke*, jg. 21, nr. 3, 2006, p. 92.

¹⁰⁶ WILLEMSSEN (A.W.). *De Vlaamse Beweging I: Van 1830 tot 1914*. Hasselt, Heideland-Orbis, 1974, pp. 374-375. (TWINTIG EEUWEN VLAANDEREN, 4).

¹⁰⁷ VAN ROOSBROECK (R.). *Geschiedenis van Vlaanderen III*, p. 188.

1910. Voor de provincie Antwerpen is dit een daling van ongeveer 4.000 tewerkgestelden. Toch is Antwerpen door deze industriële groei nog geen industriële provincie. De industrie is namelijk geconcentreerd in enkele gebieden. Het volk dat niet in één van deze gebieden woont, verdient de kost nog voornamelijk in de landbouwsector. Mechelen is aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog een randgebied. Zelf is de stad zeker niet volledig geïndustrialiseerd, maar een deel van de bevolking werkt wel in de bloeiende spoorweg- of meubelsector, of voor de bedrijven gelegen in het industriële centrum rond de waterwegen Kanaal van Willebroek, Rupel en Schelde¹⁰⁸. Mechelen is in die dagen dus niet één van de toonaangevende industriecentra van ons land, maar het belang van de Mechelse industrie mag toch niet worden onderschat. Onder meer de befaamde meubelmakers zorgen nog voor heel wat tewerkstelling. Ook de ontwikkeling van het spoorwegennet, waarvan de stad een belangrijk verkeersknooppunt vormt, biedt heel wat banen aan de bevolking. Sinds 1831 is de Centrale Constructiewerkplaats (Arsenaal) van de Belgische spoorwegen in Mechelen gevestigd. Dit zorgt ervoor dat veel mensen zich in de streek komen vestigen. Deze onderneming biedt in 1890 werk aan zo'n 3.500 werknemers. Tot aan de Eerste Wereldoorlog blijft dit cijfer ongeveer stabiel¹⁰⁹. Mechelen is bij de overgang naar de 20^e eeuw het kloppende hart van de Belgische spoorwegindustrie. Sinds 1884 investeert de Staat in het aanleggen van buurtspoorwegen. Rond enkele centra, waaronder Mechelen, wordt een netwerk van stations in kleinere dorpen aangelegd¹¹⁰. Op die manier worden de handel en de mobiliteit bevorderd. Bij het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog tellen de Staatsspoorwegen ongeveer 1.050 stations en haltes. Daar moet men nog enkele particuliere stations bijtellen, zodat er zich in totaal ongeveer 1.150 haltes, goed voor 1 per 4,5 km, op ons grondgebied bevinden¹¹¹. Voor het Arsenaal betekent dit buurtspoorwegennetwerk een nieuwe verhoging van het arbeidsvolume. Bovendien krijgen de lokale spoorwegmaatschappijen vanaf 1906 ook

---

¹⁰⁸ VAN CLEMEN (S.). *Den oorlog verklaard!*, p. 15.

¹⁰⁹ PLUYMERS (B.). "De snelle demografische en industriële groei, 1836-1914". In: VAN UYTVEN (red.). *De geschiedenis van Mechelen. Van Heerlijkheid tot Stadsgewest*. Tielt, Lannoo, 1991, p. 224.

¹¹⁰ VAN ROOSBROECK (R.). *Geschiedenis van Vlaanderen III*, p. 289.

¹¹¹ DE BOT (H.). *Het station, poort van het dorp*. Brochure voor Open Monumentendag Vlaanderen, 2006, p. 2.

buitenlandse bestellingen binnen, waardoor het aantal tewerkgestelden in de sector alsmaar toeneemt. Desalniettemin is het omliggende platteland van de stad voornamelijk gericht op de productie en export van voedingswaren. De dorpen ten zuiden van Mechelen (Hombeek, Leest), hebben een gunstige leembodem voor het telen van onder meer granen, aardappelen, suikerbieten en vlas¹¹². Heffen, dat tussen Dendermonde en Mechelen ligt en zich in het oostelijke uiteinde van de Vlaamse Vallei bevindt, heeft een zandleemgrond, terwijl de dorpen noordelijker gelegen, tussen Mechelen en Antwerpen, zich goed lenen tot het kweken van fruit en groenten. Sint-Katelijne-Waver is hier hét toonaangevende dorp op het gebied van groenteteelt¹¹³. Deze teelt kent een lange traditie, maar vanaf 1895 wordt de productie opgedreven om niet alleen aan de stedelijke, maar ook aan de buitenregionale en buitenlandse vraag te kunnen voldoen. Tegen 1910 is het aandeel van de tuinbouw in het Mechelse landbouwareaal tot 16% gestegen. Als reactie op de crisissen van de jaren 1880 hebben de landbouwers zich tegen de eeuwvende gespecialiseerd. De traditionele graanteelt wordt vervangen door meer gespecialiseerde bezigheden, zoals het kweken van tomaten in serres¹¹⁴.

Deze cijfers van economische voorspoed spiegelen zich ook af in de demografische ontwikkelingen van de streek. De bevolkingsgroei van het arrondissement Mechelen blijft door de trage industriële groei in de streek tot ca. 1890 opmerkelijk lager dan die van België. Daarna is er een sterke ontplooiing, hoewel de aangroei in vergelijking met de provincie Antwerpen nog steeds gering is¹¹⁵. Zowel in de stad als op het omliggende platteland stijgt de bevolking gestaag tussen 1890 en 1910. Mechelen zelf ziet haar bevolking groeien van 51.014 inwoners in 1890 tot 55.705 mensen in 1900. Tien jaar later tenslotte telt de stad 59.142 inwoners. Op het platteland merken we een analoge groei. Als we de inwoners van de huidige deelgemeentes samentellen komen we tot volgend resultaat: 8.056

¹¹² MARECHAL (R.), AMERYCKX (J.), LANGOHR (R.). "De bodems". In : DENIS (J.), (red.). *Geografie van België*. Brussel, Gemeentekrediet van België, 1992, p. 254.

¹¹³ MARECHAL (R.), AMERYCKX (J.), LANGOHR (R.). "De bodems", p. 249.

¹¹⁴ PLUYMERS (B.). "De snelle demografische en industriële groei, 1836-1914", p. 229.

¹¹⁵ AERTS (J.), RAYMAEKERS (R.A.). *Het arrondissement Mechelen: een regionaal-economisch onderzoek*. KUL, Leuven, Centrum voor Economische Studiën, 1961, pp. 14-15.

inwoners in 1890, 9.076 bij de eeuwwende en 10.270 inwoners in 1910¹¹⁶. In het arrondissement Mechelen liggen de geboortecijfers na 1895 procentueel gezien iets hoger dan die in het Rijk, de sterftes iets lager en de migratie is nagenoeg in evenwicht. Dit wijst erop dat de levensstandaard in en rond Mechelen aan het begin van de 20^e eeuw iets hoger mag worden ingeschat dan het Belgische gemiddelde. En de mensen houden rekening met die levensstandaard. De daling in de geboortecijfers van 34,5 geboorten per 1.000 inwoners in 1890 tot 19,2 geboorten per 1.000 inwoners in 1910 kan worden toegeschreven aan een mentaliteitswijziging. De mensen geraken vertrouwd met een hogere levensstandaard dan voordien en willen die niet in het gedrang brengen door te veel kinderen op de wereld te zetten¹¹⁷. Dit stedelijke fenomeen weerspiegelt zich ook in de geboortecijfers van het hele Rijk, zoals eerder reeds werd aangetoond.

Net als de rest van het land wordt Mechelen vanaf de jaren 80 van de 19^e eeuw wakkergeschud door massale arbeidersprotesten. Na twee mislukte pogingen in 1871 en 1877, wordt de Mechelse afdeling van de Belgische Werkliedenpartij in 1885 eindelijk opgericht. Onder impuls van Frans Verbelen worden ideologische doeleinden, met als voornaamste het algemeen stemrecht, op straat gemanifesteerd. De Mechelse gemeenteraad ziet zich op 24 december 1884 dan ook genoodzaakt een politieverordening uit te vaardigen om de ‘revolutionaire manifestaties’ een halt toe te roepen¹¹⁸. Massale betogingen worden tot 1896 verboden in de Dijlestad. In 1893 wordt het algemeen meervoudig stemrecht ingevoerd, maar de socialisten slagen er nog steeds niet in politieke mandaten te veroveren in het Mechelse stadsbestuur. De katholieken voeren ook in Mechelen het hoge woord in de eerste jaren van de 20^e eeuw. Edouard De Cocq is burgemeester van Mechelen, volksvertegenwoordiger, provincieraadslid en

---

¹¹⁶ PLUYMERS (B.). “De snelle demografische en industriële groei, 1836-1914”, p. 221.

¹¹⁷ PLUYMERS (B.). “De snelle demografische en industriële groei, 1836-1914”, p. 221.

¹¹⁸ (red.). *1000 Jaar Mechelaars en hun bestuurders*. Mechelen, Waanders, Diogenes i.s.m. de stad Mechelen, de Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst en de Gidsenbond Mechelen, s.d, p. 459. (WAAR IS DE TIJD?, 19).

plaatselijk katholiek partijvoorzitter¹¹⁹. Om hun tegenstanders een loef af te steken, start de *Gazet van Antwerpen* al in 1896 met een Mechelse editie. De ‘*Gazet van Mechelen*’ wordt dé katholieke spreekbuis bij uitstek. Pas in 1911, wanneer de katholieken en de liberalen met één lijst naar de kiezer trekken, veroveren zij 8 van de 27 zetels in het Mechelse stadsbestuur. Meubelmaker Jan Houthuys wordt dankzij die verkiezingen de eerste socialist die zetelt in de gemeenteraad¹²⁰. In 1909 wordt de Mechelse katholieke partij verdeeld in een tweestrijd. Door het plotse overlijden van burgemeester De Cocq ontstaat er een machtsvacuüm. Eerste schepen Jules Nobels maakt aanspraak op de burgemeestersjerp en het mandaat van volksvertegenwoordiger. Zijn partijgenoten steunen hem echter niet, omdat hij steun verleent aan de eisen van de Vlaamsgezinde arbeiders. Daarom wordt geopteerd voor Karel Dessain als burgemeester, wat meteen tot gevolg heeft dat Nobels wegens onvrede zijn schepenambt opgeeft¹²¹. De 38-jarige Dessain stamt uit een Luikse drukkersfamilie en wordt aanzien als een typische Franstalige aristocraat. Van bij zijn aanstelling bekrachtigt hij zijn leiderschap en in 1913 wordt hij plaatselijk partijvoorzitter en arrondissementeel ondervoorzitter¹²². Ondertussen woedt de taalstrijd in alle hevigheid, ook in de Dijlestad. In 1875 wordt het jaarrapport van de stad voor het eerst naar het Nederlands vertaald en zes jaar later leggen ook de nieuw verkozen gemeenteraadsleden hun eed af in het Vlaams. Op 28 december 1894 wordt het Nederlands als officiële taal voor het gemeentebestuur aangenomen. Burgemeester Karel Dessain wordt aanvankelijk hevig tegengewerkt door de Vlaamsgezinde bevolking omdat hij wordt beschouwd als een typische aristocraat die het Nederlands veracht. Hij doet echter reeds voor de Eerste Wereldoorlog moeite om de taal van de meerderheid van zijn burgers te spreken en ziet er steeds op toe

---

¹¹⁹ DE LANNOY (H.). “Ridder Karel Dessain (1871-1944). Katholiek burgemeester-senator en rots in de woelige Mechelse branding.” In: *Handelingen van de Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst van Mechelen*, 108, 2004, Mechelen, pp. 205-206.

¹²⁰ (red.). *1000 Jaar Mechelaars en hun bestuurders*. Mechelen, Waanders, Diogenes i.s.m. de stad Mechelen, de Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst en de Gidsenbond Mechelen, s.d, p. 460. (WAAR IS DE TIJD?, 19).

¹²¹ DE LANNOY (H.). “Ridder Karel Dessain (1871-1944). Katholiek burgemeester-senator en rots in de woelige Mechelse branding.”, p. 206.

¹²² DE LANNOY (H.). “Ridder Karel Dessain (1871-1944). Katholiek burgemeester-senator en rots in de woelige Mechelse branding.”, p. 208.

dat de verslagen van de gemeenteraad ook in het Nederlands worden opgemaakt. Zo wint hij het vertrouwen van de overwegend Nederlandstalige bevolking. Op 16 april 1912 onthoudt hij zich bij de stemming over een motie voor een trapsgewijze maar volledige vernederlandsing van de Gentse universiteit. Zoals gezegd is dit een belangrijk thema voor de Vlaamse Beweging. Een deel van de Mechelse bevolking is dan ook zeer teleurgesteld wanneer hun burgervader zich onthoudt¹²³.

Op het platteland wordt het politieke toneel gedurende een lange periode voor de Eerste Wereldoorlog voornamelijk gedomineerd door oude aristocratische families. In de streek rond Mechelen is vooral het katholieke geslacht de Meester toonaangevend. Deze familie levert doorheen de geschiedenis afgevaardigden in de Grote Raad van Mechelen, provincieraadsleden, burgemeesters te Walem, Hombeek, Leest en Heffen, schepenen en gemeenteraadsleden te Mechelen. Jean-Pierre Emmanuel de Meester is tijdens de Hollandse periode zelfs achtereenvolgens burgemeester van Leest en Hombeek¹²⁴. Het geslacht de Meester is via verschillende huwelijken verwant aan talrijke andere adellijke families, zoals de stam de Ravestein, de Betzembroeck, du Trieu, de Terdonck, de Cannart d'Hamale, de Steenhault de Waerbeek en de Wouters de Bouchout¹²⁵. Dit maakt dat telgen van het geslacht de Meester en hun aangetrouwde familieleden overal in het Mechelse politieke leven zijn vertegenwoordigd. Het is niet overroepen om hier van een politieke dynastie te spreken. Toch moeten we stellen dat de familie aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog nog steeds aanwezig is, maar niet langer een alleenheerschappij belichaamt. Er komt een kentering op het politieke toneel, waarbij vooral de landbouwers een toonaangevende rol spelen. In vrijwel alle dorpen rond het Mechelse worden de 'de Meesters'

---

¹²³ DE LANNOY (H.). "Ridder Karel Dessain (1871-1944). Katholiek burgemeester-senator en rots in de woelige Mechelse branding.", pp. 208-209.

¹²⁴ Familiearchief baron de Meester – de Ravestein, *Souvenirs ou mémoires dictés par le Baron Emmanuel de Meester à son fils Bernard de Meester de Ravestein. Faites au château de Ramsdonck en 1942, 1943*, p. 1.

¹²⁵ (red.). *1000 Jaar Mechelaars en hun bestuurders*. Mechelen, Waanders, Diogenes i.s.m. de stad Mechelen, de Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst en de Gidsenbond Mechelen, s.d, p. 455. (WAAR IS DE TIJD?, 19).

vanaf het einde van de 19^e eeuw uit het bestuur gewipt. Toch blijft hun aanwezigheid toonaangevend. Hoewel de familie niet noodzakelijk belangrijke openbare functies bekleedt, mag men haar invloed niet onderschatten. Athanase de Meester is senator en werpt zich in de jaren 80 van de 19^e eeuw in alle hevigheid in de schoolstrijd. Hij bouwt een vrije school in Hombeek en mobiliseert de gezusters Lemesle uit Antwerpen om in het dorp te komen onderwijzen. Zijn broer Leopold doet hetzelfde in Leest en Ramsdonk¹²⁶. Leopold de Meester wordt ook aanzien als de stichter van de Vlaamse Beweging in Frans-Vlaanderen¹²⁷. De familie de Meester is voorstander van een vernederlandsing van het bestuur, maar blijft zelf wel vasthouden aan de Franse taal. De zoon van Leopold, Emmanuel de Meester, is senator en wordt tijdens de Eerste Wereldoorlog door de Duitsers opgepakt als politiek gevangene¹²⁸. Hij zou op een begrafenis aan het begin van de oorlog anti-Duitse gedachten hebben gepredikt. Uit zijn memoires blijkt dat hij niet de enige vooraanstaande Belg is die wordt gearresteerd: *“Dans la prison de la rue des Desguises, j’ai vu défiler l’élite de la Belgique, prêtres et laïcs. J’ai vécu pendant plus d’un mois avec les frères Wattiy, condamnés à mort dans le ‘procès van Bergen’, où 7 accusés furent fusillés malgré toutes les instances”*¹²⁹. De schoonzoon van Athanase de Meester, Xavier Montens, maakt tijdens de Eerste Wereldoorlog deel uit van het plaatselijke Hombeekse bestuur van het *Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit*. Xavier Montens is afgevaardigd beheerder van de verzekeringsmaatschappij ‘Securitas’ en zoon van Alexis Montens, de toenmalige burgemeester van Massenhoven¹³⁰. Uit al deze gegevens blijkt dat de aristocratie op het platteland nog steeds een belangrijke plaats inneemt. In de gemeentebesturen zelf is ze aan het begin van de 20^e eeuw niet meer te bespeuren, maar ze staat wel nog aan de top

¹²⁶ DE KEMPENEER (W.). “Tuinen van Expoel”. In: *’t Ridderke*, jg. 20, nr. 3, 2005, pp. 72-73.

¹²⁷ de MEESTER de RAVESTEIN (Baron). “Het kasteel Expoel te Hombeek”. In: HOEMBEKA. *Bijdragen tot de Hombeekse geschiedenis, 2: Expoel, volk en spoor*. Hombeek, Hoembeka, 1986, pp. 57-58.

¹²⁸ de MEESTER de RAVESTEIN (Baron). “Het kasteel Expoel te Hombeek”. In: HOEMBEKA. *Bijdragen tot de Hombeekse geschiedenis, 2: Expoel, volk en spoor*. Hombeek, Hoembeka, 1986, p. 58.

¹²⁹ Familiearchief baron de Meester – de Ravestein, *Souvenirs ou mémoires dictés par le Baron Emmanuel de Meester à son fils Bernard de Meester de Ravestein. Faites au château de Ramsdonck en 1942, 1943*, p. 31. Arthur Wattiez was ingenieur bij de Belgische spoorwegen en verbonden aan de Brusselse Technische Hogeschool, opgericht door minister Schollaert. Hij werd geëxecuteerd in Fort V, Edegem, op 16 maart 1918.

¹³⁰ de MEESTER de RAVESTEIN (Baron). “Het kasteel Expoel te Hombeek”. In: HOEMBEKA. *Bijdragen tot de Hombeekse geschiedenis, 2: Expoel, volk en spoor*. Hombeek, Hoembeka, 1986, p. 53.

van de hiërarchische pyramide op het platteland. De familie de Meester geniet aanzien en respect van de plattelandsbevolking en het lijdt geen twijfel dat ze ook in het dagelijkse bestuur nog een *adviserende* rol speelt.

Heel belangrijk op het platteland is de politieke strijd om de boeren. De Kerk zag in de landbouwers van oudsher trouwe bondgenoten, maar met de opkomst van de socialistische partij is ze niet langer zeker van haar boerenstem. Daarom worden door de drie partijen acties op het getouw gezet om de boerenbevolking voor zich te winnen. Het kiesvee moet worden gestald. Het belang van die boeren mag overigens niet worden onderschat: bij de verkiezingen van 1890 telt Hombeek 173 stemgerechtigden. Onder hen maar liefst 108 landbouwers, goed voor 62,4% van de kiezers¹³¹. In die periode is het algemeen meervoudig stemrecht nog niet van kracht, maar toch blijft ook na de invoering ervan het aandeel van de boeren enorm belangrijk. In Hombeek verdienen 208 van de 496 gezinnen in 1906 de kost in de landbouw, goed voor 42%¹³². Daar komt nog bij dat vele dagloners ook hun brood op het land verdienen én dat een aanzienlijk deel van de herbergiers eveneens actief bezig is met het telen van bepaalde gewassen. Men kan dus gerust stellen dat meer dan 60% van de Hombeekse bevolking op dat ogenblik leeft van landbouw en veeteelt¹³³. Het is dan ook niet verwonderlijk dat de liberale en socialistische partijen vanaf 1893-1894 interesse tonen in de boerenbevolking. Een tendens die de katholieken uiteraard verontrust. Niet toevallig is dit de periode waarop de structurele landbouwcrisis, die begon in de jaren 70 van de 19^e eeuw, haar hoogtepunt bereikt¹³⁴. De katholieken reageren gepast. Eerder balastten ze paarden al hoger om de boerenbevolking in de juiste kiesschaal te krijgen en vanaf 1894 start de partij met een beleid dat is gericht op de kleine Vlaamse boer. Prijsbeleid, landbouwonderwijs en rendabele, arbeidsintensieve teelten komen voorop te staan. Veel heeft het allemaal niet om het lijf, maar het past uitstekend

---

¹³¹ DE KEMPENEER (W.). “De Hombeekse kieslijst van 1890”, addendum bij “100 Jaar boerengilde in Hombeek” In: *'t Ridderke*, jg 21, nr. 4, 2006, p. 116.

¹³² DE KEMPENEER (W.). “Hombeek 100 jaar geleden”. In: *'t Ridderke*, jg. 21, nr. 4, 2006, p. 128.

¹³³ DE KEMPENEER (W.). “Hombeek 100 jaar geleden”. In: *'t Ridderke*, jg. 21, nr. 4, 2006, p. 129.

¹³⁴ WITTE (E.). “De burgerlijke democratie verruimd”, p. 130.

bij de mentaliteit van de Vlaamse boerenbevolking¹³⁵. Heel belangrijk in dit opzicht is de oprichting van de Boerenbond. In 1890 wordt onder impuls van de pastoor van Heist-op-den-Berg, Jacob Ferdinand Mellaerts, in Leuven een Belgische Boerenbond opgericht. Het zou echter nog tot 1899 duren vooraleer de eigenlijke organisatie op poten staat en nog tot 1903 voor er ook lokale gilden in het leven worden geroepen. De Boerenbond start een coöperatieve handelsonderneming, maar ook een spaarbank en een beroepsverzekering voor haar leden¹³⁶. In Hombeek ontstaat de plaatselijke boerengilde in 1906. Om een beeld te geven van de nauwe verwantschap tussen de Boerenbond en de partij, wijs ik graag op de samenstelling van het bestuur. Louis Peeters, sinds 1904 burgemeester en lid van de Katholieke Partij, wordt de eerste ondervoorzitter van de gilde. Pastoor De Bruyn neemt de functie van proost op zich en Karel Meuldermans, broer van de in 1904 overleden katholieke burgemeester Louis Meuldermans, wordt voorzitter¹³⁷. Het is onderhand wel duidelijk dat de Boerenbond wordt ingeschakeld in de werking van de Katholieke Partij. In dit opzicht nodigen de katholieke bestuurlui de landbouwers ook uit om te participeren in het beleid. Burgemeester Peeters van Hombeek, voordien zelf een landbouwer, laat zich omringen door drie raadsleden, August De Keyser, Louis Andries en Frans Buelens, allen vertrouwd met het boerenleven¹³⁸. Met deze succesvolle strategie winnen de katholieken de slag om de boeren, waardoor de katholieke partij aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog de absolute heerser is op het platteland. Het is zo dat polarisatie in die periode een plaatselijk fenomeen is. Sommige dorpen, zoals Leest, zijn sterk gepolariseerd. Zowel katholieken als liberalen hebben er bijvoorbeeld hun eigen fanfare. In andere dorpen is er in die periode helemaal geen sprake van polarisatie. In Hombeek bijvoorbeeld hebben de katholieken een monopolie op alles wat het maatschappelijke leven aangaat¹³⁹.

---

¹³⁵ WITTE (E.). "De burgerlijke democratie verruimd", p. 131.

¹³⁶ DE KEMPENEER (W.). "100 Jaar boerengilde in Hombeek". In: *'t Ridderke*, jg 21, nr. 4, 2006, p. 109.

¹³⁷ DE KEMPENEER (W.). "100 Jaar boerengilde in Hombeek". In: *'t Ridderke*, jg 21, nr. 4, 2006, pp. 109-110.

¹³⁸ DE KEMPENEER (W.). "100 Jaar boerengilde in Hombeek". In: *'t Ridderke*, jg 21, nr. 4, 2006, p. 108.

¹³⁹ Gegevens verkregen door Ward De Kempeneer.

In Mechelen zelf investeert het stadsbestuur vanaf de jaren 80 van de 19^e eeuw in openbare werken ter bevordering van de hygiëne. De vlieten, die als riool fungeren, worden vanaf 1893 overweld en nieuwe arbeiderswoningen worden gebouwd in de stadskern. De katholieke burgemeester De Cocq voert daarmee zijn plan uit om de stad ziektevrij te krijgen. Zijn opvolger, Karel Dessain, zet De Cocqs werk in de laatste vooroorlogse jaren voort. Er wordt geïnvesteerd in de aanbouw van openbare toiletten en op het einde van 1897 worden de werken om de stad van overstromingen te vrijwaren, na lange tijd weer opgevat¹⁴⁰. Ook de medische verzorging geniet meer aandacht. Op 1 januari 1900 telt de stad Mechelen maar liefst 102 geneesheren, 31 apothekers, 16 drogisten, 52 vroedvrouwen en 10 tandmeesters¹⁴¹. Bovendien stijgt de koopkracht van de bevolking, waardoor de mensen kwalitatief beter voedsel dan voorheen tot zich kunnen nemen¹⁴². Mechelen is een stad in volle bloei en investeert in zijn expansie. Zo wordt een aantal straten vanaf 1 januari 1911 verlicht met elektriciteit. Ook komt er een elektriciteitsfabriek in de stad. Geleidelijkaan worden alle openbare gebouwen aangesloten op het net, en ook een deel van de particuliere bevolking laat zich al snel verleiden tot een abonnement¹⁴³. In 1913 rijdt bovendien de eerste elektrische tram door de Dijlestad, en wel met een zeer vooruitstrevende gedachte. Normaal zou de prijs 10 cent per rit in tweede klasse en 15 cent per rit in eerste klasse bedragen, maar de gemeenteraad wijst dit voorstel af: *“In Mechelen zal slechts één klasse bestaan”*.¹⁴⁴ Op het platteland wordt er eveneens geïnvesteerd in de gemeentelijke accommodatie. In Hombeek wordt één van de belangrijkste steenwegen op 22 juni 1907 voorzien van gasverlichting¹⁴⁵. In de daaropvolgende jaren worden enkele straten bekiezeld en vanaf 1911 wordt er door de Compagnie du Nord de Belgique gestart met het aanleggen van een elektriciteitsnetwerk¹⁴⁶.

¹⁴⁰ BERLEMONT (F.A.). *Mechelse kronieken*. Brussel, Uitgeverij Kultuur en Beschaving, ca. 1975, p. 359.

¹⁴¹ (Red.). *De provincie, vroeger en nu. Antwerpen*. Brussel, Het Gemeentekrediet van België, 1976, p. 54.

¹⁴² PLUYMERS (B.). “De snelle demografische en industriële groei, 1836-1914”, p. 222.

¹⁴³ VERMOORTELT (F.). *Mechelen. Kroniek van een stad 1830-1952*. Brugge, Marc Van de Wiele, s.d., pp. 108-109.

¹⁴⁴ VERMOORTELT (F.). *Mechelen. Kroniek van een stad 1830-1952*, pp. 115-116.

¹⁴⁵ HOEMBEKA. *Kroniek van de 20^e eeuw, deel 1*. Hombeek, Hoembeka, 2001, p. 23.

¹⁴⁶ HOEMBEKA. *Kroniek van de 20^e eeuw, deel 1*. Hombeek, Hoembeka, 2001, p. 30 en 32.

Al deze op het eerste gezicht gunstige ontwikkelingen brengen ook negatieve gevolgen met zich. Door de exponentiële groei van de Mechelse industrie en de groenteteelt, stijgt het aantal loonarbeiders in de omgeving aanzienlijk. Tijdens de tweede helft van de 19^e eeuw vermeerderd het aandeel van de loonarbeid in de tewerkstelling van de actieve bevolking van ongeveer 40 tot 60% ¹⁴⁷. Veel loontrekkenden onder hun zullen tijdens de Eerste Wereldoorlog tijdelijk of voorgoed zonder werk vallen. Een Mechelse industriearbeider verdient in 1896 gemiddeld 3,05 frank per dag. In het Arsenaal ligt het dagloon iets lager. Een vrouw verdient op dat ogenblik nog niet de helft van wat een mannelijke collega opstrijkt. Zij verdient amper een dagloon van 1,32 frank. De jaren nadien, tot aan het uitbreken van de oorlog, stijgen de lonen gestaag. In 1913 schommelen de lonen voor mannen, bij benadering, tussen de 4 en de 5 frank per dag ¹⁴⁸. Dit heeft zowel te maken met een grotere vraag naar arbeidskrachten, als met de organisatie van de Belgische Werkliedenpartij en de georganiseerde stakingen voor meer sociale rechten. Dit heeft niet enkel resultaat op het loon van de arbeiders. Vanaf medio jaren 90 worden verschillende sociale instellingen erkend, zo ook de ‘Pensioenkas der gemeentelijke werklieden der stad Mechelen’, waarvan de erkenning op 10 februari 1900 door een K.B. wordt bekrachtigd ¹⁴⁹.

De toenemende welvaart heeft ook haar effect op het verenigingsleven, dat zowel in de stad als op het platteland volledig opbloeit. Het volk heeft meer tijd voor sport en cultuur. In 1896 verschijnt de eerste editie van de *Gazet van Mechelen* en een jaar later wordt het *Volksblad voor de stad en arrondissement Mechelen* in het leven geroepen ¹⁵⁰. Niet alleen is er ruimte voor lectuur, ook de sportverenigingen schieten als paddenstoelen uit de grond. In de stad komt deze tendens sneller op gang dan op het platteland. In Mechelen worden vanaf 1886 verschillende sportclubs in het leven geroepen, waaronder turnkring *De Hoop* en *Véloceclub Malinois* (1886), *Sport Nautique de Malines* (1887), turnkring *Moed en Kracht* (1891) en de

¹⁴⁷ PLUYMERS (B.). “De snelle demografische en industriële groei, 1836-1914”, p. 229.

¹⁴⁸ PLUYMERS (B.). “De snelle demografische en industriële groei, 1836-1914”, p. 229.

¹⁴⁹ BERLEMONT (F.A.). *Mechelse kronieken*, p. 363.

¹⁵⁰ BERLEMONT (F.A.). *Mechelse kronieken*, pp. 358-359.

voetbalclubs *FC Malinois* en *Racing Mechelen* (1904). Ook toneel- en muziekverenigingen zien steeds vaker het daglicht. Tot slot wordt op 3 maart 1907 de eerste cinema geopend in Mechelen¹⁵¹. Op het platteland duurt het langer vooraleer er sportverenigingen ontstaan. Die ontwikkeling trekt zich vreemd genoeg pas op gang tijdens de Eerste Wereldoorlog en kent later een grote expansie. In de omliggende dorpen van de stad kennen de fanfares en harmonieën van oudsher een groot succes. Zij tekenen vanaf de laatste jaren van de 19^e eeuw met plezier een sterke toename van hun ledenaantal op. In Hombeek wint de katholieke fanfare *Sint-Martinus* vanaf 1894 in 2 jaar tijd 15 muzikanten bij, waardoor haar ledenaantal rond de 100 schommelt. Bovendien ontstaan er in die periode nog twee nieuwe fanfares in het dorp, het oorspronkelijke liberale, maar al snel katholieke *Sint-Cecilia* en het kleurloze *De Vrolijke Vrienden*, wat aantoont dat het muzikleven, net als andere vrijetijdsbezigheden, aan populariteit wint¹⁵².

Conclusie

België is een industrieel land in grote bloei aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog. Hoewel het land alles vooralsnog voor de wind gaat, zijn er toch al tekenen merkbaar dat er iets fout zit. De industrie steunt op de oude technologieën en weigert te vernieuwen. Bovendien laait er steeds meer arbeidersprotest op. Het proletariaat profileert zich steeds meer als een politiek bewuste massa en die politieke interesse krijgt al snel institutionele gevolgen. De BWP wordt opgericht en die partij mengt zich steeds vaker in de politieke debatten. Een doorbraak komt er echter nog niet. In Mechelen zetelt er voor de oorlog al wel een socialist in de gemeenteraad. Toch heeft dit nog niet veel om het lijf. De katholieken zijn heer en meester in alles wat het maatschappelijke leven aangaat, niet in het minst op het platteland. De dorpen rondom Mechelen zijn op en top Vlaams: oerchristelijk en zeer gericht op agricultuur. Nadat de katholieken aan het begin van de 20^e eeuw aan het langste eind trekken in de strijd om de boeren, wordt hun

---

¹⁵¹ BERLEMONT (F.A.). *Mechelse kronieken*, p. 371.

¹⁵² BEHETS (S.), SELLESLAGH (A.), DE KEMPENEER (W.). “Het muzikleven: Sint-Martinus.” In: *Bijdragen tot de Hombeekse geschiedenis, 3: Het muzikleven, het vlas, sagen en bijgeloof*. Hombeek, Hoembeka, 1988, pp. 39-41.

machtspositie nog verstevigd op het platteland. Alles wordt bepaald door mijnheer pastoor en zijn volgelingen. Bovendien zetelen de landbouwers mee in het bestuur, waardoor er op het platteland op de meeste plaatsen geen sprake is van verzuiling. Het boerenleven is echter geen pretje. Er moet hard worden gewerkt voor slechts weinig inkomsten. Desalniettemin stijgt de levensstandaard in Mechelen en op het platteland gedurig. Ook de hygiëne wordt verbeterd: straten worden bekiezeld en rioleringen worden overwelfd. De socialistische beweging die in de stad al voet aan de grond heeft gekregen en daar voor de nodige opschudding zorgt, heeft geen poot om op te staan op het platteland. De mensen zijn tevreden met wat ze hebben, en vertrouwen op de zekerheden van de gemeenschap.

Hoofdstuk III

BELGIË ONDER DE BEZETTING

Om het dagelijkse leven tijdens de Eerste Wereldoorlog uit de doeken te doen, is het absoluut noodzakelijk een schets te geven van het bestuurlijke pallet dat ons land in die periode rijk is. Niet alleen is er de Duitse overheid, die het land bestuurt, maar ook blijven nog bepaalde eenheden van de Belgische autoriteiten actief tijdens de Grote Oorlog. Na de Duitse invasie wordt de regering in augustus 1914 gedwongen haar leger te volgen. Net voor de val van Antwerpen, wanneer de koning een massale aftocht van het leger naar de kuststreek beveelt, kiest de Belgische regering ervoor om te vluchten naar het Franse Sainte-Adresse, nabij Le Havre¹⁵³. Daar zou ze vier jaar verblijven. De meeste parlementsleden blijven echter in België, zodat het kabinet tijdens de oorlog door middel van besluitwetten kan blijven regeren. Toch worden de taken van de regering grotendeels overgenomen door het *Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit*. Voor het overige regelt de Duitse bezetter, die voortbouwt op de bestaande Belgische structuren, het dagelijkse bestuur in het bezette België. Door de afwezigheid van de Belgische regering op het ogenblik dat de Duitsers het bestuur op zich nemen, wordt de taak van de bezetter niet al te moeilijk gemaakt. Het kan direct de vacatures invullen en daar waar nodig extra instanties creëren.

De Belgische politiek tijdens de Eerste Wereldoorlog

Bijna de hele Eerste Wereldoorlog staat het kabinet onder leiding van premier en minister van Oorlog Charles de Broqueville. Nadat die in augustus 1917 ook nog de taken van de minister van Buitenlandse Zaken op zich neemt, wordt hem verweten dat hij alle macht naar zich toe trekt. Op 1 juni 1918, wanneer de oorlog zijn beslissende fase nadert, wordt

---

¹⁵³ WILLEMSSEN (A.W.). *De Vlaamse Beweging II*. Hasselt, Heideland-Orbis, 1974, p. 14 (TWINTIG EEUWEN VLAANDEREN, 4).

eerste minister de Broqueville vervangen door Gerard Cooreman¹⁵⁴. Reeds bij aanvang van de krijgsgebeurtenissen beslissen alle politieke partijen in te stemmen met een ‘godsvrede’. Dit houdt in dat alle politieke partijtwisten van de baan worden geschoven, enkel het nationaal belang primeert. Om dit in de verf te zetten, worden op 4 augustus 1914 drie leiders van de oppositie benoemd tot minister van staat: de socialist Emile Vandervelde en de liberalen Emile Goblet d’Alviella en Paul Hymans. In januari 1916 worden ze als minister zonder portefeuille opgenomen in de regering¹⁵⁵. Hoewel alle politieke actoren zich zo goed mogelijk naar deze godsvrede schikken, ontstaan er tijdens de oorlog toch meningsverschillen. Vooral het buitenlandse beleid en het Vlaamse vraagstuk blijven heikele punten, zeker in volle oorlogstijd. Het nationalisme krijgt steeds meer aanhang onder de bevolking. Vele mensen stellen zich vragen bij de neutraliteit van België en door het schenden van die neutraliteit vinden ze het statuut waardeloos. Daarom opteert een groep nationalistische politici ervoor een alliantiepolitiek te voeren. Koning Albert en het merendeel van de ministers willen hier echter niet van weten¹⁵⁶.

Een tweede barst in de Belgische politieke eenheid komt er door de aanhoudende meningsverschillen omtrent het flamingantisme. De Vlaamse Beweging wint tijdens de Eerste Wereldoorlog aan populariteit en schreeuwt steeds luider om de erkenning van de Nederlandse taal en Vlaamse cultuur in een tweetalig België. De Duitse bezetter steunt de protestbeweging en spitst zijn binnenlandse politiek toe op ontevreden Vlamingen. Hun zogeheten *Flamenpolitik* wordt zo dadelijk uitvoerig besproken. Niet enkel de ontevreden Vlamingen, maar ook de misnoegde socialisten worden door de Duitsers benaderd. De Duitse marxist Karl Liebknecht krijgt al in 1914 toelating om naar het Volkshuis in Brussel te komen om uiteen te zetten wat de voordelen van de Duitse wetten kunnen zijn voor de Belgische arbeiders. Hij belooft de socialisten zelfs dat ze

---

¹⁵⁴ WILLEMSSEN (A.W.). *De Vlaamse Beweging II*, pp. 14-15.

¹⁵⁵ WILLEMSSEN (A.W.). *De Vlaamse Beweging II*, p. 14.

¹⁵⁶ WILLEMSSEN (A.W.). *De Vlaamse Beweging II*, p. 15.

algemeen kiesrecht zouden verkrijgen¹⁵⁷. De Belgische werkliedenpartij weigert echter elke samenwerking met de bezetter. De socialisten zijn uiteraard voorstander van algemeen kiesrecht en betere arbeidsomstandigheden, maar ze willen dat enkel bereiken door hun eigen inspanningen. Bovendien vinden ze het irrelevant over sociale vooruitgang te praten op het moment dat België wordt getroffen door een enorme economische crisis. Hetzelfde geldt voor het algemeen kiesrecht. Wat voor zin heeft het te mogen stemmen terwijl alle politieke leven is geschorst? Daarom richten de socialisten, net als alle andere politieke actoren hun peilen op de werking van het *Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit*, dat de Belgische bevolking tijdens de hele wereldoorlog heeft ondersteund. Deze organisatie wordt het profileringsmiddel van de toekomstige bewindvoerders. Vrijwel alle politici steunen de organisatie, al dan niet actief (zie later).

De Duitse bezetting

Bij de intrede van het Duitse leger in augustus 1914 dringt zich meteen het bestuurlijke vraagstuk op. Bij de Duitse militairen en bij een groot deel van de publieke opinie overheersen annexionistische overtuigingen. De bestuurders van het Rijnland zijn echter veel minder geneigd tot een annexatie van België¹⁵⁸. Het oorspronkelijke Duitse plan is om Luik en Verviers toe te voegen aan Pruisen. Het Duitstalige deel van de provincie Luxemburg zou worden geannexeerd bij het Groothertogdom, dat zelf een Duitse Bondsstaat zou worden. De vraag was of ook Antwerpen zou worden geannexeerd. Hoe dan ook, zelfs al zou België blijven bestaan als staat, het zou sowieso worden gereduceerd tot een Duitse vazalstaat. Op economisch vlak zou het land hetzelfde statuut genieten als een Duitse provincie. Er wordt zelfs even voor geopperd om Antwerpen af te staan aan Holland, in ruil voor een bezettingsrecht van de stad en de Scheldemonding

---

¹⁵⁷ PIRENNE (H.). *Geschiedenis van België*, p. 324.

¹⁵⁸ TIEDAU (U.). “De Duitse cultuurpolitiek in België tijdens de Eerste Wereldoorlog”. In: *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis*, 11, 2003, p. 22.

door Duitse troepen¹⁵⁹. Al snel wordt echter duidelijk dat dit *Septemberprogramma* onmogelijk kan worden uitgevoerd door de bezetter. België herleiden tot een Duitse provincie is uit den boze, omdat het Belgische volk dat niet zou toestaan. Vrede en rust bewaren in het bezette gebied zijn prioritaire doelen. Om die rust te verkrijgen, erkent de Duitse overheid koning Albert als souvereine vorst, zij het *in absentia*¹⁶⁰. Het verlangt van de Belgische bevolking geen trouw, slechts gehoorzaamheid. Veldmaarschalk von der Goltz vraagt de Belgen zelfs geen afstand te doen van hun vaderlandse gevoelens, maar zich wel te schikken in het lot dat hen voorlopig is beschoren. Daarmee stelt hij zich zeer gematigd op ten opzichte van het Belgische volk. Het Duitse bestuur in België tijdens de Eerste Wereldoorlog kan worden opgedeeld in twee periodes. Tot 1916 voert de bezetter een rustig bewind, met weinig agressie en relatief veel begrip voor het ongenoegen van de bevolking. Nadien, vanaf de verschrikkelijke winter van 1916-1917, komt er een kentering in hun operatiemethode. Goederen worden op grote schaal geconfisqueerd en burgers worden om de haverklap vervolgd. Arbeiders en boeren worden massaal gedeporteerd naar Duitsland. Vlaanderen en Wallonië worden bestuurlijk gescheiden en repressieve maatregelen tegen opstandige bevolkingsgroepen worden schering en inslag¹⁶¹.

Bestuurlijke organisatie

Vanaf het najaar van 1914, wanneer de frontlinie zich stabiliseert, komt de bureaucratische Duitse machine in België op gang. Hoewel de Belgische regering het grondgebied op dat ogenblik heeft verlaten en het land dus in feite zonder bestuur zit, is het instellen van de Duitse macht geen sinecure. De Duitse administratie moet immers rekening houden met de gemoedstoestand van de bevolking. Bovendien is België eigenaar van de meest vrijzinnige instellingen ter wereld en staan de opinies van de Belgische en de Duitse regering in vele opzichten lijnrecht tegenover

---

¹⁵⁹ WILLEMSSEN (A.W.). *De Vlaamse Beweging II*, p. 18.

¹⁶⁰ PIRENNE (H.). *Geschiedenis van België*, p. 317.

¹⁶¹ DUMOULIN (M.). "Het ontluiken van de twintigste eeuw", p. 802.

mekaar¹⁶². Duitsland hoopt aanvankelijk op een snelle overwinning op het Westelijke Front, zodat België enkel als een *doortochtsgebied* zou fungeren. Wanneer blijkt dat de realiteit anders uitdraait en het front muurvast komt te zitten, moet er worden nagedacht over de bestuurlijke organisatie van België¹⁶³. Dat is de taak van generaal von Bissing, de opvolger van veldmaarschalk von der Goltz. De bezettende overheid deelt het Belgische grondgebied op in vier verschillende stukken, met elk een eigen statuut. Ten eerste is er het gebied waar de militaire operaties plaatsvinden, of het *Operationsgebiet*. Ten tweede is er het gebied onmiddellijk achter de frontlinie. Hier spreekt men van het *Etappengebiet*. Dit *Etappengebiet* omvat de provincies West- en Oost-Vlaanderen, Henegouwen en het uiterste zuiden van Luxemburg. Enkele gemeenten van Oost-Vlaanderen behoren niet tot het *Etappengebiet*. Zij liggen te ver van de frontlinie verwijderd. Verder is er nog het *Gouvernement-generaal* (dit wordt ook het Generaal-gouvernement of *Okkupationsgebiet* genoemd), ofwel het gebied dat de rest van ons land en de streek rond het Franse Givet en Fumay omvat¹⁶⁴. Tot slot is er ook nog het *Marinegebiet*. Dit is de landstrook tussen Oostende en Brugge. Deze streek behoort zowel tot het *Operationsgebiet* als tot het *Etappengebiet*¹⁶⁵.

Aan het hoofd van het bezette gebied staat de gouverneur-generaal. Hij is de belichaming van het verlichte absolutisme dat Duitsland voorstaat. In de eerste maanden van de oorlog valt die taak op de schouders van veldmaarschalk Colmar von der Goltz. De gouverneur-generaal heeft onbeperkte macht. Hij is noch aan regering, noch aan het parlement in Berlijn rekenschap verschuldigd¹⁶⁶. von der Goltz is de plaatsvervangende *Kaiser* in België¹⁶⁷. Vanaf 26 augustus 1914 besteedt hij zijn tijd vooral aan het uithangen van aanplakbiljetten en verordeningen, die kracht van wet hebben¹⁶⁸. Zijn hoofddoel is het verkrijgen, en later bestendigen, van

---

¹⁶² PIRENNE (H.). *Geschiedenis van België*, p. 323.

¹⁶³ PIRENNE (H.). *Geschiedenis van België*, p. 323.

¹⁶⁴ DUMOULIN (M.). "Het ontluiken van de twintigste eeuw", pp. 802-803.

¹⁶⁵ SCHEPENS (L.). *Brugge bezet. Het leven in een stad tijdens twee wereldoorlogen*. Tielt, Lannoo, 1985, p. 44

¹⁶⁶ VAN CLEMEN (S.). *Den Oorlog verklaard!*, p. 93.

¹⁶⁷ PIRENNE (H.). *Geschiedenis van België*, p. 317.

¹⁶⁸ DUMOULIN (M.). "Het ontluiken van de twintigste eeuw", p. 803.

de orde en de rust (Ordnung und Ruhe) in het bezette gebied. Na enkele maanden wordt von der Goltz vervangen door Moritz von Bissing. Wanneer die overlijdt in april 1917, wordt Ludwig von Falkenhausen benoemd tot gouverneur-generaal van de bezette gebieden. De drie autocraten besturen België als een kolonie. Zeker vanaf 1917 buiten ze het land uit en kent de Duitse bureaucratische productie geen grenzen.

Het Duitse bestuur kan worden opgedeeld in vier sectoren. Minder belangrijk zijn de politieke en de financiële afdelingen van het Duitse bestuur. De andere twee zijn des te belangrijker. Enerzijds is er het militaire bestuur en anderzijds is er het burgerlijke bestuur of *Zivilverwaltung*, onder leiding van doctor Maximilian von Sandt¹⁶⁹. In theorie is von Sandt enkel verantwoording verschuldigd aan de Duitse rijkskanselier, maar in de praktijk ressorteert hij onder het gezag van de gouverneur-generaal. De *Zivilverwaltung* is belast met het dagelijks bestuur van België¹⁷⁰. Het militaire bestuur bestaat uit vier divisies, wat ongeveer overeenkomt met 80.000 manschappen. Aan het hoofd van elke provincie staat een militair gouverneur. Dit is altijd een generaal uit het Duitse leger. Een trapje lager, zowel op bestuurlijk als hiërarchisch vlak, staat een kolonel. Hij neemt de leiding van een arrondissement op zich. Tot slot staan de garnizoensteden onder het gezag van een *Kommandatur*¹⁷¹.

Gedurende de hele oorlog voert de Duitse bezetter een actief beleid in België. Meer zelfs, gezien de omstandigheden zijn de activiteiten die de Duitsers hier ontplooien bewonderenswaardig te noemen. De reden dat het Generaal-gouvernement er in geslaagd is de hele administratie vier jaar lang behoorlijk te doen draaien, zit verscholen in het feit dat het heeft voortgebouwd op bestaande vooroorlogse Belgische structuren en systemen. Bovendien worden bij de Duitse administratie veel Belgen ingelijfd. De bezetter zorgt ervoor dat de arbeiders in België worden beschermd, met name door een sterkere sociale zekerheid in te voeren. Hij

---

¹⁶⁹ DUMOULIN (M.). “Het ontluiken van de twintigste eeuw”, p. 803.

¹⁷⁰ VAN CLEMEN (S.). *Den Oorlog verklaard!*, p. 94.

¹⁷¹ DUMOULIN (M.). “Het ontluiken van de twintigste eeuw”, p. 803.

stelt eveneens de maximumprijzen vast en zorgt er zelfs voor dat mensen die materiële schade hebben geleden door de oorlog, die kunnen terugvorderen om hun huis weer op te bouwen¹⁷². Voor de feitelijke organisatie van het bestuur in België, baseren de Duitse overheden zich dus op bestaande Belgische bureaucratische structuren. Drie ministeries, Buitenlandse Zaken, Oorlog en Koloniën, worden opgeheven, maar alle andere blijven in functie. De Belgische ambtenaren blijven op vraag van de Belgische regering op post, zolang ze niet moeten deelnemen aan oorlogsactiviteiten en niets moeten uitvoeren dat in strijd is met de Belgische soevereiniteit. De meeste ambtenaren zetten hun werk voort, zij die de Duitse eed weigeren af te leggen, worden ontslagen en beroofd van hun wedde¹⁷³. Dit laatste is vooral het geval bij de Spoorwegen, de Zeemacht en bij Posterijen en Telegrafie¹⁷⁴. In het geval van Mechelen (cfr. Arsenaal, zie later) wordt deze stelling alleen maar beaamd. Ook op lagere niveau's blijven de structuren behouden. De provincieraad wordt wel opgeheven, maar kan op bevel van de gouverneur-generaal nog steeds worden bijeengeroepen. De provinciegouverneur, in Antwerpen baron van de Werve de Schilde, blijft in functie. Hij staat wel niet meer feitelijk aan het hoofd van zijn provincie, die eer is weggelegd voor een 'voorzitter van het burgerlijk bestuur'. Voor de provincie Antwerpen zijn dit achtereenvolgens J. Strandes (1914-1915), J. Sthamer (1915-1916) en senator dr. Schramm (1916-1918)¹⁷⁵. De arrondissementen komen dan weer onder het gezag van een 'burgerlijk commissaris' te staan¹⁷⁶. Dit zijn zowel de verschillende *Kreischefs* als de *Zivilkommissars*. Voor het arrondissement Mechelen worden deze functies vervuld door respectievelijk *Kreischef* von Wengersky en *Zivilkommissar* von Abel. Op het allerlaagste niveau, namelijk de gemeenten, blijft alles zoals het is. Enkel de plaatselijke politiekorpsen worden aan het gemeentelijke gezag onttrokken en onder militair bestuur geplaatst¹⁷⁷. Voor het overige blijft de burgemeester in functie en blijft de gemeenteraad actief tijdens de hele

¹⁷² MENICHETTI (D.). "German policy in occupied Belgium". In: *Essays in history*, vol. 39, 1997, p. 15.

¹⁷³ PIRENNE (H.). *Geschiedenis van België*, p. 327.

¹⁷⁴ DUMOULIN (M.). "Het ontluiken van de twintigste eeuw", p. 803.

¹⁷⁵ VAN CLEMEN (S.). *Den Oorlog verklaard!*, p. 95.

¹⁷⁶ DUMOULIN (M.). "Het ontluiken van de twintigste eeuw", p. 804.

¹⁷⁷ VAN CLEMEN (S.). *Den Oorlog verklaard!*, p. 95

Eerste Wereldoorlog. Toch zullen we later merken dat dit niet overal altijd het geval is geweest.

De Duitsers houden het echter niet bij enkel en alleen maar voortbouwen op de bestaande Belgische structuren. Ze roepen ook nieuwe instellingen in het leven, zoals de verschillende *Zentrales*. Vanaf 1915 start von Bissing met het oprichten van een aantal organen dat de aankoop van voor Duitsland bestemde grondstoffen regelt. Het gaat hier vooral over kolen, gerst, leer, wol, vruchten, oliën en aardappelen¹⁷⁸. Bovendien richt diezelfde gouverneur-generaal op 16 februari 1915 een politieke afdeling op die rechtstreeks onder zijn gezag komt te staan. Vier onderafdelingen worden onmiddellijk in het leven geroepen: diplomatie, binnenlandse politiek, economie en pers. Aan het hoofd van deze instelling staat diplomaat Oscar von der Lancken-Wakenitz¹⁷⁹. Hij laat zich omringen door kunstenaars en schrijvers om de Duitse cultuurpolitiek in België door te voeren. Zo doet von der Lancken-Wakenitz onder meer een beroep op auteur Rudolf Alexander Schröder en beeldhouwer Albrecht Graf Harrach. Harrach is de zwager van rijkskanselier Bethmann-Hollweg en wordt al snel benoemd tot hoofd van de persafdeling van het Generaal-gouvernement¹⁸⁰. De bezetter creëert eveneens een speciaal orgaan om controle uit te oefenen op de Belgische burgers, namelijk het *Meldeamt*. Aan het hoofd van deze instelling staat een Duits militair. In Mechelen neemt kapitein Braune de functie van voorzitter van het *Meldeamt* op zich. Hier moeten elke maand, of wanneer ze worden opgeroepen, speciale bevolkingsgroepen zich melden. Het betreft vooral de jongeren die zijn geboren tussen 1880 en 1898, de oud-leden van de burgerwacht, de vrijgelaten gevangenen en al wie speciaal door de politie in het oog wordt gehouden. Onder meer omwille van deze controles voert de bezetter een nieuw paspoortensysteem in. Elke burger moet in het bezit zijn van een *Personalausweis*¹⁸¹.

---

¹⁷⁸ DUMOULIN (M.). “Het ontluiken van de twintigste eeuw”, p. 804.

¹⁷⁹ DUMOULIN (M.). “Het ontluiken van de twintigste eeuw”, p. 804.

¹⁸⁰ TIEDAU (U.). “De Duitse cultuurpolitiek in België tijdens de Eerste Wereldoorlog”, p. 27.

¹⁸¹ VAN CLEMEN (S.). *Den Oorlog verklaard!*, p. 95.

Niet alleen bestaande overheidsinstellingen, maar ook het gerechtelijk apparaat blijft in werking tijdens de Eerste Wereldoorlog. De Belgische regering vraagt aan alle magistraten om tijdens de oorlog op post te blijven, op voorwaarde dat de vonnissen in de naam van het Belgische volk worden geveld en in de naam van de koning worden uitgevoerd¹⁸². De bezetter aanvaardt dit compromis, maar toch wordt een deel van de gerechtelijke bevoegdheden overgeheveld naar speciale Duitse militaire rechtbanken (*Okkupationsgerichte*). Alle zaken die rechtstreeks het gevolg zijn van de oorlogssituatie (verzet, spionage,...) worden door deze rechtbanken afgehandeld. Ook het belastingsstelsel blijft van kracht in het bezette België. De bezetter voert wel een aantal nieuwe en zeer hoge oorlogsbelastingen in. Aan het begin van de oorlog moeten de negen Belgische provincies elke maand 40 miljoen frank ophoesten. In november 1916 wordt dit opgetrokken tot 50 miljoen en in mei 1917 zelfs tot 60 miljoen frank per maand¹⁸³.

Een beperkte vrijheid

Met de bezetting van België overtreedt het Duitse rijk niet alleen de Belgische grondwet, omdat het de Belgische burgers voor een groot stuk van hun vrijheid berooft, maar ook de Haagse Conventie, waarin de gedragsregels tussen oorlogvoerende landen werden vastgelegd. Eén van die regels luidt dat de bezettende overheid geen werkkrachten onder dwang mag onttrekken aan het bezette gebied. Omdat het Duitse bewind haar wanpraktijken wil afschermen van de buitenwereld, wordt België volledig geïsoleerd. De Nederlandse grens wordt gesloten en zeer streng bewaakt. Iedereen die de grens probeert over te steken wordt gearresteerd en indien men probeert te vluchten, beschoten. Bovendien is tussen het *Etappengebied* en het *Gouvernement-generaal* in principe elke vorm van communicatie verboden¹⁸⁴. Ook binnen de verschillende gebieden worden slechts tegen hoge tarieven en voor beperkte periodes reispassen uitgereikt

---

¹⁸² PIRENNE (H.). *Geschiedenis van België*, p. 320.

¹⁸³ PIRENNE (H.). *Geschiedenis van België*, p. 322.

¹⁸⁴ VAN CLEMEN (S.). *Den Oorlog verklaard!*, p. 95.

aan particulieren. Het recht op verenigen en het recht op vergaderen wordt eveneens ernstig aangetast: bijeenkomsten in open lucht zijn verboden, net als politieke verenigingen. Privébijeenkomsten zijn toegestaan, maar vanaf mei 1916 moet de organisator vooraf wel toestemming vragen. Wie een brief wil versturen kan dat, maar moet gebruik maken van speciale Duitse postzegels en van een open omslag. Alle correspondentie wordt door de Duitsers gecontroleerd. De persvrijheid is tijdens de Eerste Wereldoorlog in België al helemaal onbestaande. Vanaf oktober 1914 moeten alle drukwerken, toneel, cabaret en films verschijnen voor de Duitse censuur vooraleer ze publiek mogen worden gemaakt¹⁸⁵.

Inkwartiering

Vanaf het moment dat de troepen van keizer Wilhelm II hun intrede doen op het Belgische grondgebied, wordt de Belgische bevolking verplicht Duitse soldaten in te kwartieren. Vaak kiest de bezetter de mooiste en grootste gebouwen van de streek om in te logeren. Bovendien gebeurt het niet weinig dat de eigenaars nog op de vlucht zijn op het moment dat de Duitsers hun huis inpalmen. Tot 15 januari 1915 leven de Duitse soldaten volledig op kosten van particulieren en de verschillende Belgische overheden. Daarna wordt de bezetter verplicht particulieren te vergoeden voor het logement en het voedsel. De Duitse administratie wordt gehuisvest in openbare gebouwen. Net als de inkwartiering bij de particuliere bevolking, moet ook voor het gebruik van Belgische overheidsgebouwen worden betaald door de bezetter vanaf januari 1915. Vanaf dan moeten de Duitsers zelf de onderhoudskosten voor verwarming, verlichting en het gebruik van water op zich nemen. In de praktijk blijft het stadsbestuur vaak zelf opdraaien voor alle kosten¹⁸⁶.

---

¹⁸⁵ VAN CLEMEN (S.). *Den Oorlog verklaard!*, p. 95.

¹⁸⁶ VAN CLEMEN (S.). *Den Oorlog verklaard!*, p. 96.

Flamenpolitik

Tot slot dient de aandacht te worden gevestigd op de specifieke politieke strategie die de Duitsers in Vlaanderen hebben gehanteerd, de zogeheten *Flamenpolitik*. De Duitse kanselier, Bethmann-Hollweg, is niet van plan om het Duitse rijk heel veel uit te breiden. Hij wil wel enkele gebieden annexeren, maar het gaat hem vooral om het creëren van vazalstaten. Die satellietstaten moeten politiek, economisch en militair volledig afhankelijk worden van het moederland¹⁸⁷. België vormt in het westen het kernpunt om dit doel te realiseren. Daarvoor hebben de Duitsers echter hulp nodig. Van politieke zijde verwachten ze geen sympathie. Liberalen en socialisten zijn van oudsher gekant tegen het autoritaire Duitse regime en de katholieken, die voor de oorlog wel toenadering zochten met hun Duitse collega's, steunen uiteraard hun eigen regering in Le Havre¹⁸⁸. Daarom ontwerpt de Duitse overheid een politiek om medestanders te vinden in Vlaanderen, de *Flamenpolitik*. Heel belangrijk is dat Duitsland bij het invoeren van deze politiek er nog steeds vanuit gaat dat de oorlog niet lang zal aanslepen. De Duitsers hebben dan ook geen plannen plannen om een bezettingsbestuur te installeren. Met het afkondigen van de *Flamenpolitik* beoogt de Rijkskanselier aanvankelijk een middel om de sympathie te winnen van het neutrale Nederland, dat economisch gezien zeer belangrijk is voor Duitsland¹⁸⁹. Pas wanneer duidelijk wordt dat de oorlog niet snel zal eindigen, en de Duitsers dus werk moeten maken van een bestuurlijke organisatie in het bezette Belgische gebied, wordt de *Flamenpolitik* ingeschakeld als een middel om na de oorlog, wanneer die voor Duitsland slecht afloopt, toch nog een invloed te kunnen uitoefenen op de binnenlandse politiek van België¹⁹⁰. Hoofddoel van de Duitse politiek in België is immers om Vlaanderen los te weken uit het Belgische concept. De bezetter wil Vlaanderen cultureel dichter bij Duitsland brengen. Dat gaat gepaard met drastische maatregelen. Onmiddellijk maakt de Duitse overheid een eind aan de taalkwestie die België al tientallen jaren in de ban

---

¹⁸⁷ WILS (L.). *Flamenpolitik en aktivisme*. Leuven, Davidsfonds, 1974, p. 29.

¹⁸⁸ WILS (L.). *Flamenpolitik en aktivisme*, p. 29.

¹⁸⁹ TIEDAU (U.). "De Duitse cultuurpolitiek in België tijdens de Eerste Wereldoorlog", p. 22.

¹⁹⁰ TIEDAU (U.). "De Duitse cultuurpolitiek in België tijdens de Eerste Wereldoorlog", p. 22.

houdt: de taalproblematiek in het lager onderwijs wordt aangepakt en de vernederlandsing van de Gentse universiteit wordt doorgevoerd. De radicale aanpak van de bezetter stuit op verzet binnen het Ministerie van Kunsten en Wetenschappen. In juni 1916 wordt de secretaris-generaal van dit ministerie uit zijn ambt ontzet en enkele maanden later wordt het opgesplitst in twee taalkundige departementen¹⁹¹.

De *Flamenpolitik* wordt het sterkst in de praktijk gebracht door Gouverneur-generaal von Bissing, maar de initiatiefnemer van het project is von Bethmann-Hollweg. Hij werkt reeds voor de oorlog een dossier uit over de Vlaamse kwestie en bepaalt tot zijn ontslag in juli 1917 het beleid van de Duitse overheid in België¹⁹². Al in december 1914 geeft von Bethmann-Hollweg de opdracht aan von Bissing om de Nederlandse taal maximaal te beschermen en alle specifiek Vlaamse aangelegenheden door een speciaal bestuur te laten behandelen¹⁹³. Op dat ogenblik dwepen von Bissing en von der Lancken al met de gedachte van een bestuurlijke scheiding, maar ze wachten omdat het Belgische volk nog te loyaal is ten opzichte van haar regering en haar vorst. Pas wanneer de frustratie bij het Vlaamse volk ten top stijgt, willen ze ingrijpen. En dat gebeurt ook. Vanaf de laatste maanden van 1916 wordt de *Flamenpolitik* daadkrachtig doorgevoerd. In oktober van dat jaar wordt de Gentse universiteit niet alleen heropend, maar ook volledig vernederlandst. Dat gaat echter niet zonder slag of stoot. Paul Fredericq en Henri Pirenne, twee hoogleraren te Gent, werden al in maart van 1916 naar Duitsland gedeporteerd omwille van hun protest tegen de Duitse plannen¹⁹⁴.

Naar aanleiding van wat er zich in Polen heeft voorgedaan, komen op 4 februari 1917 125 activisten van verschillende organisaties samen om een overkoepelend orgaan op te richten. Op 11 februari 1917 wordt de *Raad*

---

¹⁹¹ DUMOULIN (M.). "Het ontluiken van de twintigste eeuw", p. 823.

¹⁹² WILLEMSSEN (A.W.). *De Vlaamse Beweging II*, pp. 19-20.

¹⁹³ WILLEMSSEN (A.W.). *De Vlaamse Beweging II*, p. 20.

¹⁹⁴ SCHEPENS (L.). *Koning Albert, Charles de Broqueville en de Vlaamse Beweging tijdens de Eerste Wereldoorlog*. Tielt, Lannoo, 1982, p. 111.

van Vlaanderen in het leven geroepen¹⁹⁵. De oprichting van dit orgaan wekt grote verontwaardiging op bij brede lagen van de bevolking, Vlamingen inbegrepen. De Duitse *Flamenpolitik* wordt echter steeds harder doorgedrukt. In maart van datzelfde jaar wordt België feitelijk opgesplitst in twee bestuurlijke gebieden, waarvan het ene vanuit Brussel en het andere vanuit Namen zal worden bestuurd. Dit is het signaal voor kardinaal Mercier om de tweede herderlijke brief te schrijven die hij tijdens de Eerste Wereldoorlog aan zijn christelijke onderdanen richt. Niet alleen Mercier, maar ook andere vooraanstaanden, zoals Louis Franck, protesteren openlijk tegen de Duitse beslissing om België bestuurlijk in tweeën te delen. Desalniettemin duwt de Duitse bezetter door, hoewel hij al snel gas terugneemt. Tot een echt onafhankelijk Vlaanderen is het nooit gekomen. De taal en de cultuur worden ruimschoots ondersteund door de Duitsers en de Raad van Vlaanderen blijft een consultatieve functie vervullen. Daar blijft het echter bij¹⁹⁶.

Waar er in Antwerpen en Lier dankzij de *Flamenpolitik* een sterke activistische beweging op gang komt, is dat in Mechelen niet het geval geweest. Onder impuls van Lierse activisten wordt er in Mechelen in september 1917 wel een plaatselijk propagandabureau opgericht. Deze instelling maakt deel uit van het Centraal Propagandabureau van de Raad van Vlaanderen. Hendrick Deckers wordt aangesteld als propagandist en Lode Peeters als voorzitter¹⁹⁷. Andere vooraanstaande activisten zijn Jozef Uytterhoeven en Antoon Wolfs. Toch vindt het activisme maar weinig aanhang in de Dijlestad. Enerzijds omdat burgemeester Dessain, die op dat ogenblik al als vaderlandse held wordt beschouwd, nog in ballingschap zit (later meer) en anderzijds omdat kardinaal Mercier zich hard en openlijk tegen het activisme verzet. Begin 1918 worden er verkiezingen gehouden voor een nieuwe Raad van Vlaanderen. Op dat ogenblik is België al feitelijk gesplitst en Vlaanderen dus een eigen staat. In de drie arrondissementele hoofdplaatsen van de provincie Antwerpen wordt een

---

¹⁹⁵ SCHEPENS (L.). *Koning Albert, Charles de Broqueville en de Vlaamse Beweging tijdens de Eerste Wereldoorlog*, p. 121.

¹⁹⁶ DUMOULIN (M.). "Het ontluiken van de twintigste eeuw", pp. 823-824.

¹⁹⁷ VAN CLEMEN (S.). *Den Oorlog verklaard!*, pp. 122-123.

volksraadpleging gehouden. Op 10 februari is Mechelen aan de beurt. In de Dijlestad komt echter niets van verkiezingen in huis omdat de zaal is ingenomen door tegenstanders van de Raad. Louis Franck, voorzitter van het provinciale hoofdkomitee, financiert op eigen houtje de tegenbetogingen. Als reactie hierop wordt hij samen met collega-schepen Strauss aangehouden en gedeporteerd naar Duitsland¹⁹⁸. Toch heeft het activisme in Mechelen en omstreken nooit echt een sterke voet aan de grond gekregen.

De Duitse sociaal-economische politiek

De economische politiek die de bezetter voert in België, is er uiteraard één die uitsluitend is gericht op de oorlog. Door de Britse zeeblokkade van Duitsland, wordt het Rijnland economisch gezien bijna volledig geïsoleerd. Dat maakt dat er in Duitsland zelf enorme spanningen ontstaan. Door de vele soldaten die naar het front worden gestuurd, ontstaat er een tekort aan werkkrachten. Daardoor verstart de industrie en kan de landbouw niet optimaal draaien. Bijgevolg kampt het land al snel met een enorm voedseltekort. Om aan al die problemen het hoofd te bieden, onttrekt de bezetter Belgische rijkdommen en exporteert ze naar zijn thuisland. Op 13 augustus 1914 wordt de *Kriegsrohstoffabteilung* opgericht, als onderdeel van het ministerie van Oorlog. Die instelling moet de militaire administratie een inventaris bezorgen van alle grondstoffen die in België aanwezig zijn¹⁹⁹. Om het land echter niet te snel uit te putten, worden er in de eerste twee oorlogsjaren amper goederen in beslag genomen. Wel moeten de verschillende Belgische provincies onmenselijk hoge oorlogsbelastingen betalen. Vanaf de winter van 1916-1917 komt er zoals gezegd verandering in de operatiemethode van de Duitse overheden. In Duitsland zelf ontstaan er steeds meer onrusten. De ontevredenheid bij de Duitse bevolking zorgt ervoor dat de bezetter in België harder optreedt. Van dan af aan worden verschillende goederen massaal geconfisqueerd.

---

¹⁹⁸ VAN CLEMEN (S.). *Den Oorlog verklaard!*, p. 124.

¹⁹⁹ VAN CLEMEN (S.). *Den Oorlog verklaard!*, p. 101.

Bovendien worden werkloze Belgen naar Duitsland gedeporteerd om de industrie er van genoeg mankracht te voorzien. Later worden deze thema's nog uitvoerig besproken.

Samenhangend met de *Flamen*- en economische politiek die de Duitsers voeren in België, werken ze ook een sociale politiek uit. Die bestaat erin de grote massa voor zich te winnen. Met allerlei nieuwe wetten probeert de bezetter het proletariaat gunstig te stemmen. Ze voeren de schoolplicht definitief in, beperken de arbeidsuren, regelen verlof- en ziektedagen, staan regelmatige loonsverhogingen voor, etc... Met die pogingen doen ze openlijk een voorstel aan de BWP, die echter weigert samen te werken met de bezetter. De *Vlaams Sociaal-Democratische Arbeidersgemeenschap* (VSAG) en de *Socialistische Jonge Wacht* gaan wel in op de Duitse avances. Zij zien de strijd van de Vlaamse Beweging binnen een gefederaliseerd België als een klassenstrijd²⁰⁰. De bezetter kan hun helpen die strijd te winnen. Toch richten de Duitsers zich niet enkel op de socialisten. De bezetter wil van Vlaanderen een door en door activistische *Staat* maken. Hij heeft oog voor het verzuilde België en probeert door middel van verschillende publicaties brede lagen van de bevolking aan te spreken. De bezetter opteert voor organisaties en publicaties met een duidelijke ideologische kleur. De katholieken hebben hun eigen weekblad, *De Eendracht*. Socialistische activisten vinden hun gading dan weer in *De Socialistische Vlaming*, dat in juni 1917 overgaat in *De Nieuwe Tijd*. Ook instellingen worden ingeschakeld in de rekrutering van nieuwe activisten. De katholieke activisten creëren onder meer *Per Crucem ad Lucem*, *Voor Vrede en Zelfstandig Vlaanderen*, *de Vlaamsche Christen-Sociale Bond* en het *Katholiek Vlaamsch Sekretariaat*. De liberalen beroepen zich dan weer op *Voor Vrede en Vrij Vlaanderen*, *Help U Zelve* en *Aktivistische Groep der Liberale Volkspartij*²⁰¹. Via al deze organisaties probeert de Duitse overheid haar socio-economische én vooral haar *Flamenpolitik* in te burgeren bij de volledige bevolking.

---

²⁰⁰ VAN CLEMEN (S.). *Den Oorlog verklaard!*, p. 121.

²⁰¹ VAN CLEMEN (S.). *Den Oorlog verklaard!*, p. 121.

De lokale overheden in Mechelen en omgeving

Het Mechelse stadsbestuur

De gemeenteraden blijven gedurende de hele Eerste Wereldoorlog actief, zij het onder toezicht van de Duitsers. In Mechelen keren de schepenen na de woelige eerste oorlogsmaanden stilaan terug naar hun stad. Onder leiding van vervangend burgemeester Francis Dessain, de broer van de gevluchte burgervader Karel Dessain, functionneert er weer een voorlopig schepencollege vanaf 20 november 1914²⁰². Het college houdt zich vooral bezig met de tewerkstelling van werklozen, de voedselbevoorrading en de heropening van de scholen²⁰³. Gedurende de hele oorlog blijft de katholieke homogeniteit, die reeds voor de oorlog een feit was, gewaarborgd in het Mechelse college. Het college van burgemeester en schepenen trekt, naarmate de oorlog vordert, steeds meer macht naar zich toe. Dat kan het omdat het een onontbeerlijke instelling is voor de Duitse overheden. Het stadsbestuur is immers de enige bemiddelaar tussen de Duitsers en de Belgische bevolking²⁰⁴. Burgemeester Karel Dessain neemt zijn functie weer op op 1 januari 1915. Op 3 maart van het volgende jaar wordt hij echter aangehouden en gedeporteerd naar Duitsland. Dessain wordt er door de Duitsers van verdacht een herderlijke brief van Mercier, waarin de kardinaal zijn geloof uitspreekt over een geallieerde overwinning, te hebben gedrukt en verspreid. Omdat de bezetter het niet aandruft de kardinaal zelf te arresteren, is de burgemeester de kop van jut. In realiteit is het de broer van Karel, Francis Dessain, die het drukwerk op zich heeft genomen, maar desalniettemin willen de Duitsers een signaal geven aan Mechelen door zijn burgervader te arresteren²⁰⁵. Dat is overigens geen unicum. Burgemeesters worden om de haverklap gedeporteerd. Onder meer burgemeester Max van Brussel wordt ook naar Duitsland

---

²⁰² VAN CLEMEN (S.). *Den Oorlog verklaard!*, p. 99.

²⁰³ Al deze thema's worden in het hoofdstuk "Leven tijdens een wereldoorlog" verder uitgewerkt.

²⁰⁴ PIRENNE (H.). *Geschiedenis van België*, p. 327.

²⁰⁵ DE LANNON (H.). "Ridder Karel Dessain (1871-1944). Katholiek burgemeester-senator en rots in de woelige Mechelse branding." In: *Handelingen van de Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst van Mechelen*, 108, 2004, Mechelen, pp. 213-214.

gezonden²⁰⁶. Schepen van Hoorenbeeck neemt de taak als dienstdoend burgemeester op zich tot hij in september 1917 overlijdt. Daarna wordt schepen Herstens plaatsvervangend burgemeester in de Dijlestad. De gemeenteraad behoudt de beslissingsmacht over een aantal belangrijke thema's: het onderwijs, de sociale voorzieningen, openbare werken en financiën blijven een uitsluitend gemeentelijke bezigheid²⁰⁷. De samenwerking tussen het Mechelse bestuur en zijn rechtstreekse oversten, de Duitse *Zivilkommissar* von Abel en de *Kreischef* van het arrondissement Mechelen Comte von Wengersky is over het algemeen goed verlopen. Toch komt het drie keer tot een ernstig conflict. Een eerste keer loopt het fout wanneer de Duitse overheid beslist een extra personenbelasting op te leggen aan alle burgers die niet voor 1 maart 1915 zijn teruggekeerd naar het adres waarop ze zijn gedomicilieerd. Alle inwoners die met andere woorden verkiesen in het buitenland te blijven tijdens de oorlog, moeten extra geld betalen. Na een klacht bij de Deputatie, ziet de bezetter af van zijn intentie, en wordt de belasting geannuleerd²⁰⁸. In ruil eisen de Duitse overheden een lijst van alle werklozen die de stad rijk is, wat meteen aanleiding geeft tot een tweede conflicthaard. Het stadsbestuur weigert permanent in te gaan op het Duitse verzoek en na een collectieve werkweigering ziet de bezetter andermaal af van zijn plannen. De derde botsing tenslotte doet zich voor in april 1916, wanneer de Duitsers opnieuw eisen dat het stadsbestuur lijsten opmaakt van de Mechelse werklozen. Ditmaal worden die lijsten gevraagd met het oog op deportaties naar Duitsland. Een enorm protest laait op bij het college van burgemeester en schepenen en uiteindelijk wordt het Mechelse stadsbestuur ontslagen van haar taak. In ruil moet de stad Mechelen wel beloven geen werklozen meer in dienst te nemen voor het opknappen van openbare werken²⁰⁹. Het Mechelse stadsbestuur is dus in staat om, af en toe, de Duitse bezetter een hak te zetten. Het probeert zo goed en zo kwaad mogelijk de belangen van de Mechelse inwoners te dienen. Op het platteland echter, hebben de

---

²⁰⁶ PIRENNE (H.). *Geschiedenis van België*, p. 327.

²⁰⁷ VAN CLEMEN (S.). *Den Oorlog verklaard!*, p. 99.

²⁰⁸ SAM, Inventaris van de stadssecretarie van Mechelen (1914-1918), Vak 77/50, nr. 1. *Buitengewone personele belasting der afwezige Belgen ten gevolge der oorlogsomstandigheden*. Verschillende brieven, daterende uit 1915 en 1916.

²⁰⁹ VAN CLEMEN (S.). *Den Oorlog verklaard!*, p. 100.

gemeenteraden niet genoeg slagkracht om de Duitse bevelen naast zich neer te leggen.

De lokale gemeenteraden op het platteland

Overal in België wordt van de gemeentebesturen verwacht dat ze hun taken tijdens de oorlog onverminderd voortzetten. In de buurt van Mechelen is dat niet anders. Toch wordt al snel duidelijk dat dit niet overal op dezelfde manier gebeurt. Het schepencollege van Hombeek bijvoorbeeld, komt pas op het einde van de Eerste Wereldoorlog opnieuw samen. Tussen 31 mei 1914 en 2 januari 1918 wordt er geen enkele bijeenkomst gehouden. Daarna vergadert het college weer regelmatig²¹⁰. Op zich is dit geen grote verrassing, aangezien het schepencollege veel minder vaak vergadert dan de gemeenteraad, die de meeste taken op zich neemt. Die gemeenteraad komt ook tijdens de oorlog op min of meer regelmatige basis samen. Na het uitbreken van de oorlog komt het gemeentebestuur samen op 16 november 1914, waarna het nog tot 1 maart 1915 duurt vooraleer de gemeenteraad nog eens wordt samengeroepen. Daarna komt de raad ongeveer maandelijks samen, met hier en daar een hiaat van een langere periode. De grootste onregelmatigheid vindt plaats in het midden van de oorlog. In 1916 duurt het immers tot de eerste week van augustus vooraleer er iets door de gemeenteraad wordt beslist²¹¹. Dit is een vaststelling die ook voor de andere gemeenten geldt. Er is geen touw vast te knopen aan de regelmatigheid van samenkomen van de verschillende gemeenteraden. In Hombeek vergadert de raad het minst, met slechts 19 bijeenkomsten over de vier oorlogsjaren²¹². In buurgemeente Leest vinden er meer bijeenkomsten plaats, 25 in totaal²¹³. Opmerkelijk hier is dat 10 daarvan plaatsvinden in het jaar 1917. De gemeenteraad van Heffen wacht tot 26 april 1915 voor ze haar taak weer op zich neemt. Daarna kwijt ze zich echter behoorlijk van haar taken, met in totaal nog 36 vergaderingen tijdens

---

²¹⁰ SAM, *Verslagen van het Schepencollege van Hombeek, van 7 februari 1889 tot en met 26 december 1939*.

²¹¹ SAM, *Verslagen van de Gemeenteraad van Hombeek, 27 februari 1903 t.e.m. 1 juli 1927*.

²¹² SAM, *Verslagen van de Gemeenteraad van Hombeek, 27 februari 1903 t.e.m. 1 juli 1927*.

²¹³ SAM, *Verslagen van de Gemeenteraad van Leest*

de oorlog²¹⁴. Opmerkelijk is dat er in het laatste oorlogsjaar duidelijk minder wordt vergaderd dan in de voorgaande jaren. De raden van Leest en Heffen, die in 1917 elk 10 bijeenkomsten houden, vergaderen in 1918 nog respectievelijk 4 en 5 keer. Walem vormt hierop de uitzonderling, met in het laatste oorlogsjaar een record van 13 bijeenkomsten²¹⁵.

De zaken die aan bod komen op de vergaderingen hebben doorgaans niets met de oorlog te maken, maar toch oefent die oorlog een rechtstreekse invloed uit op het aantal bijeenkomsten dat wordt gehouden. Meestal behandelt de gemeenteraad verzoeken van inwoners, aankopen of verkopen waarin de gemeente partij kiest, financiële aangelegenheden, zoals de maandelijkse toelage aan het *Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit* en zaken met betrekking tot het gemeentelijke onderwijs. Ook probeert de gemeenteraad van de nood een deugd te maken door bepaalde investeringen te doen in werken van openbaar nut. Door de oorlog is er een schrijnend tekort aan petroleum en daarom beslist de Hombeekse raad om het elektriciteitsnetwerk uit te breiden²¹⁶. Het feit dat er in alle gemeenten in 1917 opmerkelijk meer bijeenkomsten worden gehouden dan in de andere oorlogsjaren, heeft te maken met de strenge winter die in dat jaar heerst. Bovendien loopt de bevoorrading van het *Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit* mank door de hernieuwde duikbotenoorlog tussen de VS en Duitsland. Dit alles maakt dat er voor de bevolking een moeilijke periode aanbreekt. Het is dan ook niet verwonderlijk dat de gemeenteraden in die periode vaker samenkomen om maatregelen te treffen ten voordele van hun noodlijdende burgers. De reden waarom de gemeenteraad van Walem in het laatste oorlogsjaar vaker samenkomt dan in de voorgaande jaren ligt ook voor de hand. Door de algemene verzwakking van de bevolking, is er nood aan extra hulp. Bovendien wordt het dorp in het laatste oorlogsjaar getroffen door de Spaanse griep epidemie, wat de toestand alleen maar meer kritisch maakt.

---

²¹⁴ SAM, *Gemeenteraad van Heffen: register van beraadslagingen*.

²¹⁵ SAM, *Verslagen van de Gemeenteraad van Walem*.

²¹⁶ SAM, *Verslagen van de Gemeenteraad van Hombeek, 27 februari 1903 t.e.m. 1 juli 1927*. Zitting van 1 augustus 1915.

Ook op het platteland ontstaan er conflicten tussen de bezettende overheid en de verschillende gemeenteraden. Meestal voert de gemeenteraad ondanks de groeiende ontevredenheid gewoon uit wat de Duitse overheid haar opdraagt. De meeste verzoeken zijn immers vrij banaal, zoals het instellen van een extra taks op honden of het instellen van een extra duurtetoeslag²¹⁷. Soms echter, legt de raad zich niet neer bij het Duitse bevel. In Hombeek beslist de gemeenteraad niet te voldoen aan de eis van de president van de Zivilverwaltung, dr. von Sandt, om de wedde van de onderwijzers met terugwerkende kracht op te trekken. De gemeentekas laat dit door de oorlogsomstandigheden niet toe. Na tussenkomst van de Duitsers wordt de gemeente verplicht een lening aan te gaan om de onderwijzers alsnog een loonsverhoging te kunnen aanbieden²¹⁸. De gemeenteraden trekken altijd aan het kortste eind. De requisities, het inkwartieren van de troepen, de verwarmings- en verlichtingskwesaties, het werklozenprobleem, etc... zorgen voor vele conflicten, maar de bezetter drukt zijn wil steeds door. In Walem noteert de gemeentesecretaris het volgende: *“In menige gevallen heeft de Duitse overheid zich verzet tegen de werkzaamheden van de plaatselijke politiek.”*²¹⁹ Bij de minste tegenstand, worden gemeentefunctionarissen overigens zonder pardon aangehouden of voor het gerecht gesleept. De voorbeelden zijn talrijk. In Hombeek worden de burgemeester, de veldwachter en de gemeentesecretaris voor het gerecht gedaagd omdat ze weigeren op te treden tegen burgers die brandhout, dat afkomstig is van de spoorwegafsluiting, stelen van de Duitsers²²⁰. In de steden kunnen de stadsbesturen een vuist maken en af en toe een slag thuis halen, maar de plattelandsgemeenten zijn simpelweg niet opgewassen tegen het Duitse bestuurlijke geweld²²¹.

---

²¹⁷ SAM, *Verslagen van de Gemeenteraad van Hombeek, 27 februari 1903 t.e.m. 1 juli 1927*. Zittingen van 27 augustus 1917 en 1 november 1917.

²¹⁸ SAM, *Verslagen van de Gemeenteraad van Hombeek, 27 februari 1903 t.e.m. 1 juli 1927*. Zitting van 1 augustus 1915.

²¹⁹ PAA, 1914-1918, Oorlogsgebeurtenissen in de provincie, Walem, *Inlichtingen aangaande de oorlogsgebeurtenissen 1914-1918*.

²²⁰ PAA, 1914-1918, Oorlogsgebeurtenissen in de provincie, Hombeek, *Samenvatting der bijzondere gebeurtenissen gedurende den Grooten Oorlog 1914-1918*.

²²¹ PIRENNE (H.). *Geschiedenis van België*, p. 327.

Conclusie

De Duitse inval heeft voor heel wat opschudding gezorgd in België. Hoewel de bezetter voortbouwt op bestaande Belgische structuren, creëert hij in de ogen van de bevolking een volledig nieuw pallet van bestuurlijke instanties. De mensen worden plots geconfronteerd met *Zentrales*, moeten in het bezit zijn van een *Personalausweis* en dienen zich om de zoveel tijd aan te bieden bij het *Meldeamt*. De enige vertrouwde instantie waartoe de burger zich nog kan richten is zijn burgervader. De gemeentebesturen blijven immers functioneren. De Duitsers voeren de ene na de andere wet in, waar de bevolking zich naar moet schikken. Die uit haar onvrede bij het plaatselijke gemeentebestuur. Dat bestuur bemiddelt op haar beurt weer met de Duitse overheerser. In de stad gebeurt het af en toe dat de stedelijke overheid de touwtjes naar zich toe trekt. Het stadsbestuur is immers de enige schakel tussen de Duitse overheid en de bevolking, en daarom onontbeerlijk. Op het platteland echter, trekt het gemeentebestuur altijd aan het kortste eind. De bezetter beveelt en de gemeente voert uit. Slechts heel sporadisch haalt een gemeentebestuur een slag thuis.

Hoofdstuk IV

DE EERSTE OORLOGSMAANDEN IN MECHELEN EN OMGEVING

De stad

Net zoals de rest van het land, wordt ook de Mechelse bevolking geslagen met verstomming na het horen van de Duitse plannen om België aan te vallen. De invloed van de oorlogsdreiging laat zich onmiddellijk voelen. Na het oproepen van de militaire klassen van de jaren 1910, 1911 en 1912 op 28 juli 1914, wordt het werk bijna overal opgeschort. België verbiedt bovendien de uitvoer van paarden, vee en levensmiddelen²²². Het land staat in rep en roer en bereidt zich in alle haast voor op de nakende militaire confrontatie. De Mechelse Centrale Werkplaats krijgt op 29 juli het bevel om met alle spoed 600 treinen klaar te maken voor troepenvervoer²²³. Honderden vrijwilligers melden zich aan bij het inlijvingsbureau op het oude stadhuis. De stad kan de toevloed van vrijwilligers niet opvangen. Op een zeker ogenblik bieden meer dan 9.000 mannen zich aan om toe te treden tot de Belgische krijgsmacht. Er heerst een algemeen gevoel van patriottisme. Getuige daarvan het voorstel van Mechels burgemeester Karel Dessain om alle partijtwisten te laten rusten. Hij doet op 3 augustus, de dag voor de Duitse inval, een oproep aan alle partijen tot 'godsvrede'²²⁴. Dit is een initiatief dat ook op nationaal niveau wordt ondernomen. De liberalen en socialisten, die in de oppositie zetelen, gaan akkoord. Het nationaal belang primeert op lokale of nationale politieke meningsverschillen²²⁵.

Net zoals op andere plaatsen in ons land, worden de vrijwilligers in Mechelen als helden onthaald. De burgerbevolking biedt eten en drinken aan de vrijwilligers en op alle plaatsen worden geïmproviseerde

---

²²² VAN KERCKHOVEN (R.). *Een dorp in een wereldoorlog. Zemst 1914-1918*. Zemst, Roger Van Kerckhoven, s.d., p. 11.

²²³ ROGIER (M.C.G.). *Bijdrage tot de Geschiedenis van de Belgische Spoorwegen te Mechelen*. Mechelse Vereniging voor Spoorweghistoriek De Mijlpaal, 1979, p. 120.

²²⁴ SAM. *Beknopt verslag van de gemeenteraadszittingen, 3 augustus 1914*, p. 221.

²²⁵ VAN HOORICK (K.). *Het activisme te Mechelen 1914-1918*. Onuitg. Licentiaatsverhandeling RUG, 1993, p. 503.

slaapplaatsen gecreëerd. In de Lange Nieuwstraat en de Moensstraat worden zelfs reusachtige tafels geplaatst waar vrouwen uit de buurt koffie, brood, soep en vlees uitdelen aan de soldaten. Overal klinkt het gejuich van de jubelende bevolking die de troepen begroet²²⁶. Enthousiasme troef. Ongetrainde vrijwilligers worden op straat opgeleid met stokken, bij gebrek aan echte wapens. Toch dreigt de echte oorlog. Op 2 augustus wordt de burgerwacht opgeroepen. Die moet instaan voor de veiligheid in de chaotische stad. Elke dag bewaakt ze spoorwegen en bruggen²²⁷. Bij het naderen van de vijand bereidt de Dijlestad zich voor op een confrontatie met oprukkende Duitsers. Mechelen is een belangrijk knooppunt wat de verdediging van de Antwerpse fortengordel betreft. In 1915 schrijft de Zivilkommissar van Mechelen, majoor von Abel, in zijn rapport over de oorlogsgebeurtenissen dat de stad als verenigingspunt voor de Duitse legers werd gebruikt. De bezettende legers bereiken Antwerpen via drie routes: één over Leuven en twee over Brussel. Die wegen komen samen in Mechelen, waarna de belegering van Antwerpen kon beginnen²²⁸.

Half augustus worden mitrailleurs geplaatst op de Sint-Romboutstoren, om Duitse verkenningsvliegtuigen of Zeppelins, die eventueel zouden overvliegen, te beschieten. Op de toren worden ook een grote telescoop en een telefoon geïnstalleerd, waarmee kan gecommuniceerd worden met het fort van Walem²²⁹. Dit roepen de Duitsers nadien in als verantwoording voor het bombarderen van de kathedraal, hoewel politieofficier Callant later zou beweren dat er nooit een machinegeweer op de Sint-Romboutstoren heeft gestaan²³⁰. Eveneens op 15 augustus worden het brandweerkorps en de burgerwacht ingelijfd bij de krijgsmacht onder het

---

²²⁶ LAMBORELLE (P.). *Herinneringen uit de oorlogsdagen*, p. 5.

²²⁷ VERHAERT (F.). *De Duitsers te Mechelen, 1914-1918 (Uit het dagboek van een Mechelaar)*. Mechelen, L. & A. Godenne, 1919, pp. 9-10.

²²⁸ SAM, Inventaris van de stadssecretarie van Mechelen (1914-1918), Vak 77/8, nr. 65. *Verslag van M. von Abel, Zivilkommissar, over de Oorlogsgebeurtenissen welke zich te Mechelen en omliggende hebben voorgedaan*.

²²⁹ SAM, Inventaris van de stadssecretarie van Mechelen (1914-1918), Vak 77/8, nr. 65. *Verslag van M. von Abel, Zivilkommissar, over de Oorlogsgebeurtenissen welke zich te Mechelen en omliggende hebben voorgedaan*.

²³⁰ SAM, Inventaris van de stadssecretarie van Mechelen (1914-1918), Vak 77/30, nr. 45. *Verslag van M. Callant, officier van politie, nopens eenige gebeurtenissen van het begin van den oorlog*.

bevel van de militaire overheden²³¹. In de ochtend van 19 augustus 1914 brengt koning Albert I zijn hoofdkwartier van Leuven naar Mechelen. Een dag later beveelt hij het hele Belgische veldleger zich terug te trekken binnen de Antwerpse fortengordel²³². Van dan af aan bevinden Mechelen en omgeving zich in het heetst van de strijd. Op 20 augustus beveelt de overheid alle munitie en wapens die burgers thuis bezitten in te leveren. Alles wordt verzameld in de Halle²³³. De leden van de burgerwacht opereren nu in dienst van het leger, waardoor ze zich niet langer kunnen inzetten voor het garanderen van de veiligheid in de stad. Omdat een groot deel van het echte politiekorps ook onder de wapens is geroepen, doet burgemeester Karel Dessain doet een oproep aan de inwoners om zelf een vervangend politiekorps op te richten. Een vijftigtal vrijwilligers meldt zich aan. Vanaf dat ogenblik staan zij, uitgedost in de plunjes uit de tijd van de Belgische onafhankelijkheid in 1830, in voor de veiligheid binnen de Mechelse stadsmuren²³⁴. De Duitse troepen nemen Leuven in op 19 augustus, dezelfde dag dat de koning de stad ijlings verliet en zich in Mechelen verschanste. De dagen die hij in de Dijlestad doorbrengt, verblijft de vorst op het kasteel van baron Empain in Battel²³⁵. Eveneens op 19 augustus trekken de Belgische troepen terug door Mechelen, zij blazen reeds de aftocht naar de Antwerpse fortengordel. Bij het zien van deze aftocht, kiest een groot deel van de bevolking ervoor om in het spoor van de soldaten te treden²³⁶. De eerste Duitse verkenningsstroepen worden in Mechelen gesignaleerd op vrijdag 21 augustus 1914, één dag na de Duitse intocht in de Belgische hoofdstad Brussel. Een uhlanenpatrouille van 34 soldaten nadert de stad via de Leuvense steenweg en rijdt Mechelen vervolgens via de Zandpoortvest in. Ze zijn op zoek naar de burgemeester. De politiecommissaris meldt hen echter dat iets verderop een Belgische wachtpost opgesteld staat en biedt hen aan hem te volgen naar het stadhuis,

---

²³¹ BERLEMONT (F.A.). *Mechelse kronieken*, p. 377.

²³² VAN CLEMEN (S.). *Den oorlog verklaard !*, p. 41.

²³³ ARA, Brussel, Privé-archief, oorlogsmemoires, 1914-1918, B94, nrs 1-6, map 1. *Dagboek van dr. J. Godenne, Mechelen (augustus 1914)*.

²³⁴ VERHAERT (F.). *De Duitschers te Mechelen, 1914-1918 (Uit het dagboek van een Mechelaar)*, p. 10.

²³⁵ VERHAERT (F.). *De Duitschers te Mechelen, 1914-1918 (Uit het dagboek van een Mechelaar)*, p. 10.

²³⁶ LAMBORELLE (P.). *Herinneringen uit de oorlogsdagen*, p. 7.

voor een onderhoud met de burgemeester²³⁷. De uhlanen bedanken voor de uitnodiging en zakken weer af naar hun standplaats in Muizen. Hun aanwezigheid wordt echter opgemerkt door een Belgische uitkijkpost en doorgeseind naar Walem. Enkele Belgische soldaten rijden halsoverkop met een mitrailleuse-auto naar de beiaardstad²³⁸. Op de Leuvense steenweg volgt er een confrontatie. 3 Duitse verkenners worden onder het oog van een massa burgers gevangen genomen, 2 uhlanen sterven later die dag aan de gevolgen van de opgelopen verwondingen en 2 burgers raken eveneens verwond. De Duitsers hebben bij de confrontatie niet één schot gelost²³⁹. Op de dag dat de vijand Mechelen voor het eerst met zwaar geschut onder vuur neemt, dinsdag 25 augustus, klimt koning Albert persoonlijk op de kathedraaltoren om de vijandelijke troepen te aanschouwen. Bij dit bombardement verliezen drie inwoners het leven²⁴⁰. De koning had voor die dag een zorgvuldig tegenoffensief uitgekiend, namelijk een massale bestorming van de Duitse posten op de verdedigingslinie Wolvertem – Elewijt – Kampenhout. Nog voor de Belgen uitrukken, openen de Duitsers onverwacht het vuur met hun zware artillerie. Pas na het bombardement kunnen de Belgen ten aanval trekken. Overal stuiten ze echter op zwaarder verzet dan verwacht. De aanval wordt gebroken en hoewel de soldaten Hofstade en in de namiddag ook Zemst, Weerde en Eppegem innemen, is de Belgische tegenaanval geen succes. De prijs die wordt betaald is hoog, des te meer omdat de Duitsers massale versterking sturen vanuit Leuven²⁴¹. Toch zijn de soldaten na de uitval, waarbij het 12^e Linierregiment tot op enkele kilometers van Leuven doorstoot, buitengewoon enthousiast. Ze keren terug naar Mechelen, waar ze door de achtergebleven burgers worden toegejuicht en gefeliciteerd. De Belgische soldaten zingen bij hun intocht overwinningsliederen²⁴².

---

²³⁷ SAM, Inventaris van de stadssecretarie van Mechelen (1914-1918), Vak 77/30, nr. 45. *Verslag van M. Callant, officier van politie, nopens eenige gebeurtenissen van het begin van den oorlog.*

²³⁸ SAM, Inventaris van de stadssecretarie van Mechelen (1914-1918), Vak 77/8, nr. 65. *Verslag van M. von Abel, Zivillkommissar, over de Oorlogsgebeurtenissen welke zich te Mechelen en omliggende hebben voorgedaan.*

²³⁹ SAM, Inventaris van de stadssecretarie van Mechelen (1914-1918), Vak 77/8, nr. 65. *Verslag van M. von Abel, Zivillkommissar, over de Oorlogsgebeurtenissen welke zich te Mechelen en omliggende hebben voorgedaan.*

²⁴⁰ VERMOORTELT (F.). *Mechelen. Kroniek van een stad 1830-1952*, p.122.

²⁴¹ VAN CLEMEN (S.). *Den oorlog verklaard !*, pp. 43-45.

²⁴² VANDEWEYER (L.). *Koning Albert en zijn soldaten*, p. 90.

De volgende dagen wordt het centrum van de stad door vijandelijke kanonnen bestookt, waarbij de Sint-Romboutskathedraal het absolute doelwit vormt. De toren wordt immers door de Belgen veelvuldig gebruikt voor verkenning- en luchtafweerdooeleinden. Nog op 25 augustus wordt de ‘Slag bij Geerdegem’ uitgevochten. Duitsers en Belgen beschieten elkaar ruim 4 uur. De vijandelijke troepen naderen Mechelen tot op amper een kilometer van de Brusselpoort, maar trekken zich toch weer terug tot Elewijt, waar hun artillerie staat opgesteld²⁴³. Eén dag later herbegint het gevecht. Het tweede en het derde Duitse bombardement zijn zo verwoestend, dat bijna de hele bevolking de stad uitvlucht, niet in het minst omdat de verhalen van de Duitse gruweldaden uit Leuven al snel de ronde doen²⁴⁴. Soldaat Raoul Snoeck beschrijft het tafereel: *“De mensen vluchten massaal weg, met gebogen hoofd. De meesten wenen. Ze nemen het kostbaarste en onmisbare mee. De rest moeten ze achterlaten. Mens en dier, alles vlucht, het is om medelijden te krijgen. In het centrum van de stad begroet de angstige bevolking ons, ze juichen ons toe en vertroetelen ons. Op onze doortocht schenken ze ons peren, pruimen, brood, koffie, enzomeer. Wat een luxe!”*²⁴⁵ Op verschillende plaatsen in de stad worden gekwetsten opgevangen. Vooral in het klooster Coloma en het Heelkundig Gesticht vinden veel gewonden, zowel burgers als soldaten, een toevluchtsoord. De weinige artsen die nog in de stad zijn, proberen zoveel mogelijk levens te redden²⁴⁶. Ondertussen bereidt de algemene staf het vertrek van de koning voor. De koning beseft dat zijn uitval geen succes was. Bovendien krijgt hij het bericht van de geallieerde nederlaag te Maubeuge en Lotharingen. Ook wordt hij op de hoogte gebracht van de beslissing van het Franse opperbevel om de troepen die zich terugtrekken uit Bergen, eerst te hergroeperen, alvorens ze weer in de strijd te werpen²⁴⁷. Hierdoor heeft het Belgische offensief vanuit Mechelen geen enkele zin meer. De koning beveelt de geleidelijke terugtrekking van de troepen uit de

---

²⁴³ LAMBORELLE (P.). *Herinneringen uit de oorlogsdagen*, p. 11.

²⁴⁴ VERHAVER (F.). *De Duitsers te Mechelen, 1914-1918 (Uit het dagboek van een Mechelaar)*, p. 11.

²⁴⁵ Raoul Snoeck op 25 augustus 1914, geciteerd in DEBAEKE (S.). *Vluchten voor de Grote Oorlog. 1,5 miljoen Belgen op de vlucht, 1914-1918*. Koksijde, De Klaproos, 2004, p. 84.

²⁴⁶ LAMBORELLE (P.). *Herinneringen uit de oorlogsdagen*, p. 13.

²⁴⁷ VAN CLEMEN (S.). *Den oorlog verklaard !*, p. 45.

Zenne- en Dijlevallei²⁴⁸. In de stad worden alle hospitalen ontruimd en de soldaten worden definitief naar de vesting Antwerpen gezonden. Op 26 augustus om half tien 's ochtends wordt de aanval definitief gestaakt en diezelfde dag spreekt luitenant-generaal de Selliers de Moranville tot enkele volksvertegenwoordigers op het Mechelse stadhuis. Hij verantwoordt zich voor het in de steek laten van de stad: *“Nous avons fait tous que nous avons pu. Nous avons insisté, prié les Alliés de venir à notre secours, mais le général Joffre ne veut rien nous envoyer. Il ne veut pas démordre de son plan.”*²⁴⁹ De gevechten die met de vijand werden uitgevochten tonen de zwakte van het Belgische leger: er vielen meer dan 4.000 slachtoffers. Toch hebben de uitvallen hun doel niet helemaal gemist. De Duitsers verdubbelen hun getalsterkte om de vesting Antwerpen onder controle te houden. Op die manier wordt de druk op de Fransen en de Britten in het zuiden van het land aanzienlijk verminderd. De legertop verlaat de Dijlestad op 26 augustus, met in haar kielzog de achterhoede van het Belgische veldleger. De koning en zijn entourage nemen de laatste trein die vertrekt vanuit het station van Mechelen-Nekkerspoel. Om 13.00 uur die dag heeft de legertop nog een extra trein ingelegd om de allerlaatste gekwetste soldaten over te brengen naar Antwerpen. Het grootste deel van het volk volgt het spoor van zijn koning. *“De inwoners van Mechelen sloten hunne huizen: met pak en zak geladen werd vluchtend naar de statie geloopt.”*²⁵⁰ Nadien wordt het spoorwegverkeer van en naar Antwerpen opgeschort. Ook in de richting van Brussel rijden geen treinen meer. De stad ligt er nu volledig verlaten bij. De controle die er nog wordt uitgeoefend, is die door de nog resterende burgerlijke overheden. Om een gevoel van veiligheid te behouden voor de achtergebleven burgers, worden de bruggen 's nachts opengedraaid. De Duitsers verschansen zich voorlopig nog steeds aan de andere kant van de Leuvense vaart. Burgemeester Dessain verkiest in Mechelen te blijven. Op 27 en 28 augustus wordt de stad opnieuw gebombardeerd door de vijandelijke artillerie. De Dijlestad is dan nagenoeg verlaten, maar toch worden de 27ste

---

²⁴⁸ VAN CLEMEN (S.). *Den oorlog verklaard !*, p. 45.

²⁴⁹ LAMBORELLE (P.). *Herinneringen uit de oorlogsdagen*, p. 13.

²⁵⁰ AKERSEN (J.). *Geteisterd België*, p. 98.

nog twee Mechelaars dodelijk getroffen²⁵¹. Bij het bombardement van 28 augustus wordt Karel Dessain vooraf verwittigd door de Duitse officieren²⁵². Hij krijgt echter maar een uur de tijd om de bevolking te waarschuwen. De burgemeester doet dit met alle middelen die hij kan bemachtigen. Het merendeel van de burgers heeft op dat ogenblik echter al andere oorden opgezocht. Volgens Zivilkommissar von Abel heeft 90% (zo'n 55.000 mensen) van de Mechelse inwoners op dat ogenblik al voor de vlucht gekozen²⁵³. De meeste burgers vluchten in de richting van Antwerpen. Tijdens het hevige bombardement beslist burgemeester Dessain tenslotte ook te vluchten. Via Duffel bereikt hij nog diezelfde dag de Antwerpse binnenstad²⁵⁴. Op 6 september wordt Mechelen voorlopig voor de laatste keer gebombardeerd, hoewel er op dat ogenblik vrijwel niemand meer in de stad verblijft²⁵⁵.

De meeste burgers vluchten uit eigen beweging, maar sommigen moeten de stad op bevel verlaten. Zo worden de geestelijke instellingen verplicht Mechelen te ontvluchten. Enkele broeder- en zusterschappen schepen met al hun bezittingen in naar het Verenigd Koninkrijk. Naar schatting zouden in 1914 zo'n 200.000 landgenoten het kanaal hebben overgestoken²⁵⁶. Net als Pirenne meent ook Michaël Amara dat zeker 250.000 Belgen de overtocht hebben gemaakt²⁵⁷. Daar komen nog eens 115.000 inwoners bij die naar Frankrijk zijn gevlucht²⁵⁸. Amara onderzocht de cijfers van het Franse Ministerie van Binnenlandse Zaken en kwam tot de vaststelling dat er aan het eind van de oorlog maar liefst 290.000 landgenoten in Frankrijk

---

²⁵¹ VERMOORTELT (F.). *Mechelen. Kroniek van een stad 1830-1952*, p. 122.

²⁵² DE LANNOY (H.). "Ridder Karel Dessain (1871-1944). Katholiek burgemeester-senator en rots in de woelige Mechelse branding." In: *Handelingen van de Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst van Mechelen*, 108, 2004, Mechelen, p. 210.

²⁵³ SAM, Inventaris van de stadssecretarie van Mechelen (1914-1918), Vak 77/8, nr. 65. *Verslag van M. von Abel, Zivilkommissar, over de Oorlogsgebeurtenissen welke zich te Mechelen en omliggende hebben voorgedaan*.

²⁵⁴ LAMBORELLE (P.). *Herinneringen uit de oorlogsdagen*, pp. 19-20.

²⁵⁵ VAN CLEMEN (S.). *Den oorlog verklaard !*, p.45.

²⁵⁶ VERHAVER (F.). *De Duitschers te Mechelen, 1914-1918 (Uit het dagboek van een Mechelaar)*, pp. 11-14.

²⁵⁷ AMARA (M.). "Les réfugiés belges de la Première Guerre mondiale. De l'action humanitaire à la participation à l'effort de guerre". In: JAUMAIN (S.), AMARA (M.), MAJERUS (B.) en VRINTS (A.), (red.). *Une guerre totale? La Belgique dans la Première Guerre Mondiale: nouvelles tendances de la recherche historique Actes du colloque international organisé à l'ULB du 15 au 17 janvier 2003*. Brussel, Algemeen Rijksarchief, Studies over de Eerste Wereldoorlog, 11, 2005, p. 412.

²⁵⁸ PIRENNE. *Geschiedenis van België*, p. 298.

verbleven²⁵⁹. Ook Nederland zet zijn deuren open voor Belgische vluchtelingen. Zo'n 100.000 vluchtelingen vinden er onderdak tijdens de oorlog²⁶⁰. In totaal zouden zo'n 1.400.000 landgenoten België in de laatste maanden van 1914 hebben verlaten. Meer dan een half miljoen onder hen keert niet terug voor het einde van de bezetting²⁶¹. Hen wordt later een extra personenbelasting aangerekend. Mensen die twee maanden of langer in het buitenland verblijven en zich voor maart 1915 niet terug in België vestigen, moeten in Mechelen het tienvoud van de gangbare gemeentelijke belasting ophoesten.²⁶² Na protest van het stadsbestuur bij de Deputatie wordt deze belasting uiteindelijk niet geïnd door de bezetter²⁶³.

De geestelijken zijn echter niet de enigen die Mechelen verplicht de rug moeten toekeren. Mechelen herbergt in 1914 een aanzienlijke Duitse gemeenschap. Het grootste gedeelte van de Duitse burgers heeft er bij het uitbreken van de oorlog reeds voor gekozen om de stad, en het land, te verlaten, maar anderen beslissen te blijven. Zij worden tussen 19 en 25 augustus elk afzonderlijk ontboden op het stadhuis. Om de rust in de stad te bewaren en om represailles te voorkomen, worden de Duitsers via Antwerpen naar Nederland gebracht. Eén onder hen, Fritz Bischofsberger, die reeds 35 jaar in België woont en werkt, is zo emotioneel verbouwereerd door de hele toestand, dat hij verkiest de hand aan zichzelf te slaan. Zijn zelfmoordpoging mislukt echter en de dag nadien wordt hij alsnog weggezonden²⁶⁴.

Het zou nog tot 28 september duren voor de Duitsers de stad innemen. De kans doet zich al veel vroeger voor, maar door allerlei omstandigheden, hebben de Duitse troepen Mechelen bewust even links laten liggen. De

---

²⁵⁹ AMARA (M.). "Les réfugiés belges de la Première Guerre mondiale. De l'action humanitaire à la participation à l'effort de guerre", p. 412.

²⁶⁰ AMARA (M.). "Les réfugiés belges de la Première Guerre mondiale. De l'action humanitaire à la participation à l'effort de guerre", p. 412.

²⁶¹ PIRENNE. *Geschiedenis van België*, p. 298.

²⁶² SAM, Inventaris van de stadssecretarie van Mechelen (1914-1918), Vak 77/50, nr. 1. *Buitengewone personele belasting der afwezige Belgen ten gevolge der oorlogsomstandigheden*. Verordening van 16 januari 1915.

²⁶³ VAN CLEMEN (S.). *Den Oorlog verklaard!*, p. 100.

²⁶⁴ LAMBORELLE (P.). *Herinneringen uit de oorlogsdagen*, pp. 9-10.

meeste Duitse troepen zijn immers zuidwaarts opgerukt, in de richting van de Franse grens. Door de uitvaltaktiek van koning Albert wordt Mechelen af en toe nog bevolkt door Belgische soldaten. Daarbij komt het soms tot hevige gevechten in en rond de stad. Soldaat Fernand-Hubert Grimauty maakt deel uit van de Belgische 101e batterij en neemt deel aan één van de uitvallen. Na de gevechten in de Mechelse binnenstad, aanschouwt hij het slagveld: *“Un peu plus loin, sur un talus de chemin de fer, un Allemand tué, les pieds en haut, la tête en bas. Il a une figure toute bleue. Cinq mètres plus loin, un autre, puis un autre, puis encore des autres... Ils sont couleur de sable, dans le sable... L’immobilité de la mort m’a toujours troublé : l’immobilité d’une centaine de morts m’étraint profondément”*²⁶⁵. Op de lijn Wolvertem – Kampenhout, voor Mechelen, blijft enkel nog een Duits observatieleger over²⁶⁶. De vijand onderneemt gedurende één maand geen poging tot bezetting van de stad, om verdere slachtingen zoals hierboven beschreven te vermijden. Hij blijft aan de andere oever van de Leuvense vaart, tot hij absoluut zeker is dat er geen Belgische soldaten meer in de stad aanwezig zijn. Pas nadat de Duitsers groen licht geven voor de bestorming van de vesting Antwerpen, wordt Mechelen definitief ingenomen. Om zich ervan te vergewissen dat er geen Belgische soldaten meer in de stad verblijven, hebben de Duitsers de dagen voor hun intocht Mechelen nog flink beschoten, waarbij de zware artillerie, heel anders dan tijdens de augustusbeschietingen, strikt bevel kreeg zich niet op het centrum van de stad te richten, zodat de kathedraal zeker gespaard zou blijven. Bij de belegering van Antwerpen, hebben de Duitsers een bericht gestuurd aan het Belgische opperbevel dat, indien historische gebouwen niet gebruikt worden voor militaire doeleinden, de Duitsers ze niet zullen beschieten.²⁶⁷

De Duitse oorlogsjournalist Heinrich Binder vergezelt de Duitsers op het moment dat ze hun intrede doen in Mechelen. Wat de vijand aanschouwt, is een ongezien tafereel: *“Al het leed van de oorlog is niet zo*

²⁶⁵ GRIMAUTY (F.-H.). *Six mois de guerre en Belgique. Par un soldat belge, Août 1914 – Février 1915*. Parijs, Aarlen, Librairie académique Perrin et Cie, 1915, 1916, p. 48.

²⁶⁶ VAN CLEMEN (S.). *Den oorlog verklaard !*, p. 43.

²⁶⁷ BINDER (H.). *Mit dem Hauptquartier nach Westen*, p. 142.

teneerdrukkend als de akelige, loodzware grauwe doodse stilte die we te Mechelen zagen. Het leven in de stad was uitgestorven. De stad was dood. De 60.000 inwoners waren weggevlucht.”²⁶⁸ De oorlogscorrespondent heeft het over taveernes waar nog halfvolle glazen staan, een juwelier waar de gouden horloges zo voor het rapen liggen,... Het staat buiten kijf dat er tijdens de maand september duchtig in de stad is geplunderd. Deuren van mooie huizen zijn opengebroken en de rijkdommen verdwenen²⁶⁹. Tijdens zijn verblijf heeft Binder zelf slechts 5 burgers gezien. Volgens een soldaat van het Duitse wachtcommando zouden er in de laatste septemberdagen van 1914 slechts veertien burgers in de stad zijn achtergebleven²⁷⁰. Veertien burgers is wel heel weinig, maar wat zeker is, is dat Mechelen in die dagen een dode, verlaten stad was. Volgens voormalig rijksarchivaris Cuvelier zou 90% van de Maneblussers samen met het Belgische leger de stad hebben verlaten²⁷¹. Ook Paul Lamborelle, liberaal gemeenteraads- en Kamerlid, maakt gewag van de leegheid van de stad in zijn dagboek. Hij beschrijft een “*aangrijpend toneel van verlatenheid en doodschheid*”. In zijn tocht door de stad treft hij niemand aan. Van aan de Katelijnepoort tot aan de Grote Markt rijdt hij bovendien over een dikke laag glasscherven en gebroken dakpannen²⁷².

Door de verschillende beschietingen van Mechelen, zowel van Duitse als van Belgische kant, worden in totaal 319 huizen volledig vernield, 172 andere worden beschadigd²⁷³. In een Mechelse kroniek wordt melding gemaakt van een 200-tal vernielde of gedeeltelijk verwoeste gebouwen door de Duitse beschietingen en 322 vernielde gebouwen door Belgisch artillerievuur²⁷⁴. Dit komt overeen met 15,1% van het totale woningenbestand (zie verder). Vooral het centrum van de stad, met als

---

²⁶⁸ BINDER (H.). *Mit dem Hauptquartier nach Westen*, pp. 142-143.

²⁶⁹ VON ZOBELTITZ (F.). *Kriegsfahrten eines Johannisers mit friedlichen Zwischenspielen*. Berlijn, Wenen, Verlag Ulssein, 1915, p. 48.

²⁷⁰ BINDER (H.). *Mit dem Hauptquartier nach Westen*, p. 143.

²⁷¹ CUEVELIER (J.). *La Belgique et la Guerre II: L'invasion allemande*, p. 349. Ook Mickaël Amara vermeldt dit cijfer in zijn artikel “Zo trokken zij. Het verhaal van een unieke volksverhuizing in België” op p. 10, maar hij geeft daar geen referentie bij. Vermoedelijk baseert hij zich eveneens op de cijfers van Cuvelier.

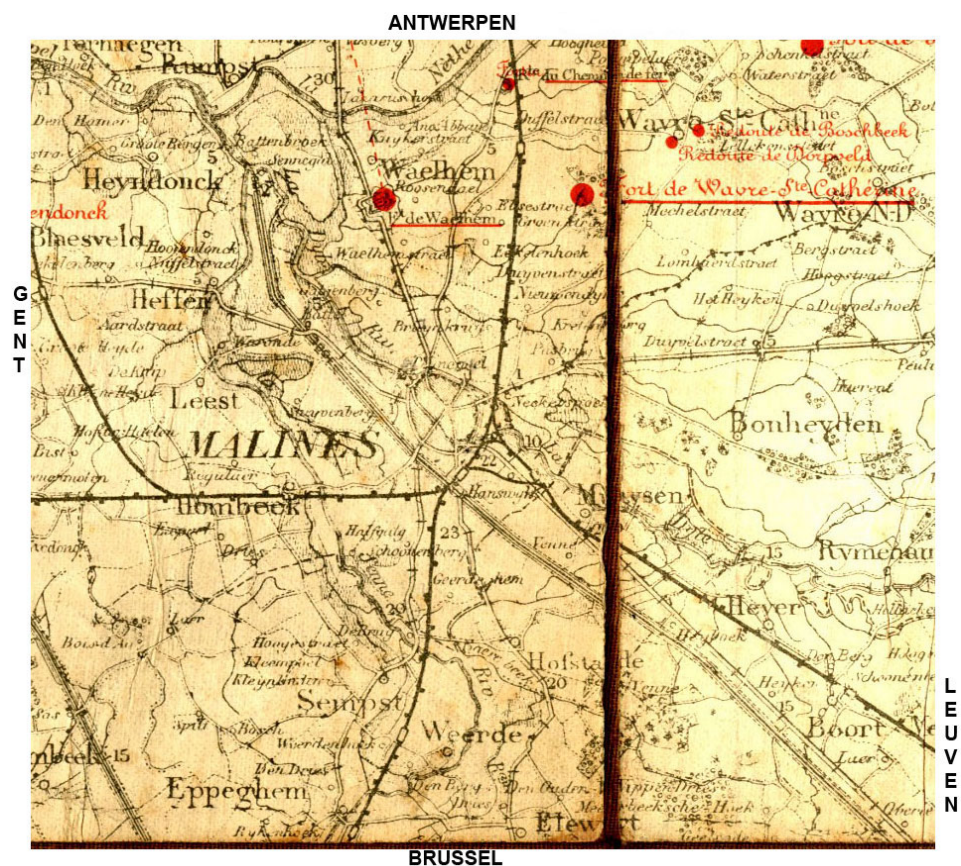
²⁷² LAMBORELLE (P.). *Herinneringen uit de oorlogsdagen*, p. 21.

²⁷³ VAN CLEMEN (S.). *Den oorlog verklaard!*, p. 186.

²⁷⁴ VERMOORTELT (F.). *Mechelen. Kroniek van een stad 1830-1952*, p. 122.

exponent de Yzeren Leen, wordt enorm zwaar getroffen. Het Belgische vuur heeft ook grote schade aangericht aan de Sint-Romboutstoren. In het gewelf van het schip is een groot gat geschoten en het plafond brokkelt weken na de beschieting nog steeds af. Daarom beveelt kardinaal Mercier aan zijn christelijke onderdanen om de handen in mekaar te slaan en de kerk zo snel mogelijk te herstellen²⁷⁵.

Het platteland

Kaart 1. Mechelen en omgeving aan het begin van de Grote Oorlog²⁷⁶

De volledige leegloop die Mechelen in augustus en september 1914 kenmerkt, heeft op het platteland nooit plaatsgevonden, maar toch heeft ook daar het oorlogsgeweld zich sterk laten voelen en trokken vele burgers massaal op de vlucht.

²⁷⁵ VON ZOBELTITZ (F.). *Kriegsfahrten eines Johannesers mit friedlichen Zwischenspielen*, p. 50.

²⁷⁶ Privécollectie Ward De Kempeneer. Fragment uit een officierskaart van net voor de oorlog. Voor een grotere versie, zie bijlagen.

De Mechelse plattelandsbevolking kan bij het bestuderen van de Eerste Wereldoorlog worden opgedeeld in twee geografische groepen. Enerzijds de dorpen die zich bevinden op de as Antwerpen – Mechelen (Duffel, Walem en Sint-Katelijne-Waver) en de dorpen op de as Mechelen – Brussel (Zemst, Weerde, Elewijt, Hofstade). Niet toevallig maken de drie eerste dorpen ook deel uit van de versterkte vesting Antwerpen. In Duffel en Dorpveld staan Belgische batterijen opgesteld, terwijl er in Walem en Sint-Katelijne-Waver forten uit de buitenste verdedigingsgordel zijn gelegen. Anderzijds zijn er de dorpen die ten noordwesten en ten zuidoosten van Mechelen zijn gevestigd. Dit zijn de assen Mechelen – Gent (Hombeek, Leest, Heffen) en Mechelen – Leuven (Muizen).

De eerste groep dorpen, die zich op de as Antwerpen – Brussel bevindt, heeft het zonder twijfel veel zwaarder te verduren gehad dan de andere dorpen. Bij de belegering van Antwerpen hebben Walem, Duffel en Sint-Katelijne-Waver enorm geleden, net als Zemst, Elewijt, Hofstade, Eppegem en Weerde. Op het ogenblik dat Mechelen niemandsland is, bijna de hele maand september 1914, staan de Belgische kanonnen opgesteld in de eerste dorpen, terwijl de Duitsers zich met hun artillerie hebben ingegraven in de buurt van Elewijt. Vanuit deze posities bestoken de twee partijen elkaar voortdurend. De Duitse oorlogsjournalist Heinrich Binder maakt er in zijn dagboek terecht gewag van dat de meeste vernielingen in Mechelen zijn aangericht door Belgische bommen, die niet tot in Elewijt geraakten²⁷⁷. In Elewijt hebben de Belgen overigens enorme schade kunnen toebrengen aan de Duitse troepen. Een priester had de wijzers van de kerktoeren witgeverfd en gaf elke dag via de klok op de kerktoeren de posities aan waar het Duitse artilleriegeschut stond opgesteld. Zulke verhalen zijn wel meer bekend uit de streek van Mechelen. In Walem raakte een pastoor dagelijks door de Duitse versperring om de zieke burgers te gaan groeten. Elke dag smokkelde hij de opstelling van de Duitse artillerie op die manier het fort van Walem in. Dit verhaal staat

---

²⁷⁷ BINDER (H.). *Mit dem Hauptquartier nach Westen*, p. 142.

zowel beschreven in het dagboek van de Duitse oorlogsjournalist Heinrich Binder²⁷⁸, als in een interview met een soldaat die in Walem was gelegerd in die periode²⁷⁹.

De oorlog dreigt

Op het ogenblik dat duidelijk wordt dat een oorlog onvermijdelijk is, staan alle dorpen in rep en roer. Mechelen werkt als een aantrekkingspool voor jonge mannen die zich willen opgeven als vrijwilliger in het Belgische leger. Op 31 juli wordt de algemene mobilisatie afgekondigd. In alle dorpen wordt een groot deel van de mannen onder de wapens geroepen. In de meeste gemeenten was het de taak van de rijkswacht om dit in goede banen te leiden, zo ook in Hombeek. Frans De Maeyer is 14 jaar en volgt het gebeuren met een uitzonderlijke belangstelling. Hij schrijft in zijn dagboek dat ook de veldwachter en de gemeentesecretaris worden ingeschakeld om de jongens naar hun depots te sturen. Zelfs de onderpastoor vertrekt, hij vervoegt zijn klasgenoten in het depot van Hemiksem. Toch meent ook De Maeyer op dat ogenblik nog dat de soldaten enkel zullen worden gebruikt om de grenzen te bewaken, net zoals dat gebeurde in 1870 bij de Frans-Duitse oorlog. Van een algemene onrust is nog geen sprake. De soldaten zullen volgens de meeste mensen gewoon worden ingezet om de onafhankelijkheid van België te benadrukken²⁸⁰. In Zemst-Laar draagt Martin Lauwers de oproepingsbrieven rond. Heel wat jonge mannen worden onder de wapens geroepen. Het dorp staat in rep en roer, maar ook hier geloofden de mensen nog steeds dat de Duitsers ons land niet zouden binnendringen²⁸¹. Door de mobilisatie worden verschillende werkkrachten aan het land en aan de industrie onttrokken. Dit brengt voor vele gezinnen financiële problemen met zich. Daarom wordt er dagelijks een staatsvergoeding uitgekeerd aan de benadeelden: 0,5 frank

---

²⁷⁸ BINDER (H.). *Mit dem Hauptquartier nach Westen*, p. 142.

²⁷⁹ Hoembeka-archief, Eerste Wereldoorlog. Interview van Ward De Kempeneer met zijn vader Emiel De Kempeneer op 25 september 1969.

²⁸⁰ DE MAEYER (J.). "Oorlogsdagboek van Fans De Maeyer 1914 - 1918". In: 't Ridderke, jg 4, nr. 5, Hombeek, 1989, p. 93.

²⁸¹ VAN KERCKHOVEN (R.). *Een dorp in een wereldoorlog. Zemst 1914-1918*, p. 42.

voor ongehuwden, 0,75 frank voor echtgenotes en 0,25 frank per kind²⁸². De dagen nadien wordt de bevolking op verschillende wijzen geïnformeerd over de evoluties op internationaal gebied. De talrijke oorlogsverklaringen bereiken ieders oor. Na het afwijzen van het ultimatum en de Duitse intocht op Belgisch grondgebied, beseft het volk dat de confrontatie onvermijdelijk is. De oorlogsmachine wordt op gang getrokken. Op 4 augustus bereiken de eerste geruchten over de Duitse wreedheden gepleegd aan de Belgische grens het Mechelse platteland, een dag voor de doortocht van de eerste soldatentreinen uit de richting van Dendermonde in Hombeek²⁸³. Alle zitten ze overvol. De treinen komen van de depots van Sint-Niklaas en trekken naar Leuven en Tienen, waar binnenkort confrontaties met het Duitse leger worden verwacht. De bevolking deelt brood, appels, peren, melk, bier en sigaren uit aan de dapperen. De dag erna arriveren de eerste gekwetsten in het dorp. De gewonde soldaten komen van Luik, waar volop slag wordt geleverd met de Duitsers²⁸⁴. Ondertussen boeken de misdiensten meer volk dan gewoonlijk. Volgens Frans De Maeyer wordt er meer gebeden. Pastoor De Bruyn maant het volk aan tot rust en sereniteit. Vanaf 9 augustus houdt de pastoor dagelijks een lof om 18 uur. Het aantal communicanten verdubbelt in deze periode en de biechtstoel wordt veel vaker opgezocht²⁸⁵. De parochiale samenleving daverd op haar grondvesten en de mensen klampen zich vast aan de weinige zekerheden die nog resten. Hetzelfde verhaal in het naburige Zemst. De dagen na de Duitse inval worden er bijna dagelijks processies georganiseerd langs de Tervuursesteenweg. Veel mensen bidden in colonne om van het oorlogsgeweld gespaard te blijven²⁸⁶. Ook in Walem meldt de pastoor dat de misdiensten in augustus 1914 vaker worden bezocht dan normaal het geval is²⁸⁷.

---

²⁸² VAN CLEMEN (S.). *Den oorlog verklaard!*, p. 47.

²⁸³ JOHNSON (O.M.). *Vrede zij met u!*, pp. 10-11.

²⁸⁴ DE MAEYER (J.). "Oorlogsdagboek van Fans De Maeyer 1914 - 1918", p. 93.

²⁸⁵ VAN HOORICK (K.). "Hombeek 1914-1918. Een klein dorp in de Grooten Oorlog." In: *Bijdragen tot de Hombeekse geschiedenis*, 6, 1996, Hombeek, Hoembeka, p. 196.

²⁸⁶ KENNIS (H.J.). *De Oorlogsklok 1914-1918*. Zemst, Heemkundige kring "de Semse", 2006, p. 74.

²⁸⁷ MERTENS (K.). *Pastors rapporteren over de Eerste Wereldoorlog in de provincie Antwerpen*. Balen, Studium Generale vzw, 2006, p. 672.

Hoewel het geschut nog ver verwijderd is van het Mechelse, worden de gevolgen ervan steeds concreter. Op dinsdag 11 augustus worden de deuren van de Hombeekse meisjesschool gesloten. De school doet vanaf nu dienst als hospitaal. De zusters staan in voor de ziekenzorg²⁸⁸. Het dagelijkse werk valt inmiddels volledig stil op het platteland. De gemoedstoestand bij het volk leent zich niet tot puike arbeidsprestaties. Mil Lambert is op een dag bezig met het pikken van tarwe, maar staakt zijn arbeid plotseling. Hij zegt dat het niet gaat. Zijn kompaan begrijpt het: “*Het is te verstaan Mil, droeve tijden man*”²⁸⁹. De boerenbevolking troept samen in het dorp om de toestand te bespreken, liever dan te werken.

Tijdens de eerste oorlogsweken van 1914 stijgen de prijzen enorm snel. In Mechelen stijgt de prijs voor meel in augustus 1914 bijvoorbeeld van 18 naar 40 frank per 100kg²⁹⁰. De oorlogsdreiging treft de Belgische handel, die vooral op export is gericht, recht in het hart. Kardinaal Mercier doet begin augustus al een oproep aan de bevolking om overal lokale komiteiten op te richten om de hoogste nood te ledigen. Zijn bede krijgt gevolg in talrijke gemeenten en steden. Landbouwers staan bijna overal een deel van de oogst af om de zwaarst getroffen slachtoffers van de eerste oorlogsweken van voedsel te voorzien²⁹¹. Oorspronkelijk betreft het enkel hulp aan families van gemobiliseerden, maar uit noodzaak wordt het actieterrein van de verschillende organisaties al snel uitgebreid tot alle oorlogsslachtoffers. De provincie Antwerpen kampt net als de rest van België echter met een groter probleem op lange termijn. De bevoorrading loopt mank. Door de blokkade van de Westerschelde door het neutrale Nederland, ligt het werk in de Antwerpse haven nagenoeg volledig stil. Geen enkel schip kan ons land in- of uitvaren. Bovendien wordt alle transport bemoeilijkt door de verscherpte maatregelen binnen de Antwerpse fortengordel. Slechts heel uitzonderlijk wordt er toestemming verleend aan particulieren om zich per auto of per trein te verplaatsen. Er worden ook vele goederen door de militaire overheden in beslag genomen.

---

²⁸⁸ DE MAEYER (J.). “Oorlogsdagboek van Fans De Maeyer 1914 - 1918”, p. 95.

²⁸⁹ VAN HOORICK (K.). “Hombeek 1914-1918. Een klein dorp in de Grooten Oorlog.”, p. 195.

²⁹⁰ VAN CLEMEN (S.). *Den oorlog verklaard!*, p. 48.

²⁹¹ VAN CLEMEN (S.). *Den oorlog verklaard!*, pp. 47-48.

Als reactie op deze ongunstige factoren worden al op 4 augustus maximumprijzen voor voedsel opgelegd door verschillende burgemeesters in de Antwerpse provincie. Een Koninklijk Besluit van 14 augustus bevestigt deze maatregel en verscherpt hem nog. Vanaf nu gelden er maximumprijzen voor brood, meel, aardappelen, tarwe, zout, suiker en rijst²⁹².

In de vuurlinie

De Duitsers naderen onze streken ondertussen met rasse schreden. Omstreeks half augustus wordt de burgerwacht ingesteld. Alle mannen tussen 20 en 40 jaar trekken de wacht op in het dorp. Geen enkele onbekende persoon wordt doorgelaten²⁹³. In Hombeek arriveert een eerste Duitse uhlanenpatrouille op zondag 16 augustus. Ze rijdt langs den Dries. In de Kattestraat volgt er een schermutseling met de Belgische Jagers te paard. Eén Duitser wordt getroffen, maar kan nog ontkomen²⁹⁴. De volgende dagen ziet de Hombeekse bevolking elke dag meer en meer Belgische soldaten passeren, de 6e Divisie komt uit de omstreken van Nijvel en blaast als eerste langs Hombeek de aftocht. De soldaten trekken zich allen terug in de richting van de Antwerpse fortengordel. De ene trein na de andere rijdt door het dorp, vol Belgische piotten. Het gerucht wordt verspreid dat er Engelse troepen op komst zijn. De bevolking verzamelt in allerijl eten en drinken voor hun Engelse helden. 's Avonds laat komt er inderdaad een trein aan, maar geen Engelsman te zien. Alle wagons zitten volgestouwd met Belgische soldaten. Het Hombeekse volk deelt spek en boterhammen uit aan de piotten, en naar verluidt werd het volkslied spontaan gezongen²⁹⁵. De toestand ziet er steeds minder rooskleurig uit, maar de moed wordt nog niet opgegeven. Er is nog hoop. Op 19 augustus overnachten er enkele regimenten die zich terugtrekken in Hombeek, waaronder een groot artilleriekorps. De regimenten waarvoor geen plaats

---

²⁹² VAN CLEMEN (S.). *Den oorlog verklaard!*, p. 48.

²⁹³ Hoembeka-archief, Eerste Wereldoorlog. *Domien (Doke) Van Beveren vertelt over '14-'18*.

²⁹⁴ DE MAEYER (J.). "Oorlogsdagboek van Fans De Maeyer 1914 - 1918", p. 95.

²⁹⁵ JOHNSON (O.M.). *Vrede zij met u!*, pp. 13-14.

meer is, zoeken hun heil in het nabijgelegen Leest. Dokter Max Deauville verhaalt dat een aantal soldaten de dag erop niet meer verder kan trekken. De voorbije weken hebben hun zo uitgeput, dat ze te Leest moeten achterblijven²⁹⁶. De plotse en snelle aftocht van het Belgische leger doet vermoeden dat de Duitse troepen de omliggende dorpen weldra zullen innemen.

In het Brabantse Zemst blijft ondertussen alles rustig. De Duitsers zijn in de omgeving van Brussel gelegerd en de Belgen hebben zich al teruggetrokken tot Mechelen. Zemst ligt in het niemandsland, tussen de twee legers in. De Belgische soldaten wagen op 18 augustus een eerste uitval op de lijn Zemst-Schiplaken, waardoor het dorp overspoeld wordt door soldaten. Gevochten wordt er echter niet in de onmiddellijke omgeving²⁹⁷. Op 20 augustus arriveren de eerste Duitsers in de gemeente. Ze zetten voorposten uit om de bewegingen van het Belgische leger in kaart te brengen. Daarbij gijzelen ze burgemeester Ernest Sterckx, om zich ervan te vergewissen dat niemand op hen zal schieten²⁹⁸. Op diezelfde dag laten de uhlanen ook in Hombeek weer van zich horen. Vijf Duitse verkenneren sluipen de gemeente binnen en doen de rails van de spoorweg op het Heike springen²⁹⁹. Aangezien deze verbinding van groot nut is voor de Belgische krijgsmacht, werkt men met man en macht aan de herstellingswerken en amper enkele uren later, kunnen de treinen alweer rijden, zij het op ingelaste richels³⁰⁰. De dag erna is er veel beweging in het dorp. Belgische soldaten komen af- en aangereden. Er hangt een zenuwachtige sfeer. Bovendien doet ook hier de geruchtenmolen zijn werk. Het nieuws bereikt de bevolking dat Brussel is gevallen. De dag voordien heeft burgemeester Max de stad overgedragen aan de Duitse bevelhebbers.

---

²⁹⁶ HERREGODS (G.). "Vertaling van Jusqu'a l'Yser van Max Deauville". In: APERS (F.), DE LAET (S.), (red.). *Leest Geweest*. Mechelen, Georges Herregods, 1978, pp. 251-252.

²⁹⁷ SAM, Inventaris van de stadssecretarie van Mechelen (1914-1918), Vak 77/8, nr. 65. *Verslag van M. von Abel, Zivilkommissar, over de Oorlogsgebeurtenissen welke zich te Mechelen en omliggende hebben voorgedaan*.

²⁹⁸ VAN KERCKHOVEN (R.). *Een dorp in een wereldoorlog. Zemst 1914-1918*, p. 18.

²⁹⁹ Hoembeka-archief, Eerste Wereldoorlog. *Domien (Doke) Van Beveren vertelt over '14-'18* en PAA, 1914-1918, Oorlogsgebeurtenissen in de provincie, Hombeek, *Samenvatting der bijzondere gebeurtenissen gedurende den Grooten Oorlog 1914-1918*.

³⁰⁰ JOHNSON (O.M.). *Vrede zij met u!*, pp. 18-19.

In de streek tussen Zemst en Leest lopen Belgen en Duitsers ondertussen bijna door mekaar. Er heerst totale chaos. Achter elke hoek van de straat kan een vijand opduiken. Deze situatie moet onherroepelijk leiden tot een vuurgevecht. En zo gebeurt het ook, op zondag 23 augustus 1914. Een patrouille van negen uhlanen komt Hombeek binnengereden uit de richting van Zemst-Laar. Ze groeten het volk, maar zijn op hun hoede. Veel inwoners krijgen de Duitsers niet te zien, omdat de meeste mensen op dat ogenblik nog in de zondagsmis zitten³⁰¹. Eerst rijden de verkenners via de Zennedijk in de richting van Leest, maar omdat daar Belgische soldaten zijn gelegerd, maken ze snel rechtsomkeert. Weer in Hombeek-dorp gekomen, spannen ze af aan herberg 'In de kroon'. De paarden krijgen drinken op de koer, de Duitsers zelf bestellen spek met eieren in het café³⁰². Op dat ogenblik komt er een Belgische patrouille cyclisten (Chasseurs van Ruisbroek) aangereden uit Leest. Die karabiniers werden door de Hombeekse statieoverste op de hoogte gesteld van het Duitse bezoek³⁰³. Ze omsingelen de herberg en lossen een schot in de lucht. Een Duitser komt poolshoogte nemen en wordt onmiddellijk onder vuur genomen. De herberg staat terstond in rep en roer. De uhlanen lopen naar de koer en springen op hun paarden. De luitenant en zijn ordonnans vluchten langs de Statiestraat, maar worden in de rug getroffen. Bij het horen van de schoten sluit de pastoor onmiddellijk de deuren van de kerk, om zich ervan te verzekeren dat de burgers veilig zijn en de Duitsers niet kunnen vluchten binnen de veilige muren van de Hombeekse kerk³⁰⁴. In het godshuis zelf ontstaat inmiddels een paniecreactie onder de aanwezigen. Jan Moons, assistent van de pastoor, volgt het gebeuren door het venster van de sacristie en brengt verslag uit bij de kerkgangers³⁰⁵. Ondertussen roept de Duitse commandant dat hij zich overgeeft, maar hij blijft ondertussen wel met zijn revolver vuren. Een Belgisch karabinier verwijt hem het leegvuren van zijn wapen en steekt hem dood met de bajonet³⁰⁶. De andere Duitsers

---

³⁰¹ THANS (H. P.). *Onder de wolk*. Mechelen, St.-Fransiscusdrukkerij, 1937, p. 59.

³⁰² DE MAEYER (J.). "Oorlogsdagboek van Fans De Maeyer 1914 - 1918", p. 95-96.

³⁰³ THANS (H. P.). *Onder de wolk*, p. 59.

³⁰⁴ Hoembeka-archief, Eerste Wereldoorlog. *Mijne herinneringen uit de Eerste Wereldoorlog* (E. Van Cauwenbergh), onuitgegeven notities.

³⁰⁵ JOHNSON (O.M.). *Vrede zij met u!*, pp. 20-22.

³⁰⁶ THANS (H. P.). *Onder de wolk*, p. 59-60.

hebben het hazenpad gekozen in de richting van de pastorie. Op het ogenblik dat de Belgen de achtervolging inzetten, passeert er een trein uit de richting van Terneuzen. De trein moet echter stoppen, want de Belgische soldaten hebben de overweg afgesloten³⁰⁷. Uit de trein wordt er door een Belgisch soldaat op de Duitsers geschoten. De Duitser die door dit salvo werd geveld, wordt dood op de trein geladen. In Hombeek worden drie Duitsers doodgeschoten³⁰⁸. De andere uhlanen kunnen nog vluchten tot in Leest, waar ze worden opgewacht door Belgische piotten. Slechts één van hen overleeft de confrontatie. Hij verschanst zich in de tuinen van kasteel Expoel, maar moet zich twee dagen later noodgedwongen overgeven aan Belgische soldaten³⁰⁹. De paarden van de Duitsers worden geslacht om op te eten. Wat rest van de beesten, wordt dezelfde dag nog begraven³¹⁰. Wat er met de lijken van de Duitse verkenners is gebeurd, weet niemand. Wilde verhalen doen de ronde over de Duitsers die in Hombeek zijn gevallen, zij zouden verspreid over het dorp liggen begraven. Volgens Emiel Nuytiens heeft een Nederlandse vrouw die dweept met een Duitser drie jaar later verraden wat er echt is gebeurd. De lijken zouden dan zijn opgegraven en naar Duitsland zijn overgebracht³¹¹. In geen enkele andere bron wordt hier echter melding van gemaakt. De uhlanen die in Leest werden doodgeschoten door de Belgische soldaten, liggen er begraven op het kerkhof. Wat ook zeker is, is dat één van de uhlanenlichamen naar Mechelen is afgevoerd (waarschijnlijk dat éne lijk dat op de trein is geladen). Daar wordt het in het lijkenhuis onderzocht door Paul Lamborelle, dokter en gemeenteraadslid. Hij meldt in zijn dagboek dat het lichaam niet stopte met bloeden omdat de holle ader van de gesneuvelde was doorboord. De soldaat liep letterlijk leeg. Vijf kogels hadden hem doorboord. Verder meldt de dokter ook nog dat hij bij het

---

³⁰⁷ Hoembeka-archief, Eerste Wereldoorlog. *Interview van Ward Verbergt met Emiel Nuytiens op 11 april 1983.*

³⁰⁸ DE MAEYER (J.). "Oorlogsdagboek van Fans De Maeyer 1914 - 1918", p. 95-96. Andere bronnen stellen dat er vier Duitsers zijn gesneuveld te Hombeek. In één bron (Hoembeka-archief, Eerste Wereldoorlog. *Domien (Doke) Van Beveren vertelt over '14-'18.*) wordt melding gemaakt van een overlevende Duitser. Hij zou zich twee dagen hebben verscholen in het bos van de heer Montens, om zich nadien over te geven aan voorbijtrekkende troepen. In *Vrede zij met u!* staat dan weer te lezen dat nog een andere uhlaan in Leest krijgsgevangen is gemaakt. Ook hier maakt maar één bron melding van.

³⁰⁹ MOYSON (F.). "De eerste Duitsers te Leest". In: *Leest geweest*, pp. 253-254.

³¹⁰ Hoembeka-archief, Eerste Wereldoorlog. *Domien (Doke) Van Beveren vertelt over '14-'18.*

³¹¹ Hoembeka-archief, Eerste Wereldoorlog. *Interview van Ward Verbergt met Emiel Nuytiens op 11 april 1983.*

uitkleden van de gesneuvelde opmerkte hoe degelijk, verzorgd en praktisch de Duitse uitrusting is. *“Het ontbrak de soldaat aan niets, niet alleen in de militaire, maar ook in de persoonlijke behoeften was rijkelijk voorzien. Wat een verschil bij de arme plunje van onze jongens³¹²!”* Het staat vast dat de Duitsers nooit zijn te weten gekomen wat er die dag in Hombeek is gebeurd, anders had er wellicht een hevige represaille plaatsgevonden. Ook al is er hier geen sprake van een burgerschutter. Hoewel de verschillende bronnen zich op bepaalde details tegenspreken, staat vast dat de Hombeekse bevolking wist wat hen boven het hoofd hing als deze slachting zou uitkomen. Een groot deel van de inwoners heeft meegewerkt aan het wegwerken van de sporen. Domien Van Beveren vertelt hoe de bevolking niet alleen de lijken van de soldaten en de paarden netjes heeft weggewerkt, maar ook de wegen die dag nog heeft gekuist, zodat geen enkel spoor naar de uhlanen kon wijzen³¹³.

Roger Van Kerckhoven schrijft dat het leven in het naburige Zemst tot dan toe zijn gewone gang gaat, ondanks de oorlogsdreiging. Na het horen van de gebeurtenissen die in Hombeek hebben plaatsgevonden, kiezen de eerste burgers echter ook in Zemst voor de vlucht. Het volk dacht dat de strijd om Antwerpen ver van hun bed zou worden uitgevochten, en dat er enkel rekening moest worden gehouden met voorbijtrekkende troepen. Elke dag wordt de dreiging echter reëler³¹⁴. Op 24 augustus worden er overigens opnieuw 7 uhlanen gesignaleerd in Hombeek. Zij zijn op zoek naar de patrouille die sinds de dag voordien is vermist, maar vinden geen enkel spoor van hun collega's. Eén Belgische cyclist brengt een telegram over het voorval naar de statie en haast zich vervolgens naar Leest, waar nog Belgen zijn gelegerd. Een vluchteling uit Zemst doet ondertussen in Leest zijn verhaal over de Duitse wreedheden die in zijn dorp plaatsvinden: verschillende huizen zijn in brand gestoken en enkele burgers werden vermoord. Een aantal inwoners van Leest, dat nog niet weet wat oorlog inhoudt, trekt op verkenning naar Zemst om het schouwspel zelf te zien.

---

³¹² LAMBORELLE (P.). *Herinneringen uit de oorlogsdagen*, p. 9.

³¹³ Hoembeka-archief. Domien (Doke) Van Beveren vertelt over '14-'18.

³¹⁴ VAN KERCKHOVEN (R.). *Een dorp in een wereldoorlog. Zemst 1914-1918*, pp. 20-21.

Heel snel keren ze terug, ongerust over wat komen zal. Inderdaad, op dinsdag 25 augustus 1914 wordt de slag om Zemst uitgevochten. Een dag eerder liep er op het hoofdkwartier van de 5^e Divisie een verontrustend bericht binnen. De Duitsers groeperen zich: ten westen van de Willebroekse vaart bevinden zich reeds 1.600 vijanden, in de omgeving van Merchtem zo'n 3.000 en tussen de Willebroekse vaart en het kanaal Leuven-Dijle eveneens 3.000. Bovendien zijn Grimbergen, Meise, Vilvoorde en de Verbrande Brug bezet, net als de loopgrachten te Elewijt, Hofstade, Eppegem en Zemst³¹⁵. Onmiddellijk bereidt de Belgische staf zich voor op een snelle reactie. Koning Albert tekent een front uit van 20 kilometer tussen het kanaal van Willebroek en de Dijle. Normaal moeten de Belgen overwinnen, aangezien de Duitsers over een lijn van 30 kilometer, tussen Wolvertem en Werchter, enkel hun 3^e reservekorps hebben geposteed³¹⁶. Bij die eerste uitval van het Belgische leger uit de Antwerpse fortengordel, wordt ook Zemst omgetoverd tot strijdtoneel. De Belgen moeten het Duitse derde en vierde korps aanvallen. Op die manier blijven bedreigde verkeerswegen vrij, krijgen de Fransen en de Engelsen in het zuiden meer ademruimte, en wordt verhinderd dat de Duitsers versterkingen kunnen sturen naar meer zuidelijke fronten. Er wordt een front gevormd van Dendermonde tot Aarschot. De eerste en de zesde Belgische divisie krijgen opdracht om door het centrum door te stoten, via Zemst en Hofstade, in de richting van Elewijt³¹⁷. De vijfde divisie moet de vijand ondertussen belagen in Eppegem³¹⁸. Reeds om 3 uur in de morgen barst het strijdgewoel los. De Duitsers zijn echter al op de hoogte van het Belgische offensief en hebben hun posities reeds opgeschoven. Ze blijven wel buiten bereik van de Antwerpse fortengordel. Om de Belgen te vlug af te zijn, openen zij als eersten het vuur en trekken ze Zemst onmiddellijk binnen. Ze gijzelen iemand om hun doortocht te vergemakkelijken. Desalniettemin beschieten de Belgische soldaten de vijandelijke troepen.

---

³¹⁵ KENNIS (H.J.). *De Oorlogsklok 1914-1918. Zemst*, Heemkundige kring "de Semse", 2006, p. 47.

³¹⁶ DINJAERT (R.). "De krijgsverrichtingen van het Belgisch leger tijdens de oorlog 1914-1918". In: BARTIER (J.), VAN LANGENHOVE (F.), BAUDHUIN (F.), e.a. *Appendix bij de Geschiedenis van België. Van 1914 tot 1940*. Brussel, La Renaissance du livre, s.d., p. 86.

³¹⁷ VAN KERCKHOVEN (R.). *Een dorp in een wereldoorlog. Zemst 1914-1918*, p. 23.

³¹⁸ TASNIER (Col. d'Etat), VAN OVERSTRAETEN (R.). *La Belgique et la Guerre III: Les opérations militaires*, p. 130.

Omdat die soldaten soms nog maar voor de helft waren aangekleed, door de plotse Duitse aanval, worden zij door de Duitsers als burgers beschouwd. Dit is Zemst later die dag duur komen te staan. De hele ochtend worden in het dorp represailles voltrokken en burgers gedood. Eén huis, waar een hele groep mensen was samengekomen om te schuilen, werd in brand gestoken. Wie zich op tijd overgaf werd gevangengenomen, wie trachtte te ontsnappen werd doodgeschoten en wie niet naar buitenkwam werd levend verbrand. Eén Zemstse knaap wordt die dag door dronken Duitsers doodgemarteld. De soldaten kappen zijn armen en benen af met een bijl uit de slagerij. Een boer wordt even verderop zonder reden overgoten met benzine en in brand gestoken³¹⁹. Een aantal gijzelaars wordt door de Duitsers ook verplicht hun eigen graf te graven. Daarna worden ze door het hoofd geschoten³²⁰. In de namiddag worden de Duitsers toch teruggedreven. Belgische soldaten hebben zich verschanst achter de Zenneberm, terwijl hun vijanden zich in open veld begeven. De Duitsers moeten het ontgelden. Ze trekken zich terug en proberen vervolgens in Hofstade een doorbraak te forceren. Ze worden echter teruggeslagen. De uitbraak van 25 augustus was uit militair oogpunt een groot Belgisch succes. Tenminste voor de troepen ten noorden van Leuven. Onder meer Zemst, Elewijt en Eppegem worden tijdelijk heroverd. De 2^e Jagerdivisie slaat de Duitsers zelfs terug tot aan de Verbrande Brug³²¹. Toch heeft de burgerbevolking een zware prijs moeten betalen. Ook in Hofstade hebben de Duitsers voor hun aftocht alles in brand gestoken. Een karabinier van de 6^e Divisie, die het dorp binnentrekt, ziet hoe de vier hoeken van Hofstade branden. Hofstade verliest die dag 10 burgers door toedoen van de

---

³¹⁹ Doctor Adrien de Gerlache de Gomery, destijds verbonden aan de Universiteit van Leuven, beschrijft in zijn boek de gruweldaden die te Zemst werden begaan. Hij heeft het daarbij over één jongen wiens armen en benen zijn afgekapd en een andere man die met benzine wordt overgoten en vervolgens in brand wordt gestoken. Dit bevestigt bovenstaand verhaal, dat ook in lokale werken uitvoerig wordt besproken. de GERLACHE de GOMERY (A.). *La Belgique et les Belges pendant la guerre*. Parijs, Nancy, Berger-Levrault, 1917, pp. 103-104. Deze versie wordt bevestigd door een rapport van een speciaal opgerichte commissie om de Duitse gruweldaden te onderzoeken. PUBLICATION OFFICIELLE DU GOUVERNEMENT BELGE. *La violation du droit des gens en Belgique*. Parijs, Nancy, Berger-Levrault, 1915, pp. 48-49. Ter info: de Gerlache is tevens de man die in 1897 met zijn *Belgica* als eerste mens overwintert op de Zuidpool. Voor meer info, dit bijzonder interessante boek: SCHUYESMANS (W.). *De winter van de Belgica*. Leuven, Davidsfonds, 1993, 112p.

³²⁰ VAN KERCKHOVEN (R.). *Een dorp in een wereldoorlog. Zemst 1914-1918*, pp. 24-28.

³²¹ LYR (R.), (red.). *Onze helden gestorven voor het vaderland*, p. 65.

Duitsers³²². Er is vernield en gemoord door de bezetter³²³. In Zemst alleen worden die dag 18 burgers gedood, een 200-tal huizen wordt geplunderd en 27 huizen worden volledig in de as gelegd³²⁴. Desalniettemin worden de Belgische soldaten als bevrijders begroet en krijgen ze brood en melk van het volk. Toch raden de officieren de inwoners van de streek aan om voor de vlucht te kiezen, omdat de strijd zeker nog niet is gestreden³²⁵. Hoewel de Duitsers de dag nadien niet zijn teruggekeerd om de veldslag verder uit te vechten, heeft de bevolking ervoor gekozen om massaal te vluchten. Velen onder hen, getraumatiseerd door de gebeurtenissen, reizen onmiddellijk door naar Frankrijk of Engeland.

Diezelfde 25^e augustus wordt er een Duits soldaat in Leest neergeschoten door Belgische schildwachten. Als vergelding steken de Duitsers even later de Hombeekse Wiekenmolen in brand³²⁶. Ondertussen worden in de zusterschool steeds meer gewonde soldaten van de beschietingen van Zemst en Eppegem verpleegd. Via hen en door vluchtelingen uit Leuven wordt de bevolking op de hoogte gesteld van de Duitse wreedheden die werden begaan in Luik, Halen en Leuven³²⁷. De volgende dagen wordt Hombeek werkelijk overspoeld met soldaten uit Zemst, Eppegem en Weerde, waar hevig wordt gevochten. Op 25 augustus zit het dorp opnieuw vol Belgische soldaten. Hier en daar worden ter voorbereiding veldkanonnen opgesteld. Hulppastoor Moons beschrijft hoe hij die dag samen met pastoor De Bruyn de misviering opdraagt, begeleid door het kanonnengebulder uit Zemst en Hofstade. Het zou voorlopig de laatste kerkdienst zijn die in Hombeek wordt opgedragen. Na het lof keert

---

³²² HORNE (J.), KRAMER (A.). *German atrocities 1914: a history of denial*. Londen, New Haven, Yale University Press, 2001, p. 438.

³²³ LYR (R.), (red.). *Onze helden gestorven voor het vaderland*, p. 64. Op pagina 129 van *La Belgique et les Belges pendant la guerre* (zie boven), wordt eveneens gewag gemaakt van brandstichting en gruwelijke moorden in Hofstade.

³²⁴ SEVENS (Th.). *De Europeesche Oorlog in België van 1914 tot 1918*, p. 85. Horne en Kramer houden het op 14 dode burgers en 40 vernielde huizen, cijfers die iets lager, maar wellicht dichter bij de realiteit liggen.

HORNE (J.), KRAMER (A.). *German atrocities 1914: a history of denial*, p. 438.

³²⁵ VAN KERCKHOVEN (R.). *Een dorp in een wereldoorlog. Zemst 1914-1918*, p. 36.

³²⁶ HUYSMANS (A.). "Relaas uit de oorlog." In: *Leest geweest*, p. 254.

³²⁷ DE MAEYER (J.). "Oorlogsdagboek van Fans De Maeyer 1914 - 1918", p. 96.

iedereen onmiddellijk huiswaarts. Op straat is geen burger meer te bespeuren³²⁸.

Vluchten of blijven?

Het hele land wordt gegrepen door een panische angst. De gruwelen begaan door Duitse soldaten bereiken ieders oor. Een groot deel van de Belgische bevolking kiest eieren voor zijn geld en wil geen confrontatie met de Duitsers meemaken. Zelfs mensen die in gebieden wonen waar nog niet is gevochten of waar de Duitsers hoogstens in de buurt zullen komen, kiezen ervoor om have en goed in de steek te laten. De Belgische wegen worden gevuld met vluchtelingen. Op 24 augustus komt deze *exodus* op gang. De dag staat nu nog bekend als ‘Vliegende Maandag’³²⁹.

De eerste inwoners op het Mechelse platteland kiezen er na de gebeurtenissen van de afgelopen dagen en uren halsoverkop voor om te vluchten³³⁰, al blijft die uittocht in Hombeek vooralsnog beperkt. In het nabijgelegen Laar daarentegen, kiest het merendeel van de bevolking voor een uittocht. Voor hen zijn de gruweldaden uit Zemst voldoende reden om hun bezittingen achter te laten en massaal weg te vluchten³³¹. Een dag later wordt de ongerustheid van de burgers bevestigd. Belgische jagers, liniesoldaten en kanonniers trekken ijlings door het dorp in de richting van Leest, Heffen en Blaasveld. De gemoedstoestand van de Belgische soldaten is gezakt tot onder het vriespunt: “*Valt er één Duitser, dan kruipen er vijf andere uit den grond.*”³³² De Belgische stellingen worden alweer afgebroken. Er wordt verteld dat de Duitsers oprukken naar Zemst en dat de flank van hun leger ook Hombeek zal binnenvallen. De Belgische legerstaf verlaat ondertussen het hoofdkwartier te Mechelen en trekt zich definitief terug binnen de versterkte vesting van Antwerpen. De bevolking

---

³²⁸ JOHNSON (O.M.). *Vrede zij met u!*, pp. 24-25.

³²⁹ AMARA (M.). “Zo trokken zij. Het verhaal van een unieke volksverhuizing in België”. In: COSTERMANS (B.), (red.). *Vluchten voor de oorlog. Belgische vluchtelingen 1914-1918*. Leuven, Davidsfonds, 2004, pp. 8-9.

³³⁰ DE MAEYER (J.). “Oorlogsdagboek van Fans De Maeyer 1914 - 1918”, p. 96.

³³¹ VAN KERCKHOVEN (R.). *Een dorp in een wereldoorlog. Zemst 1914-1918*, p. 42.

³³² JOHNSON (O.M.). *Vrede zij met u!*, p. 26.

slaat massaal op de vlucht, ook pastoor De Bruyn verkiest het dorp te verlaten en trekt naar Antwerpen. De kerk wordt afgesloten en de zusters vluchten naar Mechelen³³³. Uit verschillende getuigenissen blijkt bovendien dat de consternatie in het dorp groot is. Iedereen slaat in paniek en vertrekt halsoverkop naar Antwerpen of zelfs verder, tot in Nederland. Er wordt gevlucht met het hele gezin, dat soms meer dan tien kinderen telt. Die weg gaat via Willebroek en Boom, omdat de baan naar Antwerpen, die door Walem en Duffel snijdt, afgesloten is. Tijdens deze vlucht blijkt ook hoe solidair de mensen zijn. Samen staan ze sterker. Vele families vluchten in groep en delen het leed. Bertha De Kempeneer – De Neys vertelt hoe ze in Bergen-op-Zoom met haar familie wordt opgevangen door Nederlandse boeren, van wie ze goede verzorging krijgen. Later, na de terugkeer van de Hombekenaars, wordt de Nederlandse familie nog geregeld ingeschakeld voor het smokkelen van brieven van het Yzerfront³³⁴.

In de laatste dagen van augustus worden de dorpen Hombeek en Leest opnieuw overspoeld door Belgische soldaten. Koning Albert drijft zijn beruchte ‘uitvaltactiek’ door en de soldaten worden ingekwartierd in de dorpen rond Mechelen. Elke burger wordt verplicht een aantal soldaten onderdak te verschaffen. Frans De Maeyer schrijft over deze inkwartiering een schoolwerk dat goed weergeeft hoe deze gebeurtenis in zijn werk gaat in die dagen:

De inkwartiering,

Het was op het einde van Augustus van 't noodlottig oorlogsjaar 1914. Het liep rond als een vuur: het nieuws, te weten dat er soldaten kwamen. Ieder burger zou inkwartiering krijgen.

En ja, tegen den avond zag men in de verte dichte drommen soldaten, in stofwolken gehuld aankomen. De bajonetten flikkerden, de vaandels wapperden. Iedereen liep onze moedige jongens tegemoet en bracht hun verfrissing zoals wijn, bier, melk enz. Hoe bezweet waren ze! Hoe vermoeid! Nauwelijks kon men ze herkennen! Eindelijk waren ze op het dorp

---

³³³ DE MAEYER (J.). “Oorlogsdagboek van Fans De Maeyer 1914 - 1918”, p. 96.

³³⁴ Hoembeka-archief, Eerste Wereldoorlog. Interview van Ward De Kempeneer met zijn moeder op 25 september 1969.

binnengekomen. In verschillende groepjes werden ze verdeeld en trokken de huizen binnen, hun door de “fourrier” aangewezen, want deze had reeds eenige uren van tevoren naar de plaats komen zien, en hier en daar iets op de deur of op de schuurpoort geschreven.

Ook bij ons kwamen er binnen. Tachtig moedige krijgers kregen we in. Moeder onthaalde de jongens op een lekkeren koffie, waarnaar ze zich te goed deden. Verders vertelden ze nog hunne lotgevallen en avonturen die ze reeds opgedaan hadden in de vorige gevechten.

Daar onze jongens heel wat vermoeid waren, legden ze zich ook gauw te ruste. Eenige sliepen in de schuur, andere op de schelft of op de hooitasch, nog anderen in de leegstaande bedden, en dan ook nog eenen bij mij. Wat was het aangenaam des avonds hunne verhalen te aanhoren, hele nachten zou ik hebben kunnen opblijven! En overdag met onze jongens helpen werken, in onze hof maakten ze loopgraven. En 's middags wanneer de soep gereed was mocht ik dan ook mee-eten. En lekker was ze, dat verzeker ik U, al was ze dan ook gereed gemaakt in 't fornuis waar we anders het eten van de koe in afstookten.

*Hoe ging het dan ook in mijn hart toen ze na drij dagen bevel kregen om achteruit te trekken. Weemoedig zag ik de jongens na en wuifde nog lang met de zakdoek. Eilaas wanneer zullen we ze weerzien!?*³³⁵

Na amper drie dagen moeten de mannen zich dus alweer terugtrekken tot in Antwerpen. In de krant staat te lezen dat er in Hombeek op 28 augustus een 200-tal vluchtelingen, komende van de streken rond Vilvoorde, wordt opgepakt door de Duitsers. De vluchtelingen worden 20 uur lang opgesloten in de kerk van Elewijt, waarna ze weer worden vrijgelaten. In hetzelfde artikel wordt ook bericht gemaakt van de toestand in Hombeek. De correspondent ontmoet er maar één levende ziel, een vrouw van 60 die zichzelf te oud vindt om te vluchten³³⁶. Twee dagen later volgt er in Leest nog een vuurgevecht tussen drie Belgische cyclisten en een troep Duitse wielrijders. Bij deze schermutseling raakt ook een groep vluchtelingen op weg naar Willebroek betrokken. Helaas passeren zij op de verkeerde plaats op het verkeerde moment. Een aantal vluchtelingen wordt als vergelding

---

³³⁵ Hoembeka-archief, Eerste Wereldoorlog, Oorlogsdagboek Frans De Maeyer.

³³⁶ *De Nieuwe Gazet*, 28 augustus 1914.

voor de Belgische aanval gedood³³⁷. Dit voorval zorgt voor veel opschudding in Leest en omstreken. De achtergebleven inwoners vluchten alsnog, uit angst voor meer Duitse wreedheden. In andere dorpen hoort men dezelfde verhalen. In Laar worden twee burgers gefusilleerd omdat een aantal uhlanen het leven liet bij een schermutseling met Belgische soldaten³³⁸. De burgers moeten het ontgelden. Op 31 augustus ligt Hombeek, net als Mechelen, er doods bij. De stilte wordt enkel doorbroken door het geblaf van een hond of het geloei van vee. Slechts sporadisch begeeft een burger zich buitenshuis. Iedereen besterft het van de schrik voor de Duitse soldaten. Op 3 september vist de Hombeekse gemeentesecretaris een lijk uit de Zenne. Al snel krijgt de dode een naam: Edgar Delcourt van het 2^e Belgische linieregiment. Zijn ogen zijn uitgestoken en zijn keel is met een koord dichtgesnoerd³³⁹. Duitse soldaten patrouilleren regelmatig door het dorp, op zoek naar achtergebleven Belgische soldaten³⁴⁰. Op 8 september krijgen de Hombekenaars die gevlucht zijn naar Blaasveld en Willebroek, waar de Belgen gelegerd zijn, stemmen te horen dat alles weer rustig is in hun dorp. Toch verbieden de Belgen hen voorlopig terug te keren. De volgende dag wordt het licht wel op groen gezet voor de Hombekenaars³⁴¹. In de eerste septemberweek merken de achtergebleven bewoners regelmatig lijken op in de Zenne. Het zijn Belgische soldaten die zijn gesneuveld in de gevechten bij Zemst of Weerde. Op 11 september wagen de Belgen een nieuwe uitvalspoging. De 17^e Brigade moet over Weerde naar Zemst oprukken. Ze wordt echter in de flank aangevallen door de Duitse artillerie en infanterie, waardoor de troepen niet kunnen doorstoten³⁴². Na de slag aan de Marne (6 t.e.m. 13 september) wordt het front aan de Aisne gestabiliseerd. De Duitsers zijn tot stilstand gebracht en concentreren zich nu volledig op de inname van de Antwerpse fortengordel. De bewegingsoorlog in het westen in doodgebloed

---

³³⁷ DE MAEYER (J.). "Oorlogsdagboek van Fans De Maeyer 1914 - 1918". In: ' *t Ridderke*, jg 4, nr. 6, Hombeek, 1989, p. 109.

³³⁸ VAN KERCKHOVEN (R.). *Een dorp in een wereldoorlog. Zemst 1914-1918*, p. 42.

³³⁹ PAA, 1914-1918, Oorlogsgebeurtenissen in de provincie, Hombeek, *Samenvatting der bijzondere gebeurtenissen gedurende den Grooten Oorlog 1914-1918*.

³⁴⁰ DE MAEYER (J.). "Oorlogsdagboek van Fans De Maeyer 1914 - 1918", p. 110.

³⁴¹ DE MAEYER (J.). "Oorlogsdagboek van Fans De Maeyer 1914 - 1918", p. 111.

³⁴² TASNIER (Col. d'Etat), VAN OVERSTRAETEN (R.). *La Belgique et la Guerre III: Les operations militaires*, p. 137.

en *Generaloberst* von Beseler krijgt opdracht om zijn belegeringsmacht voor Antwerpen aan te vullen. De hoofdaanval concentreert zich op de lijn Walem-Lier, met als belangrijkste hindernis het fort van Sint-Katelijne-Waver³⁴³.

Tegen half september keren de meeste vluchtelingen terug naar hun dorpen, zo ook de pastoor van Hombeek. De meesten hervatten snel het dagelijkse werk op de boerderij³⁴⁴. September is de maand bij uitstek voor het rooien van aardappelen. Alle boeren hebben dus veel werk³⁴⁵. Het grootste deel van de fabrieken is nog steeds gesloten. De volgende twee weken blijft het opvallend rustig op het Mechelse platteland. De tijd wordt nuttig besteed. Door de woelige gebeurtenissen van de afgelopen weken, de vlucht en het krijgsgeweld, zijn vele dieren op de dool geraakt of gestorven. Op plaatsen waar er hard werd gevochten, liggen honderden kadavers te rotten in de wei. Elders zijn veel dieren ontsnapt toen de boeren op de vlucht waren. In de Zennestreek (Heffen – Zemst), worden de beesten samengedreven en herverdeeld onder de boerenbevolking³⁴⁶. Dit gaat gepaard met veel gekibbel. De solidariteit die zo kenmerkend was voor de eerste oorlogsweken, is helemaal verdwenen. Families die enkele weken voordien nog samen besloten om te vluchten, zitten elkaar nu in de haren. De beesten waren nog niet gemerkt en niemand wist wie de rechtmatige eigenaar was. Hoewel de boeren soms een groot deel van hun kapitaal hebben verloren tijdens de eerste oorlogsweken, is deze herverdeling voor sommige mensen toch een opkikker.

Hoewel alles momenteel rustig blijft in het Mechelse, is het gevaar toch nog niet geweken. Op 24 september vuurt een Engels kanon, dat staat opgesteld te Hombeek, op de Duitse voorposten. De dag nadien stroomt het dorp andermaal vol Belgische soldaten, die worden ingekwartierd bij de

---

³⁴³ VAN DESSEL (M.). *De kwade week. Kroniek van de oorlogsgebeurtenissen 1914 in Sint-Katelijne-Waver en omgeving*. Sint-Katelijne-Waver, Erf & Heem, 1975, p. 17.

³⁴⁴ Hoembeka-archief, Eerste Wereldoorlog. *Domien (Doke) Van Beveren vertelt over '14-'18*.

³⁴⁵ VAN KERCKHOVEN (R.). *Een dorp in een wereldoorlog. Zemst 1914-1918*, p. 74.

³⁴⁶ VAN KERCKHOVEN (R.). *Een dorp in een wereldoorlog. Zemst 1914-1918*, p. 74.

boerenbevolking³⁴⁷. Aangezien de meeste officieren Franstalig zijn, draagt pastoor De Bruyn de mis op in twee talen. Bovendien worden er speciale soldatenmissen ingelast³⁴⁸. De soldaten maken loopgraven en bereiden zich voor op een confrontatie. Twee dagen later beginnen ze met het beschieten van de Duitse linies. Dezelfde dag bombarderen de Duitsers Mechelen. Ook het Hombeekse vuur wordt door de vijand beantwoord. Verschillende huizen worden bij deze beschieting vernield en ook de zuidelijke muur van de kerk wordt zwaar getroffen, ironisch genoeg net nadat de pastoor in zijn preek de mensen had toevertrouwd dat alles weer veilig was³⁴⁹. De bevolking, waarvan de meeste mensen nog maar enkele dagen terug thuis zijn, vlucht opnieuw in allerijl. In een enorme haast en onder een kogelregen worden alle dierbare voorwerpen op karren en in kruiwagens geladen om het dorp opnieuw voor onbepaalde tijd te verlaten. Vele boeren willen hun vee en paarden meenemen op de vlucht, maar dat wordt door de reeds aanwezige Duitsers verboden. De beesten worden in beslag genomen³⁵⁰. De dag nadien verlaten de laatste Belgische soldaten het dorp. Op dezelfde dag dat Mechelen wordt bezet door de Duitsers, valt ook het doek over Hombeek en de meeste andere gemeenten in het Mechelse. De bezetter neemt zijn intrek op het kasteel Expoel³⁵¹. Hombeek is definitief in Duitse handen, maar heeft de gevechten al bij al gemakkelijk verteerd. Heffen komt er slechter vanaf. Daar heeft de Belgische genie de Rupel- en Zennesluizen al in augustus 1914 bewust opengedraaid, om de Duitse opmars te stuiten. Het hele dorp staat wekenlang onder water. Bovendien wordt ook de Zennebrug opgeblazen, waardoor de inwoners zijn afgesloten van de buurgemeenten³⁵².

Sommige burgers kiezen ervoor terug te keren en te leven met de bezetting. De grootste groep echter blijft voorlopig op de vlucht en zoekt na het vallen van Antwerpen onderdak elders in Vlaanderen of over de

---

³⁴⁷ DE MAEYER (J.). "Oorlogsdagboek van Fans De Maeyer 1914 - 1918" In: *'t Ridderke*, jg 5, nr. 1, Hombeek, 1990, p. 8.

³⁴⁸ DE MAEYER (J.). "Oorlogsdagboek van Fans De Maeyer 1914 - 1918", p. 8.

³⁴⁹ DE KEMPENEER (W.). "De vlucht in 1914". In: *'t Ridderke*, jg 4, nr. 4, Hombeek, 1989, p. 65.

³⁵⁰ Hoembeka-archief, Eerste Wereldoorlog. *Domien (Doke) Van Beveren vertelt over '14-'18*.

³⁵¹ DE MAEYER (J.). "Oorlogsdagboek van Fans De Maeyer 1914 - 1918", pp. 9-10.

³⁵² MERTENS (K.). *Pastors rapporteren over de Eerste Wereldoorlog in de provincie Antwerpen*, p. 165.

landsgrenzen. Toch keren de meeste inwoners nog voor het jaareinde van 1914 weer naar hun dorpen terug³⁵³. De familie Christiaens is één van de weinige gezinnen die beslissen niet terug te keren. Zij verblijft tot 1919 in Le Havre³⁵⁴. Dit is echter een uitzondering. De Hombeekse bevolking heeft over het algemeen vrij laat besloten om te vluchten. Massa's mensen uit de buurgemeenten waren het dorp al doorgetrokken op weg naar veiliger oorden, vooraleer ook in Hombeek een vluchtelingenstroom op gang komt. De mensen in het dorp zien dagelijks vluchtelingen door hun straat lopen. Jan Moons, later pastoor van Rodegem, beschreef dit schouwspel als volgt: *“Ik verzeker het u, hoe belachelijk en potsierlijk ook, het was niet om te lachen. Geheel de groote steenweg, de Bankstraat, de Kaashoek, de Plein, de Expoeldreef, de Boschkant, het was één processie van mensen die have en goed in den steek of in den brand gelaten hadden, en nu opgejaagd werden als vee, om zich het leven te redden.”*³⁵⁵ De reden dat de Hombeekse bevolking zo laat voor de vlucht heeft gekozen, is eenvoudig: het grootste deel van de bevolking bestaat op dat ogenblik uit landbouwers en veehouders. Zij kunnen hun land en dieren niet zomaar achterlaten en hopen tot op het laatste ogenblik op een ommekeer, zodat ze niet hoeven te vertrekken³⁵⁶. Bovendien keren de mensen tijdens de vlucht nog regelmatig terug, om te zien hoe het met de beesten is gesteld³⁵⁷. De meeste vluchtelingen zijn overigens maar tot Blaasveld of Boom gevlucht, wat een regelmatige terugkeer mogelijk maakte. Sommige mannen keren zelfs dagelijks terug naar huis. Anderen lassen een beurtrol in om terug te keren³⁵⁸. Deze praktijk wordt door vele plattelandsbewoners toegepast. Dat is ook de verklaring waarom de meeste mensen gewoon vluchtten naar enkele dorpen verderop. Zo vluchtten de inwoners van Zemst tot in Leest of Hombeek, terwijl de plaatselijke bevolking daar vlucht naar Blaasveld en Willebroek. In ieder geval is de bevolking, ondanks de vlucht, niet van plan hun voornaamste bron van inkomen zomaar op te geven. Wanneer blijkt

---

³⁵³ DE KEMPENEER (W.). “De vlucht in 1914”, p. 69.

³⁵⁴ Hoembeka-archief, Eerste Wereldoorlog. Interview van Lisette Polspoel-Fierens met haar moeder in 1989.

³⁵⁵ JOHNSON (O.M.). *Vrede zij met u!*, pp. 16-17.

³⁵⁶ DE KEMPENEER (W.). “De vlucht in 1914”, p. 66.

³⁵⁷ Hoembeka-archief, Eerste Wereldoorlog. Interview van Ward De Kempeneer met Henri Stroobants op 4 augustus 1983.

³⁵⁸ Hoembeka-archief, Eerste Wereldoorlog. Domien (Doke) Van Beveren vertelt over '14-'18.

dat het onmogelijk is deze praktijk vol te houden, kiest een aantal boeren ervoor om samen het vee op te halen in hun dorp. Dat vee verkopen ze dan op de plaats waarnaar ze zijn gevlucht, om op die manier toch iets te recupereren. Dat doet ook Domien Van Beveren. Hij vertrekt uit Willebroek met enkele burens naar Hombeek om de beesten op te halen. Op de terugweg komen ze plots in de vuurlinie te liggen, waardoor ze het vee alsnog moeten achterlaten. Twee dagen later zijn ze de dieren gaan ophalen, om ze vervolgens te verkopen in Blaasveld³⁵⁹. Een andere optie is het meenemen van de dieren op de lange tocht naar veiliger oorden. Zo vlucht een Hombeeks gezin met drie koeien en een paard. Het paard wordt al snel opgeëist door Belgische soldaten, maar de koeien hebben de hele weg tot Bergen-op-Zoom afgelegd³⁶⁰.

De forten van Walem en Sint-Katelijne-Waver

De dorpen ten zuiden, ten oosten en ten westen van Mechelen zijn dus definitief in klauwen van de Duitsers gevallen, maar de gemeenten ten noorden van de stad, in de richting van Antwerpen, zijn nog in Belgische handen. De vijand bereidt zich in de laatste week van september dan ook koortsachtig voor op de belegering van de fortengordel. Op 27 september stellen de Oostenrijkers een 420-GER-kanon op aan de grens van Zemst en Hombeek. Dit is het zwaarste kaliber dat in de Eerste Wereldoorlog wordt gebruikt: één kanon weegt zo'n 42 ton en de obussen die ze afvuren wegen 900 à 1.000 kilogram. Het wapen krijgt al snel de bijnaam *Dikke Bertha*, een term bedacht door de vrouw van Gustav Krupp, die de oorlogsmachine ontwierp³⁶¹. Met dat kanon zullen ze een dag later het fort van Walem beschieten³⁶². Op 28 september wordt de bevolking van Walem verplicht het dorp te verlaten, en die maatregel heeft wellicht veel levens

³⁵⁹ Hoembeka-archief, Eerste Wereldoorlog. *Domien (Doke) Van Beveren vertelt over '14-'18*.

³⁶⁰ VAN HOORICK (K.). "Hombeek 1914-1918. Een klein dorp in de Grooten Oorlog.", p. 205.

³⁶¹ VIJGEN (Th.). *De Grote Oorlog: facetten van de Eerste Wereldoorlog*. 's Hertogenbosch, Voltaire, 2004, p. 94.

³⁶² VAN KERCKHOVEN (R.). *Een dorp in een wereldoorlog. Zemst 1914-1918*, p. 56.

gespaard³⁶³. De jonge Jan Verbergt, die met zijn familie op dat ogenblik in Heffen verblijft, ziet hoe twee Duitse soldaten uit Beieren hun kameraden verwittigen via de telefoon. Ze geven de instructies door voor de beschieting van het fort van Walem³⁶⁴. Inderdaad, op 28 september wordt er door de Duitsers voor het eerst op het fort geschoten, zij het van lange afstand³⁶⁵. Een dag later echter, op 29 september 1914 is de 5^e Reserve Divisie van het 12^e Reserve Infanterie Regiment van het Duitse leger al tot op 1.200 meter van het fort van Walem genaderd³⁶⁶. Dit is hetzelfde regiment dat vier dagen eerder gruwelijke oorlogsmisdaden heeft gepleegd tegen de Zemstse bevolking³⁶⁷. Kapitein De Witte, die het bevel voert in Walem, ziet de vijand op zich afkomen: *L'infanterie ennemie s'est avancée jusqu'aux limites de la zone dénudée (1.000 mètres environ). A 10h.30, un obus déchire la cuirasse de la coupole du S. II en l'atteignant au joint des voussoirs. Elle est hors de service. Il ne me reste dès lors que deux pièces de 150 millimètres du S. III*³⁶⁸. Walem is een vogel voor de kat. In twee dagen tijd schiet de vijand 230 obussen af op het fort. Soldaat Edmond Segers maakt deel uit van de 2e Divisie. Zijn regiment krijgt opdracht de forten van Sint-Katelijne-Waver en Koninkshooikt te verdedigen. Op 28 september ligt hij met zijn makkers op de velden tussen Mechelen en Walem. Zijn regiment rukt op naar de Mechelse binnenstad en ziet van op een afstand hoe de projectielen inslaan op het onfortuinlijke fort. Door de luchtverplaatsing die de bommen van de *Bertha's* veroorzaken, moeten vele Mechelse ruiten er aan geloven³⁶⁹. Op donderdag 1 oktober valt het doek over Walem³⁷⁰. Het fort wordt omstreeks 13 uur getroffen door een voltreffer in de munitiekamer. De verwoesting is totaal. Pierre De Groef bemant de schutskoepel op het ogenblik van de beschieting. Hij wordt met

---

³⁶³ PAA, 1914-1918, Oorlogsgebeurtenissen, gemeente Walem. *Inlichtingen aangaande de oorlogsgebeurtenissen 1914-1918*. Ongedateerd naoorlogs rapport.

³⁶⁴ VAN HOOFF (M.). "Mekventer Jan Verbergt". In: 't Ridderke, jg. 21, nr. 4, 2006, p. 131.

³⁶⁵ VANDEWALLE (G.). *Overleven in een grote oorlog. Herinneringen van een infanterist, 1914-1918*. Erpe, Uitgeverij De Krijger, 2000, p. 22.

³⁶⁶ VON TSCHISCHWITZ (E.). *Schlachten des Weltkrieges 1914-1918. Antwerpen 1914*. Berlijn, Gerhard Stalling, 1921, p. 37.

³⁶⁷ HORNE (J.), KRAMER (A.). *German atrocities 1914: a history of denial*, p. 438.

³⁶⁸ DESGUISE (Lt-Gen). *La Défense de la Position fortifiée d'Anvers en 1914 (20 août – 10 octobre)*. Brussel, Nancy, Parijs, Straatsburg, M. Weissenbruch, Berger-Levrault, 1921, p. 110.

³⁶⁹ SEGERS (E.). *Herinneringen aan 1914*, www.forumeerstewereldoorlog.nl op 21 februari 2007.

³⁷⁰ VAN KERCKHOVEN (R.). *Een dorp in een wereldoorlog. Zemst 1914-1918*, p. 56.

zware brandwonden afgevoerd naar Engeland. Velen van zijn regiment hebben minder geluk. De Groef maakt in zijn dagboek melding van 60 gewonden en 40 doden³⁷¹. De gewonde soldaten worden zo snel als mogelijk overgebracht naar een Brits hospitaal in Antwerpen. Daar ziet de Amerikaanse oorlogsjournalist Arthur Brown Ruhl hoe jonge mannen armen en benen hebben verloren door de Duitse beschietingen. Het gevaar nadert en de Scheldestad bereidt zich voor op een algemene uittocht³⁷². Toch hadden vele sterfgevallen kunnen worden vermeden in Walem. Bij de belegering van het fort, schieten de Duitsers alles aan flarden, ook de brug, waardoor de Belgen bij een inval als ratten in de val zitten. Gewonde soldaten kunnen ook moeilijk worden afgevoerd en de interne telefoon heeft het op dat ogenblik al begeven. De meeste overlevenden kunnen tijdig de slotgracht overzwemmen en zich zo via de velden uit de voeten maken in de richting van Antwerpen. Diegenen die niet goed kunnen zwemmen, of te zwaar gewond zijn, hebben pech³⁷³. Andermaal wordt duidelijk hoe zwak de Belgische artillerie staat ten opzichte van het Duitse veldwerk. Het Belgische oorlogsmateriaal is simpelweg niet opgewassen tegen de Duitse 420mm-mortieren. De kanonnen van ons nationale leger hadden een maximale reikwijdte van 12 kilometer, terwijl hun Duitse en Oostenrijkse tegenhangers 15 kilometer konden overbruggen.³⁷⁴.

Ondertussen heeft ook het fort van Sint-Katelijne-Waver het moeten ontgelden. Dit fort uit de Antwerpse tweede verdedigingsgordel wordt eveneens bestookt met 420 mm-obussen. De meeste forten echter, worden beschoten met traditionele 305mm-munitie³⁷⁵. Dit toont aan dat de Duitsers snel een doorbraak willen forceren in het centrum van de verdedigingsgordel. Logischerwijs zetten ze daar dan ook hun zwaarste geschut in, met succes. Na 30 uur lang te zijn beschoten, doet een Duitse voltreffer op 29

---

³⁷¹ Hoembeka-archief, Eerste Wereldoorlog. *Den tijd overgebracht gedurende den oorlog* (Pierre De Groef), onuitgegeven notities.

³⁷² BRUHL (A.B.). *Antwerp to Gallipoli: a year of war on many fronts – and behind them*. New York, Scribner, 1916, p. 19.

³⁷³ Hoembeka-archief, Eerste Wereldoorlog. *Interview van Ward De Kempeneer met zijn vader Emiel op 25 september 1969*. Emiel De Kempeneer was soldaat in Walem op het moment dat de oorlog uitbrak.

³⁷⁴ LYR (R.), (red.). *Onze helden gestorven voor het vaderland*, pp. 68-69.

³⁷⁵ TASNIER (Col. d'Etat), VAN OVERSTRAETEN (R.). *La Belgique et la Guerre III: Les operations militaires*, pp. 147-148.

september rond 16 uur het munitiemagazijn van het fort van Sint-Katelijne-Waver in de lucht vliegen³⁷⁶. Het sterkste fort van de Antwerpse verdedigingsgordel heeft het begeven en daarmee is ook de eerste doorbraak in de fortengordel geforceerd. Op dat ogenblik wordt het opzet van de bezetter ook voor de Belgen duidelijk. Antwerpen wordt niet ingesloten. De Duitsers forceren een doorbraak in het centrum van de verdedigingslinie en schieten alles aan flarden. Op die manier maken ze de baan vrij voor een massale stormloop. Antwerpen is ten dode opgeschreven. De eerste legerdivisie, die de forten van Sint-Katelijne-Waver en Heindonk verdedigt, blaast al op 30 september de aftocht naar Oostende. Op 3 oktober komen de eerste Britse troepen aan in Antwerpen, goed voor 8.000 soldaten³⁷⁷. Deze versterking beurt de moraal van de achtergebleven Belgische piotten op. Op 4 oktober kunnen ze de Duitsers er 's morgens nog van weerhouden de Nete over te steken in de buurt van Walem. De Duitsers slagen er, ondanks de hevige beschietingen, even later toch in een noodbrug over de rivier te leggen. Die wordt onmiddellijk opgeblazen door de Belgen en de Britten³⁷⁸. Het is echter uitstel van executie. Het is nog slechts een kwestie van tijd vooraleer de Duitsers massaal doorstoten naar Antwerpen. Uiteindelijk wordt de Scheldestad op tien oktober ingenomen door de Duitsers³⁷⁹. Drie dagen eerder, wanneer von Beseler meldde dat de stad met zware kanonnen zou worden beschoten en de massale uittocht begon, had de koning zich al teruggetrokken naar de kuststreek. Wanneer de Duitsers de tweede verdedigingslinie naderen, wordt Antwerpen opgegeven, omdat een verdere verdediging ervan tot onherstelbare drama's zou leiden³⁸⁰. Hoewel de hoop op een Belgische eindzege met de val van Antwerpen serieus de kop wordt ingedrukt, is 10 oktober voor vele landgenoten een opluchting. De vluchtelingen kunnen eindelijk weer naar huis terugkeren, zonder schrik voor wreedheden of

---

³⁷⁶ LYR (R.), (red.). *Onze helden gestorven voor het vaderland*, p. 69 en VAN DESSEL (M.). *De kwade week. Kroniek van de oorlogsbeurtenissen 1914 in Sint-Katelijne-Waver en omgeving*, p. 25.

³⁷⁷ REYNOLDS (F.J.), CHURCHILL (A.L.), MILLER (J.), TREVELYAN (F.), (red.). *The story of the Great War III*. New York, P.F. Collier & Son, 1916, p. 468.

³⁷⁸ REYNOLDS (F.J.), CHURCHILL (A.L.), MILLER (J.), TREVELYAN (F.), (red.). *The story of the Great War III*, p. 469.

³⁷⁹ SEVENS (Th.). *De Europeesche Oorlog in België van 1914 tot 1918*, p. 91.

³⁸⁰ SEVENS (Th.). *De Europeesche Oorlog in België van 1914 tot 1918*, p. 93.

oorlogsgeweld. Het land verkeert nog steeds in oorlog, maar het veldwerk wordt 150 kilometer opgeschoven.

Conclusie

Net als de rest van België wordt ook de streek rond Mechelen door de Duitsers onder de voet gelopen. De enige reden waarom het zolang geduurd heeft vooraleer de stad zelf wordt ingenomen, is omdat de Duitsers hun troepen moesten hergroeperen voor ze aan de massale stormloop op Antwerpen zouden beginnen. Belangrijk hier is dat er een groot onderscheid kan worden gemaakt tussen de verschillende Mechelse plattelandsdorpen. De gemeentes die zich op de as Mechelen-Brussel bevinden, hebben het tijdens de eerste oorlogsmaanden veel zwaarder te verduren gekregen dan alle andere gemeenten. Het leed dat Walem, Sint-Katelijne-Waver, Zemst of Hofstade heeft doorstaan, is in niets te vergelijken met de relatief rustige eerste oorlogsmaanden in Hombeek of Leest. Toch liggen al deze dorpen slechts op enkele kilometers van elkaar verwijderd. Onder meer omwille daarvan vluchten mensen ook maar enkele dorpen verder. Een paar kilometers kunnen een wereld van verschil maken. Op die manier kunnen ze uiteraard ook voor hun beesten blijven zorgen. Toch vluchten de meeste mensen ook (tijdelijk) verder weg. Het grootste deel van de bevolking volgt de bewegingen van het leger: via Boom naar Antwerpen en daarna verder naar Dendermonde, Gent en tenslotte de kuststreek. Wanneer echter blijkt dat Antwerpen valt en het Belgische leger zich moet ingraven in de buurt van Nieuwpoort, keren de meeste mensen weer huiswaarts. Daar is alles weer even peis en vree. Duitse soldaten zijn er nog niet, en Belgische evenmin. Enkele weken lang, is de oorlog niet onmiddellijk voelbaar. In januari 1915 echter, doet de bezetter zijn intrede in de Mechelse dorpen. De volgende vier jaren voert hij het hoge woord over zijn nieuwe onderdanen.

Hoofdstuk V

DE DRAAD WEER OPPIKKEN

Met een bang hart weer naar huis

De meeste inwoners keren nog voor januari 1915 met een bang hart terug naar hun dorp. In oktober ligt de streek er nog doods bij. Een ooggetuige meldt eind oktober 1914 dat de huizen dicht bij Mechelen “*gesloten en gebarricadeerd*” zijn. “*Er is geen schijn van leven of beweging; de inwoners, die voor de beschieting gevlucht zijn, zijn nog niet durven terugkeren.*”³⁸¹ Zo ook in Walem, waar alle burgers die eind september werden verplicht hun woonst te verlaten, in november pas naar huis terugkeren. Hun dorp is op dat ogenblik één grote ruïne, maar toch slaagt iedereen erin onderdak te vinden³⁸². De Duitse auteur en journalist Fedor von Zobeltitz, die als verslaggever meetrekt met de *Landwehr* in België, beschrijft in zijn boek hoe duizenden mensen terugkeren naar hun woonplaats in Mechelen en omgeving. Hij heeft het over een zwarte mensenmassa die te voet over de wegen trekt. Ook de rijken, want alle paarden en karren zijn al lang opgevorderd. De auteur beschrijft de zenuwachtige thuiskomst. De streek is zwaar getroffen: “*verwoeste dorpen, uitgebrande kasteelen, in puinen geschoten huizen.*”³⁸³ Iedereen is benieuwd naar de toestand waarin ze hun huis zullen terugvinden. Meestal valt dat nog mee, maar het grootste deel van de goederen die werden achtergelaten is wel in beslag genomen of geplunderd. Potten, pannen en ander huishoudgerief zijn bijna allemaal uit de huizen weggehaald. Ook de aardappelen die overal lagen opgeslagen, zijn doorgaans verdwenen³⁸⁴. In alle dorpen keert hetzelfde verhaal terug. Het huis staat er nog, maar van de inboedel blijft niet veel meer over. In een naoorlogs rapport over de toestand in Leest wordt bericht over de thuiskomst na de vlucht: “*In bijna alle woningen, door de gevlucht zijnde bewoners verlaten, werd*

³⁸¹ (Red.). *De drama's der Duitse bezetting*. Antwerpen, Patria, s.d, p. 100.

³⁸² PAA, 1914-1918, Oorlogsgebeurtenissen, gemeente Walem. *Inlichtingen aangaande de oorlogsgebeurtenissen 1914-1918*. Ongedateerd naoorlogs rapport.

³⁸³ VON ZOBELTITZ (F.). *Kriegsfahrten eines Johannisers mit friedlichen Zwischenspielen*, p. 48.

³⁸⁴ Hoembeka-archief, Eerste Wereldoorlog. *Domien (Doke) Van Beveren vertelt over '14-'18*.

ingebroken, deuren, kassen, geldkoffers verbrijzeld, en den inhoud ervan geroofd, al wat eenige waarde had als lijnwaad, kleedsel, beddegoed, juwelen en gereedschap werd medegenomen of verbrijzeld door de Duitsche overweldigers.”³⁸⁵

Eens thuis, slaan de mensen de handen opnieuw in elkaar. De boeren smijten de loopgraven dicht en effenen de artillerieheuvels. De tijdelijke soldatengraven langs de kant van de weg worden weggehaald en de doden worden op het kerkhof begraven. De bevolking zorgt ervoor dat de zichtbare herinneringen aan de woelige eerste oorlogsmaanden beetje bij beetje verdwijnen.

Wij kunnen ons moeilijk voorstellen hoe het voelt om te leven onder een vreemd regime. Van de ene op de andere dag wordt de stad of het dorp waar men woont, onder de voet gelopen door buitenlandse mogendheden. Dan heerst er angst, en onzekerheid. De bevolking keert na enkele weken of maanden dan wel terug naar het thuisfront, maar het leven is niet meer hetzelfde. De mensen hebben het gevoel dat achter elke hoek een gevaar schuilt. Zeker bij het begin van de oorlog, wanneer de herinnering aan de gebeurtenissen in Leuven, of dichterbij huis, Zemst, nog fris in het geheugen zitten. De Mechelse Zivilkommissar von Abel verwondert zich in februari 1915 nog steeds over de achterdocht van de bevolking. Op dat ogenblik is volgens hem slechts de helft van de bevolking teruggekeerd naar de Dijlestad. De andere helft, vooral de rijken, durft nog steeds niet huiswaarts te keren³⁸⁶. “*Beetje bij beetje leren de mensen echter leven onder de bezetter*”, aldus von Abel. De bevolking aanvaardt haar lot, en weet zich te behelpen. In de streek is het rustig nu. Er wordt niet meer gevochten in de Mechelse omgeving. De Duitsers die door de dorpen trekken, of er verblijven, zijn doorgaans frontsoldaten die komen uitrusten achter de linies. De mensen kunnen vanaf begin 1915 opnieuw beginnen bouwen aan een toekomst, zij het onder de bezetter.

---

³⁸⁵ PAA, 1914-1918, Oorlogsgebeurtenissen, *Kort verslag over de oorlogsgebeurtenissen in de gemeente voorgevallen in 1914-1918*, gemeente Leest. Rapport van 8 januari 1920.

³⁸⁶ SAM, Inventaris van de stadssecretarie van Mechelen, Vak 77/8, nr. 65. *Verslag van M. von Abel, Zivilkommissar, over de Oorlogsgebeurtenissen welke zich te Mechelen en omliggende hebben voorgedaan.*

Een eerste probleem dat diende opgelost te worden, is een tweede herverdeling van het vee. In verschillende gemeenten was dat al eerder gebeurd, maar in Hombeek duurt het nog tot 3 december voor de knoop wordt doorgehakt. Vele families beschuldigen elkaar van het onrechtmatig toe-eigenen van loslopend vee. Tijdens de woelige oorlogsmaanden augustus-oktober, zijn er immers veel dieren verloren gelopen of ontsnapt. Om de vetes definitief te regelen, hangt het Hombeekse schepencollege een openbare mededeling uit. Op donderdag 10 december wordt alle vee verzameld op het Heike en herverdeeld onder de bevolking. Hoewel na deze tussenkomst van de gemeente nog niet alle gemoederen zijn bedaard, heeft het wel geleid tot een eerlijke herverdeling onder de verschillende veehouders in het dorp. De Duitsers hadden hiervoor uiteraard de toestemming verleend³⁸⁷.

Met Kerstmis van datzelfde jaar verspreidt kardinaal Mercier een herderlijke brief onder de gelovigen van zijn bisdom. Hij draagt alle priesters op hem voor te lezen tijdens de zondagsmis. In de brief spreekt Mercier over vaderlandsliefde en de deugd van het lijden. Hij bekritiseert de Duitsers en steekt de bevolking een hart onder de riem. Aan het eind van zijn betoog sluit de kardinaal af met een persoonlijk schrijven van Benedictus XV, die recentelijk tot paus werd gekroond³⁸⁸. Uiteraard is de stunt van Mercier een doorn in het oog van de Duitse overheden. Vrijwel onmiddellijk na het verspreiden van de brief, worden soldaten op pad gestuurd om de brieven in alle parochies op te eisen. In Hombeek sluit pastoor De Bruyn zich de hele zondagvoormiddag op in de kerk om er zeker van te zijn geen Duitser te ontmoeten die hem het zwijgen zou kunnen opleggen³⁸⁹. Terwijl Mercier zijn schapen probeert aan te moedigen om het vaderland niet te verloochenen en zich passief te blijven verzetten, onderneemt de bezetter pogingen om het vertrouwen van het volk te winnen. In Hombeek planten de Duitsers met Kerstmis 1914 een

---

³⁸⁷ JOHNSON (O.M.). *Vrede zij met u!*, p. 91.

³⁸⁸ MERCIER (D.J.). *Vaderlandsliefde en Standvastige Lijdzaamheid*. Mechelen, 1914, 17p.

³⁸⁹ JOHNSON (O.M.). *Vrede zij met u!*, pp. 84-85.

grote kerstboom met veel versieringen. Ze nodigen het volk uit en delen snoep uit aan de kinderen, sigaretten aan de volwassenen. Toch kan hun actie niet op veel bijval rekenen bij de bevolking. De pastoor meldt dat de mensen schuw blijven en alle contact met de Duitsers willen vermijden, hoewel sommige kwajongens de Duitsers niet langer uit de weg gaan³⁹⁰.

Balans van vijf oorlogsmaanden

Nadat de kanonnen zich meer naar het westen verplaatsen, keert de bevolking, zoals eerder al vermeld, met mondjesmaat terug naar haar stad of dorp. Mechelen is in die dagen één grote puinhoop. Niet enkel is er veel materiële schade en menselijk leed, ook wordt de bevolking gegrepen door een groot dilemma. Moet ze aan de slag onder de bezetter? In tijden van nood vertrouwt men op zijn burgervader. Burgemeester Dessain doet er met zijn gemeenteraad alles aan om de orde en rust in zijn stad te bewaren. Vele fabrieken blijven echter gesloten en er volgt een massale werkloosheid. Bovendien kampt het volk met een ernstig tekort aan financiële middelen. Onmiddellijk na het uitbreken van de oorlog, hebben veel mensen hun spaarcenten van de bank gehaald, met een absolute voorkeur voor klinkende munt. Op die manier probeert het volk zich in te dekken tegen een eventuele devaluatie van de frank. Van 27 juli tot 1 augustus betaalt de Nationale Bank meer dan 50 miljoen banknoten in zilvergeld terug³⁹¹. Dit schept ernstige problemen voor de handel. Voornamelijk op het platteland ontstaat er een schrijnend tekort aan muntstukken. De Mechelse burgemeester Dessain richt al op 1 augustus een schrijven aan de minister van Financiën om te melden dat de stad en haar onmiddellijke omgeving met een gebrek aan munten kampt. Hij stelt daarom voor dat de Nationale Bank kleine briefjes van vijf frank uitkeert, om op die manier het hoofd te bieden aan het onmiddellijke tekort aan metaalgeld³⁹². De geldhysterie gaat zelfs zover dat mensen op café eerst

---

³⁹⁰ MERTENS (K.). *Pastors rapporteren over de Eerste Wereldoorlog in de provincie Antwerpen*, p. 701.

³⁹¹ PIRENNE (H.). *Geschiedenis van België*, p. 284.

³⁹² SAM, Inventaris van de stadssecretarie van Mechelen (1914-1918), Vak 77/53, nr. 4. *Brief gericht tot het Ministerie van Geldwezen wegens het gebrek aan kleingeld*. Brief van 1 augustus 1914.

moeten aantonen dat ze met geldstukken kunnen betalen alvorens ze worden bediend³⁹³. Bepaalde steden en gemeenten, waaronder Mechelen en Duffel, slaan zelf noodgeld om de situatie op te lossen³⁹⁴. Op 2 augustus komen de regering, de Nationale Bank, vertegenwoordigers van alle Brusselse banken en de voorzitters van de rechtbank en de kamer van koophandel samen om de situatie te bespreken. De Nationale Bank vindt de invoering van een gedwongen koers vooralsnog voorbarig, maar wanneer het Duitse ultimatum twee uur na de vergadering ons land bereikt, stemt iedereen alsnog in. Op 3 augustus wordt de Nationale Bank ontslagen van de verplichting haar biljetten in speciën in te wisselen³⁹⁵. Op 3 oktober 1914 voert de Duitse Gouverneur-generaal von der Goltz de Duitse mark in België in, tegen een omloop van 1,25 frank per mark. Dit betekent een feitelijke devaluatie van de Belgische frank. Geld zal trouwens gedurende de hele Eerste Wereldoorlog een probleem blijven. Er circuleren maar liefst vier soorten papiergeld en wegens een te hoge nood aan muntstukken brengt de Nationale Bank in 1915 zelfs voor 340.000 frank aan Congolese kopermunten in omloop³⁹⁶. Door de invoering van de mark als wettig betaalmiddel, slaat de schaarste om in een overvloed aan papiergeld³⁹⁷. Papiergeld waar de bevolking geen vertrouwen in stelt. Daardoor laat vooral het gebrek aan muntstukken zich overal voelen. De Mechelse Onpartijdige Handelsbond stuurt in mei '15 een klacht aan het college van burgemeester en schepenen, wegens het schaarser worden van nikkelgeld³⁹⁸. In december '17 beslist de Duitse overheid om de tweemarkstukken uit koers te halen. Zij verliezen hun waarde en kunnen enkel tegen papiergeld worden ingewisseld³⁹⁹. Op die manier probeert de bezetter de mensen aan te sporen om meer vertrouwd te geraken met het

³⁹³ RENCY (G.). *La Belgique et la Guerre I: La vie matérielle de la Belgique durant la Guerre Mondiale*, p. 36.

³⁹⁴ VAN CLEMEN (S.). *Den oorlog verklaard!*, p. 48.

³⁹⁵ JANSSENS (V.). *De Belgische frank: anderhalve eeuw geldgeschiedenis*. Antwerpen, Amsterdam, Standaard Uitgeverij, 1975, pp. 156-157.

³⁹⁶ KENNIS (H.J.). *Numismatiek onder Albert I*. Zemst, Heemkundige kring "de Semse", 2006, pp. 78-79.

³⁹⁷ BUYST (E.). "Van industriële grootmacht tot de zieke man van West-Europa". In: VAN DEN WIJNGAERT (M.), BUYST (E.), GERARD (E.), LUYTEN (D.), VANDEWEYER (L.). *België, een land in crisis, 1913-1950*. Antwerpen, Standaard Uitgeverij, 2006, pp. 128-129.

³⁹⁸ SAM, Inventaris van de stadssecretarie van Mechelen (1914-1918), Vak 77/53, nr. 4. *Brief gericht tot het Ministerie van Geldwezen wegens het gebrek aan kleingeld*. Brief van 24 mei 1915.

³⁹⁹ SAM, Inventaris van de stadssecretarie van Mechelen (1914-1918), Vak 77/52, nr. 8. *Mededeeling van het buiten koers stellen der twee markstukken*. Brieven van 14 en 19 december 1917.

gebruik van papiergeld. Om het hoofd te bieden aan de geldhysterie van de eerste oorlogsweken, legt de overheid legt dan ook al snel maximumprijzen op voor bepaalde essentiële voedingswaren. Bovendien verplicht Dessain al in december 1914 zijn handelaars om alle prijzen goed zichtbaar aan te duiden op de goederen die worden verkocht⁴⁰⁰.

Helaas zijn de meeste gebieden onder Duits gezag dan al getroffen door een schrijnend tekort aan voedingsmiddelen. Ook aan kledij en petroleum blijkt een groot gebrek te zijn. Op vraag van het *Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit* (zie later) vullen de burgemeesters van nagenoeg alle dorpen en steden een vragenlijst in om de toestand in kaart te brengen. Daaruit blijkt dat Mechelen op dat ogenblik 60.045 inwoners telt, hoewel dit cijfer toch met enige voorzichtigheid moet worden benaderd. De gegevens die de burgemeester hier gebruikt, zijn de officiële gegevens van de burgerlijke stand, daterend van 1913. De eerste oorlogsmaanden hebben in Mechelen aanzienlijk leed veroorzaakt. Van de 12.000 huizen zijn er volgens plaatsvervangend burgemeester Francis Dessain, de broer van de afwezige burgervader Karel Dessain, in januari 1915, 325 volledig vernield en aan ongeveer 1.500 andere woningen moeten dringend herstellingswerken worden uitgevoerd⁴⁰¹. Zivilkommissar von Abel bevestigt die cijfers. Hij heeft het na het innemen van de stad door de Duitsers over 317 vernielde huizen en 2.000 beschadigde woningen⁴⁰². Onder die vernielde huizen bevinden zich veel historische parels, zeker de Yzeren Leen wordt zwaar getroffen. Die vernielingen laten de publieke opinie niet onberoerd. Zelfs in Duitsland ontstaan er proteststemmen tegen de brutale oorlog die het Rijksleger voert. In 1917 publiceert Joseph Sauer een boek waarin hij de vernielingen van kerken en belangrijke monumenten, aangericht door Duitse soldaten, bespreekt. Hij heeft het niet alleen over de schandalige praktijken die zich hebben voltrokken te

---

⁴⁰⁰ SAM, Inventaris van de stadssecretarie van Mechelen (1914-1918), Nr. 97, *Prijzen der eetwaren*, Bericht aan de handelaars van 4 december 1914.

⁴⁰¹ ARA Beveren-Waas, A2, 345, Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit. *Statistieken over de toestand in de gemeenten begin 1915 (Mechelen)*.

⁴⁰² SAM, Inventaris van de stadssecretarie van Mechelen (1914-1918), Vak 77/8, nr. 65. *Verslag van M. von Abel, Zivilkommissar, over de Oorlogsgebeurtenissen welke zich te Mechelen en omliggende hebben voorgedaan*.

Mechelen en Leuven, maar ook over de nutteloze vernielingen van kapelletjes in Eppegem en Sint-Katelijne-Waver⁴⁰³.

Daarmee houdt de ellende echter nog niet op. Ongeveer 2.000 burgers van de Dijlestad hebben ten gevolge van het oorlogsgeweld geen dak meer boven hun hoofd⁴⁰⁴. Burgemeester Dessain maakt ook gewag van 5.000 behoeftige gezinnen, met een gemiddeld aantal personen van 5 per gezin. Dit maakt dat Mechelen zo'n 25.000 inwoners telt die dringend behoefte hebben aan levensnoodzakelijke middelen. Op de vraag hoeveel fabrieksarbeiders er hun baan hebben verloren door sluiting of schorsing, antwoordt Dessain "*La totalité sauf quelques centaines.*"⁴⁰⁵. De burgemeester verzekert ook dat er een dringende nood is aan steenkool en petroleum. Ook schoenen zijn bijna niet meer te vinden, net als beddengoed. De stad heeft nood aan alle soorten kledij⁴⁰⁶. Op het gebied van voeding kampt Mechelen nog niet meteen met een onoverkomelijk probleem. In januari 1915 zijn er nog ruim voldoende aardappelen in de stad aanwezig om de mensen te voeden. Er is wel een gebrek aan bijna alle andere levensmiddelen, voornamelijk boter, rijst, zout, koffie en suiker⁴⁰⁷. Vooralsnog heeft Mechelen dus voldoende middelen om haar burgers te voeden. Ook op financieel vlak kan Mechelen het hoofd voorlopig nog boven water houden. De stad heeft nog 1.560.000 frank aan onmiddellijk beschikbare gelden in kas. Sinds 1 augustus zijn er in Mechelen wel al voor 20.000 frank leningen met gemeentekrediet afgesloten. Bovendien telt de stad 1.000 rechthebbenden op een militievergoeding, maar die is al sinds eind augustus niet meer uitbetaald. De uitbetaling is voor de stad "onmogelijk"⁴⁰⁸.

---

⁴⁰³ SAUER (J.). *La destruction d'églises et de monuments d'art sur le front ouest*. Freiburg im Breisgau, B. Herder, 1917, p. 20 en 26.

⁴⁰⁴ ARA Beveren-Waas, A2, 345, Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit. *Statistieken over de toestand in de gemeenten begin 1915 (Mechelen, Afdeling Hulp)*.

⁴⁰⁵ ARA Beveren-Waas, A2, 345, Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit. *Statistieken over de toestand in de gemeenten begin 1915 (Mechelen, Afdeling Hulp)*.

⁴⁰⁶ ARA Beveren-Waas, A2, 345, Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit. *Statistieken over de toestand in de gemeenten begin 1915 (Mechelen, Afdeling Hulp)*.

⁴⁰⁷ ARA Beveren-Waas, A2, 345, Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit. *Statistieken over de toestand in de gemeenten begin 1915 (Mechelen, Afdeling Voeding)*.

⁴⁰⁸ ARA Beveren-Waas, A2, 345, Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit. *Statistieken over de toestand in de gemeenten begin 1915 (Mechelen, Afdeling Voeding)*.

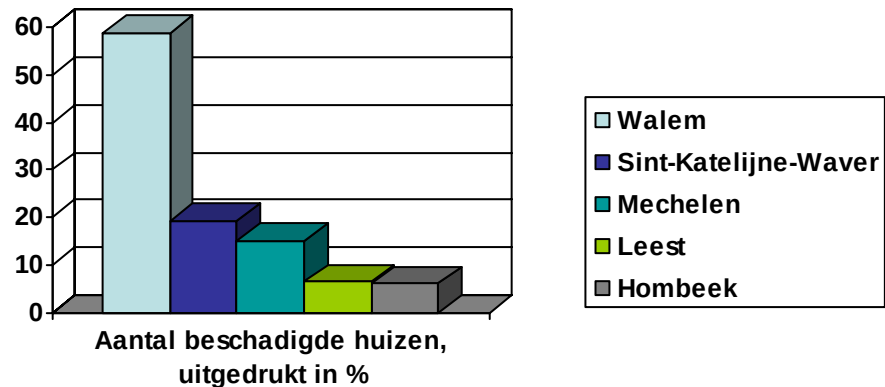
Het is ook nuttig een blik te werpen op wat de gemeentediensten op dat ogenblik voorstellen. Liberaal politicus Louis Franck is voorzitter van het Antwerpse provinciekomiteit en staat daarmee feitelijk aan het hoofd van de provincie. Hij schrijft samen met medewerker Palmans eind december 1914 een rapport over de toestand in Mechelen. Uit dat rapport blijkt dat de gemeentesecretaris en drie schepenen afwezig zijn⁴⁰⁹. Zij worden echter al snel vervangen. Ook zijn er nog slechts 40 van de 68 politieagenten op post, wat de taak van de ordediensten aanzienlijk bemoeilijkt. Erger nog is dat de stad slechts beroep kan doen op 4 dokters, daar waar er voor het uitbreken van de oorlog nog 24 hun praktijk uitoefenden in Mechelen. Met het onderwijs is het iets beter gesteld. De meeste scholen hebben hun deuren weer geopend, maar doorgaans zijn er per school maar 3 à 4 leerkrachten beschikbaar. Dit is niet ideaal, maar het belangrijkste is dat de lessen zo goed als mogelijk kunnen worden gegeven. Dit is een punt waar ook de Duitse overheid heel streng op toekijkt.

Interessant is ook dat in dat rapport wordt vermeld dat de stad op dat moment ongeveer 40.000 inwoners telt, wat impliceert dat lang niet alle inwoners zijn teruggekeerd. Vooral de rijken blijven weg. Mechelen telt eind 1914 bijna geen notabelen. Ook een aanzienlijk deel van de fabrieksleiders is niet teruggekeerd na de vlucht bij het uitbreken van de oorlog. Dit heeft uiteraard nefaste gevolgen voor de industrie, die het door de zware vernielingen en de economische blokkade er sowieso al slecht aan toe is. Het rapport toont aan dat de toestand schrijnend is: *“Le petit commerce est ruiné ; les magasins ont été pillés ; la ville a été dévastée et les ouvriers sont sans travail. Le spectacle de la misère endurée par les habitants de Malines est vraiment lamentable”*. Op dat ogenblik ondersteunt de stad zo’n 6.500 gezinnen, die samen ongeveer 26.000 inwoners vertegenwoordigen. Dat betekent dat meer dan de helft van de bevolking bij het verschijnen van het rapport eind december 1914 wordt ondersteund door de stedelijke overheid.

---

⁴⁰⁹ ARA Beveren-Waas, Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit, A2, 2580, *Briefwisseling met de plaatselijke komiteiten: Mechelen*, rapport van eind december 1914.

Op het platteland vinden we nagenoeg overal hetzelfde verhaal. Er is nood aan alles, maar voorlopig redden de mensen het nog wel. De geografische opdeling die ik eerder heb gemaakt, komt duidelijk tot uiting wanneer we een blik werpen op het aantal vernielde en beschadigde huizen in de verschillende dorpen.

Grafiek 1. Aantal vernielde of beschadigde huizen in januari 1915, uitgedrukt in procenten.

In Sint-Katelijne-Waver worden 192 huizen met de grond gelijk gemaakt, terwijl er 61 ernstige schade oplopen. De meeste van deze woningen bevinden zich in het centrum van het dorp en in de Elzestraat⁴¹⁰. Een groot aantal daarvan, 70 à 80 huizen, wordt vernield door toedoen van de Belgische krijgsmacht⁴¹¹. Volgens een rapport van de Belgische overheid zijn er in Sint-Katelijne-Waver 61 huizen door de Duitsers vernield of in brand gestoken⁴¹². Volgens een aantal bewoners hebben de Duitsers bij de inname van het dorp in oktober 1914 niet alleen talrijke huizen geplunderd, maar ook de kerk, die daarna in brand werd gestoken⁴¹³. Deze stelling mag echter in twijfel worden getrokken, aangezien bij de intrede van de Duitsers er slechts twee inwoners in het dorp verblijven, die beide ouder zijn dan 90 én aangezien de pastoor in zijn naoorlogs rapport schrijft dat de

⁴¹⁰ PAA, 1914-1918, Oorlogsgebeurtenissen, Sint-Katelijne-Waver, *Visite faite à Wavre-Saint-Catherine: le 8 decembre 1915*.

⁴¹¹ MERTENS (K.). *Pastors rapporteren over de Eerste Wereldoorlog in de provincie Antwerpen*, p. 670.

⁴¹² PUBLICATION OFFICIELLE DU GOUVERNEMENT BELGE. *La violation du droit des gens en Belgique*, deel 2, annexes, p. 12.

⁴¹³ PAA, 1914-1918, Oorlogsgebeurtenissen, Sint-Katelijne-Waver. *Oorlogsgebeurtenissen: verslag opgemaakt door de Gemeente-Sekretaris*. Ongedateerd naoorlogs rapport.

Duitsers “*waarschijnlijk geene*” huizen moedwillig in brand hebben gestoken⁴¹⁴. De kerk daarentegen wordt, gezien de opgelopen schade, waarschijnlijk wel bewust in brand gestoken door de Duitsers, al zijn de twee oudjes ook hiervan de enige getuigen. Hoe dan ook, het leed van Sint-Katelijne-Waver zinkt in het niets in vergelijking met dat van haar buurgemeente. In het kleine Walem worden maar liefst 88 huizen totaal vernield, en 92 andere worden beschadigd. Van deze 180 huizen zouden er 92 zijn vernield of in brand gestoken door Duitse soldaten⁴¹⁵. Afgevaardigden van de provincie brengen in april 1915 een bezoek aan Walem om te kijken hoe de materiële toestand er is gesteld en besluiten dat op dat ogenblik “*presque toutes les maisons ont été ou démolies ou plus ou moins endommagées*”⁴¹⁶. Na de inname van het dorp door de Duitsers, heeft de bezetter bovendien opzettelijke vernielingen aangebracht aan de kerk, het gemeentehuis en verschillende waardevolle voorwerpen⁴¹⁷.

Wanneer we kijken naar de dorpen die niet in de vuurlinie gelegen waren, merken we logischerwijs grote verschillen. Hombeek heeft slechts 15 vernielde huizen, terwijl er 15 andere woningen worden beschadigd. In Leest is de verhouding 12 tegen 7, waaronder twee houten graanwindmolens, vijf boerderijen en een handvol huizen⁴¹⁸. Uit een rapport dat een medische commissie in opdracht van het Mechelse arrondissement opstelt in januari 1916, blijkt dat van de 12 vernielde huizen in Leest na de Duitse inval, er begin 1916 al 3 zijn heropgebouwd⁴¹⁹. Leest heeft ook nog met een ander probleem te kampen. Hoewel het oorlogsgeweld er al bij al beperkt is gebleven, is de kerk zwaar beschadigd, omdat die als artillerietoren werd gebruikt door het Belgische leger. Een deel van de pastorie, de meisjesschool en de brug over de Zenne

---

⁴¹⁴ MERTENS (K.). *Pastors rapporteren over de Eerste Wereldoorlog in de provincie Antwerpen*, p. 670.

⁴¹⁵ PUBLICATION OFFICIELLE DU GOUVERNEMENT BELGE. *La violation du droit des gens en Belgique*, deel 2, annexes, p. 12.

⁴¹⁶ PAA, 1914-1918, Oorlogsgebeurtenissen, Walem. *Visite faite à Waelhem: le 19 avril 1915*.

⁴¹⁷ PAA, 1914-1918, Oorlogsgebeurtenissen, Leest. *Monumenten, gebouwen, landgoederen, toevoorende aan particulieren, vernield of beschadigd tijdens den Oorlog*. Rapport van 27 februari 1919.

⁴¹⁸ PAA, 1914-1918, Oorlogsgebeurtenissen, Walem. *Monumenten, gebouwen, landgoederen, toevoorende aan openbare diensten, vernield of beschadigd tijdens den Oorlog*. Rapport van 17 januari 1919.

⁴¹⁹ PAA, 1914-1918, Oorlogsgebeurtenissen, Leest. Rapport van 27 januari 1916.

zijn eveneens vernield door de verschillende beschietingen⁴²⁰. Daarnaast werd de miskelk met edelstenen gestolen. Ook verschillende registers van de burgerlijke stand werden verscheurd door Duitse soldaten⁴²¹. Heffen telt 16 totaal vernielde huizen tegen 1 gedeeltelijk vernielde woning⁴²². Uit een gelijkaardig rapport aan dat van Leest, blijkt dat Heffen in januari 1916 10 vernielde huizen en 5 vernielde boerderijen telt, allen gelegen op de provincieweg tussen Mechelen en Dendermonde, vandaag de Genstesteenweg⁴²³. De Duitse wervelwind is dus niet op alle plaatsen even verwoestend doorgetrokken, zoals blijkt uit bovenstaande cijfers. Toch is de oorlog overal voelbaar.

Groot probleem op het platteland is dat de boeren in de eerste oorlogsmaanden veel paarden en vee zijn verloren. Energie-, melk- en vleesproducenten die ze nu niet langer bezitten. Op het gebied van voedsel valt de situatie al bij al nog mee, omdat een aanzienlijk deel van de oogst al is binnengehaald op het ogenblik van de Duitse intrede in onze contreien. Leest heeft begin 1915 nog 90.000 kg rogge in voorraad, net als 13.000 kg tarwe en 280 ton aardappelen. Ook haver (7 ton), hooi (80 ton), stro (100 ton) en bieten (200 ton) volstaan nog om de 1.640 inwoners die het dorp rijk is, te voeden. Wel benadrukt de burgemeester het tekort aan boter, meel, rijst en suiker. Eveneens wil hij steun voor de 1.500 kg veevoeder dat dagelijks wordt verbruikt⁴²⁴. In Hombeek merken we dezelfde tendens op. Vooralsnog zijn er voldoende voedingsmiddelen beschikbaar. Het dorp heeft nog een voorraad van 11.200 kg rogge en 7.500 kg tarwe. Aardappelen zijn ook nog aanwezig, maar die voorraad volstaat niet om de bevolking te voeden. Voorts bevat de gemeentestock nog 2.500 kg haver, 91 ton hooi, 200 ton stro en 150 ton bieten. Net als in Leest kampt ook

---

⁴²⁰ PAA, 1914-1918, Oorlogsgebeurtenissen, Leest. *Monumenten, gebouwen, landgoederen, toevoorende aan openbare besturen, vernield of beschadigd tijdens den Oorlog*. Rapport van 27 februari 1919.

⁴²¹ PAA, 1914-1918, Oorlogsgebeurtenissen, Leest. *Kunst, wetenschappelijke, -geschiedkundige voorwerpen van openbare besturen, tijdens den oorlog vernietigd of beschadigd*. Rapport van 27 februari 1919.

⁴²² VAN CLEMEN (S.). *Den oorlog verklaard !*, p. 186 en ARA Beveren-Waas, A2, 2579. Volgens het rapport van de Belgische overheid zijn de Duitsers verantwoordelijk voor 15 vernielde huizen in Hombeek en 7 in Leest. Heffen wordt niet vermeld in het rapport. PUBLICATION OFFICIELLE DU GOUVERNEMENT BELGE. *La violation du droit des gens en Belgique*, deel 2, annexes, p. 12.

⁴²³ PAA, 1914-1918, Oorlogsgebeurtenissen, Heffen. Rapport van 27 januari 1916.

⁴²⁴ ARA Beveren-Waas, A2, 345, Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit. *Statistieken over de toestand in de gemeenten begin 1915 (Leest, Afdeling Voeding)*.

Hombeek met een onmiddellijk tekort aan meel en bloem. Het vraagt daarom een dagelijkse hoeveelheid van 410 kg aan. Ook 20 kg rijst en vooral 2.500 kg aardappelen zullen dagelijks moeten worden aangevoerd⁴²⁵. Ondanks het verlies van veel dieren tijdens de eerste oorlogsmaanden, kampt ook dit dorp met een tekort aan veevoeder. Dagelijks zal een ton voeder moeten worden aangebracht uit andere gebieden. De opbrengst van de verkoop van het vee in december 1914 is al opgebruikt. Van alle dorpen in de omgeving van Mechelen, is Walem ongetwijfeld het zwaarst getroffen. De gemeente is volledig afhankelijk van externe hulp, aangezien ze van geen enkel essentieel voedingsproduct, van granen tot aardappelen, nog enige voorraad bezit in januari 1915⁴²⁶. De gemeente heeft dringend nood aan alle producten die het Komiteit verdeelt. Net als Walem, heeft ook Katelijne te maken met een schrijnend tekort aan voedingsmiddelen. Er zijn nog wel 10 ton rogge en voldoende aardappelen aanwezig, maar alle andere voedingsproducten zijn bij het begin van 1915 reeds uitgeput. Ook stro is moeilijk te vinden in de gemeente en vooral aan boter heeft de bevolking een ernstig gebrek⁴²⁷.

Hoewel er in de meeste dorpen op het Mechelse platteland, met uitzondering van Walem, dus nog voldoende voedingsmiddelen aanwezig zijn om de hoogste nood te ledigen, zijn er andere problemen die dringend aandacht vereisen. De eerste oorlogsmaanden hebben in het kleine Leest naast 2 overledenen ook 71 daklozen gemaakt, en 20 gezinnen hebben dringend nood aan bijstand. Bovendien hebben 40 arbeiders hun betrekking verloren. Deze ontslagen zorgen ervoor dat in Leest 179 mensen permanent zonder inkomen moeten leven⁴²⁸. Dezelfde tendens weerspiegelt zich in de overige dorpen rond de Dijlestad. Overal verliezen mensen hun werk, hun huis of hun bezittingen ten gevolge van de oorlog. In het ene dorp blijft de schade beperkt, in het andere is het leed niet te overzien. Hombeek ziet 34

---

⁴²⁵ ARA Beveren-Waas, A2, 345, Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit. *Statistieken over de toestand in de gemeenten begin 1915 (Hombeek, Afdeling Voeding)*.

⁴²⁶ ARA Beveren-Waas, A2, 345, Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit. *Statistieken over de toestand in de gemeenten begin 1915 (Walem, Afdeling Voeding)*.

⁴²⁷ ARA Beveren-Waas, A2, 345, Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit. *Statistieken over de toestand in de gemeenten begin 1915 (Wavre-Saint-Catherine, Afdeling Voeding)*.

⁴²⁸ ARA Beveren-Waas, A2, 345, Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit. *Statistieken over de toestand in de gemeenten begin 1915 (Leest, Afdeling Voeding)*.

van zijn arbeiders zonder werk vallen na de Duitse inval. Bovendien moeten 15 gezinnen zien te overleven zonder een dak boven hun hoofd⁴²⁹. Op een totaal van 2.803 inwoners, komt het dorp daarmee nog goed weg. Elders is het erger gesteld. In Walem bijvoorbeeld, waar in september 1914 hevige gevechten hebben plaatsgevonden, is het leed veel zwaarder dan in de dorpen ten zuiden van de stad. De inwoners van het dorp zijn nagenoeg volledig afhankelijk van de industriële productie in en rond Mechelen. Bij het uitbreken van de oorlog valt die echter quasi volledig stil, met onmiddellijke gevolgen voor de kleine gemeente. In januari 1915 hebben maar liefst 450 werknemers uit Walem hun job verloren. Voor een dorp dat slechts 1.453 inwoners telt, betekent dit dat meer dan de helft van de actieve bevolking werkloos is. Daar komt nog bij dat meer dan 50% van alle huizen in het dorp vernield of beschadigd zijn. Van alle gezinnen verkeren er begin 1915 115 in hoge nood, samen goed voor 325 personen die totaal afhankelijk zijn van externe hulp⁴³⁰. Walem heeft een gebrek aan alles: voedsel, kleding, petroleum. Zonder hulp kunnen de inwoners onmogelijk overleven in het dorp. Hetzelfde kan worden gezegd van buurgemeente Sint-Katelijne-Waver. Ook deze gemeente heeft zwaar in de klappen gedeeld. Het enige voordeel dat Katelijne heeft ten opzichte van Walem is dat hier weinig mensen zijn tewerkgesteld in de Mechelse industrie. Slechts een zeer beperkt aantal is ten gevolge van de oorlog zonder werk gevallen. Dat is helaas het enige positieve punt dat kan worden opgemerkt. Maar liefst 830 personen zijn ten gevolge van de zware beschietingen dakloos geraakt in het dorp. 130 gezinnen hebben onmiddellijke hulp nodig om de komende winter te overleven. Eén op zeven huizen in het dorp is bovendien met de grond gelijk gemaakt⁴³¹.

Ook financieel blijven de dorpen gezond, al zijn de voorraden niet onuitputtelijk. Leest heeft in januari '15 nog 27.000 frank onmiddellijk beschikbare gelden. De militievergoeding, waar 59 mensen recht op

---

⁴²⁹ ARA Beveren-Waas, A2, 345, Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit. *Statistieken over de toestand in de gemeenten begin 1915 (Hombek, Afdeling Hulp)*.

⁴³⁰ ARA Beveren-Waas, A2, 345, Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit. *Statistieken over de toestand in de gemeenten begin 1915 (Walem, Afdeling Hulp)*.

⁴³¹ ARA Beveren-Waas, A2, 345, Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit. *Statistieken over de toestand in de gemeenten begin 1915 (Wavre-Saint-Catherine, Afdeling Hulp)*.

hebben in het dorp, wordt al een maand niet meer uitbetaald⁴³². Daarmee doet het dorp het nog lang niet slecht. Buurgemeente Hombeek heeft nog iets meer geld op de rekening staan, 35.000 frank. De 95 rechthebbenden van een militievergoeding worden er nog steeds uitbetaald. De burgemeester zegt wel dat die uitbetaling weldra zal worden stopgezet⁴³³. Walem heeft ondanks alle leed nog steeds 24.000 frank aan gelden beschikbaar. De 49 rechthebbenden op een uitkering omdat ze een werkkracht hebben afgestaan aan het Belgische leger, zijn hier al sinds 13 september niet meer uitbetaald⁴³⁴. Door de vele gewonden die tijdens de eerste oorlogsmaanden zijn gevallen in Walem kampt het dorp ook met een acuut gebrek aan geneesmiddelen, net als haar buurgemeente Sint-Katelijne-Waver. Niet toevallig maakten deze twee dorpen in het begin van de oorlog deel uit van de versterkte vesting rond Antwerpen. Beide gemeenten kwamen zwaar onder vuur te liggen. Geen wonder dat zij dan ook de enige twee dorpen in het Mechelse zijn die kampen met een gebrek aan medicatie. Evenals Walem betaalt ook Sint-Katelijne-Waver haar uitkeringen aan soldatenfamilies niet langer uit⁴³⁵.

Conclusie

Met mondjesmaat keert de bevolking in de loop van het najaar terug naar hun woonst. Het volk is benieuwd naar de toestand waarin ze hun huis zullen terugvinden. Bijna alle woningen zijn geplunderd. Vele goederen zijn onvindbaar en ook alle aardappelen zijn gestolen. Bovendien zijn de verwoestingen groot: kerken, parochiezalen en veel particuliere woningen hebben de Duitse inval niet ongeschonden overleefd. De schade varieert echter van dorp tot dorp. In vergelijking met de gemeenten die ten zuiden van Mechelen zijn gelegen, hebben Walem en Sint-Katelijne-Waver veel

---

⁴³² ARA Beveren-Waas, A2, 345, Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit. *Statistieken over de toestand in de gemeenten begin 1915 (Leest, Afdeling Voeding)*.

⁴³³ ARA Beveren-Waas, A2, 345, Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit. *Statistieken over de toestand in de gemeenten begin 1915 (Hombeek, Afdeling Voeding)*.

⁴³⁴ ARA Beveren-Waas, A2, 345, Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit. *Statistieken over de toestand in de gemeenten begin 1915 (Waelhem, Afdeling Voeding)*.

⁴³⁵ ARA Beveren-Waas, A2, 345, Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit. *Statistieken over de toestand in de gemeenten begin 1915 (Wavre-Saint-Catherine, Afdeling Voeding)*.

meer leed moeten trotseren. De geografische opdeling die eerder werd gemaakt, bevestigt andermaal. Een blik op de cijfers van de vernielde huizen toont dit snel aan. In Walem is bijna 60% van de huizen vernield of beschadigd na de Duitse beschietingen, in Sint-Katelijne-Waver, dat veel groter is, is dat bijna 20%. Ook de stad Mechelen ziet zo'n 15% van haar huizen vernield worden. De overige dorpen, Hombeek en Leest, hebben het veel minder zwaar te verduren gehad, met percentages onder de 10%. Daarmee is het leed echter nog niet van de baan. Elk dorp heeft wel enkele slachtoffers te begraven en ook veel vee is tijdens de eerste oorlogsmaanden ontsnapt. Geleidelijk aan moet het gewone leven worden hervat in de stad en op het platteland.

De balans van vijf oorlogsmaanden is bijzonder schrijnend. Bijna alle gemeenten kampen al met een voedseltekort en iedereen wordt geconfronteerd met een leven onder de bezetting. Overal zijn mensen dakloos en werkloos. De industrie ligt volledig lam en ook het onderwijs wordt slechts hier en daar opnieuw aangevat. De mensen schikken zich in hun lot en beetje bij beetje leren ze te leven onder Duits commando. De bezettende overheid richt acties in om het vertrouwen van de bevolking te winnen. Op vele plaatsen wordt steun verleend aan de plaatselijke bevolking en bij feestgelegenheden, zoals Kerstmis, worden cadeau's uitgedeeld. Ook wordt het volk in staat gesteld schadevergoedingen te eisen voor opgelopen schade aan hun particuliere gebouwen, ook al zijn die vernield door Belgisch artillerievuur. De meeste mensen mijden de Duitse soldaten in hun dorp, maar beetje bij beetje, worden de contacten aangescherpt en leren ze samen leven. Niet met elkaar, wel naast elkaar.

Hoofdstuk VI

LEVEN TIJDENS EEN WERELDOORLOG

“’t Zijn droeve tijden als d’oorlog loeit

Als mensen men slacht als dieren

Als mensenbloed bij beken vloeit,

Als vrede en liefde liggen geboeid,

Als haat en kwaad, als nood en dood,

Grijzen en vloeken en tieren...”

- Frans Van Raemdonck, 1915-

Dit zijn de eerste regels van een gedicht dat de Temsenaar Frans Van Raemdonck in 1915 schrijft⁴³⁶. Hij beschrijft met passende woorden de invloed die het zinloze geweld uitoefent op de mensen die ermee worden geconfronteerd. De oorlog heeft inderdaad trauma’s veroorzaakt bij een groot deel van de bevolking. Na de eerste oorlogsmaanden overheerst, zoals eerder gezegd, de rust weer in Mechelen en op het omliggende platteland. Toch worden de mensen nog steeds bevangen door een onmetelijke angst voor de toekomst. Eerst en vooral moeten ze het nabije verleden zien te verwerken. Het onvermijdelijke vluchten, het verlies van materiële goederen en het wegvallen van bestaande maatschappelijke structuren, heeft bij iedereen diepe wonden geslagen. De zichtbare restanten van de eerste oorlogsmaanden worden dan ook zo snel mogelijk weggewerkt. Vervolgens is het tijd om het leven weer op de rails te krijgen, ondanks de aanwezigheid voor de bezetter. Op het eerste zicht lijkt dat ook te lukken, zij het niet dat de bevolking voortdurend wordt gekweld door angst en honger. Angst voor de bezetter, die goederen en later ook mensen opeist. Angst voor het lot van vrienden, familie, kennissen die aan het front vertoeven. Honger, door het tekort aan voedsel, waar ons land zeker vanaf 1917 mee krijgt te kampen. In dit hoofdstuk probeer ik aan te tonen welke invloed de Eerste Wereldoorlog heeft uitgeoefend op het dagelijkse leven van de gewone man. Waar moet hij rekening mee houden? Hoe slaagt hij

---

⁴³⁶ Hoembeka-archief, Eerste Wereldoorlog, *Gedichten en brieven van Fans Van Raemdonck*. Het volledige gedicht vindt u in bijlage.

erin voldoende voedsel te bemachtigen voor zichzelf en zijn familie? Kan hij werken? Kunnen zijn kinderen naar school? Allemaal zaken die voor ons eerder een evidentie dan wel een probleem zijn. Kortom, in dit deel van de thesis probeer ik aan te tonen hoe het concrete maatschappelijke leven tijdens de Eerste Wereldoorlog werd georganiseerd. Een kleine sociale geschiedenis van een gewone man, in de greep van een wereldoorlog die zijn pet ver te boven gaat.

Demografie

Om de gevolgen van het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog voor de stads- en plattelandsbevolking in het Mechelse naar waarde te kunnen schatten, is het nuttig een blik te werpen op de lokale demografische evoluties die de oorlogsperiode kenmerken. Dat doe ik aan de hand van een vergelijkende studie. De stad Mechelen en het naburige plattelandsdorp Hombeek worden comparatief uitgelicht⁴³⁷. Cijfers van andere plattelandsgemeenten en steden die dicht bij het front zijn gelegen worden geïntegreerd voor zover ze mij bekend zijn.

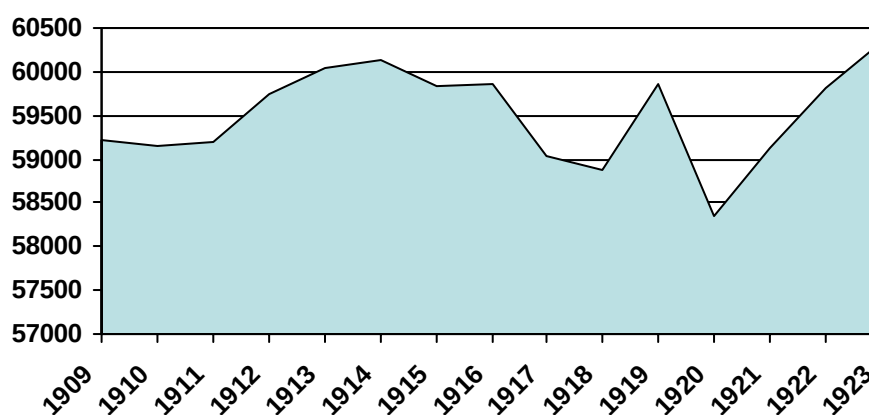
Inwoners

In de periode voor het uitbreken van de oorlog wordt de Mechelse demografie na een relatieve stagnering gekenmerkt door een sterke bevolkingstoename in de jaren 1911-1914. In het laatste jaar voor de Eerste Wereldoorlog telt Mechelen 60.045 inwoners. Tijdens de oorlog is dit getal gevoelig geëvolueerd, hoewel er niet veel betrouwbare gegevens beschikbaar zijn. Uit een naoorlogs rapport aan de Antwerpse

---

⁴³⁷ Aangezien de gegevens voor de periode die ik toelicht, namelijk 1909-1923/4, nog geen honderd jaar oud zijn, zijn vele gegevens van de burgerlijke stand nog niet overgebracht naar de archieven. Bovendien is een groot deel van de voormalige gemeentearchieven van de Mechelse fusiestad nog niet overgeheveld aan het stadsarchief. Massa's documenten liggen nog opgeslagen in eenloods. Zij zijn dus niet bereikbaar voor het publiek. Jammer genoeg is ook het Provinciearchief Antwerpen, waar normaal dubbels liggen van de gegevens die de gemeentes jaarlijks opstuurden voor het provinciale jaarverslag, bezig met een reorganisatie. Zij hebben die gegevens momenteel maar tot en met het jaar 1899. Het is voor mij dus onmogelijk geweest de gegevens van alle bestudeerde dorpen te bemachtigen. Voor Mechelen en Hombeek heb ik echter (nagenoeg) volledige en relevante gegevens gevonden, vandaar deze beperking.

provinciegouverneur blijkt dat er in december 1914 slechts 25.000 Mechelaars in de stad zouden verblijven. Dit wordt bevestigd door een gelijkaardig rapport van het Mechelse stadsbestuur⁴³⁸. Tegen de wapenstilstand is dat getal volgens het rapport vermeerderd tot 35 à 40.000⁴³⁹. Dit cijfer onderwaardeert de Mechelse bevolking wellicht, aangezien de Duitse *Zivilkommissar* in 1917 meldt dat Mechelen op dat ogenblik 44.000 inwoners telt⁴⁴⁰. Hoeveel mensen er in de jaren '14-'18 effectief in de stad wonen is moeilijk te zeggen, maar zeker is dat een aanzienlijk deel van de bevolking na de vlucht van de eerste oorlogsmaanden niet naar Mechelen is teruggekeerd.

Grafiek 2a. Inwoners van Mechelen, 1909-1923

Volgens de officiële gegevens van de burgerlijke stand is de bevolking van Mechelen geëvolueerd van 60.126 inwoners in 1914 tot 58.883 inwoners in 1918⁴⁴¹ (zie Grafiek 2a). Deze cijfers stroken naar mijn mening allerminst met de werkelijkheid, omdat verschillende bronnen totaal uiteenlopende gegevens verstrekken. De statistieken van de burgerlijke stand houden immers geen rekening met gevluchte burgers. Officieel wonen zij nog steeds in Mechelen, terwijl ze in de praktijk in andere delen van België, Nederland, Frankrijk of Engeland verblijven. Uit bovenstaande grafiek blijkt wel dat de Mechelse bevolking gedurende de hele Eerste

⁴³⁸ PAA, 1914-1918, Oorlogsgebeurtenissen, Mechelen. *Beknpte samenvatting der inlichtingen*. Ongedateerd naoorlogs rapport.

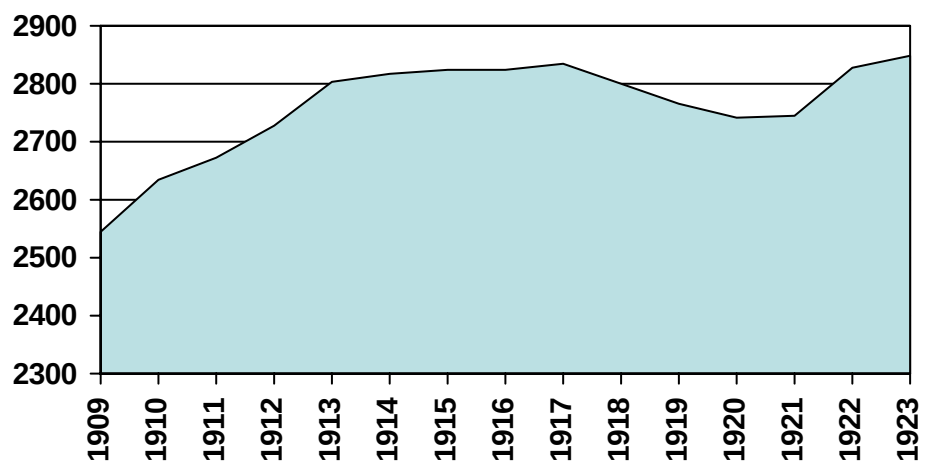
⁴³⁹ SAM, Inventaris van de stadssecretarie van Mechelen (1914-1918), nr. 618. *Verslag aan de Antwerpse provinciegouverneur over het dagelijkse leven te Mechelen*, s.d.

⁴⁴⁰ SAM, Inventaris van de stadssecretarie van Mechelen (1914-1918), Vak 77/20, nr. 16. *Suiker*. Brief van 14 december 1917.

⁴⁴¹ KOCKEN (M.). "De bevolkingscijfers van Mechelen". In: *Handelingen van de Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst van Mechelen*, 77, 1973, Mechelen, p. 176.

Wereldoorlog is gedaald, maar op een gemiddeld inwonersaantal van bijna 60.000 is het totale verlies van 1.200 inwoners over de vier oorlogsjaren bezwaarlijk spectaculair te noemen. In het eerste naoorlogse jaar stijgt het inwonersaantal met zo'n 1.000 personen, waarna het in 1920 weer daalt tot het laagste inwonersaantal sinds 1904.

Voor Hombeek zijn er gelijkaardige gegevens voorhanden. Voor het uitbreken van de oorlog stijgt de bevolking jaarlijks, van 2.545 inwoners in 1909 tot 2.803 in 1913. Nadien stabiliseert het bevolkingsaantal, met in 1914 een inwonersaantal van 2.818 zielen. In 1918 wonen er 2.801 mensen in het dorp, wat inhoudt dat er bijna geen verandering in het bevolkingsaantal is geweest tijdens de oorlog. Na de Eerste Wereldoorlog daalt de bevolking even tot 1921, waarna het vooroorlogse proces van expansie zich gestaag voortzet tot 2.880 inwoners in 1925⁴⁴².

Grafiek 2b. Inwoners van Hombeek, 1909-1923

De daling waarvan sprake komt duidelijk tot uiting in Grafiek 2b en is te wijten aan het grote aantal uitwijkelingen dat het dorp verlaat na de wapenstilstand. Met respectievelijk 190, 185 en 103 vertrekkers in de jaren 1919-1921, ziet Hombeek een aanzienlijk deel van haar bevolking verdwijnen⁴⁴³. De verklaring hiervoor ligt misschien in het feit dat vele mensen niet konden verhuizen tijdens de oorlog en hun plannen hebben moeten uitstellen tot na de Eerste Wereldoorlog. Aansluitend kunnen we

⁴⁴² HOEMBEKA. *Kroniek van de 20ste eeuw, deel I*, Hoembeka, Hombeek, 2001, pp. 27-81.

⁴⁴³ Hoembeka-archief, *Bevolking, Register van Vertrek, Hombeek, 1909-1920 en 1921-1937*.

wijzen op het belang van huwelijken. Tijdens de oorlog wordt er veel minder getrouwd dan voor en na de oorlog (zie verder). Vele jonge mannen zitten aan het front, of worden door de bezetter opgeëist. Na de oorlog kunnen ze dan eindelijk in het huwelijksbootje stappen en dikwijls is een verhuis daar een logisch gevolg van.

Van de overige plattelandsdorpen zijn er zoals eerder gezegd weinig gegevens voorhanden. Wel blijkt uit een naoorlogs rapport dat ongeveer 250 inwoners van Walem na de verplichte uittocht op 28 september 1914 niet zijn teruggekeerd naar hun dorp tijdens de oorlog⁴⁴⁴. Voor een klein dorp met amper 1.453 inwoners, is dit toch een aanzienlijk deel. De zware ellende die het dorp heeft geteisterd tijdens de eerste oorlogsmaanden is hier wellicht niet vreemd aan.

Nataliteit en mortaliteit

Alles doet vermoeden dat de oorlog ernstige consequenties heeft gehad voor de nataliteit en de mortaliteit in de Dijlestad en haar onmiddellijke omgeving. Op nationaal niveau is dat zeker het geval. In 1914 worden er in België elk jaar nog gemiddeld 21 kinderen geboren per duizend inwoners. In de jaren 1916-1918 zijn er dat jaarlijks nog amper 12 à 13⁴⁴⁵.

	1914	1915	1916	1917	1918
Mechelen	853	526	409	287	297
Hombeek	67	55	43	46	45
Heffen	40	26	26	18	15
Leest	37	40	37	35	27
Walem	37	28	23	18	10
Sint-Katelijne-Waver	103	102	77	60	62

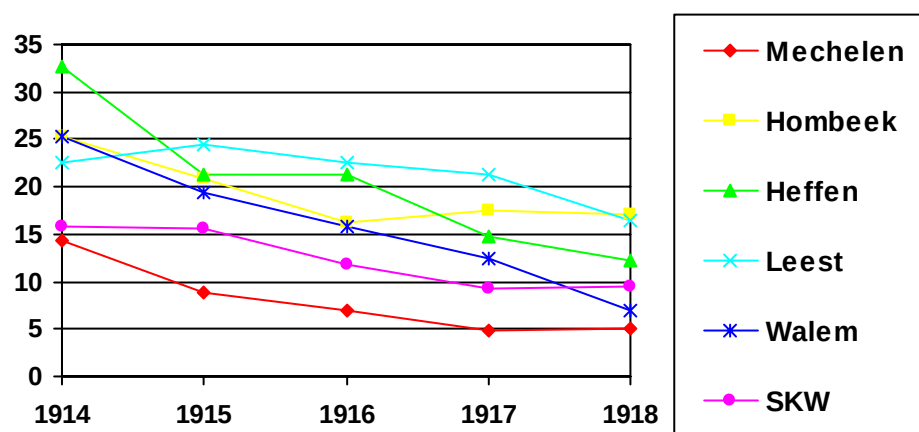
Tabel 1a. Geboortecijfers van Mechelen en omgeving tijdens de Eerste Wereldoorlog⁴⁴⁶

⁴⁴⁴ PAA, 1914-1918, Oorlogsgebeurtenissen, gemeente Walem. *Inlichtingen aangaande de oorlogsgebeurtenissen 1914-1918*. Ongedateerd naoorlogs rapport.

⁴⁴⁵ MASUY-STROOBANT (G.). "Les enfants et la guerre". In: JAUMAIN (S.), AMARA (M.), MAJERUS (B.) en VRINTS (A.), (red.). *Une guerre totale? La Belgique dans la Première Guerre Mondiale: nouvelles tendances de la recherche historique Actes du colloque international organisé à l'ULB du 15 au 17 janvier 2003*. Brussel, Algemeen Rijksarchief, Studies over de Eerste Wereldoorlog, 11, 2005, p. 157.

⁴⁴⁶ SAM, Inventaris van de stadssecretarie van Mechelen (1914-1918), nr. 618. *Verslag aan de Antwerpse provinciegouverneur over het dagelijkse leven te Mechelen*, s.d. en Hoembeka-archief, Bevolking, Doopselregister 1913-1928, Hombeek, Doopsels van de parochie Sint-Niklaas, Leest, 1856-1923 en MERTENS

Tabel 1a toont ontegensprekelijk aan dat de geboortes in zowel de stad Mechelen als in de verschillende randgemeenten sterk afnemen naarmate de oorlog vordert. In de stad Mechelen stellen we een daling van de nataliteit vast van maar liefst 65%. Dit heeft verschillende oorzaken. Eerst en vooral leven er minder mensen in de stad tijdens de oorlog. Logischerwijs heeft dat een rechtstreeks gevolg op het aantal geboortes. Ten tweede hebben de gevolgen van de oorlog ervoor gezorgd dat de mensen minder te eten krijgen, en dus ook minder vruchtbaar zijn. Ten derde heeft de mentaliteit van het volk ook een rol gespeeld. In tijden van oorlog zal men bewust hebben getracht niet zwanger te geraken. Bovendien hebben we gezien dat de Mechelaars al voor de oorlog het kinderaantal beperkten, om hun verbeterde levensstandaard te verzilveren. Tijdens de oorlog heeft dit wellicht een nog grotere rol gespeeld.

Grafiek 3a. Aantal geboortes per duizend inwoners (gegevens volkstelling 1910) tijdens de Eerste Wereldoorlog in Mechelen en omgeving⁴⁴⁷.

Dit wordt ook bevestigd door bovenstaande grafiek. In Mechelen worden tijdens de oorlog procentueel gezien minder kinderen geboren dan in alle andere omliggende gemeenten. Als laatste punt dient nog te worden

(K.). *Pastors rapporteren over de Eerste Wereldoorlog in de provincie Antwerpen*, p. 169 (Heffen), 669 (SKW) en 678 (Walem).

⁴⁴⁷ HASQUIN (H.), VAN UYTVEN (R.), DUVOSQUEL (J-M.), e.a. *Gemeenten van België: geschiedkundig en administratief-geografisch woordenboek*. Brussel, Gemeentekrediet van België, La Renaissance du Livre, 1980-81, 4 dln, p. 365 (Heffen), p. 408 (Hombeek), p. 556 (Leest), p. 645 (Mechelen), p. 1001 (Sint-Katelijne-Waver), p. 1182 (Walem) en SAM, *Inventaris van de stadssecretarie van Mechelen (1914-1918)*, nr. 618. *Verslag aan de Antwerpse provinciegouverneur over het dagelijkse leven te Mechelen*, s.d. en Hoembeka-archief, Bevolking, *Doopselregister 1913-1928, Hombeek, Doopsels van de parochie Sint-Niklaas, Leest, 1856-1923* en MERTENS (K.). *Pastors rapporteren over de Eerste Wereldoorlog in de provincie Antwerpen*, p. 169 (Heffen), 669 (SKW) en 678 (Walem).

vermeld dat vele jonge mannen en dus potentiële vaders werden opgeroepen door, of zich aanmeldden als vrijwilliger bij, het leger. Zij zitten tijdens de oorlog dus aan het front en niet bij hun vrouw. Hetzelfde kan worden gezegd van de mannen die worden opgevorderd door de Duitsers om te gaan werken in het Rijnland.

Op het platteland komt dezelfde tendens tot uiting. In Hombeek, waar tussen 1905 en 1913 gemiddeld 88 kinderen per jaar ter wereld komen, merken we eveneens een dalende evolutie op, zij het minder uitgesproken. Daar daalt de nataliteit met 33%. Ook Leest ziet haar nataliteit slechts weinig dalen. In de eerste drie jaar is er zelfs helemaal geen daling merkbaar. De laatste twee oorlogsjaren laten zich dan weer wel voelen. In Sint-Katelijne-Waver merken we een vergelijkbare daling op. De nataliteit daalt tijdens de Eerste Wereldoorlog met iets minder dan 40% in het groentedorp. In Heffen komt de daling van de geboortecijfers nog duidelijker tot uiting. De nataliteit daalt daar in de periode 1914-1918 maar liefst met 62,5%. Walem tot slot deelt nog harder in de klappen. In deze gemeente stellen we een afname vast met niet minder dan 73%. Wat eveneens onmiddellijk in het oog springt, is dat het geboortecijfer in alle gemeenten gedurende de hele oorlog daalt, maar dat enkel in Walem en Leest ook in het laatste jaar een aanzienlijke geboortedaling is vast te stellen. Wanneer we deze cijfers vergelijken met het Belgische gemiddelde, komen we tot de vaststelling dat de stad Mechelen opmerkelijk lager scoort dan het Rijk. In Mechelen worden in de jaren 1916-1918 jaarlijks gemiddeld 5,6 kinderen per duizend inwoners geboren. In heel België zijn dat er 12 à 13 (zie boven). Op het platteland scoren Hombeek en Leest beter dan het landelijke gemiddelde, terwijl de andere dorpen het Belgische gemiddelde ongeveer benaderen. Wel moet worden gezegd dat deze cijfers berekend zijn aan de hand van de gegevens van de volkstelling van 1910, waardoor de werkelijke percentages iets hoger of lager kunnen uitvallen.

De dalingen in de omliggende gebieden zijn te wijten aan dezelfde redenen dan die van de Mechelse achteruitgang, hoewel de mentaliteit op het platteland wellicht een andere rol heeft gespeeld. De oorlog heeft er wel

voor gezorgd dat de mensen probeerden niet zwanger te geraken, maar op het katholieke platteland leeft de traditie van het kinderrijke gezin, wat een verklaring kan zijn voor de minder uitgesproken daling van de geboortes in de dorpen die het tijdens de oorlog niet al te zwaar te verduren hebben gekregen. Ook is dit een indicatie dat bepaalde gebieden op het platteland minder nadelen ondervinden dan de stad. De boerenbevolking heeft theoretisch gezien namelijk genoeg te eten en kan een extra mond in het gezin dus min of meer probleemloos voeden, maar op veruit de meeste gemeenten is deze stelling niet van toepassing. Alle dorpen lijden duidelijk onder de Eerste Wereldoorlog. Hombeek, dat tijdens de eerste oorlogsmaanden weinig heeft te lijden en waarvan de populatie voor een groot deel uit boeren bestaat, komt er nog relatief goed vanaf. De evolutie in geboortecijfers van andere dorpen laat echter geen twijfel bestaan. Ook op het platteland heeft de Grote Oorlog een verwoestende rol gespeeld.

Analoog aan de sterke daling van de geboortecijfers, kan men verwachten dat een gelijkaardige stijging bij de sterftcijfers valt op te merken. Toch is dit niet helemaal correct.

	1914	1915	1916	1917	1918
Mechelen	731	490	560	788	939
Hombeek	29	38	25	47	58
Heffen	17	13	12	20	21
Leest	19	19	18	25	33
Walem	23	35	26	14	26
Sint-Katelijne-Waver	45	43	42	49	55

Tabel 1b. Sterftcijfers van Mechelen en omgeving tijdens de Eerste Wereldoorlog⁴⁴⁸

Tabel 1b toont ons de niet onlogische keerzijde van de medaille. Waar het aantal geboortes opmerkelijk daalt tijdens de Eerste Wereldoorlog, stijgt het sterftcijfer, zij het minder uitgesproken. Globaal gekeken (1914-1918) stijgen de sterfgevallen met 28% in Mechelen, maar wanneer we de

⁴⁴⁸ SAM, Inventaris van de stadssecretarie van Mechelen (1914-1918), nr. 618. *Verslag aan de Antwerpse provinciegouverneur over het dagelijkse leven te Mechelen*, s.d. en Hoembeka-archief, Bevolking, *Overlijdingsakten van de parochie St-Martinus, Hombeek, 1909-1937*, *Begrafenissen van de parochie Sint-Niklaas, Leest, 1858-1926* en MERTENS (K.). *Pastors rapporteren over de Eerste Wereldoorlog in de provincie Antwerpen*, p. 169 (Heffen), 669 (SKW) en 678 (Walem).

evolutie 1915-1918 onder de loep nemen, valt ons een stijging op van maar liefst 91%. Dit opmerkelijke verschil is te wijten aan de hoge sterftcijfers in 1914. Toen heeft een aanzienlijk aantal burgers het leven gelaten bij de gevechten in en om de Mechelse binnenstad. Bovendien hebben het vluchten en de ontberingen in de eerste oorlogsmaanden vele slachtoffers gemaakt. In 1915, wanneer de toestand is gestabiliseerd en het gewone leven min of meer zijn gang gaat, komen ook de sterftcijfers weer op hun oude niveau, met iets minder dan 490 sterfgevallen. De laatste twee oorlogsjaren die, zoals later zal blijken, de hardste waren, hebben gezorgd voor een duidelijke stijging in de sterftcijfers, met respectievelijk 788 en 939 overlijdens.

Het platteland toont ons een gelijkaardig, maar meer genuanceerd verhaal. Ook hier zien we een sterke stijging van de sterftcijfers, met pieken in de laatste twee oorlogsjaren. Voor de Eerste Wereldoorlog, in de periode 1909-1913, sterven er gemiddeld 37,2 mensen per jaar in Hombeek, wat aardig boven de cijfers van 1914 en 1916 ligt. We kunnen dus stellen dat de eerste tweeënhalf oorlogsjaren geen uitgesproken gevolgen hebben gehad voor de Hombeekse bevolking. Tussen 1914 en 1918 verdubbelt het aantal overledenen wel, wat volledig het gevolg is van de sterke stijging van de sterfgevallen in de twee laatste oorlogsjaren. Dan stijgt de mortaliteit van 25 doden in 1916 tot 58 doden in 1918. Leest volgt een analoge evolutie. In de eerste drie oorlogsjaren blijft de mortaliteit stabiel. Daarna sterven er wel meer mensen dan gewoonlijk, wat resulteert in een mortaliteitsstijging van 42%, bekeken over de periode 1914-1918.

Net als in de stad, hebben de laatste twee jaren van de oorlog, dus ook op het platteland gevoelige sporen nagelaten. In Walem, dat globaal genomen het zwaarst wordt geteisterd tijdens de Grote Oorlog, zijn de gevolgen in de sterftcijfers paradoxaal genoeg het minst zichtbaar. Dit komt echter omdat het dorp zo zwaar werd getroffen aan het begin van de oorlog, dat de inwoners al van in 1914 zwaar hebben geleden. Het dorp herstelt zich in de volgende jaren van de zware oorlogsschade. Vandaar dat de laatste twee oorlogsjaren in bovenstaande grafiek geen expliciete afscheiding vormen

ten opzichte van de drie voorgaande jaren. De gemeenteraad publiceert na de oorlog een rapport over de gebeurtenissen tijdens de vier oorlogsjaren en vermeldt daarin dat men “*alhier vele sterfgevallen heeft moeten aanstippen ten gevolge der algemeene verzwakking*”. Bovendien wordt het dorp in 1918 geteisterd door de Spaanse griep449, waardoor het dodentol nog hoger oploopt450. Toch wordt dit rapport tegengesproken door de cijfers. In 1917 ziet het dorp slechts 14 van haar burgers sterven, wat het laagste sterftecijfer van de hele oorlog is. In 1918 stijgt dit aantal wel gevoelig tot 26. In tegenstelling tot Walem, bevestigen de overige plattelandsgemeenten wel uitgesproken dat de evolutie die zich in de Mechelse binnenstad voordoet, ook op het platteland van toepassing is. In Heffen stijgt de mortaliteit voor de periode 1914-1918 met bijna 20%. Wanneer we onze focus enkel richten op de laatste drie oorlogsjaren, en 1914 dus buiten beschouwing laten, klimt dit percentage tot bijna 40%. Dit alles doet vermoeden dat ook het platteland veel van haar burgers heeft verloren aan de gevolgen van de oorlog. Sint-Katelijne-Waver bevestigt dit vermoeden: de mortaliteit stijgt hier met 18% tijdens de Eerste Wereldoorlog.

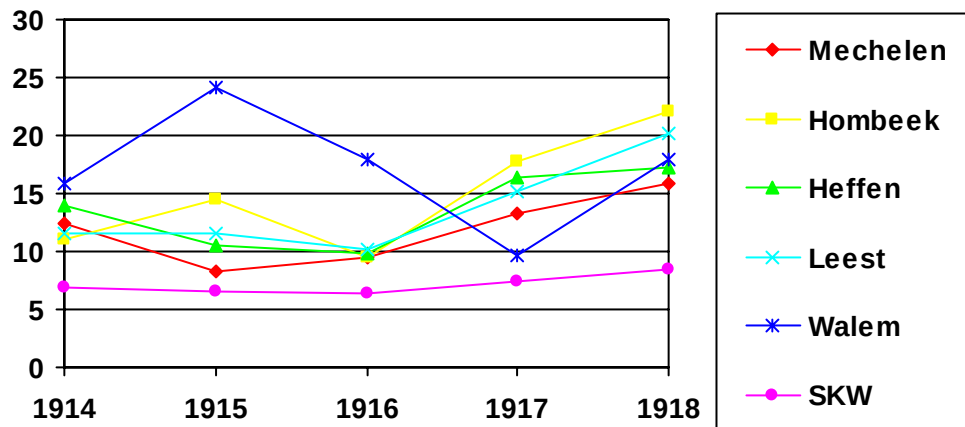
Onderstaande grafiek (3b) vertelt ons dat er gemiddeld minder mensen sterven in de stad dan op het platteland, maar dit gegeven moet toch met een kritisch ook worden aanschouwd. Deze grafiek is samengesteld met de inwonersaantallen van 1910, waardoor het percentuele sterftecijfer in Mechelen wellicht hoger uitvalt. Het is immers bekend dat er meer stedelingen dan plattelandsbewoners permanent zijn weggevlucht tijdens de Grote Oorlog. Wanneer we weten dat het landelijke mortaliteitsgemiddelde in 1916 in België 14 sterfgevallen per duizend inwoners bedraagt, en dat in de volgende twee jaren stijgt tot

---

⁴⁴⁹ De Spaanse griep doet haar intrede in Europa begin 1918. Ze breekt hier in alle hevigheid los, nadat ze door een Amerikaans soldaat uit de Verenigde Staten naar Europa was gebracht. De epidemie wordt aangeduid met de naam ‘Spaanse griep’, omdat in dat land de eerste doden zijn gevallen door de epidemie. Wereldwijd sterft 1% van de wereldbevolking aan de Spaanse griep tussen 1918 en 1922, goed voor ongeveer 20 miljoen doden. De helft van hen sterft tijdens de Eerste Wereldoorlog.

⁴⁵⁰ PAA, 1914-1918, Oorlogsgebeurtenissen, gemeente Walem. *Inlichtingen aangaande de oorlogsgebeurtenissen 1914-1918*. Ongedateerd naoorlogs rapport.

respectievelijk 17 en 21 promille⁴⁵¹, kunnen we stellen dat Mechelen en zijn platteland er al bij al nog redelijk goed is afgekomen.

Grafiek 3b. Aantal sterfgevallen per duizend inwoners (gegevens volkstelling 1910) tijdens de Eerste Wereldoorlog in Mechelen en omgeving⁴⁵².

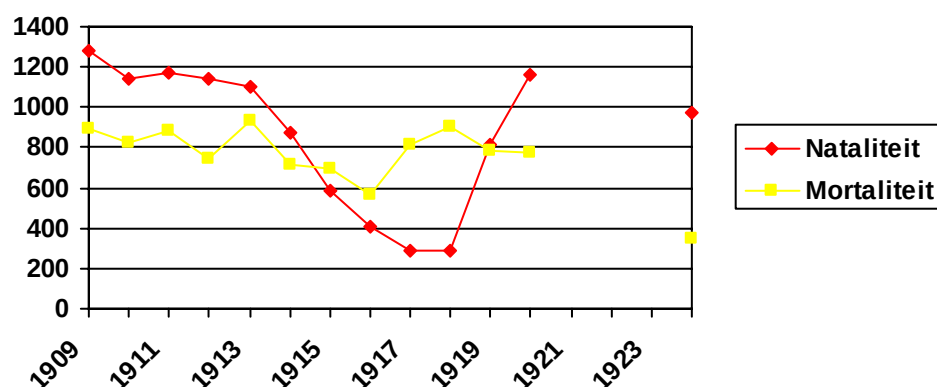
Dit alles in acht genomen kunnen we stellen dat de Eerste Wereldoorlog een halt heeft toegeroepen aan de demografische expansie die zich overal aan het voltrekken was. De geboortecijfers dalen overal, zowel in de stad als op het platteland. Deze daling komt het meest tot uiting in het plattelandsdorp Walem, dat haar nataliteit tijdens de vier oorlogsjaren ziet dalen met maar liefst 73%. De sterftcijfers tonen tegensprekelijk de keerzijde van de medaille. De mortaliteit stijgt overal, zonder uitzondering. Toch is hier een opvallend verschil tussen de stad en het platteland op te merken. Zeker voor de laatste drie oorlogsjaren is de toename van de sterftcijfers veel minder uitgesproken op het platteland dan in de stad. De laatste twee oorlogsjaren zorgen wel overal voor een piek in de mortaliteit. Deze gegevens leiden ons tegensprekelijk tot de conclusie dat er op het

⁴⁵¹ MASUY-STROOBANT (G.). "Les enfants et la guerre". In: JAUMAIN (S.), AMARA (M.), MAJERUS (B.) en VRINTS (A.), (red.). *Une guerre totale? La Belgique dans la Première Guerre Mondiale: nouvelles tendances de la recherche historique Actes du colloque international organisé à l'ULB du 15 au 17 janvier 2003*. Brussel, Algemeen Rijksarchief, Studies over de Eerste Wereldoorlog, 11, 2005, p. 157.

⁴⁵² HASQUIN (H.), VAN UYTVEN (R.), DUVOSQUEL (J-M.), e.a. *Gemeenten van België: geschiedkundig en administratief-geografisch woordenboek*. Brussel, Gemeentekrediet van België, La Renaissance du Livre, 1980-81, 4 dln, p. 365 (Heffen), p. 408 (Hombeek), p. 556 (Leest), p. 645 (Mechelen), p. 1001 (Sint-Katelijne-Waver), p. 1182 (Walem) en SAM, Inventaris van de stadssecretarie van Mechelen (1914-1918), nr. 618. *Verslag aan de Antwerpse provinciegouverneur over het dagelijkse leven te Mechelen*, s.d. en Hoembeka-archief, Bevolking, Overlijdingsakten van de parochie St-Martinus, Hombeek, 1909-1937, Begraffenissen van de parochie Sint-Niklaas, Leest, 1858-1926 en MERTENS (K.). *Pastoor's rapporteren over de Eerste Wereldoorlog in de provincie Antwerpen*, p. 169 (Heffen), 669 (SKW) en 678 (Walem).

platteland wel minder kinderen worden geboren, maar dat de mensen die er leven, wel redelijk in staat zijn om zich te behelpen en de oorlog te overleven. In de stad daarentegen, bezwijken veel meer burgers ten gevolge van de ontberingen die de Eerste Wereldoorlog met zich brengt. Toch heeft de oorlog in ons land minder burgers het leven gekost dan in de andere participerende buurlanden. Het sterftcijfer in België blijft dankzij de acties van het *Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit* voor heel de oorlog lager dan in Frankrijk en Duitsland⁴⁵³.

Grafiek 4a toont de verhouding tussen nataliteit en mortaliteit in Mechelen gedurende de periode 1909-1924. De evolutie is duidelijk. De vier oorlogsjaren springen er uit. Waar er in 1914 nog duidelijk meer kinderen worden geboren dan dat er mensen sterven, is dat in 1918 helemaal niet meer het geval.

Grafiek 4a. Nataliteit en mortaliteit in Mechelen, 1909-1924⁴⁵⁴

In 1915 dalen zowel geboorte- als sterftcijfers, om op het einde van het jaar een status-quo te bekomen. Nadien stijgen de sterftcijfers aanzienlijk, terwijl het aantal geboortes blijft verminderen tot aan het eind van de oorlog. Bij de nataliteit zien we een duidelijke dip, maar de mortaliteit kent geen uitzonderlijk hoge pieken. Hiervoor is er een eenvoudige verklaring. Het is nu wel duidelijk dat er tijdens de Eerste Wereldoorlog een groot aantal Mechelaars dat op de vlucht sloeg, niet is teruggekeerd. Hun kinderen worden niet in Mechelen geboren en zijn ook niet verrekend in de

⁴⁵³ PIRENNE (H.). *Geschiedenis van België*, p. 358.

⁴⁵⁴ SAM, Secretariaat, vak 20, nr. 1. *Beweging der bevolking en van den burgerlijken stand*. (1910-1925). Voor de jaren 1921-'23 zijn er geen gegevens beschikbaar.

statistieken. Hetzelfde kan worden gezegd van de sterfgevallen. Het zou bijgevolg fout zijn de geboortedaling en sterftestijging te verduidelijken aan de hand van percentuele gegevens, aangezien die geen correct beeld weergeven. Het inwonersaantal van de stad is daarom net iets te variabel tijdens de oorlog.

Uit de cijfers van zowel de nataliteit als de mortaliteit blijkt nog maar eens dat de laatste twee oorlogsjaren de moeilijkste zijn geweest. Daarom is het nuttig om eens te kijken naar de overlevingskansen van jonge kinderen. Over de schaarsheid van de voedingsmiddelen tijdens de oorlog kunnen we formeel zijn: er was een tekort aan alles. In volgend hoofdstuk gaan we er dieper op in, maar toch is het ook hier gewenst eens te kijken naar het nut van de acties die het *Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit* heeft ondernomen om onder meer jonge kinderen te steunen. We onderzoeken dit aan de hand van de sterftecijfers van kinderen jonger dan vijf jaar.

	<u>1914</u>	<u>1915</u>	<u>1916</u>	<u>1917</u>	<u>1918</u>
Mechelen	136	77	69	57	86
Brugge	241	282	163	186	227

Tabel 2. Overlijdens van kinderen jonger dan 5 jaar in Mechelen en Brugge, 1914-1918⁴⁵⁵

Uit Tabel 2 blijkt overduidelijk dat de doelgerichte acties van het *NHVK* voor het ondersteunen van zuigelingen hun doel in Mechelen allerm minst hebben gemist. De hoge kindersterfte in 1914 is er wellicht te wijten aan de woelige eerste oorlogsmaanden, het onvermijdelijke vluchten en het enorme gebrek aan voedingsmiddelen. Nadien, wanneer het *Komiteit* in werking treedt en de bevolking ondersteunt, is er een opmerkelijke daling van het aantal sterfgevallen bij jonge kinderen te merken. Enkel aan het einde van de oorlog, in 1918, is er weer een stijging ten opzichte van het jaar voordien. De Spaanse griep ligt uiteraard aan de oorzaak van deze nieuwe mortaliteitsstijging. Toch ligt het aantal jonge sterfgevallen ook dan nog beduidend lager dan in 1914. Ook in andere delen van België dalen de

⁴⁵⁵ SAM, Secretariaat, vak 20,1919, nr. 1. *Beweging der bevolking en van den burgerlijken stand* en SCHEPENS (L.). *Brugge bezet*, p. 134. De cijfers van Brugge integreren de sterftes van kinderen t.e.m. 5 jaar, terwijl die van Mechelen enkel de sterftes van kinderen jonger dan vijf jaar weergeven. Doodgeborenen worden in beide gevallen niet meegerekend.

kindersterftes tijdens de Eerste Wereldoorlog, dankzij de initiatieven van het *NHVK*⁴⁵⁶. Wel moet er worden opgemerkt dat er tijdens de oorlog veel minder kinderen worden geboren en de kans op sterfgevallen bij jonge kinderen dus ook vermindert. Bovendien is een groot deel van de bevolking niet teruggekeerd na de vlucht in 1914, waardoor er sowieso al minder kinderen in de stad wonen dan voor de oorlog. De evolutie die hierboven wordt geschetst is desalniettemin zeer relevant. Ze komt namelijk overeen met de tendens die op nationaal niveau ook waarneembaar is. Godelieve Masuy-Stroobant berekende eerder al dat de kindersterfte in België in 1915-1916 opmerkelijk lager ligt dan tijdens de vooroorlogse periode. De volgende twee jaren worden er wel opnieuw meer sterftes opgetekend, door de harde winter van 1917 en de Spaanse griep epidemie van 1918⁴⁵⁷. Dit in acht genomen, kunnen we concluderen dat de evolutie in Mechelen analoog is aan die van het Rijk. Brugge toont ons daarentegen een heel ander verhaal. De West-Vlaamse provinciehoofdstad is met een gemiddeld inwonersaantal van om en bij de 53.000 vergelijkbaar met Mechelen. Toch merken we dat hier veel meer kinderen sterven dan in de Dijlestad. Dit heeft alles te maken met de locatie van Brugge. Brugge ligt in het *Etappengebied*, dat zich onmiddellijk achter de frontlinie bevindt. Aan het begin van de oorlog zijn talrijke Belgen het leger gevolgd in de richting van de kuststreek. Wanneer de Duitsers België vervolgens bezetten, verbieden ze elk contact tussen het *Etappengebied* en het *Okkupationsgebied*. Dit maakt dat veel vluchtelingen vier jaar lang in Oost- en West-Vlaanderen zijn gebleven. Het inwonersaantal van Brugge ligt tijdens de oorlog dus vermoedelijk veel hoger dan dat van Mechelen. Bovendien zorgen de vluchtelingen voor een chaotische sfeer en laat de hygiëne vaak te wensen over. Over het algemeen kunnen we stellen dat er een groot verschil bestaat tussen de gevolgen van de oorlog in het *Operationsgebied*, het *Etappengebied* en die in het *Generaal-Gouvernement*.

⁴⁵⁶ PIRENNE, *Geschiedenis van België*, p. 358.

⁴⁵⁷ MASUY-STROOBANT (G.). "Les enfants et la guerre". In: JAUMAIN (S.), AMARA (M.), MAJERUS (B.) en VRINTS (A.), (red.). *Une guerre totale? La Belgique dans la Première Guerre Mondiale: nouvelles tendances de la recherche historique Actes du colloque international organisé à l'ULB du 15 au 17 janvier 2003*. Brussel, Algemeen Rijksarchief, Studies over de Eerste Wereldoorlog, 11, 2005, p. 157.

Deze verschillen worden niet enkel aangetoond door de kindersterfte, maar ook door de algemene cijfers van nataliteit en mortaliteit. Een vergelijkende studie tussen drie steden, toont dit onomstotelijk aan. Ik heb de geboorte- en sterftcijfers per duizend inwoners van Mechelen, Brugge en Roeselare naast elkaar geplaatst⁴⁵⁸. De resultaten laten geen twijfel bestaan. Roeselare, dat slechts 10 à 15 kilometer is verwijderd van de frontlinie, en dus midden in het *Operationsgebiet* ligt, lijdt zwaar onder de Eerste Wereldoorlog. De cijfers spreken klare taal. De nataliteit daalt in de stad met meer dan 90% tijdens vier oorlogsjaren. Waar er in 1914 nog 650 kinderen worden geboren, zijn dat er vier jaar later nog slechts 60⁴⁵⁹. Aan het begin van de oorlog worden er in Roeselare nog 24,6 kinderen per duizend inwoners geboren, op het einde zijn er dat nog slechts 2,3.

	1914	1915	1916	1917	1918	Saldo
Roeselare	24,6	14,7	12,1	8,7	2,3	-90,7%
Brugge	25	18,2	12,5	10,9	10,7	-57,2%
Mechelen	14,2	8,8	6,8	4,9	5	-64,8%

Tabel 3a. Aantal geboortes per duizend inwoners in Roeselare (Operationsgebiet), Brugge (Etappengebied) en Mechelen (Okkupationsgebied), 1914-1918⁴⁶⁰

Brugge, dat eigenlijk behoort tot het *Marinegebied*, maar feitelijk op de grens van het *Operations-* en het *Etappengebied* is gelegen, ziet zijn geboortecijfers tijdens de Grote Oorlog dalen met 57,2% en Mechelen, dat in het *Okkupationsgebied* ligt, en vanaf oktober 1914 dus niet meer wordt geconfronteerd met gevechtssituaties, tekent een daling op van maar liefst 64,8%. Men zou verwachten dat er meer kinderen worden geboren naarmate men verder van de frontlinie verwijderd woont. De cijfers spreken dit tegen, maar toch is die stelling niet onjuist. Het feit dat Brugge per duizend inwoners meer zuigelingen optekent dan Mechelen, is naar

⁴⁵⁸ Van Roeselare heb ik helaas geen mortaliteitscijfers teruggevonden.

⁴⁵⁹ DELBECKE (J.), (red.). *Kinderen in de Eerste Wereldoorlog*, p. 17. Hoewel de titel het niet doet vermoeden, is dit werk een casestudy over de situatie van kinderen in Roeselare tijdens de oorlog.

⁴⁶⁰ KOCKEN (M.). "De bevolkingscijfers van Mechelen". In: *Handelingen van de Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst van Mechelen*, 77, 1973, Mechelen, p. 176, SAM, Inventaris van de stadssecretarie van Mechelen (1914-1918), nr. 618. *Verslag aan de Antwerpse provinciegouverneur over het dagelijkse leven te Mechelen*, s.d., SCHEPENS (L.). *Brugge bezet*, p. 110 (inwoners) en p. 111 (geboortes) en DELBECKE (J.), (red.). *Kinderen in de Eerste Wereldoorlog*. Tielt, Lannoo, 2000, p. 17.

mijn mening heel simpel. Zoals eerder gezegd telt Mechelen tijdens de oorlog bij lange na niet het aantal inwoners dat de officiële gegevens van de burgerlijke stand laten uitschijnen. Het inwonersaantal per duizend inwoners in de Dijlestad valt in realiteit dus wellicht iets hoger uit. Brugge daarentegen telt waarschijnlijk meer inwoners dan de gegevens van de burgerlijke stand doen vermoeden. Zoals gezegd worden Oost- en West-Vlaanderen vanaf augustus 1914 overspoeld met vluchtelingen uit Centraal-België. Vaak zijn die mensen niet voor het einde van de oorlog teruggekeerd naar hun dorp of stad. Dit in acht gehouden, kan men stellen dat de gegevens van de twee steden in realiteit veel dichterbij elkaar liggen dan bovenstaande tabel doet uitschijnen. De sterftecijfers nemen de laatste twijfels weg.

	1914	1915	1916	1917	1918	Saldo
Brugge	21,3	25,7	21,2	29,4	38,1	+78,8%
Mechelen	12,2	8,2	9,4	13,3	15,9	+29,5%

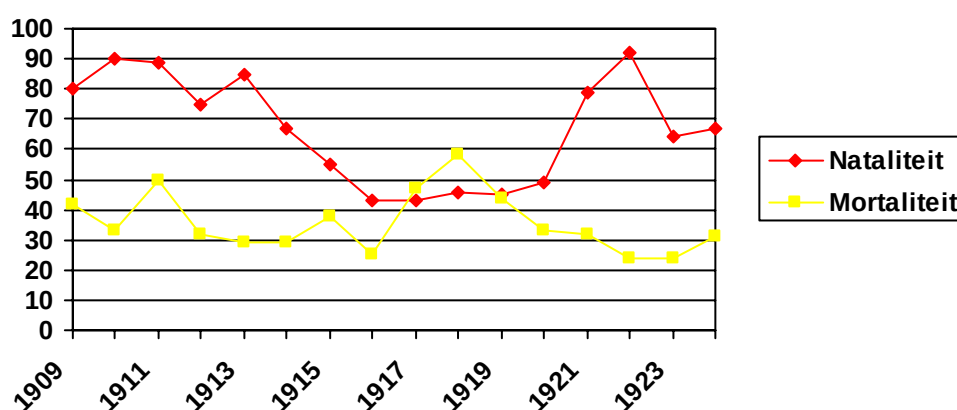
Tabel 3b. Aantal sterftes per duizend inwoners in Brugge (Etappegebiet) en Mechelen (Okkupationsgebiet), 1914-1918⁴⁶¹

Voor Roeselare, dat in het Operationsgebiet ligt, zijn er helaas geen gegevens van de mortaliteit beschikbaar. Wel is zeker dat er veel meer mensen zijn gestorven dan in de andere delen van ons land. Dat komt omdat de stad zeer dicht bij het front ligt en zowel door geallieerden als door centralen regelmatig onder vuur wordt genomen. Bovendien ondervinden ze ook veel last van de gifgasaanvallen. Daar komt dan nog bij dat de ‘Spaanse Griep’, die van 1918 tot 1922 wereldwijd ongeveer 20 miljoen dodelijke slachtoffers maakt (goed voor één procent van de wereldbevolking), aan het front veel heviger heeft gewoed dan in de bezette gebieden⁴⁶². In Brugge sterven veel meer mensen dan in Mechelen. De mortaliteit in Brugge stijgt tijdens de oorlog met 78,8%, terwijl die van Mechelen *slechts* met 29,5% vermeerdert. Uiteraard geldt hier de

⁴⁶¹ KOCKEN (M.). “De bevolkingscijfers van Mechelen”. In: *Handelingen van de Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst van Mechelen*, 77, 1973, Mechelen, p. 176, SAM, Inventaris van de stadssecretarie van Mechelen (1914-1918), nr. 618. *Verslag aan de Antwerpse provinciegouverneur over het dagelijkse leven te Mechelen*, s.d., SCHEPENS (L.). *Brugge bezet*, p. 110 (inwoners) en p. 111 (sterftes).

⁴⁶² DELBECKE (J.), (red.). *Kinderen in de Eerste Wereldoorlog*, p. 34.

omgekeerde beweging. Mechelen telt wellicht minder inwoners dan de burgerlijke stand aangeeft, en Brugge meer. Toch zijn de cijfers duidelijk. Men kan dus stellen dat er sterke regionale verschillen merkbaar zijn in België. Hoe dichterbij de frontlinie, hoe minder kinderen en worden geboren en hoe meer mensen er sterven. Dit alles heeft betrekking om de stedelijke situatie. Grafiek 4b toont ons aan de hand van de gegevens van Hombeek het meer genuanceerde plattelandsverhaal. De nataliteit in Hombeek varieert in de periode 1909 - 1913 tussen de 75 en de 90 geboortes per jaar. Daarna daalt ze sterk tot op het einde van 1916 en blijft vervolgens min of meer stabiel tot op het eind van de oorlog. Na de oorlog stijgt de nataliteit weer tot haar vooroorlogse niveau. Dat de laatste twee jaren van de oorlog de zwaarste waren, kan uit de geboortecijfers niet meteen worden opgemaakt, maar het wordt des te duidelijker wanneer we een blik werpen op de curve van de mortaliteit.

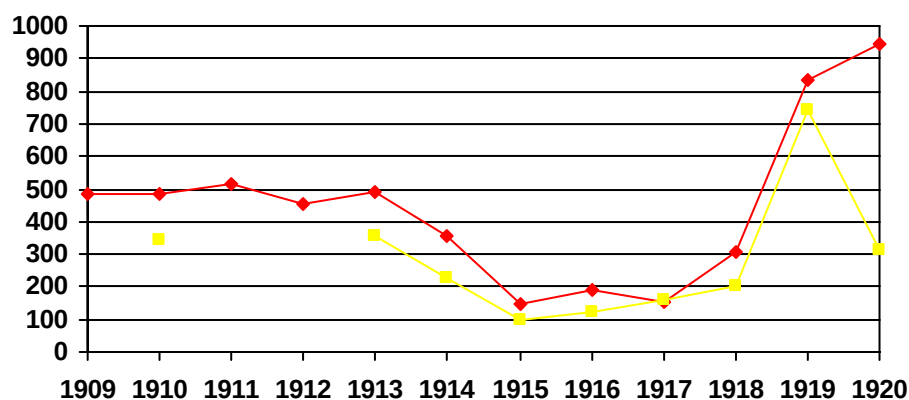
Grafiek 4b. Nataliteit en mortaliteit in Hombeek, 1909-1924⁴⁶³

De sterftcijfers van Hombeek dalen vanaf 1912. Dit is een evolutie die zich ook in de eerste twee oorlogsjaren nog doorzet. De mortaliteit daalt in 1915, gevolgd door een sterke stijging die aanhoudt tot na de oorlog. In 1918 dragen de Hombekenaars maar liefst 58 dorpsgenoten ten grave, wat uitzonderlijk hoog is. De eerste naoorlogse jaren kenmerken logischerwijs een sterke daling van het aantal sterfgevallen. De mensen kunnen weer beschikken over voldoende voedsel en dat uit zich duidelijk in bovenstaande grafiek.

⁴⁶³ Hoembeka-archief, Bevolking. *Doopselregisters 1905-1913 en 1913-1928*.

Andere indicatoren

Om de impact van de oorlog op het dagelijkse leven tijdens de oorlogsjaren te achterhalen, is het ook interessant eens een blik te werpen op de nuptialiteit. Het zou logisch zijn dat er tijdens de oorlog minder wordt gehuwd, aangezien vele jonge mannen onder de wapens zijn geroepen en een aanzienlijk ander deel door de bezetter wordt weggevoerd naar Duitsland. Ook psychologische en materiële factoren oefenen een invloed uit op het aantal huwelijken dat plaatsvindt. Oorlog biedt niet de ideale omstandigheden om te huwen en dat wordt ook bevestigd door de cijfers. In de periode 1910-1913 huwen er in België gemiddeld 16 koppels per duizend inwoners. Tijdens de Eerste Wereldoorlog zijn er dat nog slechts 9. De eerste drie naoorlogse jaren worden dan weer gekenmerkt door een forse stijging, met 26 huwelijken per duizend inwoners⁴⁶⁴. Deze tendens komt zeker tot uiting in de stad Mechelen. Uit een rapport blijkt dat er tijdens de oorlog veel minder huwelijken worden voltrokken “à cause de l’absence de la population jeune”⁴⁶⁵.

Grafiek 5a. Huwelijken in Mechelen (rood) en Brugge (geel), 1909-1920⁴⁶⁶

Zoals duidelijk te zien in Grafiek 5a, bevestigen de cijfers. In de periode 1909-1913 huwen gemiddeld 498 koppels per jaar in Mechelen. In 1914 trouwen er nog 358 stellen, maar daarna dalen de cijfers pijlsnel. In de vier

⁴⁶⁴ SCHOLLIERS (P.). “Twee Wereldoorlogen”. In: ART (J.), BAERTEN (J.), e.a. *De geschiedenis van de kleine man*. Brussel, BRT, Open School, 1979, p. 191.

⁴⁶⁵ SAM, Inventaris van de stadssecretarie van Mechelen (1914-1918), nr. 618. *Verslag aan de Antwerpse provinciegouverneur over het dagelijkse leven te Mechelen*, s.d

⁴⁶⁶ SAM, Secretariaat, vak 20, nr. 1. *Beweging der bevolking en van den burgerlijken stand*. (1910-1925). Voor de jaren 1921-'23 zijn er geen gegevens beschikbaar. SCHEPENS (L.). *Brugge bezet*, p. 110.

volgende oorlogsjaren huwen er respectievelijk 147, 188, 155 en 308 koppels. Jonge koppels halen duidelijk hun schade in tijdens de eerste twee naoorlogse jaren, goed voor 836 en 946 trouwpartijen⁴⁶⁷. Opmerkelijk is dat de grafiek van Brugge, dat veel dichterbij het front is gelegen, over de hele lijn dezelfde tendens volgt. Het huwelijksgedrag is in deze twee steden tijdens de Eerste Wereldoorlog dus gelijk. Enkel in 1920, wanneer de nuptialiteit in Mechelen nog stijgt, wordt die in Brugge gekenmerkt door een sterke daling.

In het voorgenoemde rapport wordt ook melding gemaakt van de toename van de prostitutie in Mechelen. De stad huisvest veel meer jonge vrouwen dan jonge mannen en omdat de levensstandaard zo laag is, werpt een aantal jonge vrouwen zich in de prostitutie. De stad biedt immers onderdak aan vele Duitse soldaten die reeds lang van huis zijn. Het gaat zelfs zo ver dat de praktijk (tijdelijk) wordt geregulariseerd door een speciaal opgerichte Duitse *Zedendienst*. De prostituees worden door *Kreischef* Comte von Wengersky in erkende bordelen geplaatst. Op die manier wil het Duitse bevel zijn soldaten behoeden voor geslachtsziekten. Op een bepaald ogenblik zijn er in Mechelen maar liefst 200 erkende prostituees actief⁴⁶⁸. Ook op het platteland zijn er klachten van normvervaging. Pastoor Bruynkens van Walem meldt dat de openbare zedelijkheid te wensen over laat, omdat de Duitsers danspartijen toelaten in kroegen met een dubieuze reputatie. Bovendien laten Duitse soldaten zich in met Belgische vrouwen wier mannen aan het Yzerfront vechten, aldus de pastoor⁴⁶⁹. Dit gegeven is een landelijk fenomeen. In de Yzerstreek kiezen talrijke vrouwen ervoor om zich te prostitueren. Anderen verkiezen aan te pappen met Duitse officieren. Allen doen ze het om een extra centje bij te verdienen. Er zijn verhalen bekend van moeders die zich samen met hun dochters verkopen, om er toch maar voor te zorgen dat iedereen genoeg te eten heeft⁴⁷⁰.

---

⁴⁶⁷ SAM, Secretariaat, vak 20, nr. 1. *Beweging der bevolking en van den burgerlijken stand*. (1910-1925). Voor de jaren 1921-'23 zijn er geen gegevens beschikbaar.

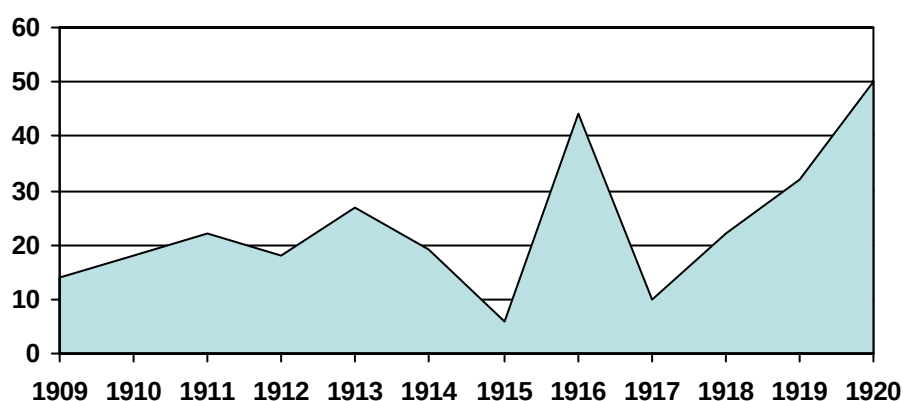
⁴⁶⁸ SAM, Inventaris van de stadssecretarie van Mechelen (1914-1918), nr. 618. *Verslag aan de Antwerpse provinciegouverneur over het dagelijkse leven te Mechelen*, s.d.

⁴⁶⁹ MERTENS (K.). *Pastoors rapporteren over de Eerste Wereldoorlog in de provincie Antwerpen*, p. 673.

⁴⁷⁰ DELBECKE (J.), (red.). *Kinderen in de Eerste Wereldoorlog*, pp. 73-75.

In het landelijke Hombeek huwen er in de periode 1909-1913 gemiddeld 19,8 koppels per jaar. In 1914 blijft dat aantal stabiel, met 19 huwelijken. Een jaar later trouwen er amper 6 koppels. In 1916 echter, tekent het dorp een recordaantal trouwpartijen op. Niet minder dan 44 stellen treden in het huwelijk. In de laatste twee oorlogsjaren wordt er weer aanzienlijk minder getrouwd, met respectievelijk 10 en 22 huwelijken. Na de oorlog wordt er veel meer gehuwd. In de eerste drie jaren na de oorlog, wanneer vele jongelingen terug naar huis keren, trouwen maar liefst 108 koppels⁴⁷¹.

Deze evolutie is volstrekt logisch te noemen, zij het niet dat 1916 piekt met 44 huwelijken. Een reden daarvoor is op het eerste gezicht moeilijk te vinden, zeker omdat de bezetter in dat jaar ook begint met het wegvoeren van jonge Hombeekse mannen, en dus potentiële huwelijkspartners.

Grafiek 5b. Huwelijken in Hombeek, 1909-1920

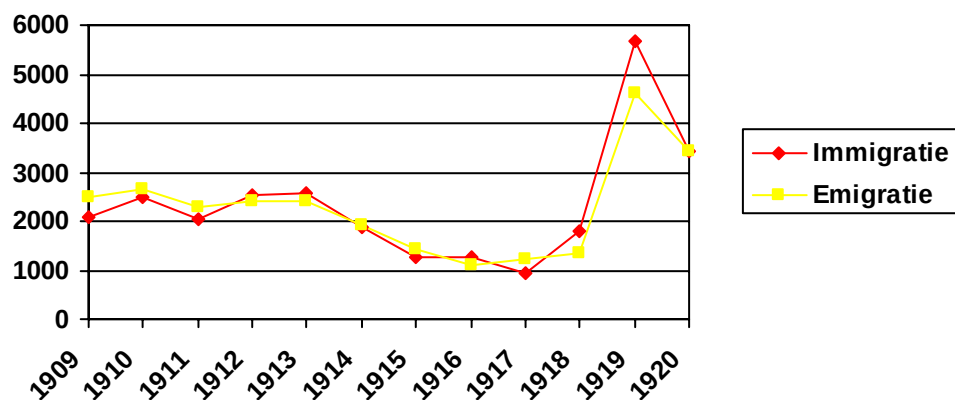
De meest waarschijnlijke verklaring voor de piek in 1916 zit verscholen in een gebeurtenis die zich een jaar eerder heeft voltrokken. Pastoor De Bruyn overlijdt namelijk in juli '15. Het duurt even vooraleer zijn vervanger, pastoor De Ridder, wordt aangesteld. De Ridder treedt in functie op 25 september. Aangezien hij van Tienen komt, en dus niet vertrouwd is met het dorp, is het niet onlogisch dat de mensen zich eerst terughoudend opstellen. Bovendien heeft Hombeek een groot deel van de zomer zonder pastoor gezeten. Dit in acht genomen, zou het best kunnen dat een aantal koppels hun huwelijk met een jaar heeft uitgesteld, wat niet alleen de piek

⁴⁷¹ Hoembeka-archief, Bevolking. *Huwelijken, 1909-1927*.

van 1916 (44 huwelijken), maar ook de dip van 1915 (6 huwelijken) verklaart.

Twee andere interessante indicatoren om de gevolgen van de oorlog op de bevolking te meten, zijn de verschillende immigratie- en emigratiebewegingen die zich tijdens de Eerste Wereldoorlog voltrekken.

In Mechelen vestigen zich in de laatste vijf jaren voor de oorlog gemiddeld 2.354 nieuwe inwoners per jaar. In 1914 zijn dit er nog slechts 1.866 en nadien daalt de immigratie permanent tot een dieptepunt in 1917, zoals duidelijk zichtbaar is in Grafiek 6a. In dat jaar verwelkomt de stad slechts 931 nieuwe burgers. In het laatste oorlogsjaar schrijven 1.809 nieuwe inwoners zich in, maar dit relatief hoge getal is waarschijnlijk te wijten aan de migratie in de laatste maanden van het jaar, na de wapenstilstand. Net zoals in alle andere statistieken is 1919 ook hier een piekjaar, waarin de stad haar bevolking met maar liefst 5.655 nieuwe inwoners ziet groeien.

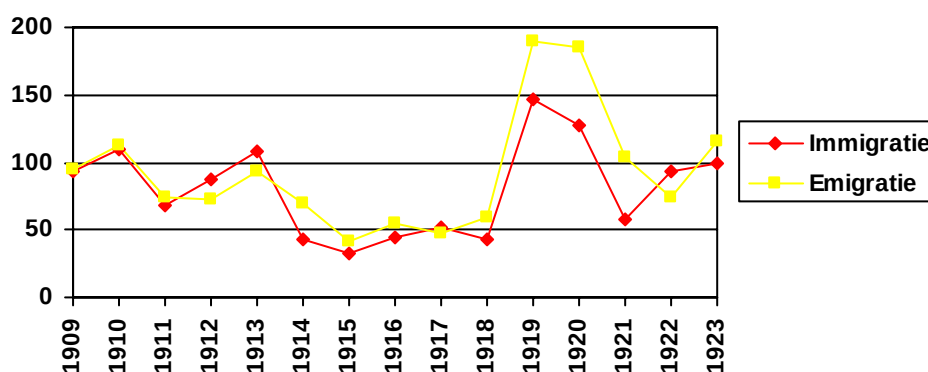

Grafiek 6a. In- en uitwijkingen in Mechelen, 1909-1920⁴⁷².

De emigratiegolf die Mechelen kenmerkt in de periode 1909-1920 is nagenoeg identiek aan de curve van de immigratie. Voor de oorlog wijken jaarlijks meer dan 2.000 mensen uit, maar dat aantal daalt gevoelig vanaf 1914. Het jaar 1916 zorgt voor het laagste uitwijkingscijfer tijdens de Eerste Wereldoorlog, met 1.090 vertrekkers. Na de oorlog schieten ook de emigratiecijfers de hoogte in, met 4.612 uitgeweken burgers in 1919.

⁴⁷² SAM, Secretariaat, vak 20, nr. 1. *Beweging der bevolking en van den burgerlijken stand.* (1910-1921).

Hombeek verwelkomt in de jaren voor de Eerste Wereldoorlog gemiddeld 93 nieuwe burgers per jaar. In 1914 vestigen er zich amper 43 nieuwe inwoners in het dorp. De volgende oorlogsjaren vestigen er zich jaarlijks tussen de 33 en de 52 nieuwe burgers in de gemeente. De twee eerste jaren na de oorlog, zijn piekjaren, met respectievelijk 147 en 127 inwijkelingen⁴⁷³. Dit kan worden verklaard door de vele uitgestelde huwelijken en de nieuwe bewegingsvrijheid die de mensen krijgen. Zoals Grafiek 6b ook aantoont volgt de emigratie, geheel analoog aan de evolutie in de stad Mechelen, dezelfde curve als de immigratie. In de periode 1909-1913 verlaten gemiddeld 90 burgers per jaar het dorp. Tijdens de oorlog daalt dit aantal gevoelig, met gemiddeld 55 uitwijkelingen per jaar.

Grafiek 6b. In- en uitwijkelingen in Hombeek, 1909-1923⁴⁷⁴.

Na de Eerste Wereldoorlog verlaten er echter veel meer gezinnen het dorp dan dat er nieuwe bijkomen. Dit verklaart ook de algemene bevolkingsdaling. Let wel, in deze cijfers zijn geen tijdelijke vluchtelingen (vooral 1914) opgenomen. Het betreft hier enkel permanente in- of uitwijkelingen.

Hulpacties

Al van bij de aanvang van de Eerste Wereldoorlog verkeert ons land in een hopeloze situatie wat de voedselvoorziening voor de bevolking betreft. De

⁴⁷³ Hoembeka-archief, Bevolking. *Register van Aankomst Hombeek, 1909-1920*.

⁴⁷⁴ Hoembeka-archief, Bevolking. *Register van Aankomst Hombeek, 1909-1920* en *Register van Vertrek Hombeek, 1909-1920*.

Duitse bezetter is de gezaghebbende overheid in ons land, maar kan niet instaan voor de bevoorrading van de meer dan zeven miljoen inwoners die plots onder haar gezag komen te staan⁴⁷⁵. Het bezettingsleger kampt overigens zelf al snel met voedselproblemen. Een groot aantal gemeenten koopt in de weken na de inval, nog voor het Duitse leger hun grondgebied heeft bereikt, granen aan om een stock aan te leggen⁴⁷⁶. Zoals eerder aangetoond zijn de meeste voedselvoorraden echter al na enkele maanden opgebruikt. Op het platteland kunnen de mensen zich vooralsnog behelpen, maar ook die situatie is niet eindeloos houdbaar. Door een enorm tekort aan meststoffen, kan de landbouwproductie in België niet op peil worden gehouden. Daar komt nog bij dat de Duitsers bijna alle paarden opeisen, waardoor de landbouwers met een tekort aan trekkracht krijgen te kampen⁴⁷⁷. Het is uiteraard niet verwonderlijk dat het dichtst bevolkte land ter wereld, dat bovendien haar inkomsten vooral genereert uit exportproducten, na enkele maanden van totaal isolement langzamerhand doorheen haar voorraden zit. Voor een land dat drie keer meer tarwe consumeert dan produceert is zo'n economische blokkade rampzalig⁴⁷⁸. De regering beseft dat er dringend maatregelen moeten worden genomen, want door de hoge nood, swingen de prijzen van voedingsproducten al snel de pan uit. Dat de prijs van tarwe tussen 1914 en 1918 met 150% stijgt, zal weinigen verwonderen, maar zelfs de aardappelprijs stijgt in vier jaar tijd met maar liefst 300%⁴⁷⁹. De lonen daarentegen stijgen amper tijdens de vier oorlogsjaren. Daar komt nog bij dat er zich al snel een zwarte markt ontwikkelt. Op die markt stijgen de prijzen nog sneller dan op de officiële markt, die door de overheden wordt gecontroleerd. Op die manier worden veel boeren rijk ten koste van arme dorps-, stads- of streekgenoten. Om dit alles tegen te gaan, beslissen de officiële instanties al snel om over te gaan tot geregulariseerde hulpacties om de bevolking van voedsel te voorzien.

---

⁴⁷⁵ PIRENNE (H.). *Geschiedenis van België*, p. 342.

⁴⁷⁶ PIRENNE (H.). *Geschiedenis van België*, p. 342.

⁴⁷⁷ BUYST (E.). "Van industriële grootmacht tot de zieke man van West-Europa", p. 127.

⁴⁷⁸ PIRENNE (H.). *Geschiedenis van België*, p. 341.

⁴⁷⁹ VAN CLEMEN (S.). *Den oorlog verklaard!*, p. 101.

Reeds enkele dagen na het uitbreken van de oorlog leggen verschillende burgemeesters maximumprijzen vast om de voedselverkoop in de hand te houden. Half augustus worden deze maatregelen door Brussel bevestigd en gaan ze nationaal van kracht. Op 15 augustus worden er maximumprijzen opgelegd voor verschillende voedingsstoffen. Bloem kost nu maximum 28 frank per 100 kg en brood hoogstens 32 cent per kilogram. Voor de aardappelen wordt een speciale maatregel getroffen. Tot eind september kost 100 kg aardappelen maximum 9 frank. Daarna nog hoogstens 8 frank. Ook de prijzen van tarwe, zout, suiker en rijst worden bevroren. Bovendien mogen de provinciegouverneurs en de burgemeesters, elk binnen hun machtsgebied, bovenstaande producten vorderen aan de prijzen die werden opgelegd. Op die manier moet de verdeling van de voeding onder de bevolking eerlijk verlopen⁴⁸⁰. Op het verhogen van de maximumprijzen door handelaars staan zware straffen. In Mechelen riskeert een handelaar een boete van 26 tot 500 frank en een gevangenisstraf van 1 maand tot 5 jaar⁴⁸¹. Daarmee treedt de Mechelse overheid op papier hard op tegen woekeraars. Of deze straffen ook effectief zijn uitgesproken, heb ik niet kunnen achterhalen. Eén week later, wanneer de regering maximumprijzen instelt die nationaal van kracht gaan, worden de straffen vastgelegd op maximum 8 dagen cel. De boetes variëren van 50 tot 500 frank⁴⁸². Overal in het land worden spontaan hulpacties op touw gezet, maar die kunnen nooit opbrengen wat het Belgische volk nodig heeft. Verschillende hulporganisaties die al voor de oorlog bestonden, breiden hun actieterrein uit, maar ook dat is onvoldoende. Het land heeft nood aan een gecentraliseerde organisatie die ervoor kan zorgen dat de voedingsmiddelen alle inwoners van het bezette gebied bereiken. En die organisatie komt er ook.

---

⁴⁸⁰ RENCY (G.). *La Belgique et la Guerre I: La vie matérielle de la Belgique durant la Guerre Mondiale*, p. 120.

⁴⁸¹ SAM, Inventaris van de stadssecretarie van Mechelen (1914-1918), nr. 97, *Prijzen der eetwaren*. Bericht van 8 augustus 1914.

⁴⁸² SAM, Inventaris van de stadssecretarie van Mechelen (1914-1918), nr. 97, *Prijzen der eetwaren*. Bericht van 14 augustus 1914.

Het Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit

Van bij het begin van de Duitse bezetting van ons grondgebied, op 3 september 1914, wordt in Brussel het *Centraal Comité voor Hulp* opgericht, onder voorzitterschap van Ernest Solvay. Jean Jadot wordt vice-president, Emile Francqui voorzitter van het uitvoerend comité van de organisatie en Daniel Heineman hoofd van de afdeling voedsel⁴⁸³. Onmiddellijk daarna springen verschillende gemeenten, steeds verder van de hoofdstad verwijderd, op de kar. Eind september verandert het Brusselse Comité haar naam in *Nationaal Komiteit voor Hulp- en Voedingsmiddelen*. Deze organisatie is echter een louter privé-initiatief, zonder juridische statuten of een intern reglement. Om enige macht te kunnen uitoefenen moet het worden erkend door de bezetter en de andere mogendheden. Daarenboven moet het *Komiteit* ervoor kunnen zorgen dat de economische blokkade die ons land treft, wordt opgeheven. Zonder import van voedingsproducten, kan het haar doelen immers niet bereiken. Emile Francqui, die later voorzitter zou worden van het uitvoerend comité van het *Komiteit*, begrijpt dit en gaat te rade bij zijn Amerikaanse vriend Herbert Hoover. Hoover reist in opdracht van het *Komiteit* naar Londen en de Verenigde Staten. Na een aantal onderhandelingen bekomt hij de nodige rechten die nodig zijn om de invoer van voedsel, bestemd voor de Belgische burgers, te garanderen. De geallieerde mogendheden, die vrezen dat de Duitse bezetter ook zal profiteren van deze importclausule, willen zekerheden. Daarom ondertekent gouverneur-generaal von der Goltz een verdrag waarin hij zegt de rechten van het *Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit* te zullen respecteren. Meteen wordt er een tweede organisatie opgericht, de *Commission for Relief in Belgium*, waarvan Hoover het voorzitterschap op zich neemt. Herbert Hoover is op dat ogenblik in eigen land al benoemd tot *Food Administrator*. Hij krijgt vrijwel onbeperkte middelen om ervoor te zorgen dat voldoende voedsel vanuit de Verenigde Staten Europa bereikt. Om Europa van genoeg voedsel te kunnen voorzien, moet Hoover in eigen land drie dingen realiseren: de voedselproductie in de VS opdrijven, het verspillen van voedsel tegengaan

---

⁴⁸³ RANIERI (L.). *Emile Francqui ou l'intelligence créatrice (1863-1935)*. Gembloux, Duculot, 1985, p. 116.

en de Amerikaanse boeren bewust maken van het belang van hun taak om de Europese burgers van de hongersnood te redden⁴⁸⁴.

De geallieerden staan toe dat er ononderbroken levensmiddelen worden geëxporteerd naar België, op voorwaarde dat ze tot aan de Belgische grens worden vervoerd onder bescherming van de ambassadeurs van Spanje, Nederland en de Verenigde Staten te Londen en van de ministers van die drie landen in Brussel. De Duitse overheid garandeert dat niets van de import zal aangeslagen worden door het Duitse leger en verleent Amerikaanse ambassadeurs van de *Commission* zelfs de toelating om te opereren op Belgisch grondgebied. Daarmee is von der Goltz van de last verlost om het Belgische volk van voedsel te voorzien. De geallieerden willen liever dat de Duitsers zelf moeten instaan voor het voeden van de Belgische bevolking, omdat dat extra moeilijkheden voor de bezetter met zich meebrengt, maar zien af van die plannen om de noodlijdende burgers niet voor het hoofd te stoten. Aangezien de Duitsers niet in staat zijn om de voedselvoorziening op zich te nemen, en de moraal van het Belgische volk te belangrijk is voor de geallieerden (passief verzet), steunen ook zij al snel de acties van de *Commission*⁴⁸⁵. Tien dagen na de eerste zitting in Londen, levert de *Commission for Relief in Belgium* op 1 november 1914 een eerste lading voedingsproducten: via Engeland bereikt 2.300 ton meel, rijst en bonen onze hoofdstad⁴⁸⁶. In januari 1915 wordt de actiezone, met toestemming van de Duitse overheden, uitgebreid. Niet enkel voedsel voor mensen zal worden ingevoerd, maar ook de aanvoer van veevoeder behoort nu tot de activiteiten van de mondiale hulporganisatie⁴⁸⁷. In de volgende jaren dat de *Commission* opereert om de Belgische bevolking van middelen te voorzien, heeft ze volgens George Gay 5.174.431 metrieke ton aan hulpgoederen ingevoerd. Bovendien probeert Hoover de invoer te verhogen naarmate de oorlog vordert. Omwille van allerlei omstandigheden (zie

---

⁴⁸⁴ MARCH (F.A.), BEAMISH (R.J.). *History of the world war. An authentic narrative of the world's greatest war*. Philadelphia, Chicago, Toronto, The United Publishers of the United States and Canada, 1919, p. 479.

⁴⁸⁵ GAY (G.), FISHER (H.H.). *Public relations of the Commission for Relief in Belgium: documents*. Stanford, Stanford University Press, 1929, <http://net.lib.byu.edu/~rdh7/wwi/comment/CRB/CRB1-TC.htm>.

⁴⁸⁶ PIRENNE (H.). *Geschiedenis van België*, p. 344.

⁴⁸⁷ SAM, Inventaris van de stadssecretarie van Mechelen (1914-1918), Nr. 484, *Bijzonderste waarborgen verleend door de Duitse overheid en onderrichtingen gezonden door den Gouverneur-Generaal aan de Provinciale Gouverneurs en aan de Kreigsoverheid van het etappengebied (25 februari 1915)*, p. 4.

later) bereiken veel voedingsproducten de eindbestemming niet. In het fiscale jaar 1916-1917 voert Amerika 2.166.500.000 pond vlees en dierlijke producten uit naar de bezette gebieden. In het volgende fiscale jaar wordt die export opgetrokken tot 3.011.100.000 pond. Een verhoging met 844.600.000 pond⁴⁸⁸. Niet lang na de bevrijding verspreidt het *Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit* een bericht onder de bevolking om hulde te brengen aan de *Commission*. Volgens dat bericht heeft die organisatie tijdens de oorlogsjaren voor zo'n 350.000.000 frank aan voedings- en hulpmiddelen in België verdeeld⁴⁸⁹. Bovendien heeft ze ervoor gezorgd dat er in het buitenland ruim 2.000 comité's zijn opgericht om geld en middelen in te zamelen voor het Belgische volk. Aan het einde van de oorlog beschikt de organisatie over 2.313 schepen die af- en aanvaren met hulpmiddelen⁴⁹⁰.

Vanaf maart 1915 wordt ook Noord-Frankrijk aangesloten bij het operatiegebied van de *Commission*, omdat ook daar bijna alle burgers in hoge nood verkeren door het oorlogsgeweld. Wanneer de VSA in 1917 militair interveniëren in ons land, stopt de *Commission* haar activiteiten. Haar taak wordt echter onmiddellijk overgenomen door een nieuwe instantie, het *Spaans-Nederlands Comité*, dat onder bescherming staat van de gezant van Spanje, markies de Villalobar, en gezant van Vollenhoven van Nederland. Diezelfde gezanten spelen overigens van het begin van de oorlog een belangrijke rol voor de werking van het *Komiteit*. Markies de Villalobar onderhandelt al in het najaar van 1914 met de Duitse overheden om bepaalde privilèges te bekomen voor de organisatie. Zo is de Generaal-gouverneur in november al bereid om telegramverkeer toe te staan tussen Brussel en Rotterdam om er zeker van te zijn dat de voedingsmiddelen België bereiken. Bovendien bevestigt von der Goltz dat hij in de toekomst,

---

⁴⁸⁸ MARCH (F.A.), BEAMISH (R.J.). *History of the world war. An authentic narrative of the world's greatest war*, p. 480.

⁴⁸⁹ SAM, Inventaris van de stadssecretarie van Mechelen (1914-1918), Nr. 202, *NHVC Mechelen, boekhouding II*, Bericht van 29 november 1918.

⁴⁹⁰ PIRENNE (H.). *Geschiedenis van België*, p. 344.

uitzonderlijk, treinverkeer zal toestaan om de voedingswaren van het *Komiteit* te verdelen⁴⁹¹.

De hulp die België ontvangt, komt dus van twee kanten. Enerzijds is er de *Commission for Relief in Belgium* die ervoor zorgt dat de nodige voedingsmiddelen ons land bereiken en die in het buitenland fondsen zoekt om dat voedsel te betalen, en anderzijds is er het *Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit*. Dit is een onafhankelijke organisatie zonder winstbejag, die uitsluitend met Belgen werkt en er op toeziet dat haar lokale medewerkers geen voormalige staatsambtenaren zijn, hoewel dat laatste niet overal even consequent wordt toegepast. Op die manier wil ze een zo onafhankelijk mogelijk bestaan leiden, zonder enige politieke bedoelingen. Toch is het Voedingskomiteit ontegensprekelijk een politieke actor. Het zorgt er door het opnemen van socialistische kopstukken in haar organisatie voor dat de arbeidersbeweging wordt geïntegreerd in de Belgische nationale politiek. Een proces dat voor de oorlog maar moeilijk tot stand kwam, maar nu, zij het op de voorwaarden van de elite, wel wordt doorgevoerd⁴⁹². Bovendien worden niet alleen de socialistische, maar alle zuilelites ingeschakeld in het netwerk dat het *Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit* op poten zet⁴⁹³. Op die manier wil de organisatie ervoor zorgen dat alle politieke strekkingen meewerken aan het uit de nood helpen van de bevolking. Bovendien wil ze banden smeden die na de oorlog ons land ten goede zullen komen. Al van bij de oprichting van de organisatie wordt het opzet duidelijk: de katholiek Michel Levie, de liberaal Eugène Hanssens en de socialist Louis Bertrand worden al in november 1914 aangesteld als afgevaardigden van het *NHVK*⁴⁹⁴.

---

⁴⁹¹ SAM, Inventaris van de stadssecretarie van Mechelen (1914-1918), Nr. 484, *Bijzonderste waarborgen verleend door de Duitsche overheid en onderrichtingen gezonden door den Gouverneur-Generaal aan de Provinciale Gouverneurs en aan de Kreigsoverheid van het etappengebied* (25 februari 1915), p. 3.

⁴⁹² LUYTEN (D.). “Van misèreland naar mirakelland: sociale politiek in de greep van oorlogen en crisis”. In: VAN DEN WIJNGAERT (M.), BUYST (E.), GERARD (E.), LUYTEN (D.), VANDEWEYER (L.). *België, een land in crisis, 1913-1950*. Antwerpen, Standaard Uitgeverij, 2006, p. 179.

⁴⁹³ VANDEWEYER (L.). “Zuilvervorming tijdens de Eerste Wereldoorlog”. In: JAUMAIN (S.), AMARA (M.), MAJERUS (B.) en VRINTS (A.), (red.). *Une guerre totale? La Belgique dans la Première Guerre Mondiale: nouvelles tendances de la recherche historique Actes du colloque international organisé à l’ULB du 15 au 17 janvier 2003*. Brussel, Algemeen Rijksarchief, Studies over de Eerste Wereldoorlog, 11, 2005, p. 99.

⁴⁹⁴ RANIERI (L.). *Emile Francqui ou l’intelligence créatrice (1863-1935)*, p. 137.

Ook op lokaal niveau streeft de organisatie ernaar vertegenwoordigers van de drie grote partijen in haar rangen te hebben en het contact met de bezetter tot het minimum te beperken. Het *Hoofdkomiteit* zorgt voor de verdeling van de goederen onder de provinciale en de lokale komiteiten. Zoals de naam het zegt is de organisatie tweeledig. Hoofddoel is de bevolking te voorzien van voeding, maar ook andere middelen worden verschaft. Elk komiteit heeft een afdeling *Hulp*, waar het volk gratis of tegen verminderde prijzen bepaalde noodzakelijke middelen kan kopen, zoals kleding, schoenen en veevoeder. Deze hulpafdelingen staan ook in voor de bedeling van volkssoep en de melkbedelingen.

Niet lang na de oprichting van het *Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit* noemt voorzitter Solvay de instelling “*een soort voorlopige, vaderlijke en welwillende regering*”. Die taak heeft het *Komiteit* ruimschoots vervuld. De organisatie heeft er wel steeds op moeten toezien dat ze volledig onpartijdig en autonoom kon handelen. Voor Solvay en Francqui is het *Komiteit* meer dan enkel een interimregering. Als grote industriëlen willen zij tonen dat ze België op een rationele manier kunnen besturen volgens de nieuwe wetten die gelden in een sterk opkomende markteconomie. Het is voor hen een erezaak om de echte politici te tonen hoe het beleid moet worden gevoerd. Toch blijft het *NHVK* afhankelijk van de Belgische regering. Hoe gul de buitenlandse giften gedurende de vier oorlogsjaren ook geweest mogen zijn, meer dan de helft van het kapitaal waarover de organisatie en de *Commission* konden beschikken, is afkomstig van de Belgische regering. Vanaf januari 1915 keert de regering een maandelijkse subsidie uit van 25 miljoen frank. Twee jaar later wordt die opgetrokken tot 37,5 miljoen frank. Daar komt nog bij dat gedurende de hele periode van haar bestaan, de *Commission* meer dan 163 miljoen frank aan giften heeft ontvangen⁴⁹⁵. Tijdens de vier oorlogsjaren is er in totaal voor bijna drie en een half miljard toenmalige frank aan hulpmiddelen ons land binnengebracht⁴⁹⁶. Hoe langer de organisatie opereert, hoe machtiger ze wordt. Dat is ook de Duitse bezetter niet ontgaan. Toen von der Goltz op

---

⁴⁹⁵ PIRENNE (H.). *Geschiedenis van België*, p. 346.

⁴⁹⁶ PIRENNE (H.). *Geschiedenis van België*, p. 346.

16 oktober 1914 de toestemming verleende om voedingswaren in te voeren en te verdelen onder de Belgische bevolking, en daarmee samengaan ook afzag van enige controle op de verdeling ervan, alsook van de rechten op het voedsel, verlost hij zich in één klap van een zware last⁴⁹⁷. De macht die het *Komiteit* ontwikkelt in de volgende maanden en jaren, zijn de Duitse overheden echter een doorn in het oog. Ze vrezen onder meer voor de mobilisatiekracht van de instelling. In bijna elke gemeente van het land is er een komiteit actief, wat er voor zorgt dat alle Belgische burgers vanuit Brussel gemakkelijk kunnen worden bereikt. Toch heeft de bezetter zijn woord nooit gebroken. Hij heeft geen aanspraak gemaakt op ingevoerde goederen en heeft nooit inbreuk gepleegd op de rechten die hij aan het *Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit* en de *Commission for Relief in Belgium* heeft toegekend. Wel hebben de Duitsers ervoor gezorgd dat alle instructies die via het hoofdbureau naar de lokale komiteiten worden gezonden, eerst door de bezetter moeten worden goedgekeurd⁴⁹⁸, maar om aan die controle te ontsnappen, gebeuren de meeste onderlinge mededelingen mondeling. De Duitsers oefenen echter ook via andere wegen een zekere controle uit. Al zeer snel na het begin van de oorlog richt de bezetter *Zentralen* op in het Generaal-gouvernement. Die instellingen staan in voor de inbeslagname van het geproduceerde voedsel in België, zoals aardappelen en granen. Het *Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit* heeft dan als eerste het recht om de goederen van de verschillende *Zentrales* aan te kopen tegen een voordelig tarief. Op die manier verdienen de Duitsers ook geld aan de werking van het *Komiteit*. De bezetter controleert met andere woorden de inheemse waren terwijl de Belgen de ingevoerde waren beheren. Tijdens de oorlog wordt er overigens een aantal verdragen afgesloten met betrekking tot de werking en de relatie tussen de Duitse *Zentrales* en het Belgische *Komiteit*. In 1915 herbevestigt gouverneur-generaal von Bissing, opvolger van von der Goltz, dat de *Commission for Relief in Belgium* en het *Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit* de volledige vrijheid genieten om producten in te voeren en te verdelen onder de

---

⁴⁹⁷ SAM, Inventaris van de stadssecretarie van Mechelen (1914-1918), Nr. 484, *Bijzonderste waarborgen verleend door de Duitse overheid en onderrichtingen gezonden door den Gouverneur-Generaal aan de Provinciale Gouverneurs en aan de Kreigsoverheid van het etappengebied* (25 februari 1915), p. 3.

⁴⁹⁸ PIRENNE (H.). *Geschiedenis van België*, p. 348.

Belgische bevolking. Bovendien verbindt hij er zich in januari 1916 toe alle uitvoer te verbieden van producten die dienen tot voedsel voor mens of dier, op enkele uitzonderingen na. Vanaf dat ogenblik worden ook de inheemse producten enkel gebruikt voor het voeden van de Belgische bevolking en niet langer om geëxporteerd te worden naar Duitsland.

Aangezien het *Komiteit* geen overheidsinstelling is, en omdat de organisatie spontaan is gegroeid met de steun van vrijwel alle officiële instanties, maar zonder enige erkenning, kan het ook geen bevelen geven aan haar onderdanen. Emile Francqui, voorzitter van het uitvoerend comité, kan enkel richtlijnen en raadgevingen sturen naar de duizenden vrijwilligers die zich inzetten voor het *Komiteit*. De organisatie is met andere woorden volledig afhankelijk van de eerlijkheid en gedrevenheid van haar leden. Het welslagen van het project ligt volledig in handen van de 125.000 vrijwillige medewerkers. Deze problematiek zorgt er ook voor dat er heel wat sluikhandel en gesjoemel ontstaat. Het is immers heel moeilijk om controle uit te oefenen op het werk van de verschillende lokale komiteiten. Hier en daar gebeurt het dus wel eens dat iemand links of rechts fraudeert met de prijzen of de aantallen. Pas nadat Groot-Brittannië in 1916 dreigt de blokkade weer in te voeren en de import te verhinderen, komt er een degelijk controleorgaan. Vanaf dan wordt elk komiteit regelmatig onderworpen aan een grondige controle. Hoewel het komiteit in feite niet over een juridisch statuut beschikt, hebben die controleurs toch een zekere reële macht. Zij maken misbruiken over aan de bevoegde overheden. Het *Komiteit* zelf kan bepaalde leveringen schorsen omdat de lokale komiteiten zich niet aan de afspraken houden. Zo stopt de instelling op 15 mei 1916 met het leveren van veevoeder aan alle lokale komiteiten die niet in orde zijn met het invullen en doorgeven van de veekaarten⁴⁹⁹. Vanaf 1916 geeft het centrale bureau ook veel concreter toelichting over alles wat van de lokale komiteiten wordt verwacht. Zelfs het recept van de

---

⁴⁹⁹ ARA Beveren-Waas, A2, 1417, Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit. *Rondschrjven van het arrondissementskomiteit Mechelen aan de lokale komiteiten, 1916-1919*. Brief van 1 mei 1916.

schoolsoep, met de juiste verhoudingen, wordt rondgestuurd⁵⁰⁰. Op die manier wil de hoofdzetel niet alleen alle misbruiken bannen, maar er ook voor zorgen dat de bevolking een zo hoog mogelijk rendement haalt uit de activiteiten van het *Komiteit*. Ook de Duitsers stellen strenge wetten op tegen het frauderen met de goederen of gelden van het *Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit*, zodat er bij overtreding ook een feitelijk gevolg aan het misbruik kan worden gegeven. Toch gebeurt het af en toe nog dat een lokaal komiteit niet functioneert naar behoren. In Sint-Katelijne-Waver wordt de instelling op 7 juni 1917 ten gevolge van allerlei wanpraktijken ontbonden door het provinciaal hoofdkomiteit. Dat stuurt twee functionarissen die vanaf dan de leiding overnemen in het dorp⁵⁰¹.

Verschillende factoren liggen aan de basis van het grote succes dat deze grootschalige hulporganisatie kenmerkt. Eerst en vooral is er de kleine oppervlakte die België beslaat. Distributie is een belangrijk punt en aangezien alle spoorwegen afgesloten zijn voor vervoer (met uitzondering van militaire transporten door de Duitsers), moeten de hulpgoederen via water- of landwegen op hun bestemming geraken⁵⁰². Gezien het grote gebrek aan brandstof en kolen, is dat in oorlogstijd niet evident. Door de kleine oppervlakte van België is het *Komiteit* er toch in geslaagd om alle goederen tot in de verste uithoeken van het land verdeeld te krijgen. Een tweede punt, aansluitend, is de bevolkingsdichtheid. Omdat de mensen in België zo dicht bij elkaar wonen, is er spontaan een netwerk ontstaan dat de verdeling van goederen heeft vergemakkelijkt. Iedereen heeft zijn persoonlijk netwerk gekoppeld aan dat van zijn buur en op die manier is er op enkele weken tijd een nationaal netwerk ontstaan dat de verdeling van de goederen vier jaar lang heeft gedragen. Duizenden medewerkers hebben zich (min of meer) belangeloos ingezet voor het goede doel. Het zijn overigens die ontelbare al dan niet betaalde werkkrachten die ervoor hebben gezorgd dat België is blijven ademen onder de bezetting. De

---

⁵⁰⁰ ARA Beveren-Waas, A2, 1417, Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit. *Rondschrijven van het arrondissementskomiteit Mechelen aan de lokale komiteiten, 1916-1919*. Brief van 24 juli 1916.

⁵⁰¹ ARA Beveren-Waas, A2, 289, Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit. *Proces-Verbaal van de vergaderingen der plaatselijke komiteiten, gemeenten S tot Z*, pv Sint-Katelijne-Waver van 7 juni 1917.

⁵⁰² Uit de verslagen van het Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit blijkt dat er weldegelijk gebruik werd gemaakt van het Buurtspoorwegennetwerk, zij het in beperkte mate.

organisatie heeft er niet alleen voor gezorgd dat de mensen konden eten, maar ook dat de hoop op een goede afloop levendig werd gehouden. Om het belang van het *Komiteit* te benadrukken, volgend cijfer. In mei 1915 overleven 3 miljoen Belgen (op een totaal inwonersaantal van ca. 7 miljoen) dankzij de hulp die ze krijgen van het *Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit*⁵⁰³. Het land heeft zich door het *Komiteit* diep in de schulden gestoken, maar het is daardoor wel blijven *leven*...

Lokale komiteiten in het Mechelse

Algemeen

De hoofdzetel van het *Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit* is zoals gezegd gevestigd in Brussel. Daarnaast wordt er in elke Belgische provincie een provinciaal hoofdkomiteit opgericht. In Antwerpen gebeurt dit op 15 januari 1915, met Louis Franck als voorzitter. Onder het Antwerpse hoofdkomiteit ressorteren drie arrondissementskomiteiten: Antwerpen, Turnhout en Mechelen⁵⁰⁴. Nog een trapje lager vinden we de lokale komiteiten, die in vrijwel elke gemeente actief zijn. Ook in de streek rond Mechelen zijn de komiteiten dus meer dan vier jaar actief geweest. Zowel de stad als elke omliggende gemeente heeft tijdens de Eerste Wereldoorlog haar eigen komiteit. Het Mechelse arrondissementskomiteit staat in voor de verdeling van goederen onder de lokale komiteiten en zorgt eveneens voor de controle op de verdere distributie onder de bevolking. Vanaf maart 1916 zendt het Mechelse hoofdkomiteit regelmatig berichten naar de lokale komiteiten. Daarin worden elke maand de prijzen van de verschillende voedingsproducten meegedeeld. Ook worden interne beslissingen gecommuniceerd, zoals bijvoorbeeld de verplichte verzekering tegen brand die de lokale komiteiten op eigen kosten moeten aangaan in april 1916⁵⁰⁵. Ook de maandelijkse of tweewekelijkse rantsoenen die het

---

⁵⁰³ CARTON de WIART (H.). *La politique de l'honneur*. Parijs, Bloud & Gay, 1918, p. 98.

⁵⁰⁴ VAN CLEMEN (S.). *Den Oorlog verklaard!*, p. 109.

⁵⁰⁵ ARA Beveren-Waas, A2, 1417, Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit. *Rondschriften van het arrondissementskomiteit Mechelen aan de lokale komiteiten, 1916-1919*. Brief van 17 april 1916.

centrale komiteit heeft vastgelegd, worden via het arrondissementskomiteit gecommuniceerd.

De lokale komiteiten staan in voor de verdeling van de hulp- en voedingswaren die het dorp bereiken. Eigenlijk neemt het komiteit voor een groot stuk de taken van de gemeenteraad over, ook al blijft die in de meeste dorpen nog actief. De functies van de lokale afdelingen van het *NHVK* reiken immers verder dan enkel maar hulpgoederen verschaffen aan de bevolking. Daarnaast zorgen de komiteiten in elk dorp voor speciale voedingsacties. Zo wordt in vele gemeenten de bedeling van volkssoep of schoolsoep georganiseerd. Oorspronkelijk zijn die bedelingen enkel bestemd voor de zieken en de kinderen van het dorp. In maart 1916 wordt deze hulpactie echter uitgebreid naar alle inwoners van het dorp, zij het tegen betaling van 10 centiemen per kom⁵⁰⁶. Daarnaast staat het komiteit ook in voor de verzorging van de zieken. Via het komiteit kunnen apothekers tegen verminderde prijzen medicijnen bekomen en de meeste afdelingen hebben een speciale dienst voor medische onderstand, de zogeheten 'Dienst der Teringlijders'. Ten derde moeten de lokale afdelingen van het *NHVK* in samenwerking met hun superieuren op provinciaal niveau bemiddelen bij allerlei zaken, zoals de inlevering van de oogst in de zomermaanden. Tot slot probeert het komiteit ook de werklozen te helpen. Dat doet het niet enkel via een speciale onderstand voor werklozen (kas C), maar ook door hen tegen vergoeding openbare werken te laten uitvoeren. In Heffen worden in september 1915 werklozen aangesteld om de Leibeek te reinigen tegen een vergoeding van 15 centiemen per uur. Als er snel wordt gewerkt, en er nog geld van het voorziene budget overblijft, krijgt elke werkloze nog een extra premie⁵⁰⁷. In januari van het volgende jaar maakt het lokale komiteit er zelfs een speciaal aandachtspunt van om zoveel mogelijk werklozen aan het werk te

---

⁵⁰⁶ ARA Beveren-Waas, A2, 1417, Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit. *Rondschrijven van het arrondissementskomiteit Mechelen aan de lokale komiteiten, 1916-1919*. Brief van 7 maart 1917.

⁵⁰⁷ ARA Beveren-Waas, A2, 288, Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit. *Proces-Verbaal van de vergaderingen der plaatselijke komiteiten, gemeenten E tot R (Heffen)*. Pv van 5 september 1915.

zetten in het dorp, voor allerhande klusjes⁵⁰⁸. Op die manier kunnen ze, voor de periode dat ze aan de slag zijn, van de werklozenlijst worden geschrapt, wat minder uitgaven voor het komiteit betekent én doen ze nuttig werk voor het dorp, betaald door het komiteit. De actie van januari 1917 heeft weliswaar nog een ander doel: in die maand hebben de Duitsers enorm veel werklozen gedeporteerd naar Duitsland om hen daar tewerk te stellen. Het is dus niet onlogisch dat de lokale komiteiten én de verschillende gemeentebesturen er alles aan doen om zoveel mogelijk werklozen aan te stellen voor het uitvoeren van openbare werken. De uitgaven van het Heffense komiteit bevestigen dat deze praktijk een win-win-situatie is: ze blijven ongeveer gelijk, terwijl er vele nuttige openbare werken worden verricht.

Zoals eerder gezegd neemt de macht van het *Komiteit* toe naarmate de oorlog vordert, en wel op alle niveau's, ook op het lokale. De leden van de plaatselijke komiteiten bepalen aan wie wel rantsoenen worden toegekend en aan wie niet. Bovendien vragen vele mensen extra waren aan. De leden van het komiteit moeten dan in eer en geweten beslissen of de aanvrager daar al dan niet recht op heeft. Dat leidt soms tot gevaarlijke situaties. Belangenvermenging is in een klein dorp vrijwel onvermijdelijk. De leden van het komiteit, gewone burgers zoals alle anderen, moeten plots beslissen of mijnheer pastoor, de buurman of de kruidenier recht heeft op 500 kg extra kolen of 200 gram spek. Om wrijvingen en ruzies te vermijden, mag er daarom niets naar buiten worden gebracht over wat er op de vergaderingen van het komiteit wordt besproken en beslist. Dit is echter niet vanzelfsprekend in dorpen waar alle inwoners kennissen zijn. Regelmatig lekt er vertrouwelijke informatie uit en ontstaan er ruzies. In Heffen worden alle leden van het plaatselijke komiteit in september 1915 door hun voorzitter bekritiseerd. Er wordt hen nogmaals op het hart gedrukt dat er niets over de beslissingen mag uitlekken⁵⁰⁹. Toch bevinden de leden zich gedurende de hele oorlog in een moeilijke positie. Zij moeten

---

⁵⁰⁸ ARA Beveren-Waas, A2, 288, Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit. *Proces-Verbaal van de vergaderingen der plaatselijke komiteiten, gemeenten E tot R (Heffen)*. Pv van 2 januari 1916.

⁵⁰⁹ ARA Beveren-Waas, A2, 288, Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit. *Proces-Verbaal van de vergaderingen der plaatselijke komiteiten, gemeenten E tot R (Heffen)*. Pv van 5 september 1915.

zich voortdurend neutraal opstellen, terwijl hun kennissen hen om gunsten vragen. De bezetter eist tijdens de oorlog regelmatig goederen op van de bevolking. Wegens de immuniteit van het *NHVK* wordt in hun lokalen nooit gezocht en vele mensen willen hun bezittingen dan ook daar verbergen. Deze praktijken kunnen uiteraard niet worden toegestaan, maar dit is niet altijd evident. Omdat het toch af en toe gebeurt, worden de komiteiten in april 1918 andermaal verwittigd dat dit onaanvaardbaar is⁵¹⁰. Het *Komiteit* wil daarmee zijn onafhankelijkheid benadrukken en ervoor zorgen dat de Duitsers geen maatregelen zullen nemen die de werking van de organisatie kunnen schaden. De mensen van het komiteit moeten met andere woorden steeds wikken en wegen. De regels van de organisatie zijn immers voor interpretatie vatbaar. Vele vrienden en kennissen van de komiteitsleden zitten tijdens de oorlog diep in de put. Wanneer zij dan om hulp vragen, maar daar geen recht op hebben omdat zij bijvoorbeeld een herberg uitbaten, wordt hen vaak alsnog iets toegestopt. In Heffen wordt bijvoorbeeld geen gevolg gegeven aan de richtlijn van het *Komiteit* die caféhouders uitsluit van steun, omdat de plaatselijke afdeling eerst wil onderzoeken of de herbergiers met gezinnen nog wel kunnen rondkomen zonder verdere steun van het komiteit⁵¹¹. Het gebeurt wel vaker dat de lokale afdelingen van het *NHVK* de richtlijnen van de provinciale of nationale hoofdzetel aan hun laars lappen. Ze maken fouten tegen de letter van de regel, maar niet tegen de geest ervan. In augustus 1915 zendt het *Komiteit* een omzendbrief rond om extra hulp te verlenen aan moeders van zuigelingen. Zij kunnen voortaan genieten van gratis melkbedelingen voor hun kinderen. Op het Mechelse platteland wordt deze hulp in bijna geen enkel dorp ingericht, omdat er nog meer dan genoeg melk in de streek aanwezig is en de kinderen bijgevolg niet met een tekort hebben te kampen⁵¹². Maar ook verlenen de plaatselijke komiteiten soms illegale hulp. In april 1918 worden de plaatselijke komiteiten van het

---

⁵¹⁰ ARA Beveren-Waas, A2, 1417, Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit. *Rondschrijven van het arrondissementskomiteit Mechelen aan de lokale komiteiten, 1916-1919*. Brief van 16 april 1918.

⁵¹¹ ARA Beveren-Waas, A2, 288, Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit. *Proces-Verbaal van de vergaderingen der plaatselijke komiteiten, gemeenten E tot R (Heffen)*. Pv's van 29 augustus 1915 en 5 september 1915.

⁵¹² ARA Beveren-Waas, A2, 288, Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit. *Proces-Verbaal van de vergaderingen der plaatselijke komiteiten, gemeenten E tot R (Hombeek)*. Pv van 29 augustus 1915. Ook o.m. Heffen geeft geen gevolg aan de richtlijnen van het hoofdkomiteit (pv van 29 augustus 1915).

arrondissement Mechelen op de vingers getikt omdat een aantal komiteiten soep heeft bedeed aan kinderen tijdens de vakantie. Omdat er tijdens de vakantie geen bedeling van schoolsoep in voege is, wordt dit door het hoofdkomitee ten strengste verboden⁵¹³.

In principe kan bijna iedereen genieten van de hulp van het *NHVK*, maar het doel van de organisatie is vooral om de meest noodlijdende mensen te helpen. Daarom worden er veel beperkingen ingesteld. De lokale komiteeën werken met rantsoenkaarten voor verschillende producten. De kaarten voor voeding behoren tot *Kas A*, de hulp maakt deel uit van *Kas B* en de werklozen tenslotte worden ingedeeld bij *Kas C*. Om aan te tonen hoe de onderlinge verhoudingen tussen de verschillende kassen liggen, is het interessant een blik te werpen op het aantal gesteunden per kas. In mei 1915 genieten in Hombeek 99 gezinnen, samen goed voor 571 personen, steun uit *Kas A*. Op een totaal inwonersaantal van 2.823 betekent dit dat éénviufde van de bevolking door *Kas A* wordt ondersteund. Nog eens 97 gezinnen zijn ingeschreven voor hulp uit *Kas B* (vaak zijn dit dezelfde gezinnen, maar niet allemaal) en tot slot telt het dorp ook 28 werklozen die door *Kas C* worden ondersteund⁵¹⁴. Door de beperkingen die het hoofdkomitee oplegt voor bepaalde mensen, wordt er op lokaal niveau vaak gewisseld tussen bepaalde kassen. Als iemand volgens een bepaalde regel geen aanspraak kan maken op steun uit kassen A en C, wordt hem wel eens illegaal steun gegeven uit kas B. Het is voor de lokale komiteeën ook geen evidentie om de verschillende maatregelen steeds nauwkeurig op te volgen. Werklozen krijgen bijvoorbeeld altijd voorrang bij de uitdeling van goederen. Wie is echter werkloos? Sommige mensen werken op bepaalde tijdstippen wel en op andere weer niet en wat met mensen die net werk hebben gevonden? Worden zij onmiddellijk uitgesloten? Het beslissen van dat soort zaken berust uitsluitend bij de leden van het lokale komitee, wat ons weer bij de macht brengt die de leden van de organisatie hebben verkregen. Theofiel Buelens uit Heffen vindt in augustus 1915

---

⁵¹³ ARA Beveren-Waas, A2, 1417, Nationaal Hulp- en Voedingskomitee. *Rondschrijven van het arrondissementskomitee Mechelen aan de lokale komiteeën, 1916-1919*. Brief van 10 april 1918.

⁵¹⁴ ARA Beveren-Waas, A2, 2579, Nationaal Hulp- en Voedingskomitee. *Briefwisseling met de lokale komiteeën: Hombeek*. Rekening van 31 mei 1915.

werk en wordt bijgevolg geschrapt van de lijst met werklozen. Daardoor kan hij geen aanspraak meer maken op steun uit kas C. Omdat zijn dagloon in de eerste weken bijzonder laag is, beslist het plaatselijke komiteit om hem voorlopig nog 8 frank steun te verlenen uit kas A⁵¹⁵. Op die manier worden de richtlijnen van het hoofdkomiteit vaak met een korrel zout genomen. Het is ook moeilijk te controleren wie al dan niet recht heeft op een uitkering. Burgemeester Dessain van Mechelen verspreidt reeds in november 1914 een bericht onder de handelaars om een lijst van alle werknemers samen te stellen. Op die manier kan het Mechelse komiteit dagloners weren uit de werklozenkas⁵¹⁶.

Nagenoeg alle plaatselijke afdelingen van het NHVK hebben gedurende de hele oorlog te kampen met financiële problemen. Op het platteland valt dit nog mee. Enerzijds omdat daar minder hulpbehoevenden zijn dan in de stad en anderzijds omdat de landelijke dorpen veel minder inwoners tellen. Wanneer we de cijfers onder de loep nemen, wordt al snel duidelijk dat geen enkel komiteit kan overleven zonder de financiële bijdrage van de stad of gemeente waar het is gevestigd. In de stad Mechelen neemt dit grote proporties aan. Het plaatselijke hulpkomiteit kan daar rekenen op een maandelijkse bijdrage van maar liefst 40.000 frank uit de stadskas. Naar het einde van de oorlog toe wordt die 'subsidie' verhoogd tot 55.000 en sporadisch zelfs 65.000 frank⁵¹⁷. Toch is dit nog steeds niet voldoende om alle noodlijdende burgers te helpen. Regelmatig stort de stad extra geldbedragen in de kas van het plaatselijke komiteit. In juni en juli 1916 kan het Mechelse komiteit rekenen op een extra donatie van 100.000 frank⁵¹⁸. In dat jaar doneert de stad maar liefst 497.795,92 frank aan de plaatselijke afdeling van het *Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit*⁵¹⁹. Let

---

⁵¹⁵ ARA Beveren-Waas, A2, 288, Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit. *Proces-Verbaal van de vergaderingen der plaatselijke komiteiten, gemeenten E tot R (Heffen)*. Pv van 29 augustus 1915.

⁵¹⁶ SAM, Inventaris van de stadssecretarie van Mechelen (1914-1918), Nr. 591, *Hulp aan werklozen*. Bericht van 10 november 1914.

⁵¹⁷ SAM, Inventaris van de stadssecretarie van Mechelen (1914-1918), Nr. 202, *NHVC Mechelen, boekhouding II*, Brief van 13 april 1918.

⁵¹⁸ SAM, Inventaris van de stadssecretarie van Mechelen (1914-1918), Nr. 202, *NHVC Mechelen, boekhouding II*, Brief aan mr. Willockx, s.d.

⁵¹⁹ SAM, Inventaris van de stadssecretarie van Mechelen (1914-1918), Nr. 202, *NHVC Mechelen, boekhouding II*, Ongedateerde nota's met de balans van 1916.

wel, de gegevens van januari 1916 zijn hier niet geïntegreerd, waardoor het totale bedrag een stuk boven het half miljoen frank ligt. Bijna alle steden en gemeenten hebben zich, niet alleen door steun te verlenen aan het *Komiteit*, maar ook door andere oorlogsuitgaven, in een financiële put geworpen. De uitgaven van de stad Mechelen worden meer dan verdubbeld, op amper vier jaar tijd, terwijl de inkomsten in diezelfde periode steeds sneller dalen.

Jaar	Algemene uitgaven	Buitengewone uitgaven	Gewone uitgaven	Gewone ontvangsten
1912	2.072.600	483.000	1.589.500	1.585.100
1913	2.233.700	506.600	1.727.000	1.577.900
1914	1.292.000	201.500	1.090.500	1.200.400
1915	1.625.800	793.000	832.700	828.500
1916	1.883.000	801.100	1.081.800	981.200
1917	3.617.100	1.889.300	1.727.700	938.100
1918	4.169.200	1.974.800	2.194.400	866.300

Tabel 4. Uitgaven en inkomsten van de stad Mechelen, 1912-1918⁵²⁰.

Uit Tabel 4 blijkt duidelijk dat de stad zich vooral in de laatste twee oorlogsjaren, die duidelijk de zwaarste zijn, enorm heeft moeten inspannen om de bevolking te ondersteunen. Let vooral op de evolutie van de buitengewone uitgaven. Die stijgen van amper 201.500 frank in 1914 tot 1.889.300 frank in 1917 en tot 1.974.800 frank in 1918. Een groot deel van die buitengewone uitgaven is bestemd voor het *Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit*, maar ook de uitvoering van openbare werken door werklozen vallen onder deze uitgaven. Het zijn met andere woorden allemaal kosten die de stad heeft gemaakt om ervoor te zorgen dat haar bevolking minder hard had te lijden.

⁵²⁰PAA, 1914-1918, Oorlogsgebeurtenissen, Mechelen. *Beknopte samenvatting der inlichtingen*. Ongedateerd naoorlogs rapport.

Samenstelling

De leden die zetelen in het plaatselijke komiteit zijn afkomstig uit verschillende sociale lagen van de samenleving. Toch speelt de hiërarchie ook binnen deze organisatie een belangrijke rol. De vooraanstaande burgers vervullen meestal ook de belangrijkste taken op het bureau van het plaatselijke komiteit. Het komiteit weerspiegelt met andere woorden de diversiteit die het maatschappelijke leven kenmerkt, maar houdt zich tegelijk vast aan de bestaande hiërarchische structuren. Vaak wordt het initiatief aan het begin van de oorlog genomen door één of meerdere leden van de gemeenteraad. Ook onderwijzers staan doorgaans aan de wieg van de lokale komiteiten. Omwille daarvan bekleden zij ook de meest vooraanstaande posities.

Elk komiteit heeft een voorzitter, een penningmeester, een secretaris en een aantal leden. Sommige komiteiten stellen ook een ere- en een ondervoorzitter aan. In Mechelen is Francis Dessain, broer van burgemeester Karel Dessain en ook diens plaatsvervangend burgemeester tijdens de eerste oorlogsmaanden, voorzitter van het komiteit. Verder maken ook volksvertegenwoordiger Lamborelle en schepen Van Hoorenbeeck deel uit van het lokale komiteit. In totaal maken 27 leden deel uit van de Mechelse afdeling van het *Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit*⁵²¹.

Op het platteland tellen de verschillende komiteiten doorgaans veel minder leden. In Hombeek neemt dokter Van Assche het voorzitterschap op zich, terwijl de statieoverste Vervoort zowel de taak van schatbewaarder als die van secretaris voor zijn rekening neemt. Wanneer we een blik werpen op de overige leden valt meteen op dat de sociale hiërarchie die in de plattelandsdorpen nog een grote rol speelt, ook binnen het komiteit wordt gerespecteerd. Alle bevolkingslagen zijn doorgaans vertegenwoordigd, maar het zijn meestal de geestelijken, gemeenteraadsleden en

---

⁵²¹ ARA Beveren-Waas, Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit, A2, 2582. *Briefwisseling met de lokale komiteiten: Mechelen*. Samenstelling van het komiteit.

vooraanstaande burgers die de belangrijkste functies binnen het plaatselijke komiteit vervullen. Zo zijn de gemeentesecretaris, de gepensioneerde hoofdonderwijzer, de pastoor en de burgemeester allemaal actieve leden van het lokale komiteit. Onder de overige leden bevinden zich twee renteniers, wat wijst op hun financiële welstand, een edele, drie landbouwers, een brouwer en een werkloze⁵²². Iedereen is dus vertegenwoordigd, zij het niet representatief. Dezelfde tendens vinden we terug bij de andere lokale komiteiten, in het éne al wat meer dan het andere. In Leest bijvoorbeeld vormen de landbouwers de grootste groep bij de komiteitsleden. Van de 13 leden zijn er zeven landbouwers, waaronder de erevoorzitter. De pastoor van de parochie neemt het voorzitterschap op zich en de plaatselijke onderwijzer wordt secretaris bij het komiteit. Daarnaast vervolledigen twee hoveniers en twee renteniers het gezelschap⁵²³. Ook in Heffen oefent meer dan de helft van de leden het beroep van landbouwer uit. Naast de zes boeren die actief werken binnen het komiteit, spannen ook de pastoor en de onderpastoor zich hier in voor het welzijn van de bevolking, respectievelijk als voorzitter en ondervoorzitter. Een rentenier en de gemeentesecretaris vervolledigen het selecte clubje⁵²⁴. In Walem is het aandeel van de landbouwers, net als in Hombeek, iets meer beperkt. Slechts twee boeren maken deel uit van het 8-koppige komiteit. Ook een koopman en een hoteleigenaar maken zich verdienstelijk voor het komiteit. Naast de gemeentesecretaris en een onderwijzer zetten ook de pastoor en de onderpastoor zich in voor het komiteit. Net als in Heffen oefenen de twee geestelijken ook hier de functies van voorzitter en ondervoorzitter uit⁵²⁵. In Sint-Katelijne-Waver tenslotte, herbergt het komiteit 6 landbouwers op 14 leden. Net als op vele andere plaatsen vervullen ook hier twee geestelijken hoge functies. Pastoor Reynen is schatbewaarder en pastoor Jansen secretaris. Verder bestaat het komiteit uit enkele handelaars en hoveniers, een ondernemer en een

---

⁵²² ARA Beveren-Waas, Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit, A2, 2579. *Briefwisseling met de lokale komiteiten: Hombeek*. Samenstelling van het komiteit.

⁵²³ ARA Beveren-Waas, Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit, A2, 2581. *Briefwisseling met de lokale komiteiten: Leest*. Samenstelling van het komiteit.

⁵²⁴ ARA Beveren-Waas, Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit, A2, 2576. *Briefwisseling met de lokale komiteiten: Heffen*. Samenstelling van het komiteit.

⁵²⁵ ARA Beveren-Waas, Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit, A2, 2553. *Briefwisseling met de lokale komiteiten: Walem*. Samenstelling van het komiteit.

rentenier⁵²⁶. Het komiteit van Sint-Katelijne-Waver wordt omwille van wantoestanden later in de oorlog ontbonden, waardoor dit bestuur dus niet de hele oorlog heeft uitgezeten.

Zoals blijkt uit bovenstaande gegevens is het duidelijk dat de bestaande sociale hiërarchie wordt gerespecteerd bij de samenstelling van de lokale komiteiten. Zeker op het platteland, waar een groot deel van de bevolking zijn brood verdient in de landbouw, maakt deze groep een belangrijk deel uit van het plaatselijke komiteit. Verder zijn vrijwel overal de geestelijkheid en een afgevaardigde van de gemeente actief binnen het komiteit. Het komiteit streeft ernaar, ook op het lokale niveau, om een afgevaardigde van de drie grote partijen in haar rangen te hebben. Voor kleine gemeenten is dit in de praktijk echter vaak niet het geval. Tot slot is er ook een niet onbelangrijke rol weggelegd voor de onderwijzers. Zij genieten doorgaans het respect van de bevolking en zetten zich dan ook in voor het welzijn van deze mensen.

Rantsoenen voor de bevolking

Op het plaatselijke komiteit kunnen de mensen gedurende de oorlogsjaren elke veertien dagen een rantsoen bekomen. De organisatie maakt echter een onderscheid tussen drie groepen van mensen: in de eerste plaats de ‘geheel ondersteunde gezinnen’, ten tweede de ‘gedeeltelijk ondersteunde gezinnen’ en tot slot de ‘niet-ondersteunde gezinnen’. De eerste groep geniet kosteloze ondersteuning, de tweede categorie ontvangt wekelijks een beperkt pakket levensmiddelen. Dat pakket kan dan nog eventueel worden aangevuld met een *koopkaart*. De derde groep heeft enkel recht op zo’n *koopkaart* en geniet geen gratis steun. De vastgelegde rantsoenen door het komiteit mogen echter door geen van de drie groepen worden overschreden⁵²⁷. Iedereen heeft recht op evenveel, al moet de ene ervoor

---

⁵²⁶ ARA Beveren-Waas, Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit, A2, 2545. *Briefwisseling met de lokale komiteiten: Sint-Katelijne-Waver*. Samenstelling van het komiteit.

⁵²⁷ VAN HOORICK (K.). “Hombeek 1914-1918. Een klein dorp in de Grooten Oorlog.”. In: HOEMBEKA. *Bijdragen aan de Hombeekse geschiedenis, deel 6*, pp. 224-225.

betalen en de andere niet. De hoeveelheden en producten die deel uitmaken van het maandelijks rantsoen worden bepaald door het provinciale hoofdkomitee en via het arrondissementskomitee gecommuniceerd aan de lokale afdelingen. Elke burger die is ingeschreven op het komitee heeft recht op een tweewekelijks rantsoen, bestaande uit een aantal producten die door de mensen aan een zekere prijs per kilogram kunnen worden gekocht. Ook al heeft men het geld, men mag niet meer kopen dan het rantsoen bepaalt. Wie met het rantsoen niet voldoende voedsel heeft om te overleven, moet zich noodgedwongen wenden tot de winkels die nog geopend zijn, of tot de zwarte markt. Niet iedereen heeft altijd recht op een rantsoen. Landbouwers die meer dan 10 aren bebouwen, worden in september 1918 bijvoorbeeld uitgesloten van een uitkering⁵²⁸. Bovendien zijn de rantsoenen zelf vaak niet toereikend voor de vele behoevenden. Het lot van de bevolking ligt volledig in handen van de buitenlandse import die via Rotterdam België moet bereiken. Vooral vanaf 1917, wanneer de Verenigde Staten interveniëren in de Eerste Wereldoorlog, gebeurt het regelmatig dat de voedingswaren hun bestemming niet bereiken. De hernieuwde duikbotenoorlog en het gebrek aan scheepsruimte bij de geallieerden maken dat steeds minder goederen kunnen worden geïmporteerd⁵²⁹. In juni 1917 wordt bericht gegeven aan de plaatselijke afdelingen van het *Nationaal Hulp- en Voedingskomitee* dat er sinds 27 april geen bevoorrading meer is binnengekomen vanuit Rotterdam, waardoor het broodrantsoen moet worden teruggebracht tot 200 gram per dag. Bovendien wordt de bevolking aangemaand nog zuiniger om te springen met brood en meel. Het *Komitee* probeert de schaarste op te vangen door de vlees- en soeprantsoenen voor de maand juni te verhogen. Dat heeft op zijn beurt een weerslag op de bedeling van volks- en schoolsoepen, die daardoor moeten worden beperkt⁵³⁰. Later, wanneer de doorstroming van goederen weer vlotter verloopt, wordt het broodrantsoen weer opgetrokken, maar de toestand blijft onzeker. Een jaar later, in maart

---

⁵²⁸ ARA Beveren-Waas, A2, 1417, Nationaal Hulp- en Voedingskomitee. *Rondschrijven van het arrondissementskomitee Mechelen aan de lokale komitees, 1916-1919*. Brief van 10 september 1918.

⁵²⁹ BUYST (E.). "Van industriële grootmacht tot de zieke man van West-Europa", p. 128.

⁵³⁰ ARA Beveren-Waas, A2, 1417, Nationaal Hulp- en Voedingskomitee. *Rondschrijven van het arrondissementskomitee Mechelen aan de lokale komitees, 1916-1919*. Brief van 5 juni 1917.

1918, torpedeert een Duitse duikboot een schip van het *Komiteit*, waardoor ettelijke tonnen graan niet tot in België geraken. Als gevolg daarvan worden de brood- en meelrantsoenen teruggebracht van 335 tot 255 gram per persoon⁵³¹. Dergelijke gebeurtenissen zijn gedurende het verloop van de oorlog en zeker naar het einde toe schering en inslag. Van augustus tot en met oktober 1916 wordt er nog 220.000 ton tarwe ingevoerd in België. In november van dat jaar nog slechts 40.000 ton. In februari 1917 bereikt slechts 24.000 ton tarwe ons land en een maand later, wanneer de hernieuwde duikbotenoorlog in alle hevigheid woedt, slechts 5.745 ton⁵³². In mei 1918 wordt het tweewekelijkse rantsoen ingeperkt wegens een gebrek aan maïsvlokken en een maand later worden de plaatselijke komiteiten ervan op de hoogte gebracht dat er wegens een ernstige importachterstand geen leveringen kunnen plaatsvinden. De lokale instellingen moeten zich daarom behelpen met de nog resterende stock, die vooral erwten en bonen bevat⁵³³. Een maand later komt er bericht dat de leveringen van meelwaren uiterst gering blijven, waardoor er de hele maand augustus geen meelbedelingen zullen kunnen plaatsvinden⁵³⁴. Om dit gebrek te compenseren, wordt het rantsoen van vet opgetrokken, maar vet is uiteraard veel duurder dan meel, waardoor sommige mensen die wel recht hebben op de aankoop van meer vet, het daarom niet kunnen betalen⁵³⁵. Het is dus duidelijk dat de bevoorrading van België tijdens de laatste twee oorlogsjaren met veel moeilijkheden gepaard gaat. Vanaf april 1917 trekt Francqui bijna dagelijks aan de alarmbel: de bevoorrading stokt, de werkloosheid stijgt weer, de mortaliteit wordt de hoogte ingejaagd, de reserves zijn uitgeput en als gevolg daarvan stijgen de prijzen opnieuw zeer snel⁵³⁶.

---

⁵³¹ ARA Beveren-Waas, A2, 1417, Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit. *Rondschrijven van het arrondissementskomiteit Mechelen aan de lokale komiteiten, 1916-1919*. Brief van 25 maart 1918.

⁵³² PIRENNE (H.). *Geschiedenis van België*, p. 358.

⁵³³ ARA Beveren-Waas, A2, 1417, Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit. *Rondschrijven van het arrondissementskomiteit Mechelen aan de lokale komiteiten, 1916-1919*. Brieven van 3 mei 1918 en 14 juni 1918.

⁵³⁴ ARA Beveren-Waas, A2, 1417, Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit. *Rondschrijven van het arrondissementskomiteit Mechelen aan de lokale komiteiten, 1916-1919*. Ongedateerde brief van juni 1918.

⁵³⁵ ARA Beveren-Waas, A2, 1417, Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit. *Rondschrijven van het arrondissementskomiteit Mechelen aan de lokale komiteiten, 1916-1919*. Brief van 8 augustus 1918.

⁵³⁶ RANIERI (L.). *Emile Francqui ou l'intelligence créatrice (1863-1935)*, p. 133.

Een traditioneel rantsoen in het midden van de oorlog bestaat doorgaans uit een paar honderd grammen vet of spek, rijst en maïs. Daar komt meestal nog één extra product bij, zoals koffie, cacao, bonen, erwten of zeep. In juli 1916 heeft een noodlijdende burger uit het Mechelse arrondissement die recht heeft op een rantsoen, de mogelijkheid om op het komiteit 350 gr. vet aan 2,30 fr/kg, 700 gr. rijst aan 0,66 fr/kg en 500 gr. grits (maïs) aan 0,39 fr/kg te kopen⁵³⁷. De rantsoenen zijn echter onderhevig aan verschillende schommelingen. Niet alleen externe factoren, zoals de problemen bij de import, vormen een determinerende factor, maar ook de interne verdeling in België. Ondanks de massale invoer van verschillende voedingswaren, blijft de schaarste gedurende de hele oorlog een voortdurende kwelling voor het volk. De plaatselijke komiteiten krijgen van de provinciale hoofdzetel dus enkel goederen toegezonden die lokaal het meest nodig zijn, maar zelfs dan kan nog niet altijd voldaan worden aan de vraag van de gemeentelijke afdelingen. Het gebeurt dus regelmatig dat, zoals in de twee laatste weken van oktober 1917, een dagelijks rantsoen uit niet meer bestaat dan 200 gram vet en 100 gram rijst⁵³⁸. Dit zijn echter de standaardrantsoenen, die gelden voor alle noodlijdenden. Daar komt bij dat bepaalde mensen recht hebben op extra's en anderen net op minder voedingsmiddelen. Zo gebeurt het dat de voortbrengers van melk en boter, de eigenaars van vee en varkens, beenhouwers en handelaars in boter en vet niet mogen genieten van de bedeling van liesvet⁵³⁹. Ook niet gesteunde personen wier gezin volledig of gedeeltelijk uitgesloten is van de bedelingen van vetwaren, kunnen geen aanspraak maken op alle bedelingen. Zij genieten bijvoorbeeld niet van de volkssoep⁵⁴⁰. Zoals eerder gezegd worden de landbouwers die meer dan 10 aren bebouwen in bepaalde periodes van het jaar uitgesloten voor meelbedelingen en kunnen herbergiers vanaf september 1915 geen aanspraak meer maken op steun uit kassen A (voedselhulp) en C (werkloosheidskas). Anderzijds worden er

---

⁵³⁷ ARA Beveren-Waas, A2, 1417, Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit. *Rondschrijven van het arrondissementskomiteit Mechelen aan de lokale komiteiten, 1916-1919*. Brief van 1 juli 1916.

⁵³⁸ ARA Beveren-Waas, A2, 1417, Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit. *Rondschrijven van het arrondissementskomiteit Mechelen aan de lokale komiteiten, 1916-1919*. Brief van 15 oktober 1917.

⁵³⁹ ARA Beveren-Waas, A2, 1417, Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit. *Rondschrijven van het arrondissementskomiteit Mechelen aan de lokale komiteiten, 1916-1919*. Brief van 24 november 1916.

⁵⁴⁰ ARA Beveren-Waas, A2, 1417, Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit. *Rondschrijven van het arrondissementskomiteit Mechelen aan de lokale komiteiten, 1916-1919*. Brief van 16 april 1918.

geregeld eenmalige of systematische extra's toegekend aan bepaalde individuen of groepen. Wanneer we het over collectieve toevoegingen hebben, betreft het over het algemeen jonge kinderen, zieken, werklozen en vluchtelingen. Deze groepen kunnen gedurende de hele actieve periode van het *Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit* genieten van een ruimere onderstand. Voor jonge kinderen houden die extra's voornamelijk melk of witte bloem in. De bloemrantsoenen voor kinderen van minder dan 2 jaar worden in mei 1916 vastgelegd op 750 gr/maand en in juli van datzelfde jaar opgetrokken tot 1kg/maand⁵⁴¹. Met de schoolsoep wordt bovendien de hele schoolgaande jeugd dagelijks gevoed. De kosten voor deze schoolsoep lopen in sommige periodes zo hoog op dat het eenderde van het budget opslokt. In augustus 1917 krijgt het lokale komiteit van Hombeek een extra toelage van 500 frank, maar die blijkt onvoldoende. De kosten van de schoolsoep voor die maand lopen immers op tot meer dan 400 frank, waardoor er voor andere initiatieven amper geld overblijft⁵⁴². Zieken kunnen van gelijkaardige voordelen genieten. Zij kunnen tegen voordelig tarief, op voorschrift van een geneesheer, beschuiten kopen bij het komiteit tegen een verminderde prijs. Wel zijn ook deze rantsoenen gelimiteerd tot tien beschuiten per tweedaagse, om geen misbruik in de hand te werken⁵⁴³. De zieken krijgen bij alle andere bedelingen voorrang, net als de werklozen. In een brief van mei 1916 herinnert het arrondissementskomiteit eraan dat werklozen onder alle omstandigheden voorrang krijgen bij voedselbedelingen⁵⁴⁴. Het Mechelse platteland kampt tijdens de hele oorlog met een aanzienlijk werkloosheidsprobleem, waardoor de lokale komiteiten hier ook extra middelen in investeren. Eind augustus 1915 bestelt het Hombeekse komiteit een partij aardappelen, enkel en alleen om in de behoeften van de werklozen te kunnen

---

⁵⁴¹ ARA Beveren-Waas, A2, 1417, Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit. *Rondschrijven van het arrondissementskomiteit Mechelen aan de lokale komiteiten, 1916-1919*. Brieven van 1 mei 1916 en 10 juli 1916.

⁵⁴² ARA Beveren-Waas, A2, 2579, Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit. *Briefwisseling met de lokale komiteiten: Hombeek*. Brief van 24 augustus 1917.

⁵⁴³ ARA Beveren-Waas, A2, 1417, Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit. *Rondschrijven van het arrondissementskomiteit Mechelen aan de lokale komiteiten, 1916-1919*. Brief van 1 mei 1916.

⁵⁴⁴ ARA Beveren-Waas, A2, 1417, Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit. *Rondschrijven van het arrondissementskomiteit Mechelen aan de lokale komiteiten, 1916-1919*. Brief van 1 mei 1916.

voorzien⁵⁴⁵. Tot slot krijgen ook vluchtelingen een extra duwtje in de rug van het *Komiteit*. Vanaf het einde van 1917 worden onze streken overspoeld met Franse vluchtelingen. Het zijn mensen uit het noorden van Frankrijk, de streek van Roubaix, Rijsel, Douai, Valenciennes en Cambrai⁵⁴⁶. Zij kiezen het hazenpad omdat de geallieerden, na de inmenging van de VS in de oorlog, beginnen met het beschieten van de Duitse stellingen. Een aantal steden wordt door de Duitsers omwille van oorlogsdoeleinden ontruimd. De inwoners van die steden trekken halsoverkop in de richting van België. De meesten worden snel doorgestuurd naar Nederland, maar een aanzienlijk aantal vindt onderdak in Limburg, Henegouwen en Brabant⁵⁴⁷. Ook onze streek verwelkomt vele Franse verdrevenen. Daarom richt het *NHVK* een speciale dienst op die zich enkel bezighoudt met het ondersteunen van deze oorlogsslachtoffers. Ook de lokale komiteiten hebben daarin een rol te vervullen. Op 21 november 1917 bevestigt een rondschrĳven van het arrondissementskomiteit dat vluchtelingen op gelijke voet staan met alle andere Belgen. Bovendien hebben zij recht op een bĳkomend broodrantsoen⁵⁴⁸. Vanaf dan stuurt het hoofdkomiteit regelmatig brieven rond met de vastgelegde rantsoenen voor vluchtelingen, maar doorgaans verschillen die amper van de rantsoenen waar de inheemse bevolking ook recht op heeft.

Brood is een ander belangrijk voedingsmiddel dat massaal wordt geïmporteerd om de noodlijdende Belgen te voeden. Via verschillende organismen worden broden onder de bevolking verdeeld. Bakkers dienen zich aan strikte richtlijnen te houden, bepaald door de verschillende overheden, zodat elk brood evenveel weegt en een even hoge voedingswaarde heeft. De broodprijzen worden uiteraard gedurende de hele oorlog vastgelegd. Toch is ook dit product afhankelijk van de invoer van verschillende granen. De *Commission* importeert vier jaar lang enorme

---

⁵⁴⁵ ARA Beveren-Waas, A2, 288, Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit. *Proces-Verbaal van de vergaderingen der plaatselijke komiteiten, gemeenten E tot R (Hombeek)*. Pv van 29 augustus 1915.

⁵⁴⁶ DEBAEKE (S.). *Vluchten voor de Grote Oorlog*, p. 388.

⁵⁴⁷ DEBAEKE (S.). *Vluchten voor de Grote Oorlog*, p. 387.

⁵⁴⁸ ARA Beveren-Waas, A2, 1417, Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit. *Rondschrĳven van het arrondissementskomiteit Mechelen aan de lokale komiteiten, 1916-1919*. Brief van 21 november 1917.

hoeveelheden graan voor het bereiden van brood, en de Nederlanders voeren permanent broden in om aan de noden van het Belgische volk te kunnen voorzien. Toch is het, ondanks al deze inspanningen, niet evident dat de mensen elke dag brood kunnen eten. In juni 1916 heeft de Mechelse omgeving reeds te kampen met een groot broodtekort. Er wordt dan ook dringend gepleit voor een verhoging van het broodrantsoen. Uit het antwoord van het Provinciale Hoofdkomiteit van Antwerpen blijkt dat de Scheldestad op dat ogenblik met hetzelfde probleem kampt. Het komiteit doet er dan ook alles aan om het broodrantsoen zo snel mogelijk op te trekken⁵⁴⁹.

Voedsel is niet het enige dat wordt gerantsoeneerd. Kolen zijn in die periode de voornaamste verwarmingsbron en door de oorlogstoestand in het land, kan er al snel niet worden voldaan aan de noden van de bevolking. Bovendien moeten de steden en gemeenten ook zorgen voor de Duitse soldaten die er zijn ingekwartierd, waardoor de nodige hoeveelheid steenkool al snel hoge proporties aanneemt. De bevolking wordt tijdens de oorlog dan ook voortdurend aangespoord tot zuinigheid. In 1917 wordt er zelfs een kolenrantsoen opgelegd, waardoor iedereen slechts een beperkt aantal kilogram kolen mag inslaan. Om een idee te geven hoeveel steenkool er nodig is om een hele stad te voorzien, is het nuttig eens te kijken naar het maandelijkse verbruik. Voor maart 1917 schat burgemeester Dessain dat de stad Mechelen 2.245 ton steenkool zal nodig hebben⁵⁵⁰. Aangezien de steenkoolmijnen in Limburg en de Kempen tijdens de oorlog slechts op halve kracht draaien, is het bijgevolg niet verwonderlijk dat de bevolking werd verplicht te rantsoeneren. Vanaf 1917 wordt steenkool voor veel gezinnen een haast onbetaalbaar goed. In Mechelen betaalt men al snel 120 frank voor 1.000 kilogram steenkool⁵⁵¹. Indien men in acht neemt dat een fabrieksarbeider op dat ogenblik amper 3 à 4 frank per dag verdient, is de rekening snel gemaakt. In september 1917

---

⁵⁴⁹ SAM, Inventaris van de stadssecretarie van Mechelen (1914-1918), vak 77/8, nr. 11. *Nationaal Hulp- en Voedingscomiteit voor levering van brood aan de Mechelsche bevolking*. Brieven van 24 juni 1916 en 3 juli 1916.

⁵⁵⁰ SAM, Inventaris van de stadssecretarie van Mechelen (1914-1918), Vak 77/53, nr. 7. *Aanschaffing van steenkolen*. Brief van 28 februari 1917.

⁵⁵¹ VERHAVERT (F.). *De Duitschers te Mechelen, 1914-1918 (Uit het dagboek van een Mechelaar)*, p. 54.

richt de Duitse overheid drie extra afdelingen van het *Landeskohlenverteilungsstelle* op in het Mechelse. Die instellingen hangen af van de nationale *Kohlenzentrale*, die op 26 april 1915 tot stand kwam⁵⁵². De gezinshoofden krijgen elk een blauwe en een gele kaart, waarmee ze zich een gelimiteerd aantal kilogram kolen kunnen aanschaffen. Op die manier proberen de Duitsers ervoor te zorgen dat de wet van de markt niet zal meespelen. De rijken hebben slechts recht op evenveel kolen als de armen⁵⁵³. Het Mechelse gemeentebestuur hoopt diezelfde maand genoeg kolen te kunnen aankopen om elk van de 15.200 gezinnen 100 kilogram steenkool te kunnen aanbieden tegen een schappelijke prijs⁵⁵⁴. Later dat jaar wordt er door de bezetter voor geijverd om zo weinig mogelijk gebouwen te verwarmen. In het kader daarvan worden ook de verschillende avondscholen gesloten⁵⁵⁵. Het Mechelse stadsbestuur weigert hier echter op in te gaan, omdat de scholen te belangrijk zijn in de vorming van goede stielmannen. Mensen die in kolen handelen, doen uiteraard gouden zaken. Vaak wordt het links of rechts ook op een akkoordje gegooid. De Hombekenaar Engelbert Van Cauwenbergh werkt tijdens de oorlog in de Mechelse gasfabriek. Hij kan er op het bureau gemakkelijk bonnen voor 500 kilogram kolen bemachtigen. De Hombeekse boeren, die nood hebben aan steenkool, bezorgt hij regelmatig een bon. In ruil daarvoor krijgt hij dan voldoende voedsel voor zichzelf en zijn familie⁵⁵⁶.

Andere hulporganisaties

Reeds voor de oorlog zijn er in vele gemeenten liefdadigheidsorganisaties actief. Bij het uitbreken van het krijgsgeweld verbreden zij allen hun actieterrein, maar al snel zijn de middelen uitgeput. In de meeste steden of gemeenten opereren organisaties als de *Liberale Voorwacht*, de *Société de*

---

⁵⁵² PIRENNE (H.). *Geschiedenis van België*, p. 365.

⁵⁵³ SAM, Inventaris van de stadssecretarie van Mechelen (1914-1918), Vak 77/53, nr. 7. *Aanschaffing van steenkolen*. Bekendmaking van 26 september 1917.

⁵⁵⁴ SAM, Inventaris van de stadssecretarie van Mechelen (1914-1918), Vak 77/53, nr. 7. *Aanschaffing van steenkolen*. Bekendmaking van 15 september 1917.

⁵⁵⁵ SAM, Inventaris van de stadssecretarie van Mechelen (1914-1918), Vak 77/53, nr. 7. *Aanschaffing van steenkolen*. Ongedateerde brief van 6 oktober 1917.

⁵⁵⁶ Hoembeka-archief, Eerste Wereldoorlog. *Mijne herinneringen uit de Eerste Wereldoorlog* (E. Van Cauwenbergh), onuitgegeven notities.

Saint-Vincent of het *Bureau de bienfaisance*, maar tegen het jaareinde van 1914 stellen zij amper nog iets voor. Heel vaak zijn de leidinggevende figuren gevlucht naar het buitenland, zoals dat in Mechelen het geval is, en is de organisatie totaal zoek. Wanneer de organisatie echter nog op punt staat en de instelling opereert naar behoren, zijn haar financiële middelen al snel uitgeput. Bovendien kunnen zij niet de macht uitoefenen die een nationale campagne met buitenlandse steun wel kan. Vrij vlug wordt alle hulp gecentraliseerd bij het *Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit*. Het centrale comité ondersteunt overigens lokale initiatieven die onafhankelijk werken, maar toch afgestemd zijn op de werking van het *Komiteit*. Zo wordt er in Mechelen tegen het eind van 1916 een *Samenwerkende Maatschappij van Gemeenten van het Kreisgebied Mechelen tot den aankoop van levensmiddelen* opgericht. Gesteund door alle burgemeesters van de gemeenten rond Mechelen, heeft zij bijna twee jaar geopereerd en ervoor gezorgd dat de prijzen van de lokale markten op elkaar waren afgestemd. Eveneens stelt de organisatie tijdens haar bestaan maximumprijzen in volgens de evolutie op lokaal niveau⁵⁵⁷. De meeste gemeenten springen onmiddellijk op de kar. Hombeek trekt 0,25 frank per inwoner uit om toe te treden tot de organisatie⁵⁵⁸. Toch zijn er ook andere hulporganisaties die tijdens de Eerste Wereldoorlog ruim hun steentje hebben bijgedragen om het leed van de bevolking te verlichten. De Nederlandse regering richt al op 5 december 1914 een comité op om de Belgische vluchtelingen in haar land te steunen. Vrijwel onmiddellijk daarna wordt de doelgroep van de organisatie uitgebreid. Niet enkel naar Nederland uitgeweken Belgen, maar ook zij die in de grensstreek wonen, worden geholpen. Later breidt het comité haar actieterrein zelfs uit tot het hele bezette gebied, en daarmee hecht het zich aan het centrale comité in Brussel. Door toedoen van deze Nederlandse hulporganisatie wordt in 1916 alleen al 52 miljoen kilogram brood ingevoerd en uitgedeeld in België⁵⁵⁹.

---

⁵⁵⁷ SAM, alg. Bibliotheek, 4863 (a), *Samenwerkende Maatschappij van Gemeenten van het Kreisgebied Mechelen tot den aankoop van levensmiddelen*.

⁵⁵⁸ SAM, *Verslagen van de Gemeenteraad van Hombeek, 27 februari 1903 t.e.m. 1 juli 1927*. Zittingen van 2 februari 1917, 29 juni 1917 en 27 augustus 1917.

⁵⁵⁹ PIRENNE (H.). *Geschiedenis van België*, p. 358.

Prijs- en loonevoluties tijdens de Eerste Wereldoorlog

De voedingsprijzen swingen tijdens de Eerste Wereldoorlog de pan uit. Vooral in de laatste twee jaren van de oorlog merken we een gevoelige prijsstijging op bij alle producten die op de markt te verkrijgen zijn. Vele goederen zijn simpelweg niet meer te koop. Vis bijvoorbeeld, kan in het centrum van het land op bijna geen enkele plaats worden aangekocht. De bevoorrading van ons land verloopt zeer moeilijk, door de voorgenomde economische blokkade. Hieronder bespreek ik de prijs- en loonevoluties in Mechelen en op het omliggende platteland gedurende de Eerste Wereldoorlog. Bij het onderzoek naar de voedingsprijzen, maak ik een onderscheid tussen de prijzen die de bevolking betaalt bij het plaatselijke *Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit* en de prijzen waaraan verschillende goederen worden verhandeld op de Belgische markt.

Komiteitsprijzen in het arrondissement Mechelen

De prijzen tijdens de Eerste Wereldoorlog kunnen niet eenduidig worden bestudeerd. Er is een enorm verschil merkbaar tussen de prijzen die op het komiteit worden gevraagd, waar ze zo laag mogelijk worden gehouden, en de prijzen op de (zwarte) markt, die soms voor gewone goederen tot 10 keer hoger en voor zeer gegeerde of luxegoederen tot 50 keer hoger liggen. Het komiteit beoogt in zekere zin een communistische aanpak, waarbij zowel de rijken als de armen slechts op evenveel recht hebben. De prijzen worden bewust zo laag mogelijk gehouden. Wie zijn rantsoen persé wil aanvullen met extra voedingswaren, moet zich noodgedwongen richten tot de zwarte markt.

Ondanks de vele inspanningen die niet alleen in België, maar in de hele wereld worden geleverd om ervoor te zorgen dat de Belgische bevolking voldoende voedsel tot zich kan nemen, merken we sterke prijsstijgingen op naarmate de oorlog vordert. Zelfs op het komiteit zijn de prijzen van de

verschillende voedingsproducten gedurende de oorlog op zijn minst verdubbeld.

Product	1909-'14	15/08/1914	1915	1916	1917	1918
Meel	0,20	0,28	0,50	0,50	0,78	1,02
Suiker	0,34	0,70	0,85	0,85	1,15	
Aardappelen	0,08	0,09		0,18	0,20	
Boter	3,13	3,5	4,4			
Maïs			0,38	0,55	1	1
Brood	0,32	0,32	0,44	0,46	0,79	0,81
Bonen	0,45	0,45	0,90	1,50	1,50	2,10
Rijst	0,40	0,63	0,70	0,66	1,25	2,10
Spek/vet	1,57	2 fr	2,50	2,80	4	5
Koffie	3		3,80	4	8	10
Rundvlees	1,96	1,95	1,95	4,80	10	

Tabel 5. Hoogste prijzen op de officiële markt in Mechelen (t.e.m. 1915) en bij het komiteit (vanaf 1916), uitgedrukt in frank per kilogram⁵⁶⁰.

Sommige goederen zijn seizoensgebonden en worden enkel in bepaalde periodes van het jaar verkocht op het komiteit. De aardappel is er het meest bekende voorbeeld van. 100 kilogram aardappelen kost tussen 1909 en 1914 gemiddeld 8,27 frank⁵⁶¹. Na het vastleggen van de maximumprijzen op 15 augustus 1914 kost dezelfde hoeveelheid aardappelen maximum 9 frank. Toch swingen de prijzen in de daaropvolgende jaren de pan uit. Bij een levering van 1.000 kilogram aardappelen aan het komiteit, krijgt de Hombeekse boer Domien Van Beveren in juli 1916, 18 frank voor 100 kilogram⁵⁶². Een jaar later beslist het Generaal-Gouvernement dat de landbouwers 20 frank zullen worden uitbetaald per 100 kilogram geleverde aardappelen⁵⁶³. Het is echter een product dat slechts af en toe op het komiteit wordt verkocht. In oktober 1917 biedt het komiteit een bijgevoegd rantsoen van aardappelmeel aan, tegen 3 frank per kilogram⁵⁶⁴! Mensen die absoluut aardappelen aan hun voedingsschema willen toevoegen, moeten

⁵⁶⁰ Van enkele producten zijn niet alle gegevens teruggevonden, dus het is mogelijk dat sommige maximumprijzen nog iets hoger lagen. De prijzen vanaf 1916 zijn de komiteitsprijzen. De vroegere prijzen zijn de hoogste prijzen vastgesteld door de verschillende overheden.

⁵⁶¹ RENCY (G.). *La Belgique et la Guerre I: La vie matérielle de la Belgique durant la Guerre Mondiale*, p. 121.

⁵⁶² Hoembeka-archief, Eerste Wereldoorlog. *Domien (Doke) Van Beveren vertelt over '14-'18*.

⁵⁶³ Hoembeka-archief, Eerste Wereldoorlog. *Verordening van 13 september 1917*.

⁵⁶⁴ ARA Beveren-Waas, A2, 1417, Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit. *Rondschriften van het arrondissementskomiteit Mechelen aan de lokale komiteiten, 1916-1919*. Brief van 15 oktober 1917.

zich doorgaans wenden tot de (zwarte) markt. Daar betaalt men soms tot 400 frank per 100 kg⁵⁶⁵. Het is duidelijk dat de gewone burgerbevolking slechts sporadisch kon genieten van een portie gekookte aardappelen. Enkel in de laatste maanden van het jaar, na het rooien van de aardappelen, kan iedereen de smaak van *patatten* nog eens proeven. De meeste komiteiten planten zelf aardappelen, die dan na de oogst kunnen worden verdeeld. In Heffen laat de opbrengst van de kweek in 1915 toe dat alle armen van het dorp drie maanden kunnen worden gevoed, geschat aan 80 kilogram per hoofd⁵⁶⁶. De aardappelen die niet voldoen aan de normen, de zogeheten *kleine patatten*, worden na de oogst openbaar verkocht aan de bevolking⁵⁶⁷. Zoals aangeduid behoren de aardappelen echter slechts sporadisch tot het volksmenu. Doorgaans (lees: van januari tot augustus) moet het volk zich behelpen met rijst. Dit is één van de goederen die van 1914 tot 1920 massaal worden ingevoerd om de bevolking te helpen. Rijst maakt vrijwel elke maand deel uit van het standaardrantsoen dat op het lokale komiteit te bekomen is. Ook dit voedingsmiddel wordt naarmate de oorlog vordert steeds duurder. De Duitse bezetter legt de prijs van een kilogram rijst in september 1915 vast op 63 centiemen⁵⁶⁸. In de winkel betaalt men op dat ogenblik reeds 1,50 frank voor een kilogram rijst⁵⁶⁹. Tijdens de laatste twee oorlogsjaren wordt de komiteitsprijs voortdurend bijgesteld. In mei 1916 kost een kilogram rijst 66 centiemen, in de eerste maand van het volgende jaar komt daar 10 centiemen bij. Tegen het einde van 1917 is die prijs al verhoogd tot 1,25 frank/kg⁵⁷⁰. Aan het begin van het laatste oorlogsjaar wordt een kilogram rijst nog 25 centiemen duurder,

---

⁵⁶⁵ RENCY (G.). *La Belgique et la Guerre I: La vie matérielle de la Belgique durant la Guerre Mondiale*, p. 121.

⁵⁶⁶ ARA Beveren-Waas, A2, 1417, Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit. *Rondschrijven van het arrondissementskomiteit Mechelen aan de lokale komiteiten, 1916-1919*. Brief van 5 september 1915.

⁵⁶⁷ ARA Beveren-Waas, A2, 1417, Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit. *Rondschrijven van het arrondissementskomiteit Mechelen aan de lokale komiteiten, 1916-1919*. Brief van 12 september 1915.

⁵⁶⁸ RENCY (G.). *La Belgique et la Guerre I: La vie matérielle de la Belgique durant la Guerre Mondiale*, p. 121.

⁵⁶⁹ SAM, Inventaris van de stadssecretarie van Mechelen (1914-1918), nr. 97, *Prijzen der eetwaren*. Brief van 6 september 1915.

⁵⁷⁰ Hoembeka-archief, Eerste Wereldoorlog. *Domien (Doke) Van Beveren vertelt over '14-'18*. en ARA Beveren-Waas, A2, 1417, Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit. *Rondschrijven van het arrondissementskomiteit Mechelen aan de lokale komiteiten, 1916-1919*. Brieven van 28 december 1916 en 6 december 1917.

tot anderhalve frank per kilogram⁵⁷¹. Dit wil zeggen dat de prijs op één jaar tijd nagenoeg verdubbeld is. De prijsevolutie van maïs kent een analoge curve. Tot 1916 is er nauwelijks een prijsverhoging, dan volgt een geleidelijke stijging van 0,38 frank per kilogram in mei 1916 tot een halve frank in augustus en 55 centiemen in november van hetzelfde jaar⁵⁷². Daarna wordt de prijs bijna verdubbeld tot 1 frank per kilogram in februari 1918, waarna de prijs stabiel blijft tot na de Eerste Wereldoorlog⁵⁷³. Deze prijsevolutie is voor zowat alle producten hetzelfde: stabiele prijzen tot 1916, dan geleidelijke prijsstijgingen en tot slot een forse prijsverhoging in de laatste maanden van 1917. In het laatste oorlogsjaar blijven de prijzen doorgaans stabiel, hoewel er naar het einde toe, wanneer de volgende winter nadert, weer stijgingen merkbaar zijn.

Meel kost na 15 augustus 1914 in ons land nog maximum 28 frank per honderd kilogram. Tegen maart 1916 is daar reeds 10 frank bijgekomen⁵⁷⁴. Wegens de grote schaarste kost dezelfde hoeveelheid meel een maand later echter al 50,25 frank⁵⁷⁵. Het hele volgende jaar wordt gekenmerkt door afwisselend prijsstijgingen en -dalingen, afhankelijk van de import. De verhogingen van de prijzen wegen echter zwaarder door, waardoor 100 kg meel in maart 1917 57 frank kost. De laatste oorlogswinter wordt echter gekenmerkt door een enorme schaarste aan allerhande voedingsproducten. Zoals eerder gezegd, komt daar nog bij dat de meelimport grote achterstand oploopt vanaf de zomer van 1917. Omwille daarvan stijgt de prijs bliksemsnel tot 73 frank in oktober 1917, tot 78,37 frank een maand later en tot 88,50 frank in maart 1918. Tegen het einde van de oorlog, in oktober

---

⁵⁷¹ ARA Beveren-Waas, A2, 1417, Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit. *Rondschrijven van het arrondissementskomiteit Mechelen aan de lokale komiteiten, 1916-1919*. Brief van 21 januari 1918.

⁵⁷² Hoembeka-archief, Eerste Wereldoorlog. *Domien (Doke) Van Beveren vertelt over '14-'18*. en ARA Beveren-Waas, A2, 1417, Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit. *Rondschrijven van het arrondissementskomiteit Mechelen aan de lokale komiteiten, 1916-1919*. Brieven van 31 juli 1916 en 24 november 1916.

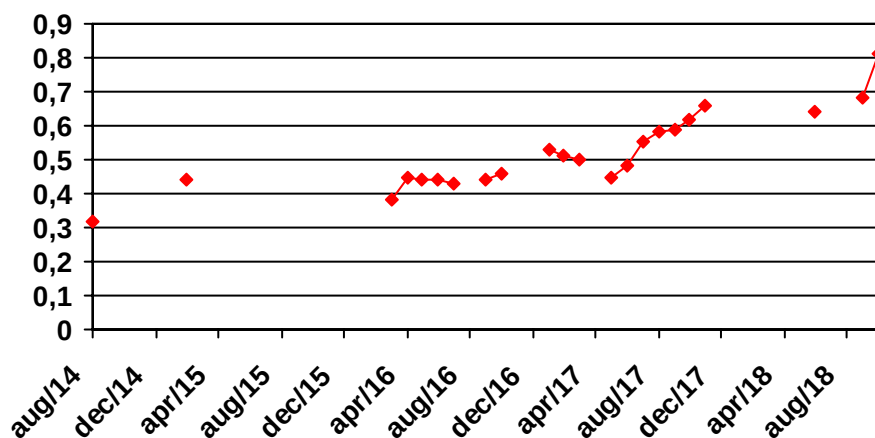
⁵⁷³ ARA Beveren-Waas, A2, 1417, Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit. *Rondschrijven van het arrondissementskomiteit Mechelen aan de lokale komiteiten, 1916-1919*. Brieven van 28 december 1916, 6 december 1917, 21 januari 1918, 18 maart 1918 en 16 april 1918.

⁵⁷⁴ ARA Beveren-Waas, A2, 1417, Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit. *Rondschrijven van het arrondissementskomiteit Mechelen aan de lokale komiteiten, 1916-1919*. Brief van 27 maart 1916.

⁵⁷⁵ ARA Beveren-Waas, A2, 1417, Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit. *Rondschrijven van het arrondissementskomiteit Mechelen aan de lokale komiteiten, 1916-1919*. Brief van 27 maart 1916.

1918 kost 100 kilogram meel in het komiteit zo'n 102 frank⁵⁷⁶. Dit wil zeggen dat de prijs van het meel op het Mechelse platteland in de periode 1914-1918 gestegen is met maar liefst 270%. Hierbij moet nog worden opgemerkt dat het meel van 1918 niet van dezelfde kwaliteit is dan het vooroorlogse meel. Door de grote schaarste worden vele producten verdund of gemengd naarmate de oorlog vordert. De situatie wordt op een bepaald ogenblik zo ernstig dat het plaatselijke komiteit van Heffen al in augustus 1915 een schrijven richt aan het hoofdkomiteit om te klagen over de kwaliteit van de haar toegezonden tarwe⁵⁷⁷. Ondanks de enorme prijsstijgingen, drukt het komiteit de kostprijs enorm. Waar 100 kg meel op het komiteit in oktober 1917 maximum 73 frank kost, betaalt men voor dezelfde hoeveelheid bij de *Koninklijke Commissie tot Regeling van de Voorziening van Noodzakelijke Levensbehoeften in Belgische Gemeenten* op dat moment al 225 frank⁵⁷⁸.

Grafiek 7. Maandelijkse komiteitsprijs van het brood in frank/kg in het arrondissement Mechelen tussen 1914 en 1918.

De prijs van het brood volgt nagenoeg dezelfde evolutie dan die van het meel, alleen is de stijging in absolute cijfers niet zo uitgesproken. Toch kost een brood in het najaar van 1918 ook meer dan het dubbele van de kostprijs van een brood in augustus 1914. Net zoals bij de meeste andere

⁵⁷⁶ ARA Beveren-Waas, A2, 1417, Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit. *Rondschrijven van het arrondissementskomiteit Mechelen aan de lokale komiteiten, 1916-1919*. Brieven van 1 mei 1916, 1 juli 1916, 28 december 1916, 7 maart 1917, 15 oktober 1917, 15 november 1917, 18 maart 1918, 6 juni 1918 en 29 september 1918.

⁵⁷⁷ ARA Beveren-Waas, A2, 288, Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit. *Proces-Verbaal van de vergaderingen der plaatselijke komiteiten, gemeenten E tot R (Heffen)*. Pv van 29 augustus 1915.

⁵⁷⁸ SAM, Inventaris van de stadssecretarie van Mechelen (1914-1918), nr. 97, *Prijzen der eetwaren*. Brief van 24 oktober 1917.

producten en zoals we zien in Grafiek 7, stijgt ook de prijs van het brood heel langzaam tussen augustus 1914 en maart 1916, namelijk van 32 naar 44 centiemen per kilogram⁵⁷⁹. In de daaropvolgende maanden schommelt de prijs rond de 43 centiemen⁵⁸⁰. Een opeenvolging van prijsstijgingen doet zich echter voor na de zomermaanden van 1916. Begin 1917 telt een burger nog 53 centiemen neer voor een kilogram brood, waarna de prijs weer lichtjes zakt tot 48 centiemen. In oktober van datzelfde jaar is die prijs echter al opgelopen tot 62 centiemen. Precies één jaar later, in oktober 1918 bereikt de prijs van het brood zijn hoogtepunt aan 81 centiemen per kilogram⁵⁸¹. De voedingswaarde van dat brood daalt ook enorm tijdens de oorlog, waardoor de schaarsheid nog duidelijker wordt. Jan-met-de-pet moet een steeds groter deel van zijn inkomen besteden aan brood, enkel en alleen om te overleven⁵⁸².

Ik zou een eindeloze lijst van prijsstijgingen van verschillende producten kunnen geven, maar beperk mij tot de belangrijkste evoluties, met betrekking tot de plattelandsbevolking. Tarwe kost tussen 1909 en 1914 gemiddeld 20,12 frank per 100 kilogram. In 1918, aan het eind van de oorlog, betaalt men op het komiteit iets meer dan het dubbel, namelijk 48 frank, voor dezelfde hoeveelheid. Rogge, dat traditioneel iets goedkoper is, stijgt van 16,24 frank/100 kg in 1914 tot 43 frank/100 kg in september 1918. Op de zwarte markt zijn deze goederen nagenoeg onbetaalbaar. De tarweprijs zou daar tijdens de oorlog volgens bepaalde bronnen variëren van 500 tot 600 frank per 100 kg⁵⁸³.

---

⁵⁷⁹ RENCY (G.). *La Belgique et la Guerre I: La vie matérielle de la Belgique durant la Guerre Mondiale*, p. 120. en ARA Beveren-Waas, A2, 1417, Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit. *Rondschriften van het arrondissementskomiteit Mechelen aan de lokale komiteiten, 1916-1919*. Brief van 27 maart 1916.

⁵⁸⁰ ARA Beveren-Waas, A2, 1417, Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit. *Rondschriften van het arrondissementskomiteit Mechelen aan de lokale komiteiten, 1916-1919*. Brieven van 27 maart 1916, 1 mei 1916 en 1 juli 1916.

⁵⁸¹ ARA Beveren-Waas, A2, 1417, Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit. *Rondschriften van het arrondissementskomiteit Mechelen aan de lokale komiteiten, 1916-1919*. Brieven van 28 december 1916, 7 maart 1917, 15 oktober 1917, 15 november 1917, een ongedateerde brief van eind augustus 1918 en 29 september 1918.

⁵⁸² SCHOLLIERS (P.). "Twee Wereldoorlogen". In: ART (J.), BAERTEN (J.), e.a. *De geschiedenis van de kleine man*. BRT, Open School, 1979, p. 160.

⁵⁸³ DE LEPELEIRE (A.). "Land- en tuinbouw in Vlaanderen", p. 334, ARA Beveren-Waas, A2, 1417, Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit. *Rondschriften van het arrondissementskomiteit Mechelen aan de lokale komiteiten, 1916-1919*. Ongedateerde brief van eind augustus 1918 en RENCY (G.). *La Belgique et la Guerre I: La vie matérielle de la Belgique durant la Guerre Mondiale*, p. 121.

Een deel dat nog niet is besproken zijn de vleeswaren. Vlees is een zeldzaam goed in tijden van oorlog, maar maakt toch voortdurend deel uit van het rantsoen op het komiteit. Omdat de mensen al zoveel ontberingen moeten doorstaan, is een dagelijkse portie vlees geen overbodige luxe. Varkensvlees wordt het meest geconsumeerd tijdens de Eerste Wereldoorlog, in de vorm van spek of vet. Rundvlees kan men op het komiteit bijna niet kopen. Heel af en toe slechts wordt er een lading vlees verdeeld onder de plaatselijke afdelingen in het Mechelse. Die is echter zo duur dat het komiteit zich bewust richt op de verdeling van spek en vet. Waar een kilogram rundvlees voor de oorlog nog slechts 1,96 frank kost, is die prijs in juli 1917 al opgelopen tot 9,5 frank⁵⁸⁴. Omdat rundvlees zo duur is tijdens de oorlog, melk vaak schaars en boter bijna niet te verkrijgen, is het niet onlogisch dat vee het dierbaarste bezit is van de boeren. Wanneer een koe kalft, betekent dit voor de veehouder een enorme financiële stimulans. Domien Van Beveren is tijdens de Eerste Wereldoorlog veehouder en landbouwer en noteert enkele opmerkelijke feiten in zijn dagboek. Niet alleen tekent hij op wanneer de koe bij de stier gaat en de geit bij de bok, maar ook maakt Domien gewag van de aan- en verkoop van zijn beesten. In augustus 1916 verkoopt hij een koe voor maar liefst 1.225 frank, gevolgd door een andere koe in september, ditmaal voor 1.210 frank⁵⁸⁵. Met de verkoop van die twee koeien verdient Van Beveren in één week tijd meer dan het dubbele van het jaarloon van een fabrieksarbeider die nooit vakantie neemt of ziek is.

De prijs van het spek en het vet is ook onderhevig aan een opwaartse evolutie gedurende de vier oorlogsjaren, met een piek naar het einde van de oorlog toe. Voor het uitbreken van het krijgsgeweld kost een kilogram varkensvlees in onze contreien ongeveer 1,57 frank. In mei 1916 betaalt een burger op het komiteit 2,30 frank voor dezelfde hoeveelheid. In de daaropvolgende maanden blijft de prijs van het spek en het vet stabiel. Pas

---

⁵⁸⁴ RENCY (G.). *La Belgique et la Guerre I: La vie matérielle de la Belgique durant la Guerre Mondiale*, p. 121. en ARA Beveren-Waas, A2, 2579, Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit. *Briefwisseling met de lokale komiteiten: Hombeek*. Brief van 3 augustus 1917.

⁵⁸⁵ Hoembeka-archief, Eerste Wereldoorlog. *Domien (Doke) Van Beveren vertelt over '14-'18*.

in november 1916 merken we een lichte prijsverhoging van 20 centiemmen op. In januari 1917 wordt de prijs andermaal verhoogd, ditmaal met een halve frank. Eén kilogram spek kost nu 3 frank rond. In oktober van hetzelfde jaar is daar al een volledige frank bijgekomen en in januari 1918 wordt de prijs nog eens met hetzelfde bedrag verhoogd. Daarna volgen er geen prijsstijgingen meer. In het laatste oorlogsjaar betalen de mensen met andere woorden 5 frank voor een kilogram spek of vet⁵⁸⁶. Dit wil zeggen dat de prijs tussen november 1916 en januari 1918 verdubbeld is. Wanneer we de vooroorlogse prijs vergelijken met die van na de oorlog, stellen we vast dat de prijs van het spek in vier jaar tijd een stijging heeft gekend van maar liefst 318%.

Tot slot nog een woordje over de prijsevoluties van de luxegoederen. Exotische producten die de bevolking voor de oorlog geregeld tot zich nam, zijn tijdens de oorlog nagenoeg onbetaalbaar. Het betreft hier vooral tabak, koffie en cacao. De laatste twee waren maken af en toe deel uit van het standaardrantsoen dat op het komiteit is te bekomen, maar ook hun prijs stijgt aanzienlijk. Tabak is tijdens de oorlog extreem zeldzaam. Voor de oorlog kost 100 kilogram rond de 256 frank. Tijdens de oorlog is het nergens te verkrijgen, zij het hier en daar op de zwarte markt. Naar verluidt zou er daar voor dezelfde hoeveelheid rookgerij tot 10.000 frank zijn betaald⁵⁸⁷. Dit bedrag moet naar mijn mening echter met een korrel zout worden genomen, aangezien er geen verifieerbare gegevens over bestaan. Waar we ons wel een correct beeld van kunnen vormen, is van de prijsstijgingen die koffie en cacao ondergaan tijdens de vier oorlogsjaren. Koffie wordt in België veel gedronken, maar niet verbouwd. Daarom zorgt het Komiteit voor een permanente invoer. Helaas zijn er geen gegevens van de beginperiode van de oorlog, maar medio 1916 betaalt men op het komiteit 3,40 frank voor een kilogram koffie, in januari van het volgende

---

⁵⁸⁶ RENCY (G.). *La Belgique et la Guerre I: La vie matérielle de la Belgique durant la Guerre Mondiale*, p. 121, Hoembeka-archief, Eerste Wereldoorlog. Domien (Doke) Van Beveren vertelt over '14-'18, ARA Beveren-Waas, A2, 1417, Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit. *Rondschrijven van het arrondissementskomiteit Mechelen aan de lokale komiteiten, 1916-1919*. Brieven van 27 mei 1916, 31 juli 1916, 24 november 1916, 28 december 1916, 9 januari 1917, 15 oktober 1917, 6 december 1917, 21 januari 1918, 18 maart 1918, 16 april 1918, ongedateerde brief eind mei/begin juni 1918, 18 augustus 1918 en 7 oktober 1918.

⁵⁸⁷ RENCY (G.). *La Belgique et la Guerre I: La vie matérielle de la Belgique durant la Guerre Mondiale*, p. 121.

jaar is die prijs al bijna verdubbeld. Dan betaalt men al 6 frank. Tegen het einde van 1917 komt daar nog eens 2 frank bij, waardoor de kostprijs voor een kilogram koffie reeds 8 frank bedraagt. Hierna blijft de prijs lange tijd stabiel, tot er in september 1918 een laatste prijsstijging volgt van 2 frank. Aan het eind van de oorlog kost een kilogram koffie dus 10 frank, waar die twee jaar eerder nog slechts 3,40 frank kostte⁵⁸⁸. Omdat koffie een veelvuldig gebruikt voedingsproduct is in België, maar, zeker vanaf 1917 haast onbetaalbaar wordt, gebruiken veel mensen een surrogaatproduct. Doorgaans wordt er vervangkoffie gemaakt van gebrande tarwe. Die kost in mei 1916, wanneer de prijs van gewone koffie al tot 3,40 frank/kg is gestegen, slechts 70 centiemen voor dezelfde hoeveelheid⁵⁸⁹. Ook spelen de plaatselijke komiteiten in op de snelle prijsstijgingen. Reeds in augustus 1915 stelt voorzitter Dessain aan het Hombeekse komiteit voor om, “*gezien de schaarsheid en de stijging der prijzen*”, een grote partij ongebrande koffie aan te kopen. Die kan dan tijdens de winter, volgens de noden van de bevolking, zelf worden gebrand⁵⁹⁰. Cacao kan worden vergeleken met koffie, alleen is dat product nog zeldzamer en bijgevolg ook duurder. Lange tijd kosten beide producten evenveel, maar naar het einde van de oorlog toe, in juni 1918 stijgt de prijs van cacao van 8 naar tien frank, terwijl die van koffie ongewijzigd blijft. Daarna volgt er opnieuw een prijsstijging, tot 12 frank per kilo in september 1918⁵⁹¹.

De Belgische marktprijs

Drie Belgen spreken bij het uitbreken van de oorlog af om alle prijzen die tijdens de oorlog worden gevraagd op de Belgische markt, zorgvuldig op te

---

⁵⁸⁸ Hoembeka-archief, Eerste Wereldoorlog. *Domien (Doke) Van Beveren vertelt over '14-'18* en ARA Beveren-Waas, A2, 1417, Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit. *Rondschriften van het arrondissementskomiteit Mechelen aan de lokale komiteiten, 1916-1919*. Brieven van 28 december 1916, 6 december 1917, 21 januari 1918, 16 april 1918, 6 juni 1918 en 19 september 1918.

⁵⁸⁹ ARA Beveren-Waas, A2, 1417, Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit. *Rondschriften van het arrondissementskomiteit Mechelen aan de lokale komiteiten, 1916-1919*. Brief van 27 mei 1916.

⁵⁹⁰ ARA Beveren-Waas, A2, 288, Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit. *Proces-Verbaal van de vergaderingen der plaatselijke komiteiten, gemeenten E tot R (Hombeek)*. Pv van 10 augustus 1915.

⁵⁹¹ ARA Beveren-Waas, A2, 1417, Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit. *Rondschriften van het arrondissementskomiteit Mechelen aan de lokale komiteiten, 1916-1919*. Ongedateerde brief van eind mei/begin juni 1918 en brief van 19 september 1918.

tekenen. Onmiddellijk na de oorlog publiceren de drie, Louis Gille, Alphonse Ooms en Paul Delandsheere, een vierdelig werk over de Duitse bezetting in België. Daarbij voegen ze een gedetailleerde tabel die de prijsevolutie weergeeft van verschillende goederen tijdens de Eerste Wereldoorlog⁵⁹². Grotendeels bemerken we dezelfde evolutie als die van de prijzen die mensen bij de verschillende plaatselijke komiteiten betaalden, al valt meteen op dat de absolute cijfers veel hoger liggen.

De tabel op de volgende pagina geeft de voedingsprijzen weer aan het begin van de oorlog en vervolgens de tweemaandelijks evolutie van die prijzen van april 1916 tot en met november 1918. De eerste twee oorlogsjaren worden dus uitgesloten, aangezien de prijsevolutie toen, zoals eerder reeds vermeld, zeer gering is. Wat meteen opvalt, is dat alle prijzen gedurende de laatste twee jaren van de oorlog enorm stijgen. Ook de duidelijke prijsdalingen op het einde van de oorlog, springen meteen in het oog. Enkel de prijs van eieren stijgt ook nog in november 1918. Alle andere producten die worden weergegeven in Tabel 6 worden gekenmerkt door een forse prijsdaling onmiddellijk na de wapenstilstand. Een halvering van de prijs vormt geen uitzondering. De prijs van rundvlees daalt in amper twee maanden tijd van 24 naar 11 frank per kilogram. Ook de aardappelprijs daalt fors. In september 1918 betaalt men op de markt nog 2 frank voor een kilogram aardappelen, twee maanden later kan men dezelfde hoeveelheid kopen voor amper 60 centiemen. Toch mag men zich niet blindstaren op deze sterke prijsdalingen. Gedurende de Eerste Wereldoorlog zijn de prijzen zo sterk gestegen dat nagenoeg alle producten voor het grootste deel van de bevolking onbetaalbaar zijn geworden. De sterke prijsdalingen in november 1918 veranderen niets aan die zaak. Veruit de meeste producten zijn nog niet betaalbaar voor het merendeel van de gezinnen. Omwille daarvan blijft het *Nationaal Hulp- en Voedingskomitee* ook na de oorlog nog actief.

---

⁵⁹² Deze tabel bevindt zich achteraan in het vierde boek: GILLE (L.), OOMS (A.), DELANDSHEERE (P.). *Cinquante Mois d'Occupation Allemande IV: 1918*. Brussel, Librairie Albert Dewit, 1919, 518p.

	1914	1916					1917						1918					
	15/7	15/4	15/6	15/8	15/10	15/12	15/1	15/3	15/5	15/7	15/9	15/11	15/1	15/3	15/5	15/7	15/9	15/11
rundvlees	2,50	6,50	10,00	8,00	7,00	7,00	8,00	9,50	14,00	16,00	16,00	14,00	15,00	21,00	28,00	28,00	24,00	11,00
kalfsvlees	2,80	6,50	6,50	-	8,00	-	-	-	13,00	-	-	-	-	-	26,00	28,00	-	-
varkensvlees	2,00	7,50	9,00	8,80	10,00	9,00	10,00	15,00	18,00	19,00	25,00	22,00	24,00	25,00	30,00	30,00	25,00	20,00
spek	2,40	8,00	9,00	10,00	10,00	12,50	12,50	18,00	18,00	20,00	30,00	28,00	30,00	32,00	36,00	40,00	40,00	24,00
brood	0,30	0,50	0,45	0,45	0,45	0,48	0,57	0,53	0,48	0,48	0,57	0,66	0,66	0,69	0,65	0,69	0,83	0,88
melk (p/lit.)	0,24	0,32	0,35	0,36	0,38	0,40	0,45	0,70	0,90	0,64	0,70	0,95	1,20	1,30	1,35	1,35	1,35	1,25
aardappelen*	0,12	-	0,70	0,30	0,17	-	0,65	1,25	2,80	-	2,50	2,00	1,80	2,45	3,50	2,75	2,00	0,60
boter	3,50	7,50	7,80	6,50	10,00	14,00	14,00	18,00	20,00	20,00	28,00	25,00	32,00	35,00	32,00	40,00	42,00	24,00
eieren (p/st.)	0,12	0,23	0,28	0,34	0,38	0,55	0,40	0,36	0,55	0,63	0,70	1,05	1,10	0,85	1,10	1,40	1,50	2,25
bloem	0,30	2,00	-	-	4,00	-	-	6,00	10,00	10,00	12,00	10,50	12,00	12,00	15,00	18,00	15,00	-
rijst	0,80	2,50	3,50	3,60	3,60	5,00	6,50	6,50	9,00	-	-	-	-	15,00	18,00	18,00	24,00	-
erwten	0,50	1,50	1,80	2,00	3,00	5,00	6,00	6,00	9,00	-	15,00	12,00	14,00	16,00	9,00	13,00	11,00	5,50
suiker	0,64	1,00	3,20	4,60	-	-	-	8,00	10,00	10,00	12,00	14,00	15,00	16,00	16,00	18,00	8,00	6,00
koffie	3,00	8,00	8,00	10,00	12,00	16,00	16,50	20,00	23,00	26,00	50,00	55,00	60,00	60,00	54,00	60,00	85,00	35,00
cacao	4,50	10,00	10,00	12,00	12,00	16,00	16,00	25,00	43,00	50,00	65,00	70,00	70,00	70,00	100,00	110,00	85,00	70,00
chocolade	5,00	8,00	9,00	12,00	12,00	16,00	16,00	20,00	33,00	50,00	65,00	65,00	65,00	70,00	100,00	110,00	85,00	70,00
zeep	0,45	5,75	6,00	7,00	8,50	16,00	18,00	20,00	-	-	20,00	23,00	24,00	-	-	27,50	30,00	12,00

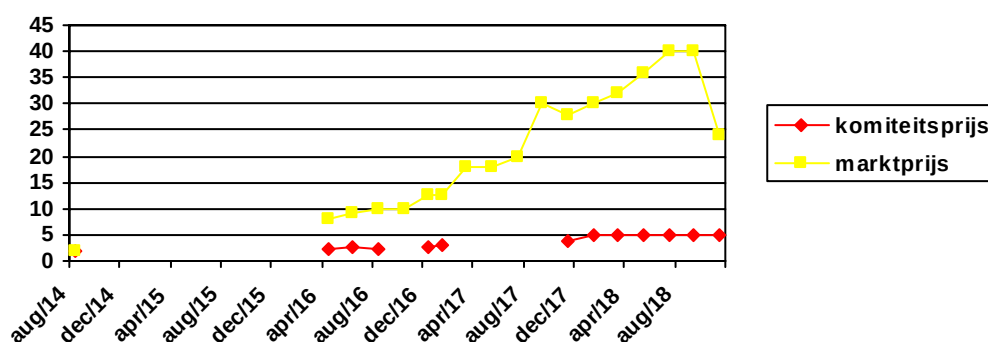
Tabel 6. Officiële prijzen in België aan het begin van de Eerste Wereldoorlog, gevolgd door de tweemaandelijke evolutie van deze prijzen op de Belgische markt van april 1916 tot en met november 1918. Alle prijzen worden weergegeven in frank/kg, tenzij anders vermeld.

* De grote schommelingen bij de aardappelprijzen zijn te wijten aan de keuze van de auteurs. Aangezien er zo weinig informatie beschikbaar is over de aardappelprijzen, hebben ze ervoor geopteerd om alle vindbare prijzen te integreren. Dit wil zeggen dat ook bepaalde komiteitsprijzen worden weergegeven, naast prijzen van de officiële en de zwarte markt.

Bron: GILLE (L.), OOMS (A.), DELANDSHEERE (P.). *Cinquante Mois d'Occupation Allemande IV: 1918*. Librairie Albert Dewit, Brussel, 1919, 518p.

Verhavert geeft in zijn oorlogsdagboek over het leven te Mechelen nog hogere prijzen mee dan de prijzen die in bovenstaande tabel worden weergegeven. Voor een kilogram varkensvlees wordt volgens hem op het einde van de oorlog gemakkelijk 45 frank neergeteld⁵⁹³. Hij geeft echter geen precieze datering voor deze buitengewoon hoge prijzen, waardoor ze toch met een zeker kritisch oog moeten worden bekeken. Dichter bij de waarheid liggen de prijzen die Marcel Kocken heeft bijeengezocht. Volgens deze historicus betaalt men in 1918 in Mechelen 2,50 frank voor een kilogram aardappelen, 17,5 frank voor een kilogram meel en een kostuum dat in 1914 slechts 50 frank kost, betaalt men op het einde van de oorlog 1.000 frank⁵⁹⁴.

Bij een vergelijking tussen de prijzen die de mensen aan het komiteit betalen en de prijzen waaraan de goederen op de Belgische markt worden verhandeld, wordt eens te meer duidelijk dat de instelling van het *NHVK* de Belgische bevolking van de hongersnood heeft gered.

Grafiek 8. Evolutie van de prijs van het spek in frank/kg⁵⁹⁵.

Zoals duidelijk blijkt uit Grafiek 8, wordt spek vanaf de lente van 1916 haast onbetaalbaar op de markt. Dankzij het *Komiteit* kunnen de mensen

⁵⁹³ VERHAVER (F.). *De Duitsers te Mechelen, 1914-1918 (Uit het dagboek van een Mechelaar)*, p. 55.

⁵⁹⁴ KOCKEN (M.). *Gids voor Oud en Groot Mechelen*. Antwerpen, Rotterdam, C. De Vries - Brouwers, 1989, p. 42.

⁵⁹⁵ Voor de marktprijs: GILLE (L.), OOMS (A.), DELANDSHEERE (P.). *Cinquante Mois d'Occupation Allemande IV: 1918*. Brussel, Librairie Albert Dewit, 1919, 518p. Voor de komiteitsprijs: ARA Beveren-Waas, A2, 1417, Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit. *Rondschrijven van het arrondissementskomiteit Mechelen aan de lokale komiteiten, 1916-1919*. Brieven van 27 mei 1916, 31 juli 1916, 24 november 1916, 28 december 1916, 9 januari 1917, 15 oktober 1917, 6 december 1917, 21 januari 1918, 18 maart 1918, 16 april 1918, ongedateerde brief eind mei/begin juni 1918, 18 augustus 1918, 7 oktober 1918 en SAM, Inventaris van de stadssecretarie van Mechelen (1914-1918), Nr. 90, *Boekhouding NHVC Mechelen*, Brief van 6 december 1918.

toch zeer regelmatig spek consumeren. Via de *Commission* wordt er spek ingevoerd dat door het *Komiteit* tegen zeer lage prijs onder de bevolking wordt verdeeld. Naar het einde van de oorlog toe, in augustus 1918, kost een kilogram spek bij het *Komiteit* 5 frank. Voor dezelfde hoeveelheid spek betaalt men op dat ogenblik op de Belgische markt 8 keer zoveel, namelijk 40 frank. Na de wapenstilstand daalt deze prijs onmiddellijk tot 24 frank per kilogram. Dit is nog steeds bijna het vijfdubbele van de komiteitsprijs. Ook bij andere producten komt deze prijsevolutie duidelijk tot uiting, zoals Tabel 6 aangeeft.

Lonen

Na een analyse van de prijzevolutie wordt eens te meer duidelijk hoe groot het nut is geweest van het *Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit* en de *Commission for Relief in Belgium*. Ondanks de fantastische inspanningen die zij hebben geleverd, zijn de prijzen voor het merendeel van de voedingswaren toch gemiddeld met 200 à 300% gestegen. Wat zou er zijn gebeurd moesten er geen massale hulpcampagnes op gang zijn gekomen? Welke catastrofe zou ons land dan te beurt zijn gevallen? Dit alles wordt nog veel duidelijker wanneer we een blik werpen op de lonen die destijds werden uitbetaald. Het is moeilijk een gemiddeld loon aan te duiden, aangezien verschillende arbeidsprestaties elk volgens een eigen index worden verloond. Ook is het loonpeil door de onderzoeken van de Nationale Bank, pas sinds 1922 gekend. Gegevens van tijdens de Eerste Wereldoorlog zijn zeer schaars. Wel is er een algemene trend merkbaar. Voor de oorlog verdienen de arbeiders relatief weinig. Tijdens de oorlog dalen de lonen niet, ze stijgen zelfs af en toe een klein beetje. In 1920 tenslotte stijgen alle lonen heel snel, waarna ze weer even stagneren. Ter illustratie: een arbeider in de afdeling “Cokesoven” van *S.A. Cockerill* verdient in juli 1914 voor 9,65 uren werk 3,62 frank. Na de oorlog, in maart 1919, is zijn dagloon gestegen tot 4,55 frank. In december 1920

tenslotte, strijkt diezelfde arbeider voor acht werkuren 19,30 frank op⁵⁹⁶. De periode 1926-1930 wordt dan opnieuw gekenmerkt door een forse loonstijging⁵⁹⁷. Tijdens de Eerste Wereldoorlog zijn de lonen dus amper gestegen. Op het Mechelse platteland gaapt er een loonkloof tussen de verschillende verdieners. De boeren komen relatief gemakkelijk rond. Meer zelfs, velen worden rijk tijdens de oorlogsjaren. Ze worden goed betaald voor de waren die ze leveren en houden nog genoeg voedingsmiddelen over om zichzelf en hun familie te voeden. De producten die ze moeten afstaan aan de Duitse bezetter brengen daar geen verandering in. De boeren schatten hun oogst namelijk altijd kleiner in dan wat die werkelijk oplevert. Op die manier blijft er genoeg over om van te leven. De dagloners en arbeiders die op het platteland leven hebben het veel harder te verduren. Uit statistieken van voor de oorlog blijkt dat het gemiddelde dagloon zo'n 2,5 frank bedraagt⁵⁹⁸. Gegevens uit 1917, in volle oorlogsperiode, werpen een meer genuanceerde kijk op het verhaal. Op het Mechelse platteland, met name in Hombeek en Leest, verdient een dagloner in de landbouw met kost 1 frank per dag en zonder kost 2 frank per dag. Een fabrieksarbeider en een aardwerker kunnen rekenen op een dagloon van 3 frank, terwijl stielmannen, zoals blokmakers en metsers, dagelijks 4 frank binnenrijven⁵⁹⁹. Ook in Heffen worden gelijkaardige lonen uitbetaald, al verdienen de dagloners met kost hier wel 2 frank⁶⁰⁰. In de stad Mechelen liggen de lonen voor de oorlog hoger dan op het platteland. Ruw geschat schommelen de daglonen in het Mechelse in 1913 tussen de 4 en de 5 frank⁶⁰¹. Amper 25 kilometer verder, in Brussel, verdienen metsers in 1913 50 centiemen per uur, goed voor een dagloon van 4 frank (gerekend aan acht uur werken per dag). Na de oorlog is dat

---

⁵⁹⁶ SCHOLLIERS (P.). *Lonen in de Belgische nijverheid, 1913-1940: de enquête Davin*. Brussel, Centrum voor Hedendaagse Sociale Geschiedenis, VUB, 1979, p. 14.

⁵⁹⁷ SCHOLLIERS (P.). *Lonen in de Belgische nijverheid, 1913-1940: de enquête Davin*, p. 8.

⁵⁹⁸ DE LEPELEIRE (A.). "Land- en tuinbouw in Vlaanderen", p. 334

⁵⁹⁹ ARA Beveren-Waas, A2, 2579, Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit. *Briefwisseling met de lokale komiteiten: Hombeek*. Lijst met aanduiding van de gemiddelde lonen, over de verschillende bedrijven, 3 december 1917 en ARA Beveren-Waas, A2, 2581, Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit. *Briefwisseling met de lokale komiteiten: Leest*. Lijst der gemiddelde lonen voor de verschillende ambachten der gemeente Leest, 3 december 1917.

⁶⁰⁰ ARA Beveren-Waas, A2, 2576, Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit. *Briefwisseling met de lokale komiteiten: Heffen*. Gemiddelde lonen, ongedateerd.

⁶⁰¹ PLUYMERS (B.). "De snelle demografische en industriële groei, 1836-1914", p. 229.

loon gestegen tot 1,18 fr/uur, wat maakt dat Brusselse metsers duidelijk meer verdienen dan hun Mechelse collega's. De helpers van de Brusselse metsers moeten het stellen met respectievelijk 0,38 fr/uur (1913) en 1 fr/uur (1919)⁶⁰². Daarmee verdienen de helpers in Brussel meer dan de metsers in Mechelen. Er zijn dus wel regionale verschillen merkbaar, maar na kennis van de prijzen waartegen het voedsel wordt verhandeld, is de algemene tendens duidelijk merkbaar. Waar men ook werkt, het is ontegensprekelijk zo dat, gezien de hoge voedingsprijzen, niemand tijdens de oorlog veel centen over heeft om te besteden aan andere inkopen. Al het huishoudelijke geld moet worden geïnvesteerd in voedsel of kleding. Gezien het systeem dat het NHVK hanteert (eerst de armen, zieken en werklozen, dan de rijken, en alle mensen evenveel), staat iedereen er even slecht voor, enkel de boeren hebben doorgaans genoeg geld en voedsel om zonder al te veel zorgen te overleven.

Industrie en handel

“Al wat men kan denken geschiedt van onzen kant om den nood te verzachten. Maar er gebeurt betrekkelijk weinig van den kant der rijkere inwoners. Dat ziet gij ook in Mechelen. Wij hebben een groote conservenfabriek opnieuw geopend, om de lieden arbeid te verschaffen. Doch om de meeste instellingen weer in gang te brengen, daartoe is voor aller noodig, dat de eigenaars terugkeeren en zich zelf om het volk bekommeren. Wij kunnen den arbeid beschutten, maar willen de luiheid niet ondersteunen⁶⁰³.”

- Fedor von Zobeltitz, 1915 -

Tot aan de Eerste Wereldoorlog bevindt ons land zich in een economische groeifase. De oorlog maakt daar echter bruusk een einde aan. Om de impact en de ernst van de situatie te kunnen vatten, geef ik terloops mee dat de periode 1915-1918 de eerste sinds 1800 is waarin de huurprijzen, een

---

⁶⁰² SCHOLLIERS (P.). “Loonontwikkeling, conjunctuur en arbeidsverhoudingen in het bouwvak in Brussel en Parijs, 1855-1940”. In: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 21, 1990, 1-2, p. 5.

⁶⁰³ VON ZOBELTITZ (F.). *Kriegsfahrten eines Johannisers mit friedlichen Zwischenspielen*, p. 62.

traditionele indicator voor groeiende welvaart, in België ernstig dalen⁶⁰⁴. Dit om aan te tonen dat economische activiteiten nagenoeg onbestaande zijn tijdens de oorlog. Het Belgische economische stelsel is dan wel bijzonder succesvol voor de Eerste Wereldoorlog, maar zoals het in 1914 bestaat, is het ook erg kwetsbaar⁶⁰⁵. De Belgische productie is grotendeels bestemd voor de buitenlandse markt. De grondstoffen worden daarenboven voor het grootste deel ingevoerd. Ons land is een absolute voortrekker van de vrijhandel. Bij het uitbreken van de oorlog wordt de Belgische economie dan ook volledig verlamd. Daar komt nog bij dat ook interne factoren maken dat de industrie niet op volle toeren kan draaien. De grote kracht van de Belgische economie, het transportnetwerk, is sterk aangetast. Van de 4.700 kilometer spoorwegen worden er 1.100 vernield en 400 gedeeltelijk buiten gebruik gesteld. De buurtspoorwegen verloren 1.649 kilometer spoor op 4.300⁶⁰⁶. Tot overmaat van ramp worden ook fabrieken in gebruik genomen door de Duitsers. Massa's machines, grondstoffen en metalen worden door de bezetter geconfisqueerd. Niet verwonderlijk dat de Belgische economie na augustus 1914 haast niets meer voorstelt. Ook in en rond Mechelen valt het economische leven bij het uitbreken van de oorlog nagenoeg onmiddellijk stil. Pas in februari 1915 worden de eerste schuchtere pogingen ondernomen om de Mechelse industrie nieuw leven in te blazen. De plaatselijke gasfabriek is één van de eerste instellingen die opnieuw opengaat⁶⁰⁷.

De eerste slachtoffers van de oorlog zijn de staatsbedrijven. De Mechelse vestiging van De Post wordt bij het uitbreken van de oorlog gesloten. In juni 1915 worden de werkzaamheden onder het oog van de bezetter hervat. Alle brieven moeten worden geopend en gelezen⁶⁰⁸. De Centrale Werkplaats van de Belgische spoorwegen, één van de belangrijkste Mechelse werkgevers, stopt haar activiteiten op 17 augustus 1914. Drie

---

⁶⁰⁴ SEGERS (Y.). "De huishuren in België, 1800-1920. Constructie en analyse van een nationale huurprijsindex". In: *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, 25, 1999, pp. 207-304, p. 221.

⁶⁰⁵ PIRENNE (H.). *Geschiedenis van België*, p. 329.

⁶⁰⁶ PIRENNE (H.). *Geschiedenis van België*, p. 330.

⁶⁰⁷ VAN CLEMEN (S.). *Den Oorlog verklaard!*, p. 104.

⁶⁰⁸ SAM, Inventaris van de stadssecretarie van Mechelen (1914-1918), nr. 618. *Verslag aan de Antwerpse provinciegouverneur over het dagelijkse leven te Mechelen*, s.d.

dagen later wordt het werk voor enkele dagen hervat, maar daarna wordt het werk weer opgeschort. Tussen 17 augustus 1914 en januari 1915 rijdt er immers geen enkele personentrein die niet is bestemd voor de Duitse bezetter. Het goederenverkeer wordt pas in 1916 weer hervat. In mei 1915 wordt het werk in het Arsenaal toch opnieuw aangevat. Vele jonge mannen, die voordien werkten in de Centrale Werkplaats kunnen weer aan de slag, zij het onder Duits toezicht. Een groot aantal werknemers weigert echter voor de vijand te werken. Transport via het spoor is de ideale manier voor het bezettingsleger om materialen en soldaten van en naar de fronten te sturen. Het ontbreekt de Duitsers echter aan mankracht om het spoorverkeer te organiseren. Daarom worden ex-werknemers van het Arsenaal gevorderd, maar zoals eerder gezegd, weigeren zij te werken voor de Duitsers. Zij zijn daartoe overigens niet verplicht, aangezien de Duitsers de arbeiders op die manier dwingen mee te werken aan oorlogsdoeleinden. Dat druist in tegen artikel 54 van de Vierde Conventie van Den Haag, waardoor Duitsland dat verdrag aan zijn laars lapt⁶⁰⁹. Eerst proberen de Duitsers de werknemers van de CW nog tot inkeer te brengen door hen een schandalig hoog loon van 10 mark per dag aan te bieden⁶¹⁰. Wanneer ook dat niet helpt, worden ze opgepakt en een hele dag met het gezicht naar de muur rechtop gezet, zonder eten of drinken⁶¹¹. Wanneer dit eveneens geen zoden aan de dijk brengt, bedenkt de bezetter een andere straf: de paarden krijgen twee weken rust, waardoor alle transport te voet en met de hand moet gebeuren. De landbouwers mogen zelfs niet met een kruiwagen naar hun veld rijden⁶¹². Generaloberst von Bissing vaardigt op 30 mei 1915 een bekendmaking uit: “*zoo zie ik mij gedwongen de stad Mechelen en hare omgeving te bestraffen met onderbreking van alle handelsverkeer, zolang de Arsenaalwerklieden niet in voldoende getal tot hunne plicht terug gekeerd zijn.*”⁶¹³ Ook wordt er een avondklok ingesteld. Niemand mag zich na zes uur ’s avonds op straat vertonen. De stad wordt daarenboven geïsoleerd. Niemand mag Mechelen in of uit, tot de Arsenaal mannen weer

---

⁶⁰⁹ CARTON de WIART (H.). *La politique de l'honneur*, p. 99.

⁶¹⁰ CARTON de WIART (H.). *La politique de l'honneur*, p. 98.

⁶¹¹ ROGIER (M.C.G.). *Bijdrage tot de Geschiedenis van de Belgische Spoorwegen te Mechelen*, p. 121.

⁶¹² JOHNSON (O.M.). *Vrede zij met u!*, p. 98.

⁶¹³ VAN KERCKHOVEN (R.). “150 jaar spoor en trein in Hombeek”. In: HOEMBEKA. *Bijdragen tot de Hombeekse geschiedenis, 2: Expoel, volk en spoor*. Hombeek, Hoembeka, 1986, pp. 293-294.

aan het werk gaan⁶¹⁴. Dit is een ramp voor vele ondernemers en handelaars. De meeste werkweigeraars beslissen bijgevolg al snel weer aan het werk te gaan⁶¹⁵. De Mechelse Arsenaalwerklieden zijn overigens niet de enigen in België die het werk neer leggen. Ook hun collega's uit het Hengegouwse Luttre beslissen tot dezelfde strategie. Ook zij weigeren aan de slag te gaan onder de bezetter. Om de arbeiders te verplichten hun werk weer aan te vatten, worden de familieleden van werkweigeraars gearresteerd. De arbeiders die dan nog niet aan de slag willen, worden gearresteerd en naar Duitsland gedeporteerd⁶¹⁶.

Ook de industrie heeft, zeker in de begindagen van de oorlog, met moeilijkheden te kampen. De voedselindustrie biedt het hoofd aan de moeilijkheden door zich te verenigen en coöperatieven op te richten. De voedselproducenten werken bijvoorbeeld in dienst van het *Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit*. De belangrijkste werkgever in Mechelen, met ook het grootste aantal tewerkgestelden, is ongetwijfeld de meubelindustrie. Meubel- en stoelmakers vallen vrijwel onmiddellijk na het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog zonder werk. Bestellingen komen amper binnen en bovendien is er op internationaal niveau een economische blokkade van België van kracht, waardoor de producten toch niet kunnen worden uitgevoerd. Toch wordt er een oplossing gevonden. Beetje bij beetje slagen de meubel- en stoelmakers erin zich te verenigen en zich aan te sluiten bij een vakbond. Tot veel resultaat heeft dat niet geleid, maar het heeft wel tot gevolg gehad dat ze zich *verenigd* voelden én dat ze samen aan het werk konden blijven. Om zich te verzekeren van bestellingen heeft de meubelindustrie dan beslist ook Duitse bestellingen aan te nemen. Bovendien krijgt ze van de bezettende macht toestemming om goederen naar Nederland te exporteren⁶¹⁷. Of dit economische collaboratie is, laat ik in het midden, maar het heeft er alleszins voor gezorgd dat de

---

⁶¹⁴ PUBLICATION OFFICIELLE DU GOUVERNEMENT BELGE. *Rapports sur la violation du droit des gens en Belgique*, deel 2, pp. 77-78.

⁶¹⁵ PAA, 1914-1918, Oorlogsgebeurtenissen in de provincie, Hombeek, *Samenvatting der bijzondere gebeurtenissen gedurende den Grooten Oorlog 1914-1918*.

⁶¹⁶ CARTON de WIART (H.). *La politique de l'honneur*, pp. 98-99. Deze gebeurtenissen worden ook beschreven door A. de Gerlache de Gomery in zijn *La Belgique et les Belges pendant la guerre*, op p. 363 e.v.

⁶¹⁷ SAM, Inventaris van de stadssecretarie van Mechelen (1914-1918), nr. 618. *Verslag aan de Antwerpse provinciegouverneur over het dagelijkse leven te Mechelen*, s.d

meubelindustrie het hoofd boven water kon houden. De benarde positie waarin de befaamde meubelmakers zich bevinden tijdens de oorlog, getuigen volgende cijfers. Bij de verschillende particuliere Mechelse meubelmakers zijn voor de oorlog 2.205 mensen tewerkgesteld. In september 1916 wordt op verzoek van *Zivilkommissar* von Abel een stand van zaken van de meubelindustrie opgesteld en daaruit blijkt dat er op dat ogenblik nog slechts 388 werknemers actief zijn in de meubelmakerij. Let wel, enkele van de particuliere meubelmakers bleken bij de telling in 1916 *afwezig*, waardoor het laatste getal in de realiteit wellicht iets hoger is⁶¹⁸. Toch kan worden gezegd dat de toestand zeer ernstig was. Enkele concrete voorbeelden zullen deze stelling staven. Bij aanvang van de Eerste Wereldoorlog werken bij de gebroeders De Vos op de Capucienenvest 300 mensen in de meubelmakerij, in september 1916 zijn dat er nog slechts 31. Bij meubelmaker Tuerlinckx is de toestand nog schrijnender. Van de 200 werknemers die hij voor de oorlog in dienst had, blijven er nog slechts 5 over in 1916. Tot slot wil ik ook de toestand van *Ebenisterie Malinoise* bespreken. Voor de oorlog bood deze fabriek nog werk aan 105 mensen, in 1916 is er nog slechts één leerjongen in dienst⁶¹⁹. Deze massale ontslagen vinden we ook terug in aanverwante sectoren. De Mechelse ondernemers stelden in de vooroorlogse periode samen 243 mensen te werk. Bij de telling van 1916 bieden dezelfde ondernemers nog slechts werk aan 69 personen. Wel moet gezegd worden dat ook hier enkele ondernemers afwezig bleken⁶²⁰. Erger nog is het met de schrijnwerkers gesteld. Van de 92 werknemers die voor de oorlog de kost verdienden in deze sector, hebben er in 1916 nog slechts 13 hun baan kunnen behouden⁶²¹.

De andere belangrijke Mechelse industriële sectoren, met onder andere de metaalnijverheid, zijn in hetzelfde bedje ziek. De kopersmelterijen staken het werk vrijwel onmiddellijk. Bovendien worden deze goederen al snel

---

⁶¹⁸ SAM, Inventaris van de stadssecretarie van Mechelen (1914-1918), Vak 77/53, nr. 10. *Houthandelaars*. Brief en bijlage van 19 september 1916.

⁶¹⁹ SAM, Inventaris van de stadssecretarie van Mechelen (1914-1918), Vak 77/53, nr. 10. *Houthandelaars*. Brief en bijlage van 19 september 1916.

⁶²⁰ SAM, Inventaris van de stadssecretarie van Mechelen (1914-1918), Vak 77/53, nr. 10. *Houthandelaars*. Brief en bijlage van 19 september 1916.

⁶²¹ SAM, Inventaris van de stadssecretarie van Mechelen (1914-1918), Vak 77/53, nr. 10. *Houthandelaars*. Brief en bijlage van 19 september 1916.

geconfisqueerd door de bezetter. Door deze inbeslagnames besluiten de metaalnijverheid, de constructiehuizen en de kopergietereien tot een staking, die evenwel niets uithaalt⁶²². Ook de textielsector kan niet op volle toeren blijven draaien. Van zodra de aanvoer van vlas en wol stopt, moeten ook de fabrieken het werk neerleggen. Toch hebben enkele textielbedrijven op volle toeren gedraaid tijdens de bezetting. Ook de Duitsers moeten immers worden voorzien van nieuwe kleding. De broers Pas gaan bijvoorbeeld meteen in op het Duitse aanbod om in dienst van de bezetter te werken, wat hen later niet in dank wordt afgenomen⁶²³. De activiteiten van de brouwerijen, in die periode nog talrijk in het Mechelse, worden eveneens lamgelegd. Op vrijwel al hun goederen wordt beslag gelegd door de bezetter. Tijdens de oorlog worden overigens verschillende ketels uit deze fabrieken gebruikt om de schoolsoep van het komiteit te bereiden.

De sector die wellicht nog het meest heeft gefloreed tijdens de vier oorlogsjaren, is de bouwsector. Kleine bouwbedrijven hebben hun handen vol met het herstellen van de vernielde gebouwen. Zij hebben werk met hopen, als hun opdrachtgevers de rekeningen kunnen betalen uiteraard. Voor het overige kan worden gezegd dat de Mechelse industrie gedurende de vier oorlogsjaren op een zeer laag pitje heeft gedraaid. Enorm veel ontslagen zijn er gevallen ten gevolge van de oorlog. Daarom is het nuttig op de volgende bladzijden eens te kijken naar de evolutie in de werkloosheid, maar vooraleer dat stukje pijnlijke geschiedenis wordt aangesneden, is het interessant een blik te werpen op de plattelandsnijverheid.

In de Mechelse plattelandsomgeving voltrekt zich een volstrekt andere evolutie dan in de stad. Veruit de meeste mensen zijn hier tewerkgesteld op de boerderij. Agricultuur is ook de enige echt uitgesproken nijverheid die wordt bedreven op het Mechelse platteland en die nijverheid heeft niet echt hard te lijden onder de oorlogsomstandigheden. Hoogstens 1/25^e van het

---

⁶²² PAA, 1914-1918, Oorlogsgebeurtenissen, Mechelen. *Beknpte samenvatting der inlichtingen*. Ongedateerd naoorlogs rapport.

⁶²³ SAM, Inventaris van de stadssecretarie van Mechelen (1914-1918), nr. 618. *Verslag aan de Antwerpse provinciegouverneur over het dagelijkse leven te Mechelen*, s.d

Belgische landbouwgebied wordt verwoest door de oorlog en op de Yzerstreek na, worden de landbouwactiviteiten op alle plaatsen heel snel weer aangevat⁶²⁴. Vrijwel onmiddellijk na het uitbreken van de oorlog, profiteren de boeren van de snelle prijsstijgingen. Hoewel de burgemeesters en later de Duitse overheid daar snel paal en perk aan stellen, blijven de voedselprijzen gedurende de hele oorlog stijgen. Dit betekent dus een verhoogde inkomst voor de boerenbevolking. Bovendien kunnen de veehouders vanaf 1915 rekenen op ingevoerd veevoeder, dat tegen een verminderde prijs is te bekomen op het komiteit. De plattelandsbevolking staat er met andere woorden goed voor. Getuige daarvan is de opbrengst van de landbouwgrond. Op een gegeven ogenblik bereikt die prijzen tot 30.000 frank per hectare⁶²⁵. De keerzijde van de medaille is uiteraard dat de boeren verschillende dieren (paarden, honden,...) en landbouwproducten (granen, aardappelen,...) hebben moeten afstaan aan de Duitse overheid. De nationale veestapel verliest tijdens de Eerste Wereldoorlog de helft van zijn hoornvee, twee derde van zijn varkens, de helft van zijn paarden, 35.000 schapen en geiten en anderhalf miljoen pluimveedieren⁶²⁶. In vele gevallen worden de boeren voor het afstaan van hun beesten betaald. Bovendien wegen de hoge prijzen die ze ontvangen voor hun goederen zeker op tegen de respectievelijke verliezen die ze lijden door eventuele niet-vergoede inbeslagnames. In voorgenoemd rapport aan de Antwerpse provinciegouverneur wordt gehekeld dat de boeren vaak eieren voor hun geld kiezen en naar de pijpen dansen van de bezetter. Zij knoeien met de cijfers en verkopen hun producten liever voor veel geld aan de Duitse overheid, dan een extra deel af te staan aan het plaatselijke komiteit. Deze vaststelling komt eveneens tot uiting in de cijfers van de lokale komiteiten in het Mechelse, voor wat de graanoogst van 1917 betreft⁶²⁷. In Hombeek zijn op dat ogenblik 123 kleine boeren actief. Dit zijn landbouwers die over een grond beschikken die kleiner is dan 1ha. Van die 123 boeren zijn er in

---

⁶²⁴ PIRENNE (H.). *Geschiedenis van België*, pp. 330-331.

⁶²⁵ SAM, Inventaris van de stadssecretarie van Mechelen (1914-1918), nr. 618. *Verslag aan de Antwerpse provinciegouverneur over het dagelijkse leven te Mechelen*, s.d

⁶²⁶ PIRENNE (H.). *Geschiedenis van België*, p. 330.

⁶²⁷ Deze gegevens zijn enkel beschikbaar voor 1917.

1917 slechts 9 in staat een deel van hun oogst af te staan aan het plaatselijke komiteit, samen goed voor 919,3 kilogram graan. Zes andere landbouwers kunnen na de Duitse inbeslagname van hun oogst leven, maar ze hebben niets over om aan het komiteit te schenken. Alle overige boeren, namelijk 108, beweren niet genoeg opbrengsten te hebben om zichzelf te kunnen voeden na de inbeslagname door de Duitse overheid. Al deze gezinnen worden in de loop van 1917 (57) of 1918 (51) afhankelijk van de hulpverlening van de plaatselijke afdeling van het *Nationale Hulp- en Voedingskomiteit*⁶²⁸. De 43 grote boeren, met andere woorden zij die over 1ha of meer land beschikken, die Hombeek rijk is, produceren samen 7.878,5 kilogram tarwe, 13.490 kilogram rogge en 1.824 kilogram masteluin. Dit blijkt na de inbeslagname door de Duitsers echter niet voldoende om te overleven. Allen moeten ze in de loop van het komende jaar een beroep doen op het plaatselijke komiteit om te kunnen overleven. In de naburige gemeenten merken we dezelfde tendensen op. In 1917 telt Leest 52 kleine boeren. Slechts 7 onder hen kunnen een deel van hun oogst afstaan aan het NHVK. De overige 45 worden in de loop van het volgende jaar afhankelijk van het komiteit. De 47 grote boeren die Leest huisvest, kunnen net als hun Hombeekse collega's niets afstaan aan het komiteit. In tegendeel, allen beroepen ze zich op de hulp van die instelling om te overleven⁶²⁹. Tot slot bevestigt Heffen voorgaande cijfers. Van de 70 kleine boeren in het dorp, zijn er slechts vier in staat een deel van hun oogst af te staan. De 66 andere landbouwers vallen in de loop van 1917 (39) of 1918 (26) terug op de hulp van het plaatselijke komiteit. Net als in de andere gemeenten is ook in Heffen geen enkele van de 27 grote boeren in staat om een deel van de oogst af te staan aan het *Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit*⁶³⁰. Deze cijfers doen vermoeden dat de Mechelse boerenbevolking tijdens de Eerste Wereldoorlog het niet veel beter heeft dan de mensen die in de industrie zijn tewerkgesteld. Niets is minder waar. De cijfers die hierboven worden vermeld zijn waarschijnlijk niet helemaal

---

⁶²⁸ ARA, Beveren-Waas, Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit, A2, 815. *Graanoogst van landbouwers, 1917*. Gegevens van Hombeek.

⁶²⁹ ARA, Beveren-Waas, Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit, A2, 815. *Graanoogst van landbouwers, 1917*. Gegevens van Leest.

⁶³⁰ ARA, Beveren-Waas, Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit, A2, 815. *Graanoogst van landbouwers, 1917*. Gegevens van Heffen.

correct. Er mag worden aangenomen dat de meeste boeren bij het schatten van de oogst de productie hebben ondergewaardeerd. Op die manier kunnen de landbouwers genieten van steun van het plaatselijke komiteit, omdat ze zagezegd geen voedsel overhouden, én kunnen ze een stock voor zichzelf bewaren of hun producten op de zwarte markt verkopen. Op die manier buit de plattelandsbevolking de situatie dubbel uit. De kritiek die in het rapport wordt geuit, houdt dus wel degelijk steek. Bovendien creëert dit een kloof op het platteland. Enerzijds zijn er de boeren, die zoals gezegd over het algemeen niet te hard hebben te lijden onder de oorlog, en anderzijds de fabrieksarbeiders, dagloners en andere niet-landbouwers, die hun heil uitsluitend kunnen zoeken bij het komiteit. Men mag echter ook niet iedereen over dezelfde kam scheren. Bepaalde boeren hebben weldegelijk enorm geleden tijdens de Eerste Wereldoorlog. Bepaalde landbouwers in Walem bijvoorbeeld. Daar heeft de Belgische genie in 1914 de Nete bewust laten overstromen om de oprukkende Duitsers een halt toe te roepen. De velden van de boeren werden daardoor volledig verwoest. Heffen is hetzelfde lot beschoren. Toch hebben de landbouwers hun opgelopen schade in de laatste twee jaren van de oorlog alsnog kunnen inhalen, aldus een naoorlogs rapport⁶³¹. Er moet bovendien ook worden gezegd dat ook de boeren naar het einde van de oorlog toe in steeds nauwere schoentjes komen te zitten. Door het gebrek aan meststoffen, waar ons land vier jaar lang mee heeft te kampen, is de grond na drie à vier jaar niet meer zo vruchtbaar en laat de oogst te wensen over. Uiteraard kunnen de boeren dan ook minder inkomsten genereren uit hun land, waardoor ook hun inkomsten dalen. Bovendien wordt de grond ook minder vruchtbaar door het ontbreken van irrigatie. Het blank zetten van bepaalde gebieden werd eerder door de Belgische genie gebruikt om de Duitse opmars te stoppen, waardoor de bezettende mogendheid irrigatiesystemen verbiedt in 1914. Nadien wordt de praktijk opnieuw toegelaten, zij het onder strikte controle van Duitse geniesoldaten. Ook dit heeft tot gevolg gehad dat de landbouwproductie tijdens de oorlog nooit haar niveau van de periode

---

⁶³¹ PAA, 1914-1918, Oorlogsgebeurtenissen, gemeente Walem. *Inlichtingen aangaande de oorlogsgebeurtenissen 1914-1918*. Ongedateerd naoorlogs rapport.

ervoor heeft bereikt⁶³². Daar staat wel tegenover dat de winst van de landbouwers gedurende de hele oorlog stijgt⁶³³.

Werkloosheid

Het spreekt vanzelf dat er tijdens de Eerste Wereldoorlog een groot deel van de bevolking zonder dat zelf te willen, zonder werk valt. Tussen 1915 en 1918 worden er in ons land gemiddeld 650.000 mensen door werkloosheid getroffen⁶³⁴. Volgens officiële Duitse statistieken telt België op 8 mei 1915 742.234 werkloze fabrieksarbeiders⁶³⁵. De cijfers van het Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit houden het op een gemiddelde werkloosheid van rond de 560.000 arbeiders tijdens de oorlog⁶³⁶. Exacte en betrouwbare gegevens zijn dus niet voorhanden, maar zeker is dat België gedurende de hele oorlog permanent meer dan een half miljoen werklozen telt. Al van bij aanvang van het krijgsgesbeuren komen vele banen op de helling te staan. Verschillende oorzaken kunnen hiervoor worden aangewend. Eerst en vooral speelt loonarbeid nog een grote rol in de Belgische economie. Duizenden mensen verdienen hun brood als dagloner. Zij worden vrijwel onmiddellijk slachtoffer van het uitbreken van de oorlog. Dit heeft niet enkel gevolgen voor de dagloners op het platteland, want ook in de steden valt de nijverheid in augustus 1914 vrijwel onmiddellijk stil. Ten tweede dient ook te worden opgemerkt dat de heersende werkloosheid niet enkel het gevolg is van het sluiten van de fabrieken, door een gebrek aan werk en/of geld, maar ook de Duitse bezetter verplicht bepaalde arbeidsinstellingen om hun deuren te sluiten. Het betreft hier vooral fabrieken die afhankelijk zijn van Franse, Engelse of Amerikaanse moederbedrijven. Zij worden door het Duitse Generaal-gouvernement systematisch geschrapt. Dit alles heeft tot gevolg dat België

---

⁶³² SAM, Inventaris van de stadssecretarie van Mechelen (1914-1918), nr. 618. *Verslag aan de Antwerpse provinciegouverneur over het dagelijkse leven te Mechelen*, s.d

⁶³³ PIRENNE (H.). *Geschiedenis van België*, p. 331.

⁶³⁴ PIRENNE (H.). *La Belgique et la Guerre Mondiale*. Parijs, Les Presses Universitaires de France, New Haven, Yale University Press, 1928, p. 179.

⁶³⁵ CARTON de WIART (H.). *La politique de l'honneur*, p. 97.

⁶³⁶ HENNING (R.). *Les déportations de civils belges en Allemagne et dans le nord de la France*. Brussel, Parijs, Vromant & Cie, 1919, p. 46.

op enkele maanden tijd evolueert van een land met vrijwel geen onvrijwillige werklozen tot een land dat geteisterd wordt door een oncontroleerbaar werkloosheidsprobleem. De verschillende overheden en het *Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit* stellen dan ook alles in het werk om de werkloze bevolking te helpen. Vanaf de eerste maanden van 1915 worden in alle plaatselijke komiteiten hulpfondsen opgericht, speciaal voor mensen zonder een baan. Niet alleen krijgen die werklozen voorrang bij het uitdelen van voedsel en uitkeringen, ook worden ze ondersteund door de verschillende syndicaten én wordt er getracht hen, zij het slechts tijdelijk, aan het werk te zetten bij allerlei klusjes die moeten worden opgeknapt. Toch heeft dat niet altijd het beoogde resultaat als gevolg. Vanaf 1916 verkeert België in zo'n diepe crisis dat de arbeidersklasse nog minder te eten heeft dan een halve eeuw ervoor⁶³⁷. De schrijnende situatie zet een aantal werkloze arbeiders aan om in dienst te treden bij de bezetter. Niet noodzakelijk bij het leger, sommige mensen werken gewoon als hulpje of tuinman voor Duitse families in België⁶³⁸.

	Jan. 1915	Dec. 1916	Dec. 1918
Mechelen	100'en	2.781	3.071
Heffen	-	32	45
Sint-Katelijne-Waver	"weinig"	178	324
Walem	450	20	62
Hombeek	34	26	25
Leest	40	20	12

Tabel 7. Werkloosheidscijfers doorgegeven door de verschillende burgemeesters aan het Provinciale Hoofdkomitee van Antwerpen in januari 1915, december 1916 en december 1918.

Wanneer we naar de cijfers kijken, zijn die schrijnend. Zoals eerder vermeld, telt de stad Mechelen in januari 1915 volgens burgemeester Dessain enkele honderden werklozen. Op het Mechelse platteland variëren de cijfers afhankelijk van de gemeente. Walem is aan het begin van de oorlog duidelijk het zwaarst getroffen, met 450 werklozen, wat betekent

⁶³⁷ DE SCHAEPDRIJVER (S.). "Deux Patries: La Belgique entre exaltation et rejet, 1914-1918". In: *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis*, 7, 2000, p. 31.

⁶³⁸ DE SCHAEPDRIJVER (S.). "Deux Patries: La Belgique entre exaltation et rejet, 1914-1918", p. 31.

dat meer dan de helft van de actieve bevolking er zonder werk is gevallen. In de overige dorpen is de situatie veel voorspoediger. Toch hangt de werkloosheidsvloek als het zwaard van Damocles boven de hoofden van de Mechelse inwoners. Volgens cijfers van de verenigde vakbonden van Mechelen, telt de stad in maart 1915 965 werklozen aangesloten bij een syndicaat, waardoor het totaal wellicht nog hoger oploopt. 653 onder hen zijn tewerkgesteld in de houtbewerkingsector⁶³⁹. Dat grote aantal werklozen wordt bevestigd door de cijfers van het *Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit*: in de eerste 2 weken van mei 1915 geeft het Mechelse komiteit 22.563,60 frank uit voor hulp aan werklozen. De volgende twee weken loopt dit bedrag reeds op tot 25.096,50 frank⁶⁴⁰. Steeds meer mensen doen een beroep op de diensten van het *Komiteit*. In augustus 1916 helpt de instelling 3.166 werklozen, onder wie 958 vrouwen⁶⁴¹.

In december 1916 telt de stad volgens de statistieken van het *Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit* 2.781 werklozen. Dit zijn er minder dan op het einde van de oorlog, maar dat wil niet zeggen dat er tijdens de oorlog meer werkgelegenheid is dan erna. De oorzaak hiervan dient eerder te worden gezocht bij de vluchtelingen die na de oorlog terugkeren naar hun stad, zonder dat ze onmiddellijk werk vinden. De werkloosheidsgraad varieert aanzienlijk gedurende de hele oorlog. De wekelijkse werkloosheidscijfers schommelen voor Mechelen tussen de 2.200 en de 3.500 werklozen. In augustus 1917 telt de stad 1.300 meer werklozen dan in april van datzelfde jaar⁶⁴². Deze cijfers houden wel enkel rekening met de volledig werklozen, waardoor de vele schommelingen kunnen worden verklaard. Indien ook gedeeltelijk werklozen zouden worden meegerekend, is de evolutie waarschijnlijk minder spectaculair. Algemeen kunnen we stellen dat de werkloosheidsgraad in Mechelen gedurende de hele oorlog tussen de 4 en de 6% van de bevolking bedraagt (let wel: dit is niet de beroepsbevolking,

---

⁶³⁹ SAM. Inventaris van de stadssecretarie van Mechelen (1914-1918), vak 77/8, nr. 6. *Inrichting van het Nationaal Hulpcomiteit voor werklozen*. Brief van 5 maart 1915.

⁶⁴⁰ SAM. Inventaris van de stadssecretarie van Mechelen (1914-1918), vak 77/8, nr. 6. *Inrichting van het Nationaal Hulpcomiteit voor werklozen*. Brief van 15 mei 1915.

⁶⁴¹ SAM. Inventaris van de stadssecretarie van Mechelen (1914-1918), vak 77/8, nr. 6. *Inrichting van het Nationaal Hulpcomiteit voor werklozen*. Brief van 17 augustus 1916.

⁶⁴² ARA Beveren-Waas, Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit, A2, 2580, *Briefwisseling met de plaatselijke komiteiten: Mechelen*, werkloosheidsstatistieken maart 1917-augustus 1917.

maar de hele populatie).

Dezelfde vlieger gaat niet helemaal op voor de evolutie op het platteland, wat ons een iets meer genuanceerd beeld toont. In Sint-Katelijne-Waver merken we een enorme stijging op van de werkloosheid tijdens de oorlog. Waar de burgemeester in januari 1915 nog melding maakt van weinig werklozen, valt op dat het dorp tegen het einde van 1916 al 178 werklozen telt⁶⁴³. In buurgemeente Walem, waar tijdens de eerste oorlogsmaanden een harde strijd werd uitgevochten, zijn in december '16 nog slechts 20 mensen werkloos⁶⁴⁴. Nog geen twee jaar eerder waren dat er nog 450, maar het dorp is op het einde van 1916 duidelijk hersteld van de zware oorlogsschade en heeft zijn nijverheid terug op de rails gekregen. Voor Heffen zijn geen gegevens beschikbaar van januari 1915, maar in december '16 telt het dorp 32 werklozen, wat vergelijkbaar is met de toestand van begin 1915 (toen er in een ongedateerd rapport melding werd gemaakt van 30 à 40 werklozen)⁶⁴⁵. Heffen is een typisch plattelandsdorp en de werklozen die worden ondersteund zijn vooral voormalige fabrieksarbeiders of stielmannen in het Mechelse, die door sluiting of schorsing van hun werkhuizen op straat zijn komen te staan. Hombeek en Leest tenslotte, volgen een analoge evolutie. In deze twee Mechelse agglomeratiedorpen daalt de werkloosheid gedurende de Eerste Wereldoorlog, wat erop wijst dat de meeste arbeiders die bij het uitbreken van de oorlog hun betrekking verloren, er in de volgende jaren in slagen een nieuwe werkgever te vinden.

De toestand na afloop van de Eerste Wereldoorlog

In december 1918, nog geen maand na de wapenstilstand, maakt het *Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit* een balans op van de werkloosheid in

---

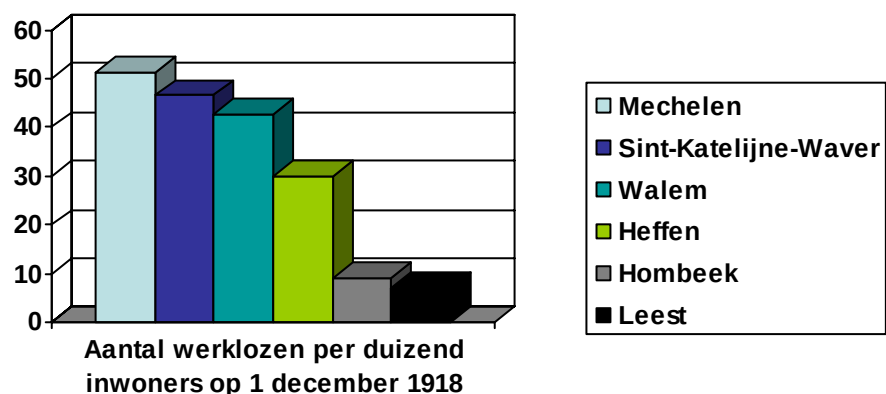
⁶⁴³ ARA Beveren-Waas, Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit, A2, 1581, *Statistieken omtrent de werkloosheid*, rapport arrondissement Antwerpen van 22 december 1916.

⁶⁴⁴ ARA Beveren-Waas, Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit, A2, 1581, *Statistieken omtrent de werkloosheid*, rapport arrondissement Antwerpen van 22 december 1916.

⁶⁴⁵ ARA Beveren-Waas, Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit, A2, 1581, *Statistieken omtrent de werkloosheid*, rapport arrondissement Mechelen van 22 december 1916.

de Belgische steden en gemeenten.

Deze grafiek werpt een interessante blik op de gevolgen van de Eerste Wereldoorlog op de nijverheid in ons land. Bij het bestuderen van de cijfers van Mechelen valt meteen op dat de stad het hardst heeft geleden onder de oorlog. Mechelen telt op 1 december 1918 maar liefst 3.071 werklozen, wat overeenkomt met iets meer dan 5% van de bevolking. De zwaarst getroffen sector omvat zonder twijfel de houtbewerking en meubelmakerij, met in totaal 931 werklozen⁶⁴⁶. Andere geteisterde sectoren zijn de metaalnijverheid (818 werklozen), de weefnijverheid (338 werklozen) en de textielnijverheid (192 werklozen). Op een totale bevolking van ongeveer 40.000 inwoners, kunnen we stellen dat meer dan éénzevende van de actieve Mechelse bevolking aan het eind van de wereldoorlog zonder werk zit.

Grafiek 9. Aantal werklozen per duizend inwoners op 1 december 1918, uitgedrukt in procenten⁶⁴⁷.

Op het platteland is de situatie enigszins anders. Elk dorp heeft zijn eigen historie. Walem, dat in januari 1915 volgens de cijfers van het plaatselijke komiteit nog 450 werklozen telde, ziet dat cijfer tegen december 1918 dalen tot slechts 62 mensen zonder baan. Ongetwijfeld worden de

⁶⁴⁶ ARA Beveren-Waas, Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit, A2, 1565, *Telling van de werklozen op 1 december 1918, per beroep*. Telling van Mechelen.

⁶⁴⁷ Exacte gegevens van de beroepsbevolking tijdens de Eerste Wereldoorlog zijn niet bekend. De werkloosheidsgraad berekenen aan de hand van de gegevens van de volkstellingen van 1910 en 1920/21 lijkt mij nutteloos, aangezien de volkstelling van 1910 op dat ogenblik al verouderd is en omdat er tussen de Wapenstilstand en de volgende volkstelling te veel verschuivingen gebeuren op demografisch gebied, waardoor ook die cijfers niet relevant zijn. Daarom houd ik het hier op de werklozen per duizend inwoners, omdat daar wel betrouwbare gegevens van overgeleverd zijn.

activiteiten vanaf het begin van 1915 weer hervat. De toestand zal na de verschrikkelijke eerste oorlogsmaanden ongetwijfeld bijzonder zorgwekkend zijn geweest in het platgeschoten dorp, maar wellicht heeft de burgemeester bij het invullen van de lijst geantwoord met enige zin voor overdrijving. In ieder geval heeft de gemeente haar nijverheden weer opgestart gedurende de oorlog, zodat de toestand in december 1918 ver van slecht kan worden genoemd. Ruim de helft van de werklozen was voor of tijdens de oorlog tewerkgesteld in de bouwnijverheid, namelijk 35 personen⁶⁴⁸. Sint-Katelijne-Waver vertelt ons een heel ander verhaal. In januari 1915 antwoordde de burgemeester op de vraag hoeveel werklozen het dorp telde simpelweg “peu”, maar in december 1918 maakt hij gewag van 324 inwoners die zonder werk zijn gevallen. Zij waren tewerkgesteld in verschillende sectoren, waardoor de oorzaak niet kan gezocht worden bij het sluiten van één grote fabriek. Ook massale ontslagen in één welbepaalde sector kunnen niet worden afgeleid uit de cijfers. Met 60 werklozen is de bouwsector het best vertegenwoordigd in de lijst. Toch is het cijfer slechts goed voor 18,5% van de totale werkloosheid van het dorp⁶⁴⁹. Sint-Katelijne-Waver kenmerkt dus duidelijk een forse stijging van de werkloosheid gedurende de hele Eerste Wereldoorlog: van weinig na het uitbreken van de oorlog, over 178 in december 1916 tot 324 na de wapenstilstand. In de andere dorpen rond Mechelen is de schade al bij al nog beperkt gebleven. Heffen telt na afloop van de oorlog toch 45 werklozen en is daarmee vrij zwaar getroffen. Ook hier waren de ongelukkigen voor de oorlog tewerkgesteld in verschillende sectoren. Wel valt op dat het vooral stielmannen betreft: meubel- en schoenmakers en schrijnwerkers⁶⁵⁰. De reden van het hoge werkloosheidscijfer is misschien te wijten aan het niet helemaal correct naleven van de regels. Wanneer een stielman zich als werkloos opgeeft, kan hij immers genieten van steun én tegelijkertijd in het zwart bijverdienen. Dit zou een mogelijke verklaring kunnen zijn voor het onverwachte, maar nog steeds relatief hoge

---

⁶⁴⁸ ARA Beveren-Waas, Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit, A2, 1565, *Telling van de werklozen op 1 december 1918, per beroep*. Telling van Walem.

⁶⁴⁹ ARA Beveren-Waas, Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit, A2, 1565, *Telling van de werklozen op 1 december 1918, per beroep*. Telling van Sint-Katelijne-Waver.

⁶⁵⁰ ARA Beveren-Waas, Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit, A2, 1565, *Telling van de werklozen op 1 december 1918, per beroep*. Telling van Heffen.

werkloosheidscijfer in Heffen. De buurgemeenten scoren veel lager. In het naburige Hombeek heeft de bevolking duidelijk veel minder te lijden. In de eerste maand van 1915 telt het dorp nog 34 werklozen, maar in december 1918 worden er slechts 25 geteld, onder wie 6 mensen die voordien de kost verdienden met het bewerken van scheikundige stoffen⁶⁵¹. Zij vertegenwoordigen de grootste groep werklozen. Hoogstwaarschijnlijk, gezien de niet-alledaagsheid van het beroep, waren zij tewerkgesteld in hetzelfde bedrijf, al kan dat niet met zekerheid worden vastgesteld. In Leest is de toestand nog gunstiger, slechts 12 mensen zitten daar zonder werk na afloop van de oorlog⁶⁵². Op een bevolkingsaantal van meer dan 1.600 is dat bijna verwaarloosbaar. Dit alles bevestigt dat de geografische opdeling die ik eerder heb gemaakt, ook hier opgaat. De dorpen die tussen Mechelen en Antwerpen zijn gelegen, hebben zwaar geleden tijdens de eerste oorlogsmaanden en dragen daar de volgende jaren de gevolgen van. In Sint-Katelijne-Waver en Walem is in december 1918 respectievelijk 46,6 en 42,7 promille van de bevolking werkloos. De dorpen ten zuiden van Mechelen, die in de eerste oorlogsmaanden veel minder hebben geleden, scoren aanzienlijk beter. In Heffen is nog redelijk zwaar getroffen, met 29,9 inwoners op duizend die zonder werk zitten, maar Hombeek en Leest scoren met 9 en 7,1 promille erg goed. Ter vergelijking: in 2004 is gemiddeld 24,4 promille van de beroepsbevolking in het Vlaamse Gewest werkloos⁶⁵³. Dit wil zeggen dat de werkloosheidsgraad na afloop van de Eerste Wereldoorlog niet mag worden overschat. Onderschatting is echter ook niet aan de orde, aangezien werkloosheid voor de oorlog nog geen maatschappelijk probleem was, terwijl die situatie in Vlaanderen vandaag toch wel enigszins anders ligt. Daar komt nog bij dat de cijfers van tijdens de Eerste Wereldoorlog zijn berekend aan de hand van de bevolking, en niet aan de hand van de beroepsbevolking.

---

⁶⁵¹ ARA Beveren-Waas, Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit, A2, 1565, *Telling van de werklozen op 1 december 1918, per beroep*. Telling van Hombeek.

⁶⁵² ARA Beveren-Waas, Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit, A2, 1565, *Telling van de werklozen op 1 december 1918, per beroep*. Telling van Leest.

⁶⁵³ FOD Economie, Afdeling Statistiek, *Enquête naar de arbeidskrachten*, 2004.

Opvorderingen

Hoewel de bevolking zelf amper over genoeg middelen beschikt om zich te behelpen, worden gedurende de hele oorlog, en zeker in de beginperiode, bepaalde producten en dieren aangeslagen door de bezetter. Uit een rondzendbrief van minister van Binnenlandse Zaken Paul Berryer van 1914 blijkt dat de bevolking wordt aangespoord zich niet te verzetten tegen de inbeslagname van bepaalde goederen. Wel vermeldt de minister dat die opvorderingen slechts mogen geschieden in verhouding tot het bezit van de familie⁶⁵⁴. Helemaal aan het begin van de oorlog beperkt de bezetter zich tot het eisen van geld. Het Belgische leger heeft alle bruikbare goederen voor de oorlog immers al weggeplukt bij de bevolking. Daarom eist het Duitse opperbevel onmenselijk hoge *oorlogsbijdragen* van de steden en de provincies. Zo moet Brussel in 1915 50 miljoen frank ophoesten en de provincie Brabant maar liefst 450 miljoen frank⁶⁵⁵. Zoals eerder gezegd, mag dus niet alles worden aangeslagen. Toch lapt de bezetter, zeker naarmate de oorlog vordert, dit af en toe aan zijn laars. Dat heeft in het Mechelse voor hevige opschudding gezorgd, met aanzienlijke straffen tot gevolg. Alle boetes opgeteld die de bezettende overheid heeft uitgeschreven tegen de stad Mechelen gedurende de hele oorlog, zijn goed voor een bedrag van maar liefst 116.437,50 frank⁶⁵⁶.

Een deel van dat boetegeld moet de Mechelse stad betalen omdat het weigert in te stemmen met de opeising van verschillende metalen. De Duitsers eisen al vanaf januari 1915 verschillende metalen op van de burgers, de fabrieken en de stad⁶⁵⁷. Hun hebberigheid gaat zelfs zo ver dat ze 80% van de straatverlichtingpalen willen laten ontmantelen om te smelten en om ze op die manier tot oorlogsmateriaal te verwerken. De stad weigert dit verzoek in te willigen en beroept zich op de Haagse Conventie, die Duitsland mee heeft ondertekend en de gedragsregels afsprekt voor

---

⁶⁵⁴ SAM, Inventaris van de stadssecretarie van Mechelen (1914-1918), Vak 77/8, nr. 47. *Opeiseling van koper door de Duitse overheid*. Ongedateerde omzendbrief.

⁶⁵⁵ MENICHETTI (D.). "German policy in occupied Belgium". In: *Essays in history*, vol. 39, 1997, p. 7.

⁶⁵⁶ SAM, Inventaris van de stadssecretarie van Mechelen (1914-1918), nr. 618. *Verslag aan de Antwerpse provinciegouverneur over het dagelijkse leven te Mechelen*, s.d

⁶⁵⁷ HENNING (R.). *Les déportations de civils belges en Allemagne et dans le nord de la France*, p. 25.

landen in oorlog. De bezetter negeert het verzet en legt Mechelen een boete op van 30.000 mark⁶⁵⁸. Niet enkel de stad, maar ook de gewone burger moet het ontgelden. Op 1 oktober 1917, amper anderhalve week na het overlijden van de Mechelse plaatsvervangende burgemeester Van Hoorenbeeck, wordt een Duits bevel door de *Krijgsraad* op de Mechelse muren aangeplakt. Alle burgers worden verplicht hun koper in te leveren in fabriek Roestenberg op de Raghenoplaats. De toppen en krukken van deuren en vensters, lusters en andere sieraden worden opgeëist. Het koper dat *ijzervast* staat, moet niet worden ingeleverd. Daar blijft het echter niet bij. Nog in de laatste maanden van 1917 wordt het volk onder meer verplicht wol, matrassen en kussens in te leveren⁶⁵⁹.

Het Mechelse stadsbestuur is helemaal over de rooie wanneer het hoort van de Duitse plannen om de klokken van de Mechelse beiaard van Sint-Rombouts op te vorderen. Het Mechelse klokkenspel is het grootste en oudste beiaardspel ter wereld én uiteraard de trots van de stad. Hemel en aarde wordt door de Maneblussers bewogen om hun paradepaardje voor het nageslacht te bewaren. Wanneer het *Generaal-gouvernement* laat uitschijnen dat er voor Mechelen geen uitzondering kan worden gemaakt, roept de stad zelfs de hulp in van enkele vooraanstaande geschiedkundigen. Er wordt een rapport opgemaakt en naar de gouverneur gestuurd, om hem ervan te verzekeren dat de Mechelse beiaard van onschatbare waarde én onvervangbaar is⁶⁶⁰. Gelukkig voor Mechelen krijgen de Duitsers de kans niet om de Sint-Romboutstoren te plunderen. Het geallieerde offensief in 1918 dwingt hen tot capitulatie en daarmee zijn ook de Mechelse klokken gered.

Ook op het platteland kent de inbeslagneemwoede van de Duitsers geen grenzen. De gemeenten kunnen, met de beste wil van de wereld, nooit voldoen aan de eisen van de bezetter. In september 1917 eisen de Duitsers

---

⁶⁵⁸ SAM, Inventaris van de stadssecretarie van Mechelen (1914-1918), vak 77/30, nr. 77. *Opeiseling van koper door de Duitse overheid*. Brieven van 8 juni 1916, 21 juni 1916, 16 maart 1917 en 17 maart 1917.

⁶⁵⁹ VERHAVER (F.). *De Duitsers te Mechelen, 1914-1918 (Uit het dagboek van een Mechelaar)*, pp. 56-57.

⁶⁶⁰ SAM, Inventaris van de stadssecretarie van Mechelen (1914-1918), vak 77/30, nr. 61. *Opeiseling der Klokken. Verzoek aan M. Gouverneur-Generaal tot het behoud van den Mechelsen beiaard*. Verschillende brieven vanaf maart 1918.

60 ton aardappelen per leveringsdag van de Hombeekse bevolking. De boeren zijn op de eerste leveringsdag echter maar in staat tot een levering van maximum 45 ton, waardoor de gemeente een boete krijgt van 2.000 mark⁶⁶¹. Daar houdt het echter niet mee op. De opeisingen van brandhout en kolen worden, zeker naarmate de oorlog op zijn einde loopt, ondraaglijk voor de gemeenten. De Duitsers beslissen zelfs om de Hombeekse spoorweginstallatie af te breken, en te gebruiken als brandhout. Bij het zien van deze praktijken, pikt de bevolking al snel haar deel mee en binnen de kortste keren blijft er van de afsluiting niets meer over. Uit wroeging dagen de Duitsers de burgemeester, de veldwachter en de gemeentesecretaris voor het gerecht, waarna de gemeente tot een boete van 3.650 mark wordt veroordeeld⁶⁶². Op die manier wordt Hombeek, alsook haar inwoners, voortdurend belaagd door de lokale Duitse overheden. De voorbeelden zijn te talrijk om op te noemen. Aan de andere kant van het front, aan Belgische zijde, gebeurt net hetzelfde. Het zijn niet enkel de Duitsers die alles opvorderen. In Alveringem, dat achter de frontlinie is gelegen en dus nooit door de Duitsers is bezet, eist het Belgische leger op 27 mei 1915 alle koperen bellen en klinken van de voordeuren op. Op die manier wil men het tekort aan koper voor kogels en granaten te maken, compenseren. Wanneer de gemeentesecretaris weigert om het bevel uit te voeren, wordt hij gearresteerd en opgesloten⁶⁶³. Het is dus overal hetzelfde liedje.

Ook vele dieren worden door de bezetter aangeslagen. De boeren worden wel vergoed voor hun beesten, maar vaak betalen de Duitsers slechts de helft van de marktwaarde. Leest ziet 71 van haar paarden verdwijnen, Sint-Katelijne-Waver 190⁶⁶⁴. Daardoor wordt het fokken van paarden vrijwel onmogelijk gemaakt, waardoor de verliezen op lange termijn zeer hoog oplopen. Geen boer wordt de mogelijkheid gelaten zijn paarden, die vaak de mans kostbaarste bezit vormen, te behouden. Op 11 augustus 1916

---

⁶⁶¹ PAA, 1914-1918, Oorlogsgebeurtenissen in de provincie, Hombeek, *Samenvatting der bijzondere gebeurtenissen gedurende den Grooten Oorlog 1914-1918*.

⁶⁶² PAA, 1914-1918, Oorlogsgebeurtenissen in de provincie, Hombeek, *Samenvatting der bijzondere gebeurtenissen gedurende den Grooten Oorlog 1914-1918*.

⁶⁶³ WACKENIER (W.). *Alveringem in de Grote Oorlog*. Koksijde, De Klaproos, 2006, p. 89.

⁶⁶⁴ PAA, 1914-1918, Oorlogsgebeurtenissen, Sint-Katelijne-Waver. *Oorlogsgebeurtenissen: verslag opgemaakt door de Gemeente-Sekretaris*. Ongedateerd naoorlogs rapport en idem, Leest.

vaardigt de bezetter een eerste arrest uit. Alle paarden van drie jaar en ouder worden opgeëist. Nog geen jaar later, op 30 maart 1917 worden alle paarden van twee jaar en ouder in beslag genomen. De 5e juli van datzelfde jaar is het de beurt aan alle paarden van één jaar en ouder. Tot slot, op 1 juli 1918, worden de veehouders en landbouwers verplicht alle zieke paarden aan de Duitse administratie af te staan. Dit maakt dat er op dat ogenblik in België amper nog een paard bij een particuliere veehouder te bespeuren valt⁶⁶⁵.

Naast goederen, beesten en geld, neemt de Duitse overheid ook verschillende gebouwen in beslag om haar administratie te regelen. Het betreft hier vooral fabrieken, parochiezalens, stad- of gemeentehuizen en zelfs scholen. In Mechelen worden onder meer het Arsenaal, het oude stadhuis, het Koninklijk Atheneum (tot 1915) en enkele fabrieken in beslag genomen⁶⁶⁶.

Bannelingen

Niet alleen goederen en gebouwen, maar ook werkkrachten worden door de bezettende mogendheid opgeëist. Aan het front worden steeds meer Duitsers gedood. Zij worden vervangen door nieuwe rekruten, waardoor er in Duitsland zelf een tekort ontstaat aan werkkrachten⁶⁶⁷. Al zeer vroeg komen Duitse ronselaars arbeiders zoeken in België om de vele vacatures in het Rijnland in te vullen. Wanneer zij stevast op een negatief antwoord stuiten, beslist de Duitse overheid in te grijpen. In juni 1915 wordt het *Deutsche Industriebüro* opgericht, die de aanwerving van Belgische werknemers moet regelen⁶⁶⁸. Zo komt het ook dat de Mechelse burgemeester Dessain reeds in maart 1915 wordt verplicht een bericht aan

---

⁶⁶⁵ HENNING (R.). *Les déportations de civils belges en Allemagne et dans le nord de la France*, pp. 25-26. René Henning werkte tijdens de oorlog als medewerker van het *Comité de Secours aux Déportés*. Zijn gegevens komen dus uit eerste hand.

⁶⁶⁶ SAM, Inventaris van de stadssecretarie van Mechelen (1914-1918), nr. 618. *Verslag aan de Antwerpse provinciegouverneur over het dagelijkse leven te Mechelen*, s.d.

⁶⁶⁷ CLAISSE (S.). "La Déportation de la Grande Guerre: un 'Héros' controversé". In: *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis*, 7, 2000, pp. 134.

⁶⁶⁸ PIRENNE (H.). *Geschiedenis van België*, p. 370.

de bevolking te richten, waarin wordt meegedeeld dat alle jonge Belgen en nieuw aangekomen Engelsen, Fransen, Serviërs,... zich moeten melden bij het *Meldeamt*. Op dat ogenblik wordt er nog benadrukt dat de jongens niet zullen worden weggevoerd⁶⁶⁹. Met de lijst die wordt opgemaakt, wordt de taak van de Duitsers bij latere opeisingen wel aanzienlijk vergemakkelijkt. En zo gebeurt het ook, vanaf het najaar van 1916 starten de Duitsers met een agressieve wegvoeringsactie. Het stadsbestuur van Mechelen wordt andermaal verplicht een lijst te maken van de werklozen. Na veel tegenstand wordt ze uiteindelijk van die taak kwijtgescholden, maar in ruil daarvoor mag de stad geen werklozen meer in dienst nemen om openbare werken uit te voeren. In september 1916 beslist generaal von Bissing dat Belgische werklozen massaal zullen worden gedeporteerd naar Duitsland. Hij vaardigt het definitieve besluit uit op 3 oktober. Enkele maanden later zal de bezetter effectief overgaan tot de wegvoering van bannelingen uit het hele *Etappegebied* en het *Generaal-gouvernement*⁶⁷⁰. De eerste Belgische gedeporteerden worden weggevoerd op 2 november 1916. Het zijn allemaal arbeiders uit de buurt van Bergen, in Henegouwen⁶⁷¹. Daarna volgen er deportaties uit Oost- en West-Vlaanderen. Pas later worden ook in de rest van het bezette gebied arbeiders opgevorderd⁶⁷². Vooraleer de bezetter in de streek rond Mechelen daadwerkelijk overgaat tot deportaties, geeft de Duitse regering in Brussel de Belgische werknemers nog een laatste kans om zich vrijwillig te melden. Op 13 november 1916 wordt verschillende fabrieksarbeiders, die vroeger voor de staat werkten en nu zonder werk zitten, aangeboden om *vrijwillig* te gaan werken aan de Duitse spoorwegen. Burgemeester Dessain wordt andermaal verplicht een bericht onder de bevolking te verspreiden: “*De krijgsraad duldt geen werklozen of onvoldoende bezigheden meer. Wij raden U, als vrije arbeiders aan te geven om de dag te voorkomen waarop gij zult gedwongen worden...*”⁶⁷³. Zo’n 800 mannen en vrouwen uit Mechelen en omgeving gaan in op dat

⁶⁶⁹ SAM, Inventaris van de stadssecretarie van Mechelen (1914-1918), Vak 77/8, nr. 33. *Meldeamt*. Bericht van 21 maart 1915.

⁶⁷⁰ PIRENNE (H.). *Geschiedenis van België*, p. 373 en PASSELECQ (F.). *Déportation et travail forcé des ouvriers et de la population civile de la Belgique occupée (1916-1918)*, Parijs, New Haven, Les Presses universitaires de France, Yale University Press, 1927, p. 84.

⁶⁷¹ HENNING (R.). *Les déportations de civils belges en Allemagne et dans le nord de la France*, p. 35.

⁶⁷² CLAISSE (S.). “Le Déporte de la Grande Guerre: un ‘Heros’ controversé”, p. 135.

⁶⁷³ ROGIER (M.C.G.). *Bijdrage tot de Geschiedenis van de Belgische Spoorwegen te Mechelen*, p. 122.

aanbod. In totaal zullen ongeveer 30.000 Belgen vrijwillig naar Duitsland vertrekken⁶⁷⁴. Zij worden goed betaald voor het werk dat ze leveren. De reactie is echter niet voldoende voor het Duitse opperbevel en vanaf 1916 worden jonge werknemers verplicht om in Duitsland, of voor de Duitsers in België, te werken. Wanneer de bezetter eind 1916 bekend maakt dat hij in totaal 350.000 arbeiders naar Duitsland wil deporteren, protesteren Francqui en Hoover tegen de Duitse overheid. Ze bekomen de garantie dat mensen in dienst van het *NHVK* of de *CRB* niet zullen worden weggevoerd⁶⁷⁵. Andere jongeren worden echter zonder pardon opgeëist. Kardinaal Mercier probeert het tij nog te keren door een nieuwe herderlijke brief, waarin hij de slavenhandel hekelt en de Duitse overheid tot inkeer probeert te brengen. Het blijkt een nutteloze poging. Omdat de Duitsers niet over een precieze lijst beschikken, gaan ze over tot de deportatie van alle werklozen die ze te pakken krijgen⁶⁷⁶. In totaal worden 1.004 Mechelaars weggevoerd, 23 keren nooit huiswaarts en nog eens 23 sterven na hun thuiskomst aan de gevolgen van ontbering⁶⁷⁷. De deportatie van deze werklozen, die voordien voornamelijk in het Arsenaal werkzaam waren, gebeurt in drie schijven⁶⁷⁸. De tol had echter nog hoger kunnen oplopen. Het Mechelse stadsbestuur heeft er alles aan gedaan om de Duitsers te misleiden. Waar de gemeentediensten in 1914 slechts 40 mensen tewerkstellen, zijn in 1918 al 384 personeelsleden in dienst. Op het hoogtepunt van de Duitse deportaties, namelijk eind 1916, begin 1917, werken maar liefst 660 mensen voor de stad Mechelen⁶⁷⁹. Onder leiding van de stadsingenieur worden bovendien ruim 1.400 werklozen, die normaal zouden worden gedeporteerd, ingelijfd om *werken van openbaar nut* uit te voeren. Deze mensen worden betaald door het *Crédit Nationale de Belgique*, dat handelt in naam van de Belgische Staat.

---

⁶⁷⁴ HENNING (R.). *Les déportations de civils belges en Allemagne et dans le nord de la France*, p. 47.

⁶⁷⁵ RANIERI (L.). *Emile Francqui ou l'intelligence créatrice (1863-1935)*, p. 132.

⁶⁷⁶ VAN CLEMEN (S.). *Den Oorlog verklaard!*, p. 100.

⁶⁷⁷ SAM, Inventaris van de stadssecretarie van Mechelen (1914-1918), nr. 618. *Verslag aan de Antwerpse provinciegouverneur over het dagelijkse leven te Mechelen*, s.d

⁶⁷⁸ PAA, 1914-1918, Oorlogsgebeurtenissen, Mechelen. *Beknopte samenvatting der inlichtingen*. Ongedateerd naoorlogs rapport.

⁶⁷⁹ PAA, 1914-1918, Oorlogsgebeurtenissen, Mechelen. *Beknopte samenvatting der inlichtingen*. Ongedateerd naoorlogs rapport.

Op het platteland gaat de Duitse bezetter op dezelfde wijze tewerk. In de loop van 1915 draagt het de verschillende gemeenten en voormalige burgerwachten op om lijsten op te stellen van alle jongemannen en hun bezigheden. In 1916 worden bepaalde groepen systematisch weggevoerd naar Duitsland om daar te werken. In Hombeek is het *Meldeamt* op 11 december 1916 van start gegaan met de opeising van zogenaamde werklozen. Op 4 januari 1917 worden 37 verplicht tewerkgesteld en weggevoerd door de bezetter. Onder hen bevindt zich slechts één werkloze. Alle andere opgeëiste mannen zijn voormalige overheidsfunctionarissen die weigerden te werken voor de Duitsers⁶⁸⁰. De periode dat deze mannen in Duitsland hebben gewerkt, varieert van een half jaar tot een jaar. Daarna zijn ze meestal zo verzwakt dat ze worden vervangen door nieuwe werkkrachten. Deze praktijken hebben de Duitsers aangehouden tot aan de ondertekening van de wapenstilstand. In Hombeek is het gelukkig bij die 37 weggevoerden gebleven. Het eerste transport is meteen ook het laatste⁶⁸¹. Heffen ziet iets minder van haar jongemannen weggevoerd worden. Uit het dorp worden slechts 13 werkkrachten verplicht tewerkgesteld in Duitsland⁶⁸². Leest ziet eveneens een beperkt aantal van haar jonge mannen opgevorderd worden door de bezetter. Net als in Heffen worden ook hier 13 werkkrachten gedeporteerd naar Duitsland⁶⁸³. Allen worden ze in januari 1917 op de trein gezet in de richting van Soltau. De meeste van deze jongeren keren een maand later al weer terug naar hun geboortedorp. De laatste banneling, Julien Geerts, keert in juli 1917 terug naar Leest⁶⁸⁴. Hij verklaarde na de oorlog dat hij door de Duitsers werd verplicht in een steengroeve in Melsdorf te werken. Het werk was zwaar en het eten slecht. Bijna dagelijks werden de bannelingen gevoed met zuurkool en pap. “*Geen enkele maag wou dat verteren: dat kwam er uit*

---

⁶⁸⁰ PAA, 1914-1918, Oorlogsgebeurtenissen in de provincie, Hombeek, *Samenvatting der bijzondere gebeurtenissen gedurende den Grooten Oorlog 1914-1918*.

⁶⁸¹ PAA, 1914-1918, Oorlogsgebeurtenissen, *Gewelddaden door de Duitschers op personen gepleegd*, zoowel op het oogenblik van den inval als tijdens de bezetting, gemeente Hombeek, rapport van 12 juni 1919.

⁶⁸² PAA, 1914-1918, Oorlogsgebeurtenissen, *Gewelddaden door de Duitschers op personen gepleegd*, zoowel op het oogenblik van den inval als tijdens de bezetting, gemeente Heffen, rapport van 12 juni 1919.

⁶⁸³ PAA, 1914-1918, Oorlogsgebeurtenissen, *Gewelddaden door de Duitschers op personen gepleegd*, zoowel op het oogenblik van den inval als tijdens de bezetting, gemeente Leest, rapport van 12 juni 1919.

⁶⁸⁴ PAA, 1914-1918, Oorlogsgebeurtenissen, *Kort verslag over de oorlogsgebeurtenissen in de gemeente voorgevallen in 1914-1918*, gemeente Leest. Rapport van 8 januari 1920.

gelijk het er inging!”, aldus Geerts⁶⁸⁵. In Walem worden slechts acht jonge *werklozen* weggevoerd naar Duitsland, maar ook zij keren snel weer naar huis terug⁶⁸⁶. In Sint-Katelijne-Waver tenslotte heeft de bezetter veruit de meeste mensen opgeëist. Maar liefst 81 burgers, allemaal mannen, worden op de trein gezet richting Duitsland. Drie onder hen zullen niet meer naar huis terugkeren. Zij bezwijken aan het harde labeur⁶⁸⁷.

In het *Generaal-gouvernement*, dat rechtstreeks onder het bevel van generaal von Bissing staat, worden minder arbeidskrachten opgeëist dan in het *Etappengebiet*. Dat komt omdat von Bissing zelf geen voorstander was van de deportaties. Hij maakt, met de goedkeuring van keizer Wilhelm, al snel een einde aan de wegvoeringen. Zonder het besluit in te trekken, wordt de uitvoering ervan toch al in maart 1917 opgeschort. Dit is één van de redenen dat de weggevoerden uit Mechelen en omstreken voor een relatief korte periode naar Duitsland zijn gezonden. In totaal worden toch zo’n 60.000 arbeiders uit het *Generaal-gouvernement* weggevoerd naar Duitsland. In het *Etappengebiet* is men tot op het einde van de oorlog verdergegaan met het deporteren van Belgische werkkrachten⁶⁸⁸. Dat maakt dat de Duitsers in totaal zo’n 350.000 à 400.000 mannen hebben gedeporteerd tijdens de Eerste Wereldoorlog⁶⁸⁹.

Onderwijs

Een belangrijk thema waar de Duitsers zich gedurende de hele oorlog actief mee hebben beziggehouden, is de organisatie van het onderwijs. De belangrijkste maatregel die de Duitsers hebben genomen met betrekking tot het onderwijs, is ongetwijfeld het aanpakken van de taalproblematiek. Vanaf augustus 1917 moeten alle lessen in Vlaanderen in het Nederlands

---

⁶⁸⁵ (Red.). “Opgeëist in 14-18”. In: APERS (F.), DE LAET (S.), (red.). *Leest Geweest*. Georges Herregods, Mechelen, 1978, pp. 264-265.

⁶⁸⁶ PAA, 1914-1918, Oorlogsgebeurtenissen, *Gewelddaden door de Duitsers op personen gepleegd, zowel op het oogenblik van den inval als tijdens de bezetting*, gemeente Walem, rapport van 14 juni 1919.

⁶⁸⁷ PAA, 1914-1918, Oorlogsgebeurtenissen, *Gewelddaden door de Duitsers op personen gepleegd, zowel op het oogenblik van den inval als tijdens de bezetting*, gemeente Sint-Katelijne-Waver, rapport van 24 juni 1919.

⁶⁸⁸ PIRENNE (H.). *Geschiedenis van België*, pp. 379-380.

⁶⁸⁹ CLAISSE (S.). “Le Déporté de la Grande Guerre: un ‘Heros’ controversé”, p. 135.

worden gegeven. Ook alle correspondentie gebeurt vanaf nu in de Vlaamse taal. Dit besluit heeft niet alleen betrekking op het onderwijs, ook in de administratie, de nijverheid, en in andere sectoren wordt deze maatregel doorgetrokken. Daarmee maken ze een einde aan een groot vooroorlogs conflict. Ook voor de Belgische overheden is het onderwijs een belangrijk thema dat zelfs in oorlogstijd tot hevige discussies heeft geleid.

In mei 1914 voert de Belgische regering de Vijfde Organieke Wet op het Lager Onderwijs in. Daarmee worden kinderen tot 14 jaar verplicht naar school te gaan. Het Lager Onderwijs wordt uitgebreid met een vierde graad en daarmee samenhangend wordt werken verboden voor kinderen onder de veertien jaar. De uitvoering van die wet laat door het uitbreken van de oorlog echter op zich wachten. Wanneer de scholen terug opengaan, blijkt duidelijk dat niet alle kinderen aanwezig zijn. De ouders nemen het nog niet zo nauw met de wet en veel moeders wier man aan het front verblijft, kunnen extra hulp gebruiken in het huishouden. Bovendien kunnen veel scholen niet op volle kracht draaien. Vaak worden lokalen in beslag genomen door de Duitsers. Daar komt nog bij dat een groot deel van het lerarenkorps of gevlucht of opgeroepen is. Toch groeit al snel het besef dat onderwijs belangrijk is en dus behoorlijk moet functioneren. Kinderen die in oorlogstijd rondheulen op straat en daarbij misschien in gevaarlijke situaties terechtkomen, steken de verkeerde dingen op. Daarom stellen zowel Duitse als Belgische overheden al snel alles in het werk om de schoolgaande jeugd weer achter de banken te krijgen⁶⁹⁰.

Schoolbevolking lager onderwijs

De meeste scholen sluiten hun deuren tijdens de eerste maanden van de oorlog. Het grootste deel van de burgers vlucht weg en ook de onderwijzers en onderwijzeressen nemen het hazenpad. Bovendien wordt een aanzienlijk aantal leerkrachten onder de wapens geroepen. Toch worden de eerste

---

⁶⁹⁰ DELBECKE (J.), (red.). *Kinderen in de Eerste Wereldoorlog*, p. 89.

onderwijsactiviteiten in Mechelen al hernomen op 23 november 1914⁶⁹¹.
Op dat ogenblik ziet de Mechelse lagere schoolsituatie er zo uit:

<u>Scholen</u>	<u>Leerlingen</u>	<u>Onderwijzers</u>
Noordschool (jongens)	196	6
Zuidschool (jongens)	181	6
Centrumschool (jongens)	101	4
Neckerspoel (jongens)	152	5
Hanswijck – De Burcht (jongens)	75	2
Brusschelse steenweg (jongens)	50	1
Noordschool (meisjes)	154	5
Zuidschool (meisjes)	212	6
Neckerspoel (meisjes)	72	3
Hanswijck – De Burcht (meisjes)	44	3
Brusschelse steenweg (meisjes)	40	2
Neckerspoel (bewaarschool)	42	2
Hanswijck – De Burcht (bewaarschool)	46	1
Brusschelse steenweg (bewaarschool)	46	1
Lange Nieuwstraat (bewaarschool)	74	3
Frederik de Merodestraat (bewaarschool)	gesloten	gesloten
Totaal	1485	50

Tabel 8. Toestand van de Mechelse lagere scholen bij de heropening op 23 november 1914⁶⁹²

De Duitsers eisen dat het onderwijs wordt hervat in het hele bezette gebied. Op 11 januari 1915 zijn er alweer 45 scholen open in Mechelen, wat aantoonde dat de lessen vrijwel overal zijn hervat⁶⁹³. Eén instelling blijft gesloten (bewaarschool Frederik de Merodestraat) omdat de gebouwen worden geconfisqueerd door de bezetter. Ook zijn er vele vernielingen

⁶⁹¹ SAM, Secretariaat, vak 12, nr. 29. *Kosteloos lager onderwijs – inschrijvingen*. Bericht aan de bevolking van 14 november 1914.

⁶⁹² PAA, 1914-1918, Oorlogsgebeurtenissen, gemeente Mechelen. *Duitse bezetting 1914-1918. Toestand van schoolgebouwen en onderwijs*. Ongedateerd naoorlogs rapport.

⁶⁹³ SAM, Secretariaat, vak 12, nr. 35b. *Heropening der onderwijsgestichten*. Brief van 11 januari 1915.

aangericht aan de scholen. Uit een naoorlogs rapport blijkt dat de Zuidschool voor meisjes de enige lagere school is die niet echt heeft geleden onder de beschietingen van de stad⁶⁹⁴. Vooral op het platteland, maar ook in de stad, zoals blijkt uit Tabel 8, kampen de scholen bovendien met een tekort aan leerkrachten. Vrijwel iedereen die genoeg heeft gestudeerd wordt prompt tot leraar gepromoveerd⁶⁹⁵. “*Leraars die weg waren, werden vervangen door jongens die voldoende gestudeerd hadden*”, aldus Emiel Nuytiens⁶⁹⁶. Vaak duurt het op het platteland ook langer voor de scholen weer worden geopend. Dit heeft alles te maken met de vernielingen die tijdens de eerste oorlogsmaanden aan de gebouwen zijn aangebracht. Zoals eerder gezegd stelen de Duitsers op vele plaatsen meubels en richten ze opzettelijk vernielingen aan. Omwille daarvan kan de meisjesschool van Walem bijvoorbeeld haar deuren pas openen begin 1915⁶⁹⁷. Op dat ogenblik zijn de meeste scholen in Mechelen al meer dan een maand weer geopend.

Veel onderwijsinstellingen kunnen tijdens de Eerste Wereldoorlog geen volledig beroep doen op hun lokalen en materialen. Enerzijds omdat ze werden beschadigd of vernield tijdens de Duitse inval, anderzijds omdat ze worden geconfisqueerd door de bezetter of worden afgestaan aan het *Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit*. Dit laatste is onder meer het geval voor de Centrumschool voor jongens (één lokaal), de Noordschool voor jongens (een paar lokalen) en de Zuidschool voor meisjes. De meeste scholen worden bovendien zowel aan het begin als op het einde van de oorlog gebruikt voor de inkwartiering van Belgische, en op het eind van de oorlog vaak ook Duitse soldaten, waardoor het schoolleven prompt wordt onderbroken⁶⁹⁸. Talrijke voorbeelden zijn hier voorhanden. Over het algemeen echter, gaat het schoolleven zijn gewone gang. Maar hoe zit het met de leerlingenaantallen? Het lijkt onwaarschijnlijk dat alle leerlingen

⁶⁹⁴ PAA, 1914-1918, Oorlogsgebeurtenissen, gemeente Mechelen. *Duitsche bezetting 1914-1918. Toestand van schoolgebouwen en onderwijs*. Ongedateerd naoorlogs rapport.

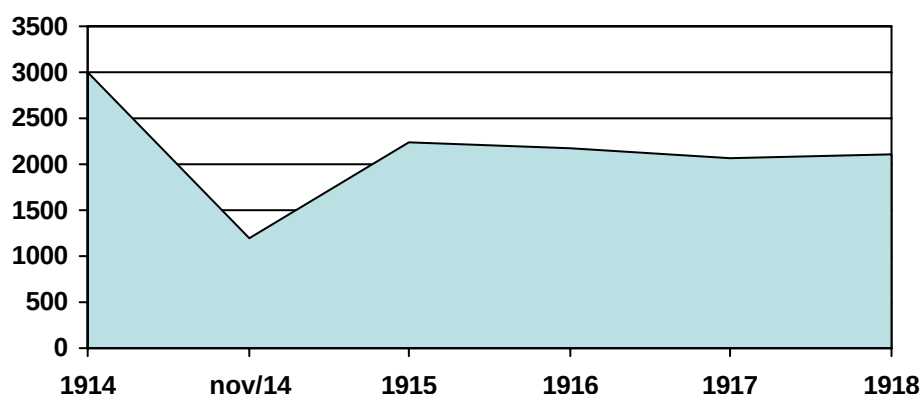
⁶⁹⁵ VAN HOORICK (K.). “Hombeek 1914-1918. Een klein dorp in de Grooten Oorlog.”, p. 228.

⁶⁹⁶ Hoembeka-archief, Eerste Wereldoorlog. *Interview van Ward Verbergt met Emiel Nuytiens op 11 april 1983*.

⁶⁹⁷ PAA, 1914-1918, Oorlogsgebeurtenissen, gemeente Walem. *Inlichtingen aangaande de oorlogsgebeurtenissen 1914-1918*. Ongedateerd naoorlogs rapport.

⁶⁹⁸ PAA, 1914-1918, Oorlogsgebeurtenissen, gemeente Mechelen. *Duitsche bezetting 1914-1918. Toestand van schoolgebouwen en onderwijs*. Ongedateerd naoorlogs rapport.

die voor de oorlog school liepen, dat ook tijdens het krijgsgebeuren nog doen. Uit een bericht aan de bevolking van februari 1915 blijkt inderdaad dat een groot aantal leerlingen op dat ogenblik nog steeds niet is teruggekeerd naar de school. Nochtans is dat verplicht, want net voor het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog ging de wet-Pouillet van kracht, die kinderen van 6 tot 14 jaar verplicht naar school te gaan⁶⁹⁹. Burgemeester Dessain wijst dan ook op het belang van het onderwijs en herhaalt dat lager onderwijs verplicht is voor kinderen van 6 tot 14 jaar. Bovendien dreigt de burgemeester ermee de onderstand van de gezinnen van wie de kinderen niet regelmatig naar school gaan, op te schorten⁷⁰⁰. Hebben deze maatregelen hun doel bereikt? De cijfers uit deze periode zijn helaas schaars, maar toch zijn er enkele opmerkelijke conclusies uit te trekken.

Grafiek 10. Evolutie van de Mechelse schoolbevolking in 9 gemeentelijke basisscholen, 1914-1918, met inbegrip van cijfers net voor en net na het uitbreken van de oorlog.

In negen Mechelse gemeentelijke basisscholen⁷⁰¹ zijn in 1914 samen 2.997 kinderen ingeschreven. Bij het heropenen van de scholen op 23 november 1914 herbergen diezelfde scholen nog slechts 1.187 kinderen, wat amper 40% is van het oorspronkelijke aantal. Een jaar later stijgt dat aantal weer tot 2.240. Het leerlingenaantal daalt dan weer in de volgende twee

⁶⁹⁹ WITTE (E.). “De burgerlijke democratie verruimd”, p. 124.

⁷⁰⁰ SAM, Secretariaat, vak 12, nr. 29. *Kosteloos lager onderwijs – inschrijvingen*. Bericht aan de bevolking van 18 februari 1915.

⁷⁰¹ Voor jongens: Noordschool, Zuidschool, Centrumschool, Neckerspoel en Hanswijck. Voor meisjes: Noordschool, Zuidschool, Neckerspoel en Hanswijck.

oorlogsjaren, tot respectievelijk 2.165 en 2.050 leerlingen⁷⁰². Het laatste oorlogsjaar blijft het leerlingenaantal stabiel ten opzichte van het jaar voordien, met 2.105 leerlingen. Dit wil zeggen dat het aantal leerlingen in deze scholen tijdens de eerste drie oorlogsjaren is gedaald met 34,7 procent, zoals duidelijk wordt aangetoond in Grafiek 10. Zoals boven aangetoond haken veel leerlingen af bij het hernemen van het onderwijs in november '14. Zo erg zelfs dat meer dan de helft van de leerplichtigen tijdens de eerste oorlogsmaanden verstek geeft voor de lessen. In dat opzicht is het niet verwonderlijk dat Dessain een bericht aan de bevolking uitvaardigt en met dreigementen zwaait.

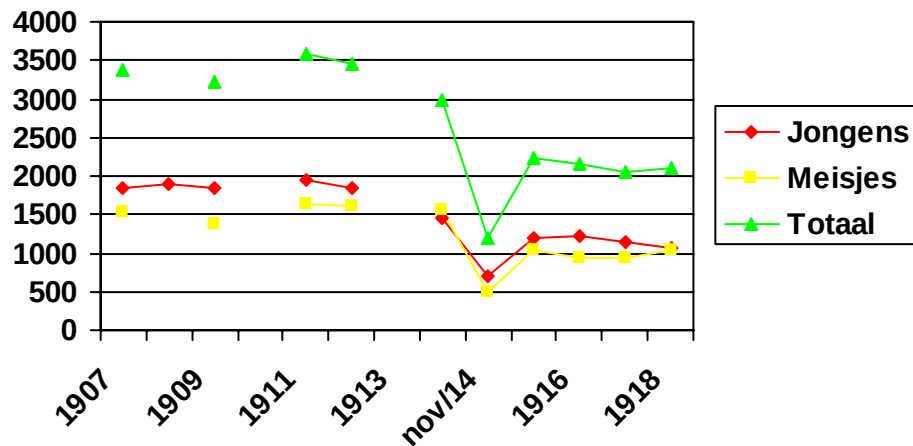
Aangezien de negen onderzochte gemeentelijke basisscholen in 1915 samen alweer 2.240 leerlingen tellen, heeft zijn actie toch gedeeltelijk geholpen. Er moet uiteraard op worden gewezen dat veel leerlingen bij het hernemen van de schoolgangen nog niet waren teruggekeerd naar huis, waardoor het logisch is dat er in de laatste anderhalve maand van 1914 amper iemand naar school gaat. Mechelen telt eind 1914 volgens bepaalde bronnen slechts 25.000 à 30.000 inwoners, waardoor het niet verwonderlijk mag zijn dat slechts half zo veel leerlingen als voor de oorlog schoollopen op dat ogenblik. Bovendien is dit een periode waarop de frontlinie in de Westhoek zich nog aan het stabiliseren is. Mensen die wilden terugkeren naar de Dijlestad, krijgen daar daarom nog niet de toelating voor. De Duitsers staan immers erg argwanend ten opzichte van grote volksbewegingen (Ordnung und Ruhe).

Bij het bestuderen van Grafiek 11, valt meteen op dat de curves van jongens en meisjes nagenoeg gelijk lopen. Er is met andere woorden zowel voor als tijdens de oorlog geen verschil in het al dan niet naar school gaan van jongens of meisjes. Traditioneel lopen er in absolute cijfers iets minder meisjes dan jongens school, hoewel hun assen tegen het einde van de oorlog naar elkaar toegroeien. Verder weerspiegelt deze grafiek de bemerkingen die werden gemaakt bij Grafiek 10, namelijk dat in november

---

⁷⁰² SAM, Secretariaat, vak 12, nr. 84. *Schoolbevolking der gemeentescholen: 1914-1917*. Gegevens van 9 gemeentescholen.

1914 minder dan de helft van de leerlingen weer naar school gaat. De schoolbevolking stijgt vervolgens weer in 1915 om de volgende twee jaren opnieuw te dalen. In 1918 lopen weer iets meer leerlingen school dan een jaar eerder.

Grafiek 11. Evolutie in de schoolbevolking van negen gemeentelijke basisscholen in Mechelen, 1907-1918, met onderscheid tussen de seksen en met inbegrip van de cijfers van net voor en net na het uitbreken van de oorlog⁷⁰³

Al deze cijfers hebben betrekking op het aantal ingeschreven studenten, maar gaan die leerlingen ook daadwerkelijk naar school? Om de aanwezigheid van de schoolbevolking te meten, heb ik de schoolverslagen van de inspecteurs doorgenomen. Aan het einde van het schooljaar 1917-1918 onderzoeken deze inspecteurs de omstandigheden waarin wordt lesgegeven in de verschillende Mechelse scholen. Ook controleren zij het aantal aanwezige leerlingen. Van vijf scholen zijn deze gegevens overgeleverd. Uit die documenten blijkt dat er in juli 1918 in die scholen 1.041 leerlingen zijn ingeschreven. Op het moment van de controles blijken er echter slechts 785 leerlingen aanwezig te zijn, wat toch inhoudt dat éénvierde niet op school aanwezig is⁷⁰⁴. Ik moet echter benadrukken dat dit een toevallige controle betreft en dat het onjuist zou zijn hier voorbarige conclusies uit te trekken. Verder onderzoek is absoluut gewenst.

⁷⁰³ SAM, Secretariaat, vak 12, nrs. 34 (*Schoolbegroting 1915*), 53 (*Staten van regelmatige schoolbijwoning*), 84 (*Schoolbevolking der gemeentescholen, 1914-1917*) en SAM, alg. bib, *Verslag over het bestuur en den toestand van zaken, Stad Mechelen*, jaargangen 1906-'07, 1907-'08, 1908-'09, 1910-'11 en 1911-'12. De overige delen ontbreken.

⁷⁰⁴ SAM, Secretariaat, vak 12, nr. 48. *Verslagen der schoolopzieningen*.

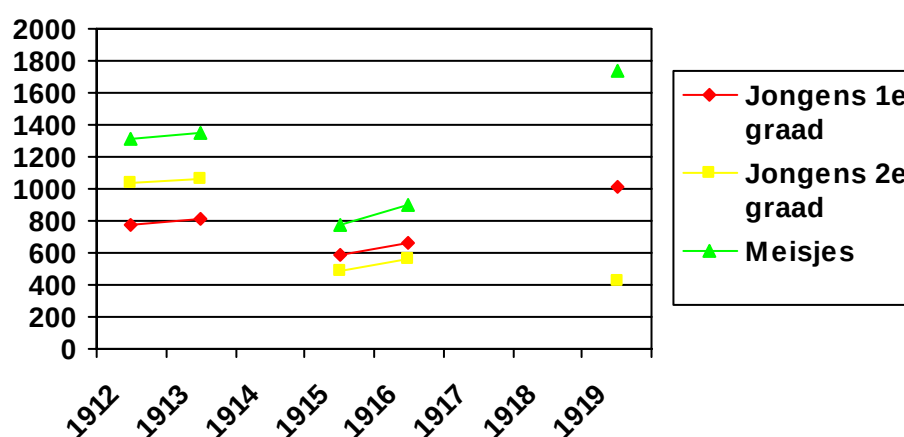

Naar mijn mening kan worden aangenomen dat gedurende de Eerste Wereldoorlog de lagere scholen kunnen rekenen op een groot aantal leerlingen. Vanaf het einde van 1914 en zeker het begin van 1915 herstellen de onderwijsinstellingen zich en volgen er veel leerlingen regelmatig de lessen. Verschillende redenen kunnen hiervoor worden aangevoerd. Eerst en vooral is het lager onderwijs verplicht voor leerlingen van 6 tot 14 jaar en zoals eerder gezien dreigt de overheid met sancties tegen ouders die hun kinderen moedwillig van school weghouden. Ten tweede zijn er de hulpacties die zich binnen de onmiddellijke schoolomgeving voltrekken. Kinderen kunnen tijdens de schooluren gebruik maken van de *schoolsoep* en *schoolkoeken*, allebei georganiseerd door het *Komiteit*. Bovendien worden de vakanties van de schoolkinderen aangepast aan de noden van de bevolking. De verloven worden vastgelegd volgens het werk op het platteland. Zo vindt de grote vakantie plaats tijdens de maanden augustus en september, de twee belangrijkste oogstmaanden voor de boeren. Alle andere vakanties worden elk jaar vastgelegd aan de hand van het werk op het veld. De gemeenten beslissen dit zelf. Dit alles heeft ervoor gezorgd dat ouders geen reden hebben om hun kinderen niet naar school te sturen.

Schoolbevolking middelbaar onderwijs

De gevolgen van de Eerste Wereldoorlog blijven al bij al dus beperkt voor het functioneren van de lagere scholen in Mechelen en omgeving, maar hoe is het gesteld met het middelbaar onderwijs? Het grote verschil tussen het lager en het middelbaar onderwijs in die periode is, dat het middelbaar niet is verplicht voor de leerlingen. Hier hoeven de kinderen dus niet naar school. Het zou dus ook niet verwonderlijk zijn dat de cijfers van de middelbare schoolbevolking heel andere resultaten opleveren dan die van de basisscholen. Vooraleer we de cijfers bespreken, is het nuttig om eerst het middelbare schoollandschap in Mechelen te beschrijven. Voor jongens zijn er voor de oorlog vier middelbare scholen waar de jongelui les kunnen volgen in de eerste graad, namelijk het Koninklijk Atheneum, het Klein

Seminarie, het Sint-Romboutscollege en het Instituut Scheppers. Nadien kunnen de jongeren hun studies eventueel vervolledigen in vijf onderwijsgestichten voor de tweede graad: het Klein Seminarie, het Sint-Romboutscollege, de Staatsmiddelbare Jongensschool, het Gesticht Sint-Libertus (verdwijnt na de oorlog) en het Instituut Scheppers. Het Klein Seminarie voor de tweede graad sluit haar deuren na de Duitse inval. Vanaf 1916 kunnen jongens er opnieuw les volgen. In de eerste graad kan men tijdens de hele oorlogsperiode blijven schoollopen. Meisjes kunnen in die periode enkel les volgen in één graad, zonder de mogelijkheid om daarna verder te studeren. Zo kunnen de dames kiezen uit zes onderwijsinstellingen: de Staatsmiddelbare meisjesschool, Coloma, het Instituut Sint-Fransiscus, de Damen van Maria, de Heilige Familia en de Zusters van Christelijke Scholen. Coloma sluit haar deuren in 1916, maar heropent ze weer na het beëindigen van de oorlog.

Grafiek 12. Evolutie in de schoolbevolking van de middelbare scholen in Mechelen, 1912-1919, met onderscheid tussen de seksen⁷⁰⁵

Jammer genoeg zijn niet alle gegevens bekend, maar toch is de algemene beweging af te leiden uit Grafiek 12. Net als in het lager onderwijs merken we een stagnering van de schoolbevolking in de laatste jaren voor de oorlog. Na de Duitse inval daalt het aantal leerlingen aanzienlijk, tot een dieptepunt wordt bereikt in 1915. Nadien herstelt de schoolbevolking zich geleidelijk. Wel valt op dat er veel minder jongens studeren in de tweede graad tijdens de Eerste Wereldoorlog. Waar de schoolbevolking van

⁷⁰⁵ SAM, Secretariaat, vak 51, nrs. 1. *Jaarlijksch verslag der provincie*, van de jaren 1912, 1913, 1915, 1916 en 1919.

meisjes en jongens in de eerste graad zich tijdens de oorlog lichtjes herstelt, blijven de inschrijvingen voor jongens in de tweede graad de hele oorlog lang dalen. Na de oorlog schrijven veel meer leerlingen zich in, in alle scholen, waardoor het totale leerlingenaantal in 1919 aanzienlijk hoger ligt dan dat van voor de oorlog.

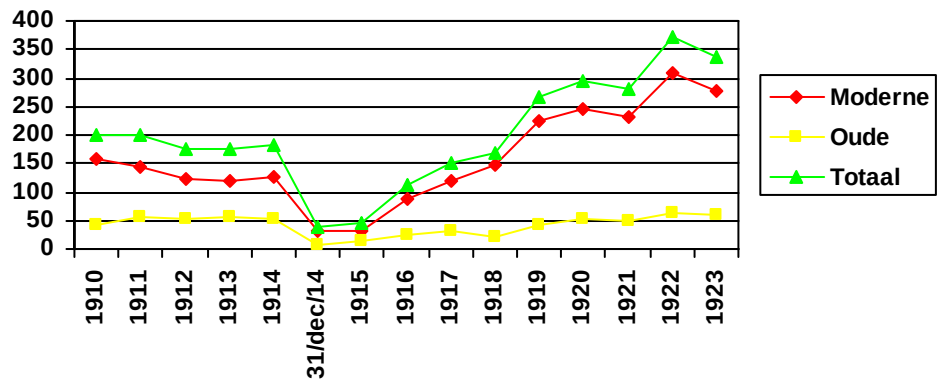
Wat ook opmerkelijk is, is dat het aantal jongens dat studeert in de 2^e graad van het middelbaar onderwijs in 1919 lager ligt dan in 1916. Een verklaring hiervoor is toch eenvoudig. Tijdens de oorlog studeren globaal genomen minder leerlingen dan ervoor, en zij die vlak na de oorlog in de tweede graad studeren, worden verondersteld tijdens de laatste twee jaren van de Eerste Wereldoorlog hun eerste graad te hebben beëindigd. Er zijn helaas geen cijfers van die laatste twee oorlogsjaren, maar het doet vermoeden dat het leerlingenaantal toen lichtjes is gestegen ten opzichte van 1915, maar nog ver onder het leerlingenaantal van voor de oorlog is gebleven, wat resulteert in het lage aantal studenten in de tweede graad in 1919. Omdat de cijfers jammer genoeg niet volledig zijn, is het nuttig om één school, waar wel alle gegevens van bekend zijn, nader uit te diepen. Mijn oog is gevallen op het Koninklijk Atheneum van Mechelen. In de school is er tijdens de hele oorlog onderricht gegeven en alle gegevens met betrekking tot leerlingenaantallen zijn bewaard gebleven.

Grafiek 13 bevestigt de trends die hier boven al werden aangetoond. Voor de oorlog een stagnering van het aantal leerlingen. Er is zelfs een lichte daling merkbaar. In 1914 deelt ook het Koninklijk Atheneum in de klappen. Bij het begin van dat jaar telt de school nog 181 leerlingen, maar na het uitbreken van de oorlog vermindert de schoolbevolking aanzienlijk. Op 31 december 1914, ongeveer een maand na de heropening van de school, volgen slechts 39 leerlingen de lessen: 8 volgen de oude humaniora en 31 de nieuwe humaniora⁷⁰⁶. In 1915 zijn er slechts 46 ingeschreven leerlingen. Nadien stijgt de schoolbevolking gestaag tot 168 leerlingen in 1918. Het eerste naoorlogse jaar is zoals in alle andere scholen één van

---

⁷⁰⁶ Koninklijk Atheneum Pitzemburg, *Circulaires, Années scolaires 1914-1915 – 1916-1917*.

expansie. De schoolbevolking groeit tot 268 leerlingen in 1919 en 296 in 1920. Nadien volgt er een lichte daling, gevolgd door opnieuw een stijging. In 1922 telt het Koninklijk Atheneum 338 leerlingen, wat een stijging met maar liefst 86,7% betekent ten opzichte van het vooroorlogse leerlingenaantal.

Grafiek 13. Evolutie in de schoolbevolking van het Koninklijk Atheneum te Mechelen, 1910-1923, met onderscheid tussen de oude en de nieuwe humaniora⁷⁰⁷

Net als in het lager onderwijs is het nuttig om ook hier eens een blik te werpen op de aanwezigheden tijdens de schooluren. Het middelbaar onderwijs is zoals eerder gezegd niet verplicht, en dus zou het niet onlogisch zijn dat ouders hun kinderen, hoewel ze zijn ingeschreven, om de één of andere reden liever thuishouden. Daarom heb ik de *Afwezigheidsregisters* van het Atheneum erop nageslagen. Daarin heb ik het aantal leerlingen dat vijf of meer schooldagen per maand afwezig is, opgeteld. Jammer genoeg zijn de *Afwezigheidsregisters* voor de schooljaren 1916-1917 en 1917-1918 verloren gegaan.

	O	N	D	J	F	M	A	M	J	J
1914-‘15				2	4	1	1	2	3	1
1915-‘16	2	2	0	4	4	8	5	5	1	1

Tabel 9. Aantal leerlingen van het Koninklijk Atheneum die vijf of meer keer per maand afwezig zijn, schooljaren 1914-1915 en 1915-1916⁷⁰⁸

Uit Tabel 9 blijkt dat de meeste leerlingen in de eerste twee oorlogsjaren wel degelijk geregeld naar school gaan. Enkel in maart 1916 is er een piek

⁷⁰⁷ Koninklijk Atheneum Pitzemburg, *Athénée Royal de Malines. Registre des classes, Années scolaires 1898-’99 – 1910-’11 en 1911-’12 – 1924-’25.*

⁷⁰⁸ Koninklijk Atheneum Pitzemburg, *Registre des absences, 1910-’11 – 1915-’16.*

van acht leerlingen die vijf of meer dagen per maand niet naar school komen. In deze statistieken zijn ook de leerlingen meegerekend die een halve dag afwezig blijven, waardoor de cijfers niet mogen worden overschat. Hieruit blijkt duidelijk dat de leerlingen die zijn ingeschreven, doorgaans ook effectief naar school gaan. Op een schoolbevolking van respectievelijk 46 (1914-'15) en 112 (1915-'16) leerlingen, is het niet abnormaal dat er elke maand een beperkt aantal leerlingen vijf keer verstek geeft voor de lessen.

Na het bestuderen van bovenstaande cijfers kan worden opgemerkt dat er tussen het lager en het middelbaar onderwijs tijdens de Eerste Wereldoorlog nauwelijks een verschil merkbaar is. Hetzelfde kan worden gezegd van de relatie tussen schoolgaande meisjes en jongens. Alle curves volgen dezelfde lijn. Voor de oorlog is er zowel in het lager als in het middelbaar een stagnering van het leerlingenaantal merkbaar, met in vele scholen zelfs een lichte daling. Na het uitbreken van de oorlog daalt het leerlingenaantal overal drastisch. De scholen bereiken eind 1914 en begin 1915 een dieptepunt wat het aantal leerlingen betreft. Nadien stijgt de schoolbevolking weer lichtjes, tot op het einde van de oorlog, wat aantoont dat er vanaf 1915 steeds meer kinderen opnieuw naar school gaan. Na de oorlog breekt er voor zowel de basis- als de secundaire scholen een periode van expansie aan, waarmee de meeste onderwijsinstellingen hun leerlingenaantallen van voor de oorlog ruimschoots overschrijden. Na de Eerste Wereldoorlog lopen dus veel meer jongeren school dan voor de oorlog. Verder onderzoek naar de schoolbevolking tijdens de Eerste Wereldoorlog is echter vereist, aangezien ik niet over volledige gegevens beschik. Naar mijn mening komt de algemene evolutie echter duidelijk naar voor in de verschillende grafieken.

Ook wat de aanwezigheid van de ingeschreven leerlingen betreft, is er een algemene tendens merkbaar. In het lager onderwijs is de opkomst aanzienlijk lager dan in het middelbaar onderwijs. Het basisonderwijs is dan wel verplicht, veel ouders zien hun kinderen om verschillende redenen liever thuis blijven. Het middelbaar onderwijs herbergt leerlingen die niet

meer schoolplichtig zijn. Doorgaans zijn zij ook afkomstig uit de hogere sociale klassen, aangezien het middelbaar onderwijs niet kosteloos is. In die zin is het logisch dat de ingeschreven jongeren daadwerkelijk de lessen bijwonen. Toch moet ook hier enige voorzichtigheid worden geboden. De cijfers die ik heb gevonden, en waar ik mijn conclusies op baseer, zijn niet volledig en betreffen ook maar enkele onderzochte scholen. Daarom is verder onderzoek gewenst, maar toch meen ik te kunnen stellen dat bovenstaande conclusies in hoge mate met de realiteit stroken.

Objectiviteit, neutraliteit en conflicten

Het is uiteraard niet evident om in tijden van oorlog de objectiviteit en de neutraliteit die het onderwijs vereist, te bewaren. Meermaals ontstaan er conflicten op alle niveaus, met betrekking tot de inhoud van de cursussen en de houding van de leerkrachten. Na klachten over bepaalde leerkrachten en hun sympathieën, wordt er in oktober 1915 een omzendbrief verspreid aan alle Mechelse hoofdonderwijzers en –onderwijzeressen. Daarin wordt hen op het hart gedrukt dat ze respect en eerbied moeten tonen voor hun overheden⁷⁰⁹. In de lessen wordt er uiteraard veel aandacht besteed aan de oorlogsproblematiek en het voedselvraagstuk. Af en toe worden er zelfs lokale activiteiten georganiseerd, die allerminst in goede aarde vallen bij de bezetter. Zo organiseren de Mechelse lagere scholen op 17 mei 1915 een *Huldemars voor Amerika*⁷¹⁰. Op die manier willen ze de Verenigde Staten van Amerika bedanken voor hun hulp aan de bevolking. Om de vrede te bewaren verlenen de Duitsers toch de toestemming voor het gebeuren. De mars krijgt onder andere de steun van kardinaal Mercier. Maar daar blijft het niet bij, de onderwijzers en onderwijzeressen beslissen in december van hetzelfde jaar om vijf procent van hun jaarwedde af te staan om de noodlottige bevolking te helpen⁷¹¹. Naarmate de oorlog vordert, worden de conflicten groter binnen de onmiddellijke omgeving van de school. Tussen

---

⁷⁰⁹ SAM, Secretariaat, vak 12, nr. 55. *Omzendbrief aan de schoolhoofden nopens den eerbied van het onderwijspersoneel jegens hunne overheden*. Brief van 8 oktober 1915.

⁷¹⁰ SAM, Secretariaat, vak 12, nr. 61. *Huldebetoon aan Amerika, door de Mechelsche schooljeugd*. Nota, s.d.

⁷¹¹ SAM, Secretariaat, vak 12, nr. 69. *Bijdragen van het onderwijzend personeel in de voeding der behoeftige bevolking*. Brief van 19 december 1915.

leerkrachten en leerlingen ontstaan er discussies over het Duitse bestuur, het Flamingantisme en de politieke orde van de dag. Dat dit in vele scholen het geval is, wordt geïllustreerd door een brief van 8 mei 1918 waarin *Verwaltungschef für Flandern* Schaible aan het Ministerie van Kunsten en Letteren meedeelt dat politieke vraagstukken in de lessen niet aan bod mogen komen. Leerkrachten die zich uitlaten over politieke problemen, zullen bovendien worden vervolgd en berecht⁷¹².

Voeding voor de ziel

Naast het onderwijs is er nog een andere vorm van educatie die zich manifesteert tijdens de Eerste Wereldoorlog. Oorlog schept een goed klimaat voor het bijbrengen van moraal, normen en waarden. Hoe paradoxaal het ook klinkt, het is een waarheid als een bus. Door het steeds schaarser worden van eten interesseren meer jongeren zich voor het voedselvraagstuk. Door het vernemen van de verschillende wreedheden en het duidelijk worden van de enorme nutteloze slachtpartijen, stellen mensen zich bovendien steeds vaker vragen bij de normen en waarden van de samenleving waarin ze zich manifesteren. Dit is zeker het geval tijdens de Grote Oorlog, die wordt uitgevochten in gebieden met een overwegend christelijke achtergrond. Albert Henry, secretaris-generaal van het *Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit* en medeoprichter van de *Ligue de l'éducation familiale* beslist daarom om de *Ligue* nieuw leven in te blazen tijdens de oorlog. De organisatie bestaat op dat ogenblik al vijftien jaar, maar stopt zijn activiteiten bij het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog. Hun magazine wordt ook niet langer uitgegeven, omdat de auteurs het niet willen onderwerpen aan de Duitse censuur. In samenwerking met het *Komiteit* hervat de *Ligue* in 1915 desalniettemin haar activiteiten. Niet enkel het lichaam, maar ook de ziel moet worden gevoed⁷¹³. Onder dat

---

⁷¹² SAM, Secretariaat, vak 12, nr. 34. *Rondschrijven medegedeeld door den heer Schoolopziener aan de schoolhoofden, waarbij herinnerd wordt dat konflikten, zakende politieke vraagstukken, in de school moeten vermeden worden.* Brief van 8 mei 1918.

⁷¹³ DAMS (K.J.). *De triomf van de engel over het beest: Alphonse Proost (1847-1931) en de Belgische Ligue de l'éducation familiale.* Proefschrift Rijksuniversiteit Groningen, 2006, pp. 268-271 (<http://irs.ub.rug.nl/ppn/292071213>).

motto heeft de organisatie via het *Komiteit* verschillende pedagogische en educatieve brochures onder de bevolking verspreid. Ze richt zelfs een succesvolle betalende cursus in de familiale pedagogiek in⁷¹⁴.

Het verenigingsleven

Net zoals alle andere facetten van het dagelijkse leven, krijgt ook het verenigingsleven zware klappen te verduren tijdens de Eerste Wereldoorlog. Het aantal evenementen neemt af, de ledenaantallen van verschillende organisaties dalen en verschillende verenigingen en instellingen sluiten hun deuren tijdens de oorlog. De gevolgen van de oorlog reiken heel ver. Niet alleen verschillende verenigingen stoppen hun activiteiten, ook andere vrijetijdsinstellingen moeten hun deuren sluiten. Zo ook het Mechelse Museum voor Kunst en Oudheidkunde⁷¹⁵. Toch biedt de oorlog in zekere zin ook een gunstig klimaat voor het ontstaan van nieuwe verenigingen. Dat klinkt misschien onlogisch, maar dat is het niet. In tijden van nood, hebben mensen nog meer behoefte aan sociaal contact. Bovendien zijn sport, muziek of toneel uitgelezen middelen om frustraties te verwerken. Tot slot biedt het verenigingsleven ook een manier om zich te manifesteren, om te protesteren tegen de gang van zaken, zoals we later zullen zien.

Muziek, toneel en andere kunsten

Van oudsher floreert het muziekleven, zowel in de Mechelse binnenstad als in de omliggende dorpen. Tijdens de oorlog schorten alle muziekmaatschappijen hun activiteiten op. Om aan te tonen hoezeer het muziekleven lijdt onder de oorlogsomstandigheden is het interessant een blik te werpen op bovenstaande tabel. Voor de oorlog telt Mechelen maar liefst 10 fanfares, 10 harmonieën en 25 zangkoren, samen goed voor 2.313 actieve en 3.590 steunende leden. Dit houdt in dat voor de oorlog 10% van de

---

⁷¹⁴ DAMS (K.J.). *De triomf van de engel over het beest*, p. 274.

⁷¹⁵ SAM, Secretariaat, vak 51, 1915, nr. 1. *Jaarlijksch verslag der provincie*.

Mechelaars is aangesloten bij een muziekvereniging. Tijdens de oorlog slaan alle muziekmaatschappijen hun boeken toe.

	1913			1916		
	#	A	S	#	A	S
Fanfares	10	398	703	-	-	-
Harmonieën	10	502	1414	-	-	-
Zangkoren	25	1413	1473	-	-	-
	1919			1921		
	#	A	S	#	A	S
Fanfares	4	164	249	4	143	333
Harmonieën	5	222	723	6	333	1070
Zangkoren	4	302	670	5	327	997

Tabel 10. Aantal fanfares, harmonieën en zangkoren met hun actieve en steunende ledenaantallen in Mechelen, 1913, 1916, 1919 en 1921⁷¹⁶

In een rapport aan de provinciegouverneur deelt het Mechelse stadsbestuur in 1916 mee dat er *“alhier geene tooneel noch muziekmaatschappijen in werking zijn, gezien de afwezigheid van het meerendeel hunner leden”*⁷¹⁷. Op dat ogenblik wordt er in Mechelen dus geen muziek meer gespeeld. We kunnen aannemen dat dit gedurende de hele Eerste Wereldoorlog het geval is geweest, al zijn er geen betrouwbare gegevens voorhanden om die bewering te staven. Na de oorlog sluiten vele leden zich opnieuw aan bij een muziekvereniging, maar toch wordt het niveau van voor de oorlog lang niet meer bereikt. In 1919 zijn er nog slechts 688 actieve leden ingeschreven bij een muziekmaatschappij. In hetzelfde jaar tellen alle verenigingen samen ook amper 1.192 steunende leden. Alles samen wil dit zeggen dat er eind 1919 slechts 3% van de bevolking is aangesloten bij een muziekvereniging. Twee jaar later groeit dit cijfer tot 5,4%, wat toch een verlies betekent van bijna de helft ten opzichte van de situatie voor de oorlog.

Voor de toneelverenigingen zijn er helaas geen exacte gegevens van de vooroorlogse toestand beschikbaar, maar het is wel zeker dat ze zeer talrijk zijn, zoals eerder al vermeld. Tijdens de Grote Oorlog stoppen alle

⁷¹⁶ SAM, Secretariaat, vak 51, nrs. 1. *Jaarlijksch verslag der provincie*, van de jaren 1913, 1916, 1919 en 1921.

⁷¹⁷ SAM, Secretariaat, vak 51, nr. 1. *Jaarlijksch verslag der provincie*, van het jaar 1916.

toneelgezelschappen hun activiteiten, maar onmiddellijk na de oorlog, in 1919, telt Mechelen alweer 12 toneelverenigingen. Samen zijn zij goed voor 639 actieve en 1.113 steunende leden. Twee jaar later is het aantal verenigingen nagenoeg verdubbeld, tot 23 gezelschappen. Zij tellen in totaal 1.834 actieve en 2.464 steunende leden. Wat bij de muziekverenigingen niet gebeurt, geschiedt duidelijk wel bij de toneelgezelschappen. Onmiddellijk na de oorlog starten verschillende toneelensembles nieuwe initiatieven. Het ledenaantal groeit dan ook aanzienlijk tijdens de eerste naoorlogse jaren.

Op het platteland, waar de fanfares en harmonieën reeds lang voor het uitbreken van de oorlog een belangrijke plaats binnen de gemeenschap innemen, merken we een analoge evolutie op. Hombeek telt net voor de Eerste Wereldoorlog 3 fanfares, *Sint-Martinus*, *Sint-Cecilia* en *De Vrolijke Vrienden*. Ook hier worden bij het uitbreken van de oorlog alle activiteiten stopgezet. Verschillende muzikanten worden zelfs opgeroepen door het Belgische leger. In de jaren 1910-1913 telt de grootste en de oudste Hombeekse fanfare, die van *Sint-Martinus*, gemiddeld zo'n 134 leden. Bij het ontsluiten van de kanonnen in 1914 worden alle activiteiten stopgezet. Vijf jaar later worden de leden weer samengeroepen. De fanfare wordt nieuw leven ingeblazen. Toch zal het nog enkele jaren duren vooraleer het ledenaantal weer het vooroorlogse peil bereikt. Tot 1922 telt de muziekring zo'n 92 leden, waarna het aantal een jaar later stijgt tot 121 leden⁷¹⁸. *Sint-Martinus* is helaas de enige muziekvereniging van wie deze cijfers nog zijn overgeleverd, maar we kunnen aannemen dat ook in de evolutie van het ledenaantal van de andere fanfares gelijkaardige trends merkbaar zijn. Zowel *Sint-Cecilia* als *De Vrolijke Vrienden* hebben tijdens de Eerste Wereldoorlog geen noot gespeeld. Hoewel men toch voorzichtig moet zijn met zulke uitspraken. Officieel hebben er tijdens de oorlog inderdaad geen activiteiten plaatsgevonden, wat niet wil zeggen dat er geen muziek werd gespeeld. Uit egodocumenten blijkt dat bepaalde muzikanten ook tijdens de oorlog samenkomen om te repeteren. Bij de wapenstilstand

---

⁷¹⁸ Hoembeka-archief, Fanfare Sint-Martinus. *Grootboek St-Martinus*, nr. 1 (1864-1919) en 2 (1920-1957).

worden er dan ook op vele plaatsen overwinningsconcerten gespeeld⁷¹⁹.

Het is onderhand wel duidelijk dat het muzikale en culturele verenigingsleven tijdens de hele Grote Oorlog vrijwel onbestaande is in Mechelen en omgeving, maar dat is niet overal zo. In Antwerpen en Lier bijvoorbeeld, komen er opnieuw muziekmaatschappijen samen vanaf 1916. Ook bioscopen trekken steeds meer mensen naar de zalen, onder toezicht van de bezetter. Bovendien wordt er vanaf 1916 weer toneel gespeeld in de twee steden. Tegen het einde van de oorlog is het uitgangsleven er zelfs weer genormaliseerd. In Antwerpen heropent de *Vlaamse Schouwburg* haar deuren en regelmatig worden er concerten en toneelopvoeringen georganiseerd. Naast reeds bestaande muziekverenigingen als *Nieuwe Concerten* en *Royal d'Harmonie*, ontstaan er zelfs nieuwe maatschappijen tijdens de oorlog, zoals de befaamde *Chorale Caecilia*. In de metropool verschijnen bovendien veel nieuwe romans en dichtbundels, zoals *Een ontgoocheling* (1914) en *De verlossing* (1916) van Willem Elsschot en *Music Hall* (1916) van Paul Van Ostaijen⁷²⁰.

Waarom dit alles in Mechelen niet heeft plaatsgevonden, blijft nog maar de vraag. Toch kunnen we niet stellen dat er helemaal niets te beleven valt in de Dijlestad. Ook hier worden, zeker naar het einde van de oorlog toe, regelmatig muziek- en toneelavonden georganiseerd. In het begin van 1915 wordt, met medewerking van het stadsbestuur, een *Komiteit voor Volksvoordrachten* opgericht. Dit is een initiatief dat vooral uitgaat van de verschillende onderwijzers en onderwijzeressen van de stad. Elke maandag organiseert dit komiteit een speciale voordracht in de Stadsfeestzaal. Dit initiatief brengt veel Mechelaars op de been⁷²¹. Verschillende opvoeringen worden ten tonele gebracht, gaande van volksmuziek tot opera. Op 12 november 1917 bijvoorbeeld, organiseert het *Komiteit voor*

---

⁷¹⁹ Hoembeka-archief, Eerste Wereldoorlog. Interview van Ward Verbergt met Emiel Nuytiens op 11 april 1983.

⁷²⁰ VAN CLEMEN (S.). *Den oorlog verklaard*, pp. 110-113.

⁷²¹ PAA, 1914-1918, Oorlogsgebeurtenissen, gemeente Mechelen. *Duitsche bezetting 1914-1918. Toestand van schoolgebouwen en onderwijs*. Ongedateerd naoorlogs rapport.

Volksvoordrachten een opvoering van *Zanetto*⁷²². Het *Komiteit* is niet de enige organisator van voorstellingen, ook de bezetter probeert de bevolking te entertainen. In 1915 al programmeert de bezettende overheid een enkele *Konzertabend*⁷²³. Naar het einde van de oorlog toe, worden er op vaste tijdstippen ontspanningsavonden gepland. De Duitsers organiseren in 1918 wekelijks een *Unterhaltungsabend*. Af en toe, bij feestelijkheden, staat er zelfs een *Lustiger Abend* op het programma. De Mechelaars kunnen onder meer genieten van verschillende operastukken. De inkomsten die worden gegenereerd uit deze voorstellingen, gaan steeds naar een *goed doel*. Deze goede doelen variëren van het Mechelse garnizoen tot de koloniale Duitse troepen⁷²⁴.

Sport

In België is er helaas nog zeer weinig onderzoek verricht naar sportbeoefening tijdens de Eerste Wereldoorlog. Nochtans wordt sport vanaf het begin van de 20^e eeuw een zeer belangrijk aspect van onze maatschappij. Meer zelfs, sport is een wapen dat door bepaalde groepen kan worden gebruikt en misbruikt. Sport is in bepaalde opzichten een politiek medium. Denk aan de Nazispelen in Berlijn van 1936, de aanslagen in Munchen 1972 of het inzetten van Maradona in de politieke campagne in het Argentinië van eind jaren 70. Toch wordt hier in België helaas weinig of niets over gepubliceerd, in tegenstelling tot Engeland en Duitsland, waar sport wel wordt beschouwd als een belangrijke actor op het maatschappelijke toneel⁷²⁵. Niet enkel het gebrek aan betrouwbare wetenschappelijke literatuur, maar ook het ontbreken van veel bronnenmateriaal bemoeilijkt de studie naar het sportgebeuren tijdens de Eerste Wereldoorlog. In die periode worden sportverenigingen, in

---

⁷²² SAM, Inventaris van de stadssecretarie van Mechelen (1914-1918), nr. 637. *Programma van het toneelstuk Zanetto, 1917*.

⁷²³ SAM, Inventaris van de stadssecretarie van Mechelen (1914-1918), nr. 630. *Konzertabend, 1915*.

⁷²⁴ SAM, Inventaris van de stadssecretarie van Mechelen (1914-1918), nrs. 656-663. Programma's van verschillende door de Duitsers georganiseerde opvoeringen.

⁷²⁵ Professor Dr. Roland Renson van de KULeuven is sporthistoricus en heeft wel reeds gepubliceerd over sportgeschiedenis, maar hij is daarbij (nog) niet ingegaan op de specifieke verbanden tussen de Eerste Wereldoorlog en de Belgische sportwereld.

tegenstelling tot muziek- of toneelmaatschappijen, nog niet opgenomen in de algemene statistieken van de stad en de provincie. Toch heb ik enkele opmerkelijke evoluties kunnen destilleren uit het weinige materiaal dat beschikbaar is. In tegenstelling tot alle andere aspecten van het verenigingsleven, floreert de sportbeleving in zekere zin tijdens de oorlog. Waar muziek en toneel niet langer wordt opgevoerd, ontstaan nieuwe sportverenigingen. Dit is echter een fenomeen dat, volgens mijn gegevens, uitsluitend betrekking heeft tot het voetbal, een sport die steeds populairder wordt vanaf 1910. Een andere populaire volkssport, het wielrennen, wordt wel volledig opgeschort tijdens de Eerste Wereldoorlog⁷²⁶.

Hoewel alle divisies van de erkende voetbalfederatie hun competities staken na het uitbreken van de oorlog, en pas in 1919 weer opnieuw van start gaan, zien steeds meer lokale clubs het levenslicht. Tijdens de oorlog wordt er op het hoogste niveau nog wel gevoetbald onder toezicht van de bezetter, maar die competitie kent weinig succes, ook al omdat vele soldaten naar het front trekken⁷²⁷. Vele geïmproviseerde competities worden georganiseerd, niet in het minst door de Engelse soldaten die hier zijn gelegerd. Zij zorgen ervoor dat voetbal dé sport bij uitstek wordt bij de Belgische bevolking.

Die nieuwe clubs die tijdens de oorlog her en der ontstaan, bestaan doorgaans uit sportievelingen en zelfs ex-muzikanten die hun voormalige hobby niet meer kunnen beoefenen en op zoek gaan naar een nieuwe bezigheid. Zoals eerder gezegd is sport een middel om gevoelens te uiten. Sporten bij wijze van protest. Dit is zeker van toepassing op de Grote Oorlog. In 1915 en 1916 worden in Hombeek drie voetbalclubs opgericht. Ze worden *FC Albert*, *De Klauwaerts* en *De Boschkampioenen* gedoopt⁷²⁸. De eerste twee namen zijn duidelijk niet toevallig gekozen, respectievelijk verwijzend naar koning Albert en de naam van de Vlaamse legers tijdens

---

⁷²⁶ Hoembeka-archief, Eerste Wereldoorlog. Interview van Ward Verbergt met Emiel Nuytiens op 11 april 1983.

⁷²⁷ (red.). *100 jaar Kv Mechelen, 100 jaar emotie*. Deurne, Book & Media Publishing, 2004, pp. 17-18 en PAUWELS (H.), BAUDONCQ (F.), (red.). *Royal Sporting Club Anderlecht, 1908-1983: 75 jaar voetbal*. Doornik, Gedit, 1983, p. 17.

⁷²⁸ HOEMBEKA. *Kroniek van de 20e eeuw, deel 1*, p. 47 en SAERENS (W.), SAERENS (G.). “Voetbalsport en voetballers”. In: HOEMBEKA. *Een dorp aan de Zenne*, Hombeek, 1990, pp. 178-182.

de Guldensporenslag. Aangezien er voor de oorlog in de meeste plattelandsgemeenten nog geen clubs bestaan, bekampen de nieuwe teams elkaar én gaan ze op zoek naar andere gegadigden om tegen te spelen. Zo gebeurt het dat er plotseling nog meer clubs het levenslicht zien. Zij spelen dan onderling partijtjes en *oorlogstoernooien*, waar zelfs clubs die voor de oorlog in de hogere klassen speelden, aan deelnemen. Engelbert Van Cauwenbergh vertelt later dat zij tijdens de oorlog tegen ploegen uit Hofstade, Leest, Humbeek en Tiselt speelden, wat erop wijst dat er in de wijde omgeving van Mechelen een voetbalcultus ontstaat onder de bezetting⁷²⁹.

In de stad zelf, die al voor de oorlog een aantal voetbalclubs telt, is dit fenomeen niet merkbaar, omdat veel Mechelse jongelingen naar de randgemeenten trekken om zich daar in te lijven in een voetbalploeg. De twee bestaande Mechelse clubs, FC Malinois en Racing Mechelen, staken hun activiteiten gedurende heel de oorlog. Na de oorlog worden de gesneuvelde spelers in Mechelen herdacht. Lode De Maeyer schrijft in 1929 een gedicht voor de ongelukkige soldaten van FC Malinois⁷³⁰:

IN MEMORIAM

*D'r beeft zoo'n wondere stille klacht
Doorheen mijn luisterend peinen
En 'k zie, 'k herkenne menig vriend
In mijn gedachten rijzen.*

*Ik sta hier voor een kil gesteend
Waarop hun naam staat geschreven...
Ik staar, ik huiver voor de nacht
Die z'ons niet weer wou geven.*

*Ze ijlden moedig naar den krijg
Ter vrijheid van den lande
Ze stelden voor dat eedle doel
Hun goed en bloed te pande*

*De zwarte krijgers van den dood
Die hen in zwartheid velden
Ontnamen aan hun dierbaren, troost,
Aan Malinois, z'n helden.*

*En elk gepeins werd ons een snik
Die w'aan ons herte vroege
Een paars kryzante van verdriet
Die w'op hun graven droegen*

*En thans we juichen om ons roem,
Nu zullen we gedenken
Dat zij ook hielpen om ons trots
En rijken oogst te schenken*

*D'r beeft zoo'n wondere stille klacht
Doorheen ons dierbaar weten
"Ach, vrienden, van ons Geel en
Rood
Zoudt gij ons nu vergeten?"*

⁷²⁹ VAN HOORICK (K.). "Hombeek 1914-1918. Een klein dorp in de Grooten Oorlog." In: HOEMBEKA. *Bijdragen aan de Hombeekse geschiedenis, deel 6*, pp. 229-230.

⁷³⁰ (red.). *100 jaar Kv Mechelen, 100 jaar emotie*, p. 18.

Waar voetbal voor de oorlog een nagenoeg zuiver stedelijk fenomeen blijkt te zijn, wordt de sport vanaf 1915 niet *ondanks*, maar juist *dankzij* de Eerste Wereldoorlog uitgebreid tot het platteland. De oorlog heeft ervoor gezorgd dat voetbal niet langer een elite-, maar wel een volkssport wordt. Dit geldt niet enkel voor België, ook in Nederland heeft de Eerste Wereldoorlog een belangrijke rol gespeeld in de doorbraak van het voetbal. Na een uitvoerig onderzoek naar de sportbeleving in het Nederlandse Haarlem, komt Philip Vos tot de conclusie dat de oorlog ervoor heeft gezorgd dat voetbal een volkssport wordt⁷³¹.

Algemeen wordt aangenomen dat de doorbraak van voetbal tot de grote massa in België er pas is gekomen na de overwinning van de Rode Duivels op de Olympische Spelen van 1920 in Antwerpen. Dit feit zal zeker een enorm belangrijke rol hebben gespeeld, maar volgens mij mag het belang van de Engelse soldaten die tijdens de oorlog in België zijn gelegerd, ook niet worden onderschat. Ik meen dat ook zij er mee voor hebben gezorgd dat een groot deel van de Belgische plattelandsbevolking heeft kennisgemaakt met de voetbalsport, zeker in de Westhoek⁷³². In eerdere publicaties werd overigens reeds aangetoond dat de Belgische legertop voetbalvelden liet aanleggen voor soldaten die achter de linies mochten uitrusten. Bovendien wordt er een eigen militaire voetbalclub opgericht, de *Front Wanderers*⁷³³. Vanaf 1915 kunnen frontsoldaten bovendien een voetbal aanvragen in de compagnie. Van die mogelijkheid wordt duchtig gebruik gemaakt, want veel soldaten zijn door de voetbalmicrobe gebeten sinds de Engelsen hen zijn komen versterken⁷³⁴. Dit wijst erop dat voetbal tijdens de oorlog onmiskenbaar aan populariteit wint onder de Belgische bevolking. Verder onderzoek naar dit fenomeen is uiteraard gewenst,

---

⁷³¹ VOS (Ph.). *Hollands Fijnste Combinatie. Gevolgen van WO I op de sportbeoefening in Haarlem en met name op de HFC*. Artikel op www.geschiedenis.nl en in het NRC Handelsblad van 10 maart 2000.

⁷³² Voor Nederland is dit zeker het geval. Daar heeft wetenschappelijk onderzoek reeds aangetoond dat geïnterneerde Engelse soldaten voetbal hebben geïntroduceerd als een populaire volkssport. Over Groningen is daar reeds een korte, maar zeer interessante studie over geschreven door Gerard Helsma, *Engelse geïnterneerden en het voetbal in Groningen tijdens de Eerste Wereldoorlog*, on line te bekijken op <http://www.wereldoorlog1418.nl/engelsekamp/voetbal/index.html>

⁷³³ OSTYN (T.). “*Omdan ze nog en kèr un joâr oekder zin*”. *Geschiedenis van Club Brugge (1891-1919)*. Licentiaatsverhandeling KULeuven, 2005, www.esthesis.net.

⁷³⁴ WACKENIER (W.). *Alveringem in de Grote Oorlog*, p. 135.

aangezien ik enkel kan spreken over het kleine geografische gebied dat mijn onderzoek bestrijkt, maar toch lijkt het erop dat ook in andere gebieden nieuwe ploegen ontstaan. *KFC Dessel Sport*, momenteel actief in de Belgische tweede klasse, vindt haar oorsprong ook terug in de Eerste Wereldoorlog. Meer nog, de club wordt *Alberta* gedoopt, wat meteen bevestigt dat ook in andere delen van het land clubs ontstaan die een vaderlandslievende naam aannemen⁷³⁵. Er zijn nog meer voorbeelden voorhanden. *FC Patria Tongres* (1916) uit Tongeren kan ondubbelzinnig tot dezelfde categorie worden gerekend. De oprichters zijn overigens zeer spitsvondig. In de buurt van Luik wordt in 1917 *RFC Croatia Wandre* opgericht. Daarmee verwijzen de oprichters volgens mij naar de Kroaten, een volk waar ook de Serven (op dat ogenblik aartsvijanden van Duitsland) toe behoren. De naam van voetbalclub *Altijd Content* uit Ramsel (1916) stemt dan weer meer tot nadenken. Verder vinden we nog *VV Union* uit Malden (september 1914), *FC Avenir Lembeek* (1915) en *De Jonge Leeuwen* uit Niel (1916). De inventiviteit van de Belgische voetbalamateurs ontgaat de Duitsers niet, en zij counteren de vaderlandslievende voetbalclubs met een koekje van eigen deeg. Hoe kan anders de naam van het in 1915 opgerichte *Tubantia Football and Athletic Club* (nu Tubantia Borgerhout) worden verklaard? Misschien is deze club wel door toedoen van de bezetter ontstaan. Met de naam zouden ze alleszins kunnen verwijzen naar de Tubanten, een Germaanse volksstam die kort na het begin van onze tijdrekening leeft in het huidige Duitsland. Sluitende bewijzen heb ik hier echter niet voor. Deze stelling baseer ik enkel op mijn vermoeden, maar gezien het oorlogsklimaat zou mijn these wel eens steek kunnen houden. Ik kan echter niet genoeg benadrukken dat bijkomend onderzoek tot diepere inzichten kan leiden.

Ook is het interessant een blik te werpen op de statistieken van de Belgische voetbalbond. Daaruit blijkt dat er tijdens het seizoen 1910/11 slechts 97 clubs in België zijn aangesloten bij de voetbalbond, samen goed

---

⁷³⁵ <http://www.kfcdesselsport.be>, op 19 februari 2007. Alles doet overigens vermoeden dat ook deze tendens zich ook tijdens de Tweede Wereldoorlog voordoet. In het Zuidelijke deel van ons land ontstaan er in de jaren 1941-1942 namelijk talrijke clubs met het voorvoegsel 'Wallonia'. In Nederland merken we de tendens eveneens op, getuige daarvan ZSC Patria uit Zeist, opgericht in 1941.

voor 248 competitieve elftallen. Tien jaar later telt ons land al 146 ploegen, die 366 elftallen op de mat brengen⁷³⁶. Dit wijst erop dat, ondanks de oorlog, toch ettelijke nieuwe ploegen het levenslicht hebben gezien. Het betreft hier echter enkel ploegen die aangesloten zijn bij de voetbalbond, wat impliceert dat amateurploegen niet worden meegerekend. Bovendien wordt er geen onderscheid gemaakt tussen de stad en het platteland en eveneens wordt er geen rekening gehouden met regionale verschillen en met jaarlijkse evoluties. Naar mijn mening bevestigen noch weerleggen deze cijfers mijn bevindingen volledig. Ik moet dus nogmaals benadrukken dat verder onderzoek hieromtrent noodzakelijk is.

Conclusie

De Eerste Wereldoorlog heeft het leven van de bevolking grondig in de war gestuurd. Het bevolkingscijfer daalt tijdens de hele oorlog. Velen zijn gevlucht, anderen zijn gestorven. De nataliteit daalt eveneens. Talrijke jonge mannen zitten aan het front en oorlog is geen gunstig klimaat om kinderen op de wereld te zetten. De mortaliteit stijgt bovendien zeer sterk, al valt dit al bij al nog goed mee in Mechelen en omgeving. Hoe dichter men zich naar het front begeeft, hoe hoger de mortaliteitscijfers zullen blijken. Toch heerst er overal miserie. Ellende troef. De boerenbevolking is wellicht de enige groep mensen die heeft kunnen profiteren van de oorlogssituatie, ook in de Mechelse omgeving. De prijzen stijgen enorm snel en België kampt met een onoverkomelijk voedselprobleem. Ondanks de inspanningen van het *Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit*, dat samen met de *Commission for Relief in Belgium* België vier jaar lang heeft behoed voor een hongersnood, zijn de prijsstijgingen niet te controleren. De verschillende overheden stellen maximumprijzen in, maar dat brengt geen zoden aan de dijk. De wet van de markt telt in een kapitalistisch land als België. De zwarte markt floreert en de boeren varen er wel bij. Alle andere bevolkingsgroepen kennen vier jaar lang een bestaan van ellende. Overleven doen ze enkel en alleen dankzij de inspanningen van het

---

⁷³⁶ <http://www.kbvb.be>, op 19 februari 2007.

komiteit. De werkloosheid schiet de hoogte in en wanneer de Duitsers starten met het wegvoeren van werkloze Belgen, wordt de bevolking bovendien gegrepen door een onmetelijke angst. Die angst is een onderbelicht thema in vele studies. Tevens is het ook een moeilijk te bestuderen fenomeen. We moeten echter durven erkennen dat de bevolking niet enkel fysisch, door een gebrek aan voedsel, maar zeker ook mentaal bijzonder harde tijden heeft doorstaan. Door gebrekkige communicatie hoort men vaak weken of maanden niets van verwante frontsoldaten. Een leven van onzekerheid. Vanaf de harde winter van 1916-1917 treden de Duitsers bovendien veel agressiever op ten opzichte van de bevolking, waardoor de angst ook voor de gebeurtenissen op het thuisfront wordt gegrond. Dit alles maakt dat de materiële toestand van het volk miserabel was, om de psychische toestand van het volk te duiden, schieten woorden helaas te kort.

Toch is ook niet alles kommer en kwel. Ook tijdens de oorlog gaat het dagelijkse leven zijn gang, met de gebruikelijke gebeurtenissen die niets met de oorlog hebben te maken. Bovendien blijkt die oorlog een voedingsbodem te zijn voor nieuwe recreatieve bezigheden. De populariteit van het voetbal kent tijdens de Eerste Wereldoorlog geen grenzen. De plattelandsbevolking heeft een nieuwe bezigheid gevonden en stort er zich op. Het biedt de mensen een mogelijkheid hun woede, angst en frustraties even aan de zijlijn te schuiven. Een gezonde geest in een gezond lichaam vermijdt veel problemen. Een waarheid die niet alleen vandaag, maar ook 90 jaar geleden klopte als een bus.

Hoofdstuk VII

EINDELIJK VREDE

“...op bevel van de bewindvoerders, die wij hebben afgezet, zijn wij als vijanden in Uw land binnengedrongen. Nu richten we U het woord toe, niet meer als vijanden, maar als mensch tot mensch.”⁷³⁷”

- Mechelse Soldatenraad, 11 november 1914 -

Wapenstilstand

Op 11 november 1918 wordt de wapenstilstand ondertekend door alle oorlogvoerende partijen op het Europese vasteland. Daarmee komt er eindelijk een einde aan de Eerste Wereldoorlog. Toch betekent dit niet dat de bezetter van de ene op de andere dag is verdwenen, in tegendeel. Vaak duurt het nog ettelijke dagen voor de Duitsers de aftocht blazen naar hun thuisland. In de streek rond Mechelen is die terugtrekking zeer chaotisch en soms gewelddadig verlopen. Engelbert Van Cauwenbergh ziet de Duitsers passeren: *“De aftocht was potsierlijk: officieren en soldaten gebruikten alle mogelijke middelen om hun bagage mede te nemen, tot zelfs kinderwagens toe.”⁷³⁸”* Duitse soldaten verachten hun superieuren. Ze zijn ontgoocheld in hun land en vragen zich af waarom ze vier jaar lang een nutteloze strijd hebben uitgevochten. Veel Duitse officieren ontdoen zich van hun kentekens, zodat niemand hun herkent. Ook maken de aftrekkende soldaten zich schuldig aan allerlei plunderingen. Tot enkele dagen na de wapenstilstand worden mensen verplicht voor de Duitsers te werken en de soldaten van eten en drank te voorzien. De gemeentesecretaris van Leest ziet het allemaal gebeuren: *“Bij den aftocht der Duitschers in 1918 hadden de inwoners veel te verduren van die soldaten; op vele plaatsen namen zij al wat dienstig was aan veevoeder, en verstrooiden geheel nutteloos, groote hoeveelheden stroo, hooi; zelf stool men zwijnen in bijzijn der eigenaars, dewelke men, bij het minste verzet, dreigde neer te schieten;*

---

⁷³⁷ KOCKEN (M.). *Gids voor Oud en Groot Mechelen*, p. 43.

⁷³⁸ Hoembeka-archief, Eerste Wereldoorlog. *Mijne herinneringen uit de Eerste Wereldoorlog* (E. Van Cauwenbergh).

vele soldaten waren bedronken.⁷³⁹” In datzelfde Leest eisen de Duitsers zelfs de kerk nog op voor overnachting. Tijdens die nacht heeft een Duitser het kostbare kerkgewaad ontvreemd⁷⁴⁰. Dit alles maakt dat de bevolking nog niet te snel verlost is geraakt van het Duitse juk. Ook in Hombeek verdrinken de Duitsers hun nederlaag. De burgers moeten het ontgelden: *“Dat waren geene menschen, dat waren alle zwijnhunden, een spotwoord dat ze dikwijls naar onzen kop gooiden. Die dronken tot ’s morgens toe en intusschen aten zij in hun casino. Van 8 uren ’s avonds tot 2 uren ’s morgens brasten en vernielden, door dronkenschap aangedaan, de meubels van de inwoners, alsmede de tafelbenoodigdheden welke de inwoners zo noodig hadden.”*⁷⁴¹ De situatie zou pas echt paradoxaal geworden zijn wanneer de eerste Belgische frontsoldaten terugkeren naar huis, terwijl daar nog steeds Duitsers zijn gelegerd. Dat is in de streek rond Mechelen echter niet gebeurd. Alle Duitsers trekken terug op 12 en 13 november, terwijl de eerste Belgische soldaten pas eind november weer naar huis keren⁷⁴². De pastoors lassen extra misvieringen in voor de teruggekeerde Belgische helden.

De Duitsers hebben bij hun aftocht zelfs nog voor een merkwaardige primeur gezorgd op het Mechelse platteland. Wanneer duidelijk wordt dat Duitsland de oorlog zal verliezen, bereidt de bezetter zijn aftocht voor. In het kader daarvan worden op verschillende plaatsen in België vliegvelden aangelegd. In oktober 1918 worden zowel in Leest als in Hombeek velden opgeëist om vliegtuigen te stallen. De boeren worden bovendien verplicht het veld te effenen, waardoor de oogst volledig verloren gaat. Sommigen trekken dagloon, anderen niets⁷⁴³. Het Duitse opperbevel stuurt zelfs een speciale *Minnewerfer*-compagnie naar Hombeek om de bouw van het vliegveld te coördineren. Het vliegveld van Leest is slechts klein en stelt al

---

⁷³⁹ PAA, 1914-1918, Oorlogsgebeurtenissen in de provincie, Leest, *Kort verslag over de oorlogsgebeurtenissen in de gemeente voorgevallen in 1914-1918*.

⁷⁴⁰ PAA, 1914-1918, Oorlogsgebeurtenissen in de provincie, Leest, *Kort verslag over de oorlogsgebeurtenissen in de gemeente voorgevallen in 1914-1918*.

⁷⁴¹ PAA, 1914-1918, Oorlogsgebeurtenissen in de provincie, Hombeek, *Samenvatting der bijzondere gebeurtenissen gedurende den Grooten Oorlog 1914-1918*.

⁷⁴² BEULENS (L.). “Een zondag in 1918”. In: *’t Ridderke*, jg 5, nr. 4, 1990, p. 77.

⁷⁴³ PAA, 1914-1918, Oorlogsgebeurtenissen in de provincie, Leest, *Kort verslag over de oorlogsgebeurtenissen in de gemeente voorgevallen in 1914-1918*.

bij al niet veel voor. Dat van Hombeek daarentegen bood twee dagen na de wapenstilstand plaats aan zo'n 42 Duitse vliegtuigen. Vier van die vliegtuigen zijn ultramodern, ze behoren namelijk tot het type Junkers DI. Dit is het eerste volmetalen vliegtuig ter wereld én bovendien een ééndekker, wat zeer uitzonderlijk is in die periode. Het is het meest gesofistikeerde luchtvaarttuig van het ogenblik. De Duitsers hebben deze gevechtsmachine echter pas kunnen maken tegen het einde van de oorlog. Slechts 47 Junkers DI zijn door de Duitsers vervaardigd en maar zes vliegtuigen hebben Vlaanderen bereikt. Eén is ook effectief ingezet in een luchtgevecht. Twee van de zes vliegtuigen worden teruggevonden in Evere, de vier andere in Hombeek. In 1919 sturen de Verenigde Staten een speciaal commando naar deze dorpen om de machines te ontmantelen en over te brengen naar Amerika. De meeste onderdelen zijn op dat moment echter al gestolen door de plunderende bevolking.

In de stad Mechelen zelf is de aftocht rustig verlopen. De Duitsers zijn er allemaal al lang vertrokken op het moment dat de Belgische troepen hun intrede doen. Op 26 november 1918 keert burgemeester Dessain terug uit ballingschap. Hij wordt als een held onthaald in zijn stad. Op 1 december volgt er een feestelijke gemeenteraadszitting, waarin hij samen met kardinaal Mercier wordt gehuldigd. In alle euforie doet liberaal fractieleider Lamborelle een oproep om de stad in een geest van politieke godsvrede te blijven besturen⁷⁴⁴. Twee dagen later wordt deze oproep tijdens de *Vaderlandsche Plechtigheid* herhaald door liberaal letterkundige Maurits Sabbe. Deze plechtigheid sluit de lange reeks van Mechelse volksvoordrachten af die tijdens de oorlog werden georganiseerd. Deze euforie vinden we ook op andere plaatsen terug. Op het platteland worden overwinningsconcerten gespeeld voor de terugkerende soldaten. Overal is het feest. Na enkele dagen echter, wordt het tijd om het leed te overzien. De oorlog is voorbij, er moet weer aan de toekomst worden gewerkt. Een toekomst voor de kinderen, die tijdens de oorlog zijn grootgebracht.

---

⁷⁴⁴ DE LANNOY (H.). "Ridder Karel Dessain (1871-1944). Katholiek burgemeester-senator en rots in de woelige Mechelse branding." In: *Handelingen van de Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst van Mechelen*, 108, 2004, Mechelen, p. 215.

Vooraleer het tijd is om de eerste steen van die toekomst te leggen, is het tijd om de slachtoffers van de Grote Oorlog te herdenken. Elk dorp heeft wel enkele burgers ten grave moeten dragen.

Burgerslachtoffers

In een oorlog vallen doden, vaak burgers die niets met het krijgsgeweld hebben te maken. Hun families dwepen met de gedachte dat hun dierbaren zijn gestorven voor het vaderland, maar vaak had hun dood kunnen worden vermeden. Al bij al is de dodentol die Mechelen en haar omgeving heeft betaald tijdens de Eerste Wereldoorlog redelijk beperkt gebleven. Slechts een klein aantal mensen heeft het leven verloren tijdens de woelige eerste oorlogsmaanden en ook gedurende de bezetting zijn slechts een handvol burgers gestorven door toedoen van de Duitsers.

De door mij onderzochte dorpen zijn er inderdaad relatief goed vanaf gekomen, zoals verder zal blijken, maar wanneer men enkele kilometers verderop kijkt, ziet men een heel ander verhaal. De dorpen tussen Brussel en Mechelen, namelijk Zemst, Hofstade en Elewijt, zijn te beurt gevallen aan verschrikkelijke Duitse gruweldaden. Horne en Kramer maken terecht de opmerking dat de oorlogsmisdaden, begaan in de driehoek Rotselaar (Leuven), Vilvoorde en Mechelen op het einde van augustus 1914 een speciaal karakter genieten. De Belgische *Commission d'enquête sur la violation des règles du Droit des gens, des lois et de coutumes de la guerre*⁷⁴⁵ rapporteert al tijdens de oorlog aan minister van Justitie Carton de Wiart dat op verschillende plaatsen binnen die driehoek burgers zonder reden werden gearresteerd en doodgeschoten: “*Un grand nombre de localités situées dans le triangle compris entre Vilvorde, Malines et Louvain ont été livrées au pillage, partiellement ou totalement incendiées, leur population dispersée, tandis qu’au hasard des rencontres, des habitants étaient arrêtés ou fusillés sans jugement, sans motif apparent,*

---

⁷⁴⁵ PUBLICATION OFFICIELLE DU GOUVERNEMENT BELGE. *La violation du droit des gens en Belgique*, deel 1, p. 47 e.v. In het tweede rapport worden de gruweldaden begaan te Zemst en Hofstade besproken.

*dans le seul but, semble-t-il, d'inspirer la terreur et de provoquer l'exode de la population*⁷⁴⁶. Hofstade en Zemst worden het zwaarst getroffen op 25 augustus 1914. Op die dag wordt er in deze dorpen hard gevochten door de uitbraak van het Belgische leger. Het Duitse 12^e Reserve Infanterie Regiment vermoordt 14 burgers uit Zemst en vernielt 40 huizen in het dorp. Bovendien gaan de soldaten over tot de deportatie van enkele burgers. Duitse collega's van het 48^e Infanterieregiment houden ondertussen lelijk huis in het nabijgelegen Hofstade. Over het aantal huizen dat wordt vernield, bestaat geen zekerheid, maar wel worden er 10 burgers gedood⁷⁴⁷.

De rest van de dorpen rond Mechelen, zowel als de stad, is gelukkig gespaard gebleven van zulke massale moordpartijen. Toch hebben ook zij geleden onder de Duitse woede. De stad Mechelen verliest vier van haar burgers tijdens de bezetting. Althans, vier Mechelaars die door de Duitsers zonder enige reden worden vermoord. Onder hen één klein kind van amper enkele jaren oud, dat een Duits bevel op straat niet heeft verstaan en daarom wordt gedood door dronken soldaten⁷⁴⁸. Dat voorval wordt uitvoerig besproken door Arnold J. Toynbee. Deze Engelse historicus schrijft dat het kind door een dronken Duits soldaat aan de bajonet werd geregen, toen het kleintje niet reageerde op één van zijn bevelen. Vervolgens zou de soldaat het kind aan zijn bajonet in de lucht hebben gestoken en het enkele meters hebben meegedragen. Ondertussen zongen de kameraden van de Duitsers een lied. Nadien heeft de Duitser het dode kind op straat achtergelaten. Twee ooggetuigen zouden dit gruwelijke tafereel met lede ogen hebben aanzien⁷⁴⁹.

Frans Verhavert maakt in zijn oorlogsdagboek gewag van 38 Mechelse burgerslachtoffers, die in Mechelen het leven hebben verloren⁷⁵⁰. Het lijkt

---

⁷⁴⁶ PUBLICATION OFFICIELLE DU GOUVERNEMENT BELGE. *La violation du droit des gens en Belgique*, deel 1, pp. 55-56.

⁷⁴⁷ HORNE (J.), KRAMER (A.). *German atrocities 1914: a history of denial*, p. 438.

⁷⁴⁸ PAA, 1914-1918, Oorlogsgebeurtenissen, Mechelen. *Beknopte samenvatting der inlichtingen*. Ongedateerd naoorlogs rapport.

⁷⁴⁹ TOYNBEE (A.J.). *Le terrorisme allemand en Belgique*. Londen, Eyre and Spottiswoode Ltd, 1917, pp. 54-55

⁷⁵⁰ VERHAVERT (F.). *De Duitschers te Mechelen, 1914-1918 (Uit het dagboek van een Mechelaar)*, pp. 38-40.

er dus op dat het Mechelse stadsbestuur in haar rapport enkel doelt op de burgers die de dood hebben gevonden onder de bezetting, en dus niet tijdens de eerste oorlogsmaanden. Ook worden 94 Mechelaars opgesloten, omwille van politieke redenen. Drie onder hen worden ter dood veroordeeld, maar allen ontlopen ze hun straf⁷⁵¹.

Ook op het Mechelse platteland zien de dorpen enkele van hun burgers sterven door toedoen van de bezetter. In Heffen wordt één burger vermoord door een Duitser, zonder dat die daar enige reden voor heeft⁷⁵². Hombeek betaalt een hogere prijs. Drie burgermannen en twee -vrouwen worden hier door de Duitsers gedood⁷⁵³. Bovendien worden 5 personen gevangengenomen omwille van politieke misdrijven. Eén iemand wordt zelfs ter dood veroordeeld, hoewel deze straf niet wordt uitgevoerd⁷⁵⁴. Het gaat over Thérèse Stroobants, een Hombeekse, die van november 1917 tot mei 1918 heeft gespioneerd voor het Engelse leger. Telkens er Duitse wagens, soldaten of patrouilles passeerden, schreef ze op om welke aantallen het ging en in welke richting ze zich begaven. Vooral de gegevens rond voorbijrijdende treinen vormen waardevolle informatie voor de geallieerden. Iedere dag schrijft ze alle bewegingen op en geeft die door aan de volgende schakel van de ketting⁷⁵⁵. Op 8 mei 1918 wordt ze, nadat haar kompanen bij de kraag werden gevat, opgepakt⁷⁵⁶. In Antwerpen wordt ze ter dood veroordeeld, maar, zoals eerder gezegd, is die straf nooit uitgevoerd. Buurgemeente Leest ziet vier van haar burgers sneuvelen tijdens de Eerste Wereldoorlog, drie mannen en een vrouw. Eén iemand wordt omwille van politieke redenen gevangengenomen en ter dood veroordeeld. Deze man maakt deel uit van hetzelfde spionagenetwerk als

---

⁷⁵¹ PAA, 1914-1918, Oorlogsgebeurtenissen, *Gewelddaden door de Duitschers op personen gepleegd*, zoowel op het oogenblik van den inval als tijdens de bezetting, gemeente Mechelen, ongedateerd naoorlogs rapport.

⁷⁵² PAA, 1914-1918, Oorlogsgebeurtenissen, *Gewelddaden door de Duitschers op personen gepleegd*, zoowel op het oogenblik van den inval als tijdens de bezetting, gemeente Heffen, rapport van 12 juni 1919.

⁷⁵³ Jan Frans De Wit, Maria Louisa Vekemans, Pieter-Jan Smets, Frans August Jacobs en zijn dochter Joanna Francesca Jacobs zijn de Hombeekse slachtoffers. Over deze mensen schreven Stan Behets en Angel Selleslagh een artikel *Burgerslachtoffers* in 't Ridderke, jg. 4, nr. 6 (nov.-dec. 1989).

⁷⁵⁴ PAA, 1914-1918, Oorlogsgebeurtenissen, *Gewelddaden door de Duitschers op personen gepleegd*, zoowel op het oogenblik van den inval als tijdens de bezetting, gemeente Hombeek, rapport van 12 juni 1919.

⁷⁵⁵ VAN KERCKHOVEN (R.). "150 jaar spoor en trein in Hombeek". In: HOEMBEKA. *Bijdragen tot de Hombeekse geschiedenis*, 2: *Expoel, volk en spoor*. Hombeek, Hoembeka, 1986, pp. 296-298.

⁷⁵⁶ Hoembeka-archief, Eerste Wereldoorlog. *Relaas door Henri Stroobants*, 4 augustus 1983.

Stroobants. Net als zijn Hombeekse collega-gevangene, wordt ook bij hem de straf niet uitgevoerd⁷⁵⁷. Walem ziet niemand van haar burgers sterven tijdens de oorlog. Het dorp dat de zwaarste materiële prijs heeft betaald, heeft gelukkig niemand van haar inwoners ten grave moeten dragen⁷⁵⁸. Dit heeft wellicht te maken met de verplichte evacuatie van alle burgers op het ogenblik dat de Oostenrijkers het dorp onder vuur namen, eind september 1914. Hetzelfde verhaal geldt voor Sint-Katelijne-Waver, waar slechts één burger het leven laat door toedoen van de Duitsers⁷⁵⁹. Die burger was Pieter Frans Buntiney. Hij was een oude alleenstaande smid, die door de Duitsers werd opgepakt op verdenking van spionage. De zeventiger werd zonder proces tegen de muur gezet en ter plaatse doodgeschoten⁷⁶⁰.

België in expansie

De eerste taak die de oorlogvoerende landen na de oorlog krijgen toebedeeld, is het opstellen van een vredesverdrag. Dat gebeurt op initiatief van Amerikaans president Woodrow Wilson. De Verenigde Staten van Amerika, Groot-Brittannië en Frankrijk voeren het hoge woord bij de vredesconferentie in Versailles. Na lang beraadslagen wordt het verdrag op 28 juni 1919 aanvaard en daarmee wordt ook de staatkundige kaart van Europa grondig hertekend. Duitsland verliest grondgebied aan onder meer Frankrijk en België, dat de Oostkantons, Rwanda en Burundi inlijft. Duitsland wordt verplicht al haar kolonies af te staan aan de pas opgerichte Volkenbond⁷⁶¹. Het moet een snelle demilitarisering doorvoeren en krijgt zware herstelbetalingen opgelegd. Daarmee zit het land, dat vier jaar lang oorlog heeft gevoerd, nog zwaarder in de problemen. België mag dan wel tot de overwinnaars van de oorlog worden gerekend, ook ons land ligt in puin. Ruim 100.000 woningen zijn vernield, 1.400 bruggen opgeblazen en

---

⁷⁵⁷ PAA, 1914-1918, Oorlogsgebeurtenissen, *Gewelddaden door de Duitschers op personen gepleegd*, zoowel op het oogenblik van den inval als tijdens de bezetting, gemeente Leest, rapport van 12 juni 1919.

⁷⁵⁸ PAA, 1914-1918, Oorlogsgebeurtenissen, *Gewelddaden door de Duitschers op personen gepleegd*, zoowel op het oogenblik van den inval als tijdens de bezetting, gemeente Walem, rapport van 14 juni 1919.

⁷⁵⁹ PAA, 1914-1918, Oorlogsgebeurtenissen, *Gewelddaden door de Duitschers op personen gepleegd*, zoowel op het oogenblik van den inval als tijdens de bezetting, gemeente Sint-Katelijne-Waver, rapport van 24 juni 1919.

⁷⁶⁰ PAA, 1914-1918, Oorlogsgebeurtenissen, Sint-Katelijne-Waver. *Oorlogsgebeurtenissen: verslag opgemaakt door de Gemeente-Sekretaris*. Ongedateerd naoorlogs rapport.

⁷⁶¹ VAN CLEMEN (S.). *Den Oorlog verklaard!*, p. 169.

het ooit zo roemrijke spoorwegennet is voor het grootste gedeelte onbruikbaar. De wederopbouw kost handenvol geld. Toch blijft ons land niet bij de pakken zitten. Het maakt werk van een snelle en ver doorgedreven reorganisatie. De industrie draait tegen het einde van 1919 alweer op 75% van haar krachten, wat de economie ten goede komt⁷⁶². Iedereen gaat zo snel mogelijk weer aan het werk om de economie te stimuleren. De reden van deze snelle heropbouw ligt voor de hand. België gaat ervan uit dat Duitsland de hele wederopbouw zal financieren, *l'Allemagne payera*, en is daarom zeer gul met de bedelingen van schadevergoedingen. Reeds tegen de zomer van 1919 is het Belgische weggennet nagenoeg volledig opnieuw operationeel gemaakt. Ook de spoorwegen zijn volledig hersteld. Op die manier kunnen massaal machines worden ingevoerd uit het buitenland, om de industrie weer op gang te trekken⁷⁶³. Alle gemeenten en particulieren krijgen de mogelijkheid om schadevergoedingen te eisen. Zo brengt de regering geld in omloop dat de economie weer aanwakkert. De hoogste noden van de bevolking worden ondertussen nog steeds geledigd. De woningnood in de provincie Antwerpen, ook in de streek rond Mechelen, is bijzonder hoog. Daarom beslist de overheid noodwoningen op te trekken in de buurt van alle grote steden. Deze barakken bieden onderdak aan de dakloze bevolking. Vaak blijven zij bestaan tot na de Tweede Wereldoorlog.

België wordt na de Eerste Wereldoorlog geconfronteerd met een grote expansie, op alle gebied. De economische evolutie van België tijdens het interbellum kan opgedeeld worden in vier totaal verschillende fasen; De eerste fase, van 1919 tot 1925, wordt gekenmerkt door de snelle heropbouw van het land én het op gang brengen van de industrie. De volgende periode, van 1926 tot 1929, is er één van enorme expansie. De frank is weer stabiel, maar wordt nog steeds ondergewaardeerd. Dat maakt dat onze prijzen op dat ogenblik nog een aanzienlijke stijgingsmarge

---

⁷⁶² VAN CLEMEN (S.). *Den Oorlog verklaard!*, p. 170.

⁷⁶³ BUYST (E.). "Van industriële grootmacht tot de 'zieke man' van West-Europa", p. 131.

hebben⁷⁶⁴. Hoewel het land zich tijdens de Wereldoorlog in diepe schulden heeft gestoken, komt het er snel bovenop met buitenlandse hulp⁷⁶⁵. Bovendien moet Duitsland enorme bedragen betalen aan België voor het doorstane leed. De bevolking wordt ondertussen geconfronteerd met nieuwe vrijheden. Zoals eerder gezegd wordt het algemeen enkelvoudig stemrecht voor mannen ingevoerd in 1919. Ook staan de traditionele partijen, zij het noodgedwongen, niet langer afgunstig ten opzichte van hun socialistische tegenhangers. De eerste naoorlogse verkiezingen, in november 1919, worden grandioos gewonnen door de socialisten. De Belgische Werkliedenpartij wordt de op één na grootste partij van de Kamer, na de katholieken, die na dertig jaar hun absolute meerderheid kwijt zijn⁷⁶⁶. De katholieken bekleden in de Kamer van Volksvertegenwoordigers nog 73 zetels, tegenover 99 voor de oorlog. De socialisten boeken zoals gezegd de grootste winst. Zij trekken hun zetelaantal op van 40 tot 70. De liberalen tenslotte moeten terrein prijsgeven. Van de 45 vooroorlogse Kamerzetels blijven er nog slechts 33 over. De grotere socialistische inbreng laat zich al snel voelen. Het gewone volk krijgt stelselmatig nieuwe rechten en plichten. Op sociaal vlak wordt er gestart met het uitbouwen van een sociale zekerheid en de arbeiders moeten minder lang en minder vaak werken. In oktober 1919 wordt er bij wet een “Nationale maatschappij voor goedkope woningen” gesticht en een jaar later worden de ouderdomspensioenen vastgelegd⁷⁶⁷. Drie andere wetten zijn echter van nog veel groter belang voor de Belgische Werkliedenpartij. De wet van oktober 1919 waardoor het fiscale stelsel wordt veranderd en de gewone man minder belastingen moet betalen, de wet van mei 1921 waardoor de uitoefening van het stakingsrecht minder moeilijk wordt gemaakt en tot slot de wet van 14 juni 1921 die de achturenwerkdag en de zesdagenwerkweek instelt⁷⁶⁸. Ook het onderwijs wordt verder gedemocratiseerd na de Eerste Wereldoorlog. Het is

---

⁷⁶⁴ BAUDHUIN (F.). “De economische evolutie van 1918 tot 1940”. In: BARTIER (J.), VAN LANGENHOVE (F.), BAUDHUIN (F.), e.a. *Appendix bij de Geschiedenis van België. Van 1914 tot 1940*. Brussel, La Renaissance du livre, s.d, p. 28.

⁷⁶⁵ BARTIER (J.). “De binnenlandse politiek”. In: BARTIER (J.), VAN LANGENHOVE (F.), BAUDHUIN (F.), e.a. *Appendix bij de Geschiedenis van België. Van 1914 tot 1940*. Brussel, La Renaissance du livre, s.d, p. 3.

⁷⁶⁶ DE SCHAEPPDRIJVER (S.). *De Groote Oorlog*, p. 299.

⁷⁶⁷ BARTIER (J.). “De binnenlandse politiek”, p. 4.

⁷⁶⁸ BARTIER (J.). “De binnenlandse politiek”, p. 4.

overduidelijk dat zowel de lagere als de middelbare scholen onmiddellijk na de Eerste Wereldoorlog enorm veel nieuwe leerlingen mogen inschrijven. Toch blijft het land in een tweestrijd. De taalproblematiek wordt maar niet opgelost. De Frontbeweging maakt deel uit van de Vlaamse Beweging en verschillende leden eisen directe toegevingen. De spanningen lopen zo hoog op dat er onmiddellijk na de oorlog stemmen opgaan voor een splitsing van België. Toch blijft het merendeel van de bevolking ervan overtuigd dat dat niet de juiste oplossing is, waardoor de eenheid van België blijft bewaard⁷⁶⁹.

Vrijtijdsbesteding wordt een onderwerp waar ook de gewone man en vrouw over kunnen nadenken. Omwille daarvan kennen bijna alle sportclubs een grote toevloed van nieuwe leden in de eerste jaren na de oorlog. Hetzelfde geldt voor muziek- en toneelverenigingen. In dat opzicht is de vier jaar durende uitputtingsslag dus niet voor niets geweest. Het heeft ervoor gezorgd dat een groot deel van de bevolking toegang heeft gekregen tot nieuwe mogelijkheden. Hoewel de Eerste Wereldoorlog al bij al enkele positieve evoluties op gang heeft gebracht voor de gewone bevolking, duwt de oorlog bijna alle landen die ermee worden geconfronteerd regelrecht de dieperik in. Het herstel verloopt heel moeizaam en het radeloze Duitsland laat zich inpalmen door de charismatische Adolf Hitler. Het einde van de Eerste Wereldoorlog, de hernieuwing van de industrie en de peperdure heropbouw leiden onvermijdelijk tot de beurscrash van 1929. De eerste jaren na de Eerste Wereldoorlog werkt iedereen met man en macht aan een nieuwe toekomst en de periode tussen 1926 en 1929 wordt zelfs gekenmerkt door een enorme expansie, maar naarmate de jaren '30 naderen, wordt duidelijk dat iedereen de gevolgen van de vier jaar durende uitputtingsslag heeft onderschat... De economie is op onnatuurlijke wijze nieuw leven ingeblazen en dat wreekt zich tien jaar na de wapenstilstand.

---

⁷⁶⁹ VOS (O.). *L'unité belge en peril!* Brussel, Librairie Albert Dewit, 1919, p. 128.

Conclusie

De wapenstilstand wordt ondertekend. Eindelijk heerst er weer vrede in Europa. De Duitsers zitten echter nog altijd op vreemd terrein. De aftocht moet nog beginnen op het moment dat de vrede wordt bekrachtigd. Die terugtrekking gaat gepaard met de nodige commotie. Gedesillusioneerde Duitse soldaten plunderen alles wat binnen handbereik is. Binnen enkele dagen na de wapenstilstand is België toch bevrijd van de Duitse overheersing. Het is tijd om de wonden te likken en het land herop te bouwen. Met man en macht wordt er gewerkt. In een recordtempo wordt de industrie weer op de rails gekregen, letterlijk. De spoorwegen worden hersteld zodat de nijverheid zich weer in volle glorie kan ontboezemen. België blijkt op materieel vlak al een jaar na de oorlog hersteld te zijn. Mentaal echter, zou de kater nog lang blijven aanslepen. En hoewel de Duitse overheid bij het verlaten van de Mechelse stad op 11 november 1918 aan de bevolking meedeelt dat ze niet langer de vijand is, maar een gesprek voorstaat als *mensch tot mensch*, zullen diezelfde Duitse troepen 21 jaar later opnieuw in alle hevigheid op de stadspoorten bonken...

Hoofdstuk VIII

BESLUIT

De materiële toestand van de Belgische bevolking tijdens de Eerste Wereldoorlog laat te wensen over, maar het had veel erger kunnen zijn. Het *Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit* heeft het land gered. Samen met de *Commission for Relief in Belgium* heeft de organisatie ervoor gezorgd dat de Belgische bevolking de oorlog heeft kunnen overleven. In Mechelen en omgeving is dat niet anders. Hoewel duidelijk is gebleken dat de prijzen tijdens de hele oorlog stijgen in Mechelen en omgeving, heeft het komiteit ervoor gezorgd dat iedereen voldoende voedsel tot zich kon nemen. Bovendien heeft de organisatie zich niet beperkt tot het verlenen van voedsel. Ze is opgetreden als een echte interim-regering, die zich met alle maatschappelijke problemen heeft beziggehouden. Werklozen, zieken en vluchtelingen werden ondersteund. De gewone man kon er altijd terecht. Het *NHVK* was een geïnstitutionaliseerde sociale zekerheid, zoals België die voordien nooit had gekend.

Het dagelijkse leven tijdens de oorlog verschilt in wezen niet zoveel van het leven in een niet-oorlogsperiode. Toch niet in Mechelen en omgeving. De kinderen gaan bijna gedurende de hele oorlog naar school. De werkloosheid slaat wel toe, maar met een beetje geluk kan vader toch aan de slag bij één of andere boer. Iedereen improviseert, maar dat moesten vele huishoudens ook voor de oorlog al doen. Voor veel gezinnen verschilt de situatie tijdens de oorlog dus niet zoveel met de situatie van ervoor, dankzij de inspanningen van het *NHVK*. Het enige verschil is de angst. Mensen moeten geluk hebben dat hen niets overkomt. Een aantal huizen heeft de eerste oorlogsmaanden niet overleefd. Een groot aantal werklozen uit Mechelen en omgeving zijn verbannen naar Duitsland om daar te werken. Massa's goederen zijn geconfisqueerd door de bezetter. Voor de Mechelse man vormen die dingen het wezenlijke verschil tussen oorlog en vrede. *Ben ik erbij?* Dat is de enige vraag die men zich stelt.

Belangrijk is wel het grote verschil tussen de verschillende dorpen. Alle besproken gemeenten liggen slechts enkele kilometers van elkaar verwijderd. Toch hebben de gemeenten op de noord-zuid-as (Antwerpen-Brussel) veel meer klappen moeten incasseren dan de overige gemeenten. Dat is een kwestie van militaire beslissingen, tactiek, en pech. Niets van dit alles heeft de bevolking zelf in handen. Dat is ook het lot dat haar is beschoren: de oorlog ondergaan. Dat heeft ze vier jaar lang gedaan, gehard door vertrouwen en gesterkt door passief verzet.

DANKWOORD

Een boek schrijf je niet alleen. Je verricht wel alle opzoekingen en je pent wel alles neer, je verwoordt de dingen die je wil zeggen en je bouwt je eigen structuur op om dit alles op een ordentelijke manier naar de lezer over te brengen. Maar dan nog schrijf je een boek niet alleen. Vele mensen verlenen, al dan niet rechtstreeks, hun medewerking. Ook zij bepalen het eindresultaat van wat wordt beschouwd als een individuele eindverhandeling. Aan hen ben ik veel dank verschuldigd.

In de eerste plaats wil ik graag mijn familie bedanken. Mijn pa en stiefpa omdat ze er zijn, omwille van hun interesse en mijn moeder omdat ze leest, zich vragen stelt en verbetert. Ik dank mijn moeder niet alleen omdat ze kritisch staat ten opzichte van wat ik schrijf, maar ook omdat ze – vaak terecht – de manier waarop ik het verwoord, bekritiseert. Ik dank haar met andere woorden omdat ze zich moeiteloos in de rol van levend Groene Boekje nestelt en mijn thesis op die manier veel leesbaarder maakt. Ik dank ook mijn vriendin omdat ze goed is in iets waar ik slecht in ben, namelijk luisteren. In de tweede plaats richt ik graag een dankwoord aan mijn andere vrienden, voor wie de term geschiedenis doorgaans niets meer oproept dan een vaag gevoel van nostalgie naar vervlogen tijden, beleefd op de banken van de middelbare school. Niet omwille van hun kennis van zaken, maar juist omwille van hun lekeninteresse hebben zij onwillekeurig bijgedragen tot het resultaat van mijn werk. Juist omwille van hun leek-zijn, hebben ze mij geholpen bepaalde logische conclusies te trekken.

Naast deze mensen, die niets te maken hebben met het historische werk *an sich* dat ik heb verricht, ben ik ook veel dank verschuldigd aan zij die zich hebben ingezet om mijn opzoekwerk te ondersteunen. Daarbij denk ik in de eerste plaats aan mijn promotor Guy Vanthemsche, voor de fijne en vlotte samenwerking. Ook aan mijn collega's en vrienden van de Hombeekse heemkundekring, waarmee ik nu al ruim twee jaar mag samenwerken, wil ik mijn dank betuigen. In het bijzonder richt ik mijn waardering tot Ward

De Kempeneer, die mij meermaals met raad en daad heeft bijgestaan. Ook het personeel van het Mechelse stadsarchief, het Antwerpse provinciearchief en het provinciale rijksarchief in Beveren-Waas wil ik graag figuurlijk in de bloemetjes zetten. Ze hebben de ontelbare uren die ik in hun gezelschap heb doorgebracht, heel aangenaam gemaakt. Tot slot verdienen ook vele andere individuen een dankwoord omdat ze mij aan bepaalde gegevens hebben geholpen die niet in het archief te vinden zijn. Ik denk hierbij aan de schooldirecteur van het Koninklijk Atheneum van Mechelen, alsook aan sommige kennissen die toevallig in het bezit zijn van bepaalde boeken of documenten die zeer nuttig zijn gebleken voor het schrijven van mijn thesis.

Aan al deze mensen, nogmaals, mijn oprechte dank. Ik hoop hun vertrouwen met dit werk te hebben verdiend.

BIBLIOGRAFIE

Bronnen

Algemeen Rijksarchief Beveren-Waas

ARA, Beveren-Waas, Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit, A2, 279. *Briefwisseling van verschillende plaatselijke komiteiten: A-J.*

ARA, Beveren-Waas, Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit, A2, 280. *Briefwisseling van verschillende plaatselijke komiteiten: K-Z.*

ARA, Beveren-Waas, Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit, A2, 288. *Proces-Verbaal van de vergaderingen der plaatselijke komiteiten, gemeenten E tot R.*

ARA, Beveren-Waas, Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit, A2, 289. *Proces-Verbaal van de vergaderingen der plaatselijke komiteiten, gemeenten S tot Z.*

ARA, Beveren-Waas, Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit, A2, 302. *Briefwisseling van verschillende komiteiten, 1915-1920, van D tot H.*

ARA, Beveren-Waas, Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit, A2, 345. *Statistieken over de toestand in de gemeenten begin 1915.*

ARA, Beveren-Waas, Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit, A2, 809. *Tellings- en verdelingslijst Hombeek.*

ARA, Beveren-Waas, Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit, A2, 815. *Landbouwers met maximum 1Ha.*

ARA, Beveren-Waas, Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit, A2, 1417. *Rondschrijven van het arrondissementskomiteit Mechelen aan de lokale komiteiten, 1916-1919.*

ARA, Beveren-Waas, Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit, A2, 1456. *Steunwerken per gemeente.*

ARA, Beveren-Waas, Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit, A2, 1564. *Telling van de werklozen op 1 december 1918.*

ARA, Beveren-Waas, Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit, A2, 1565. *Telling van de werklozen op 1 december 1918, per beroep.*

ARA, Beveren-Waas, Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit, A2, 1581. *Statistieken omtrent de werkloosheid 03.04.1915-22.02.1916.*

ARA, Beveren-Waas, Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit, A2, 1931. *Voedingsonderstand Mechelen, Grootboek 8.1.1917 – 27.5.1918.*

ARA, Beveren-Waas, Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit, A2, 1932. *Voedingsonderstand, Grootboek 15.6.1918 – 25.8.1918.*

ARA, Beveren-Waas, Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit, A2, 1933. *Grootboek Mechelen.*

ARA, Beveren-Waas, Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit, A2, 1998. *Dagboek Leest.*

ARA, Beveren-Waas, Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit, A2, 2148. *Grootboek Hombeek*.

ARA, Beveren-Waas, Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit, A2, 2303. *Kasboek Hombeek, ontv.*

ARA, Beveren-Waas, Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit, A2, 2304. *Kasboek Hombeek, uitg..*

ARA, Beveren-Waas, Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit, A2, 2545. *Briefwisseling met het plaatselijke komiteit: Sint-Katelijne-Waver.*

ARA, Beveren-Waas, Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit, A2, 2553. *Briefwisseling met het plaatselijke komiteit: Walem.*

ARA, Beveren-Waas, Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit, A2, 2576. *Briefwisseling met het plaatselijke komiteit: Heffen.*

ARA, Beveren-Waas, Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit, A2, 2579. *Briefwisseling met het plaatselijke komiteit: Hombeek.*

ARA, Beveren-Waas, Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit, A2, 2581. *Briefwisseling met het plaatselijke komiteit: Leest.*

ARA, Beveren-Waas, Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit, A2, 2582. *Briefwisseling met het plaatselijke komiteit: Mechelen.*

Algemeen Rijksarchief Brussel

ARA, Brussel, Privé-archief, oorlogsmemoires, 1914-1918, B94, nrs 1-6, map 1. *Dagboek van dr. J. Godenne, Mechelen (augustus 1914).*

Provinciearchief Antwerpen

PAA, 1914-1918, Oorlogsgebeurtenissen in de provincie, Heffen. *Gewelddaden door de Duitschers op personen gepleegd, zoowel op het oogenblik van den inval als tijdens de bezetting.*

PAA, 1914-1918, Oorlogsgebeurtenissen in de provincie, Heffen. *Rapport van 27 januari 1916.*

PAA, 1914-1918, Oorlogsgebeurtenissen in de provincie, Hombeek. *Gewelddaden door de Duitschers op personen gepleegd, zoowel op het oogenblik van den inval als tijdens de bezetting.*

PAA, 1914-1918, Oorlogsgebeurtenissen in de provincie, Hombeek, *Samenvatting der bijzondere gebeurtenissen gedurende den Grooten Oorlog 1914-1918.*

PAA, 1914-1918, Oorlogsgebeurtenissen in de provincie, Leest. *Gewelddaden door de Duitschers op personen gepleegd, zoowel op het oogenblik van den inval als tijdens de bezetting.*

PAA, 1914-1918, Oorlogsgebeurtenissen in de provincie, Leest. *Kort verslag over de oorlogsgebeurtenissen in de gemeente voorgevallen in 1914-1918.*

PAA, 1914-1918, Oorlogsgebeurtenissen in de provincie, Leest. *Kunst, wetenschappelijke, -geschiedkundige voorwerpen van openbare besturen, tijdens den oorlog vernietigd of beschadigd.*

PAA, 1914-1918, Oorlogsgebeurtenissen in de provincie, Leest. *Monumenten, gebouwen, landgoederen, toevoorende aan openbare besturen, vernield of beschadigd tijdens den Oorlog.*

PAA, 1914-1918, Oorlogsgebeurtenissen in de provincie, Leest. *Rapport van 27 januari 1916.*

PAA, 1914-1918, Oorlogsgebeurtenissen in de provincie, Mechelen. *Gewelddaden door de Duitschers op personen gepleegd, zoowel op het oogenblik van den inval als tijdens de bezetting.*

PAA, 1914-1918, Oorlogsgebeurtenissen in de provincie, Mechelen. *Beknopte samenvatting der inlichtingen.*

PAA, 1914-1918, Oorlogsgebeurtenissen in de provincie, Mechelen. *Duitsche bezetting 1914-1918. Toestand van schoolgebouwen en onderwijs.*

PAA, 1914-1918, Oorlogsgebeurtenissen in de provincie, Sint-Katelijne-Waver. *Gewelddaden door de Duitschers op personen gepleegd, zoowel op het oogenblik van den inval als tijdens de bezetting.*

PAA, 1914-1918, Oorlogsgebeurtenissen in de provincie, Sint-Katelijne-Waver. *Oorlogsgebeurtenissen: verslag opgemaakt door de Gemeente-Sekretaris.*

PAA, 1914-1918, Oorlogsgebeurtenissen in de provincie, Walem. *Gewelddaden door de Duitschers op personen gepleegd, zoowel op het oogenblik van den inval als tijdens de bezetting.*

PAA, 1914-1918, Oorlogsgebeurtenissen in de provincie, Walem. *Inlichtingen aangaande de oorlogsgebeurtenissen 1914-1918.*

PAA, 1914-1918, Oorlogsgebeurtenissen in de provincie, Walem. *Monumenten, gebouwen, landgoederen, toevoorende aan openbare diensten, vernield of beschadigd tijdens den Oorlog.*

Stadsarchief Mechelen

Het stadsarchief Mechelen is bezig met een herschikking van verschillende stukken, waardoor er twee classificatiesystemen bestaan. Sommige stukken uit de inventaris van de stadssecretarie worden aangeduid door een vak, gevolgd door een nummer, andere hebben gewoon een nummer. De eerste methode is de oude en wordt weergegeven voor de stukken die nog op die manier dienen aangevraagd te worden. De andere stukken dragen gewoon

een nummer. In mijn bibliografie geef ik eerst de stukken die op de oude manier kunnen worden aangevraagd en vervolgens de stukken die enkel een nummer dragen.

SAM, *Beknopt verslag van de gemeenteraadszittingen.*

SAM, *Gemeenteraad van Heffen: register van beraadslagingen.*

SAM, *Verslagen van het Schepencollege van Hombeek, van 7 februari 1889 tot en met 26 december 1939.*

SAM, *Verslagen van de Gemeenteraad van Hombeek, van 27 februari 1903 tot en met 1 juli 1927.*

SAM, *Verslagen van de Gemeenteraad van Leest.*

SAM, *Verslagen van de Gemeenteraad van Walem.*

SAM, alg. Bibliotheek, 4863 (a), *Samenwerkende Maatschappij van Gemeenten van het Kreisgebied Mechelen tot den aankoop van levensmiddelen.*

SAM, Inventaris van de stadssecretarie van Mechelen (1914-1918), vak 77/8, nr. 6. *Inrichting van het Nationaal Hulpcomiteit voor werklozen.*

SAM, Inventaris van de stadssecretarie van Mechelen (1914-1918), vak 77/8, nr. 11. *Nationaal Hulp- en Voedingscomiteit voor levering van brood aan de Mechelsche bevolking.*

SAM, Inventaris van de stadssecretarie van Mechelen (1914-1918), Vak 77/8, nr. 33. *Meldeamt.*

SAM, Inventaris van de stadssecretarie van Mechelen (1914-1918), Vak 77/8, nr. 47. *Opeisching van koper door de Duitse overheid.*

SAM, Inventaris van de stadssecretarie van Mechelen (1914-1918), Vak 77/8, nr. 65. *Verslag van M. von Abel, Zivilkommissar, over de Oorlogsgebeurtenissen welke zich te Mechelen en omliggende hebben voorgedaan.*

SAM, Inventaris van de stadssecretarie van Mechelen (1914-1918), Vak 77/20, nr. 16. *Suiker.*

SAM, Inventaris van de stadssecretarie van Mechelen (1914-1918), Vak 77/30, nr. 45. *Verslag van M. Callant, officier van politie, nopens eenige gebeurtenissen van het begin van den oorlog.*

SAM, Inventaris van de stadssecretarie van Mechelen (1914-1918), vak 77/30, nr. 61. *Opeisching der Klokken. Verzoek aan M. Gouverneur-Generaal tot het behoud van den Mechelsen beiaard.*

SAM, Inventaris van de stadssecretarie van Mechelen (1914-1918), vak 77/30, nr. 77. *Opeisching van koper door de Duitse overheid.*

SAM, Inventaris van de stadssecretarie van Mechelen (1914-1918), Vak 77/50, nr. 1. *Buitengewone personeele belasting der afwezige Belgen ten gevolge der oorlogsomstandigheden.*

SAM, Inventaris van de stadssecretarie van Mechelen (1914-1918), Vak 77/52, nr. 8. *Mededeeling van het buiten koers stellen der twee markstukken.*

SAM, Inventaris van de stadssecretarie van Mechelen (1914-1918), Vak 77/53, nr. 4. *Brief gericht tot het Ministerie van Geldwezen wegens het gebrek aan kleingeld.*

SAM, Inventaris van de stadssecretarie van Mechelen (1914-1918), Vak 77/53, nr. 7. *Aanschaffing van steenkolen.*

SAM, Inventaris van de stadssecretarie van Mechelen (1914-1918), Vak 77/53, nr. 10. *Houthandelaars.*

SAM, Inventaris van de stadssecretarie van Mechelen (1914-1918), nr. 97, *Prijzen der eetwaren.*

SAM, Inventaris van de stadssecretarie van Mechelen (1914-1918), nr. 202, *NHVC Mechelen, boekhouding II*

SAM, Inventaris van de stadssecretarie van Mechelen (1914-1918), nr. 484, *Bijzonderste waarborgen verleend door de Deutsche overheid en onderrichtingen gezonden door den Gouverneur-Generaal aan de Provinciale Gouverneurs en aan de Kreigsoverheid van het etappengebied (25 februari 1915).*

SAM, Inventaris van de stadssecretarie van Mechelen (1914-1918), nr. 591, *Hulp aan werklozen.*

SAM, Inventaris van de stadssecretarie van Mechelen (1914-1918), nr. 618. *Verslag aan de Antwerpse provinciegouverneur over het dagelijkse leven te Mechelen, s.d.*

SAM, Inventaris van de stadssecretarie van Mechelen (1914-1918), nr. 630. *Konzertabend, 1915.*

SAM, Inventaris van de stadssecretarie van Mechelen (1914-1918), nr. 637. *Programma van het toneelstuk Zanetto, 1917.*

SAM, Inventaris van de stadssecretarie van Mechelen (1914-1918), nrs. 656-663. *Programma's van verschillende door de Duitsers georganiseerde opvoeringen.*

SAM, Secretariaat, vak 12, nr. 29. *Kosteloos lager onderwijs – inschrijvingen.*

SAM, Secretariaat, vak 12, nr. 33. *Schoolbegroting 1915.*

SAM, Secretariaat, vak 12, nr. 34. *Rondschrijven medegedeeld door den heer Schoolopziener aan de schoolhoofden, waarbij herinnerd wordt dat konflikten, zakende politieke vraagstukken, in de school moeten vermeden worden.*

SAM, Secretariaat, vak 12, nr. 35b. *Heropening der onderwijsgestichten.*

SAM, Secretariaat, vak 12, nr. 48. *Verslagen der schoolopzieningen.*

SAM, Secretariaat, vak 12, nr. 53. *Staten van regelmatige schoolbijwoning.*

SAM, Secretariaat, vak 12, nr. 55. *Omzendbrief aan de schoolhoofden nopens den eerbied van het onderwijspersoneel jegens hunne overheden.*

SAM, Secretariaat, vak 12, nr. 61. *Huldebetoon aan Amerika, door de Mechelsche schooljeugd.*

SAM, Secretariaat, vak 12, nr. 69. *Bijdragen van het onderwijzend personeel in de voeding der behoeftige bevolking.*

SAM, Secretariaat, vak 12, nr. 84. *Schoolbevolking der gemeentescholen: 1914-1917.*

SAM, Secretariaat, vak 20, 1910, nr. 1. *Beweging der bevolking.*

SAM, Secretariaat, vak 20, 1911, nr. 1. *Beweging der bevolking.*

SAM, Secretariaat, vak 20, 1912, nr. 1. *Beweging der bevolking.*

SAM, Secretariaat, vak 20, 1913, nr. 1. *Beweging der bevolking.*

SAM, Secretariaat, vak 20, 1914, nr. 1. *Beweging der bevolking.*

SAM, Secretariaat, vak 20, 1915, nr. 1. *Beweging der bevolking.*

SAM, Secretariaat, vak 20, 1916, nr. 1. *Beweging der bevolking.*

SAM, Secretariaat, vak 20, 1917, nr. 1. *Beweging der bevolking.*

SAM, Secretariaat, vak 20, 1918, nr. 1. *Beweging der bevolking.*

SAM, Secretariaat, vak 20, 1919, nr. 1. *Beweging der bevolking.*

SAM, Secretariaat, vak 20, 1920, nr. 1. *Beweging der bevolking.*

SAM, Secretariaat, vak 20, 1924, nr. 1. *Beweging der bevolking.*

SAM, Secretariaat, vak 20, 1925, nr. 1. *Beweging der bevolking.*

SAM, Secretariaat, vak 51, 1912, nr. 1. *Jaarlijksch verslag der provincie.*

SAM, Secretariaat, vak 51, 1913, nr. 1. *Jaarlijksch verslag der provincie.*

SAM, Secretariaat, vak 51, 1915, nr. 1. *Jaarlijksch verslag der provincie.*

SAM, Secretariaat, vak 51, 1916, nr. 1. *Jaarlijksch verslag der provincie.*

SAM, Secretariaat, vak 51, 1919, nr. 1. *Jaarlijksch verslag der provincie.*

Hoembeka-archief

Hoembeka-archief, Bevolking. *Doopselregisters, Hombeek, 1905-1913.*

Hoembeka-archief, Bevolking. *Doopselregisters, Hombeek, 1913-1928.*

Hoembeka-archief, Bevolking. *Huwelijken, Hombeek, 1909-1927.*

Hoembeka-archief, Bevolking. *Register van Aankomst, Hombeek, 1909-1920.*

Hoembeka-archief, Bevolking. *Register van Aankomst, Hombeek, 1921-1937.*

Hoembeka-archief, Bevolking. *Register van Vertrek, Hombeek, 1909-1920.*

Hoembeka-archief, Bevolking. *Register van Vertrek, Hombeek, 1921-1937.*

Hoembeka-archief, Eerste Wereldoorlog. *Den tijd overgebracht gedurende den oorlog (Pierre De Groef).*

Hoembeka-archief, Eerste Wereldoorlog. *Domien (Doke) Van Beveren vertelt over '14-'18.*

Hoembeka-archief, Eerste Wereldoorlog. *Interview van Lisette Polspoel-Fierens met haar moeder in 1989.*

Hoembeka-archief, Eerste Wereldoorlog. *Interview van Ward De Kempeneer met Henri Stroobants op 4 augustus 1983.*

Hoembeka-archief, Eerste Wereldoorlog. *Interview van Ward De Kempeneer met zijn vader Emiel De Kempeneer op 25 september 1969.*

Hoembeka-archief, Eerste Wereldoorlog. *Interview van Ward De Kempeneer met zijn moeder Bertha De Neys op 25 september 1969.*

Hoembeka-archief, Eerste Wereldoorlog. *Interview van Ward Verbergt met Emiel Nuytiens op 11 april 1983.*

Hoembeka-archief, Eerste Wereldoorlog. *Mijne herinneringen uit de Eerste Wereldoorlog (E. Van Cauwenbergh).*

Hoembeka-archief, Eerste Wereldoorlog, *Oorlogsdagboek Frans De Maeyer.*

Hoembeka-archief, Eerste Wereldoorlog. *Verordening van 13 september 1917.*

Hoembeka-archief, Muziek, Fanfare Sint-Martinus. *Grootboek St-Martinus, nr. 1 (1864-1919).*

Hoembeka-archief, Muziek, Fanfare Sint-Martinus. *Grootboek St-Martinus, nr. 2 (1920-1957).*

Koninklijk Atheneum Mechelen

Koninklijk Atheneum Pitzemburg, *Registre des absences, 1910-'11 – 1915-'16.*

Koninklijk Atheneum Pitzemburg, *Athénée Royal de Malines. Registre des classes, Années scolaires 1898-'99 – 1910-'11.*

Koninklijk Atheneum Pitzemburg, *Athénée Royal de Malines. Registre des classes, Années scolaires 1911-'12 – 1924-'25.*

Koninklijk Atheneum Pitzemburg, *Circulaires, Années scolaires 1914-1915 – 1916-1917.*

Familiearchief baron de Meester – de Ravestein

Familiearchief baron de Meester – de Ravestein, *Souvenirs ou mémoires dictés par le Baron Emmanuel de Meester à son fils Bernard de Meester de Ravestein. Faites au château de Ramsdonck en 1942, 1943, 35p.*

Uitgegeven bronnen

MERTENS (K.). *Pastors rapporteren over de Eerste Wereldoorlog in de provincie Antwerpen.* Balen, Studium Generale vzw, 2006, 2 volumes, 608 + 608p.

PUBLICATIONS OFFICIELLE DU GOUVERNEMENT BELGE. *La violation du droit des gens en Belgique.* Parijs, Nancy, Berger-Levrault, 1915, 2 delen, 168 + 196p.

Internetbronnen

FOD Economie, Afdeling Statistiek, *Enquête naar de arbeidskrachten, 2004.*

<http://statbel.fgov.be> op 2 april 2007.

<http://www.wereldoorlog1418.nl/engelsekamp/voetbal/index.html> op 12 februari 2007.

<http://www.kfcdesselsport.be> op 19 februari 2007.

<http://www.kbvb.be> op 19 februari 2007.

SEGERS (E.). *Herinneringen aan 1914*, www.forumeerstewereldoorlog.nl op 21 februari 2007.

Eigentijdse literatuur

AKERSEN (J.). *Geteisterd België, of de Inval der Duitschers 1914-1919. Aangrijpend en hartroerend relaas der bloedige gebeurtenissen in den wereldkrijg*. Antwerpen, Patria, s.d., 655p.

BEETEME (G.). *Anvers, métropole du commerce et des arts*. Antwerpen, Librairie Frans Beerts, Fils, 1887, 464p.

BENEZET (L.P.). *The World War and what was behind it. The story of the map of Europe*. Scott, Foresman & Company, 1918, 362p.

CHAMBRY (R.). *The truth about Louvain*. Londen, New York, Toronto, Hodder and Stoughton, 1915, 95p.

BINDER (H.). *Mit dem Hauptquartier nach Westen*. Stuttgart, Berlijn, Deutsche Verlags-Anstalt, 1915, 208p.

CARTON de WIART (H.). *La politique de l'honneur*. Parijs, Bloud & Gay, 1918, 278p.

de GERLACHE de GOMERY (A.). *La Belgique et les Belges pendant la guerre*. Parijs, Nancy, Berger-Levrault, 1917, 395p.

DESGUISE (Lt-Gen.). *La Défense de la Position fortifiée d'Anvers en 1914 (20 août – 10 octobre)*. Brussel, Nancy, Parijs, Straatsburg, M. Weissenbruch, Berger-Levrault, 1921, 296p.

GILLE (L.), OOMS (A.), DELANDSHEERE (P.). *Cinquante Mois d'Occupation Allemande I: 1914-1915*. Brussel, Librairie Albert Dewit, 1919, 516p.

GILLE (L.), OOMS (A.), DELANDSHEERE (P.). *Cinquante Mois d'Occupation Allemande II: 1916*. Brussel, Librairie Albert Dewit, 1919, 515p.

GILLE (L.), OOMS (A.), DELANDSHEERE (P.). *Cinquante Mois d'Occupation Allemande III: 1917*. Brussel, Librairie Albert Dewit, 1919, 590p.

GILLE (L.), OOMS (A.), DELANDSHEERE (P.). *Cinquante Mois d'Occupation Allemande IV: 1918*. Brussel, Librairie Albert Dewit, 1919, 518p.

GRIMAUTY (F-H.). *Six mois de guerre en Belgique. Par un soldat belge, Août 1914 – Février 1915*. Parijs, Aarlen, Librairie académique Perrin et Cie, 1915, 1916, 237p.

HENNING (R.). *Les déportations de civils belges en Allemagne et dans le nord de la France*. Brussel, Parijs, Vromant & Cie, 1919, 216p.

LAMBORELLE (P.). *Herinneringen uit de oorlogsdagen*. Mechelen, Van Doeselaer en zoon, s.d., 56p.

- MARCH (F.A.), BEAMISH (R.J.). *History of the world war. An authentic narrative of the world's greatest war*. Philadelphia, Chicago, Toronto, The United Publishers of the United States and Canada, 1919, 738p.
- MERCIER (D.J.). *Vaderlandsliefde en Standvastige Lijdzzaamheid*. Mechelen, 1914, 17p.
- MULS (J.). *De val van Antwerpen*. Parijs, Gent, Ons Vlaanderen, 1918, 65p.
- PEVET (A.). *Les responsables de la Guerre*. Parijs, Librairie de « l'Humanité », 1921, 520p.
- (Red.). *De drama's der Duitsche bezetting*. Antwerpen, Patria, s.d., 251p.
- REYNOLDS (F.J.), CHURCHILL (A.L.), MILLER (J.), TREVELYAN (F.), (red.). *The story of the Great War III*. New York, P.F. Collier & Son, 1916, (www.gutenberg.org)
- RUHL (A.B.). *Antwerp to Gallipoli: a year of war on many fronts – and behind them*. New York, Scribner, 1916, 134p.
- SAUER (J.). *La destruction d'églises et de monuments d'art sur le front ouest*. Freiburg im Breisgau, B. Herder, 1917, 133p.
- SEVENS (Th.). *De Europeesche Oorlog in België van 1914 tot 1918*. Antwerpen, Lodewijk Opdebeek, uitgever, 1920, 160p.
- TASNIER (M. & L.). *Oorlogsverhalen*. Brussel, Albert Dewit, 1921, 192p.
- TOYNBEE (A.J.). *Le terrorisme allemand en Belgique*. Londen, Eyre and Spottiswoode Ltd, 1917, 124p.
- VAN DER SCHELDEN (P. B.). *Duitschland en Vlaanderen. Wat Duitschland met Vlaanderen voorhad*. Brugge, Verbeke – Loys & Cie, 1919, 198p.
- VERHAVERT (F.). *De Duitschers te Mechelen, 1914-1918 (Uit het dagboek van een Mechelaar)*. Mechelen, L. & A. Godenne, 1919, 95p.
- VON TSCHISCHWITZ (E.). *Schlachten des Weltkrieges. Antwerpen 1914*. Berlijn, Gerhard Stalling, 1921, 108p.
- VON TSCHISCHWITZ (E.). *Der große Krieg. Die Schlacht an der Yzer und bei Ypern im herbst 1914*. Berlijn, Gerhard Stalling, 1921, 98p.
- VON ZOBELTITZ (F.). *Kriegsfahrten eines Johannisers mit friedlichen Zwischenspielen*. Berlijn, Wenen, Verlag Ulssein, 1915, 248p.
- VOS (O.). *L'unité belge en peril!* Brussel, Librairie Albert Dewit, 1919, 134p.

Literatuurlijst

- AERTS (J.), RAYMAEKERS (R.A.). *Het arrondissement Mechelen: een regionaal-economisch onderzoek*. KUL, Leuven, Centrum voor Economische Studiën, 1961, 303p.
- BERLEMONT (F.A.). *Mechelse kronieken*. Brussel, Uitgeverij Kultuur en Beschaving, ca. 1975, 409p.
- BRUGMANS (H.). *Geschiedenis van den wereldoorlog 1914-1918*. Amsterdam, Scheltens & Giltay, 291p.

COURT REPINGTON (Lt-Col. C.). *La première Guerre mondiale (1914-1918)*. Parijs, Payot, 1922, 711p.

CUVELIER (J.). *La Belgique et la Guerre II: L'invasion allemande*. Brussel, Henri Bertels, 1926, 408p.

DAMS (K.J.). *De triomf van de engel over het beest: Alphonse Proost (1847-1931) en de Belgische Ligue de l'éducation familiale*. Proefschrift Rijksuniversiteit Groningen, 2006, 464p. (<http://irs.ub.rug.nl/ppn/292071213>)

DEBAEKE (S.). *Vluchten voor de Grote Oorlog. 1,5 miljoen Belgen op de vlucht, 1914-1918*. Koksijde, De Klaproos, 2004, 399p.

DELBECKE (J.), (red.). *Kinderen in de Eerste Wereldoorlog*. Tielt, Lannoo, 2000, 240p.

DERAEVE (J.), DUVOSQUEL (J-M.), (red.). *Oorlog en propaganda. Of wapens voor de opinie*. Brussel, Gemeentekrediet van België, 1983, 166p.

DE RIDDER (A.). *La Belgique et la Guerre IV: histoire diplomatique 1914-1918*. Brussel, Henri Bertels, 1922, 390p.

DE SCHAEFDRIJVER (S.). *De Groote Oorlog: het koninkrijk België tijdens de Eerste Wereldoorlog*. Amsterdam, Olympus, 2005, 366p.

DE VOS (L.). *De Eerste Wereldoorlog*. Leuven, Davidsfonds, 2003, 175p.

DE VOS (L.). *Veldslagen in de Lage Landen*. Leuven, Davidsfonds, 1995, 255p.

GAY (G.), FISHER (H.H.). *Public relations of the Commission for Relief in Belgium: Documents*. Stanford, Stanford University Press, 1929, 2 volumes. <http://net.lib.byu.edu/~rdh7/wwi/comment/CRB/CRB1-TC.htm>

HAAG (H.). *Le comte Charles de Broqueville, ministre d'Etat, et les luttes pour le pouvoir (1910-1940)*. Louvain-La-Neuve, Université Catholique de Louvain, 1990, 2 volumes.

HASQUIN (H.), VAN UYTVEN (R.), DUVOSQUEL (J-M), e.a. *Gemeenten van België: geschiedkundig en administratief-geografisch woordenboek*. Brussel, Gemeentekrediet van België, La Renaissance du Livre, 1980-81, 4 delen.

HORNE (J.), KRAMER (A.). *German atrocities 1914: a history of denial*. Londen, New Haven, Yale University Press, 2001, 608p.

JANSSENS (V.). *De Belgische frank: anderhalve eeuw geldgeschiedenis*. Antwerpen, Amsterdam, Standaard Uitgeverij, 1975, 456p.

JOHNSON (O.M.). *Vrede zij met u!* Leuven, St.-Alfonsusdrukkerij, 1934, 184p.

JÜRGS (M.). *De kleine vrede in de Grote Oorlog: kerstmis aan het westelijk front*. Amsterdam, Mets en Schilt, 2003, 365p.

KEEGAN (J.). *De Eerste Wereldoorlog*. Amsterdam, Olympus, 1998, 518p.

KENNIS (H.J.). *De Oorlogsklok 1914-1918*. Zemst, Heemkundige kring "de Semse", 2006, 175p.

KENNIS (H.J.). *Numismatiek onder Albert I*. Zemst, Heemkundige kring "de Semse", 2006, 175p.

- KOCKEN (M.). *Gids voor Oud en Groot Mechelen*. Antwerpen, Rotterdam, C. De Vries – Brouwers, 1989, 496p.
- LYR (R.), (red.). *Onze helden gestorven voor het vaderland*. Brussel, S.A. belge d'imprimerie, 1922, 162p.
- OSTYN (T.). "Omdan ze nog en kèr un joâr oekder zin". *Geschiedenis van Club Brugge (1891-1919)*. Licentiaatsverhandeling KULeuven, 2005, (<http://www.thesis.net>).
- PASSELECQ (F.). *Déportation et travail forcé des ouvriers et de la population civile de la Belgique occupée (1916-1918)*, Parijs, New Haven, Les Presses universitaires de France, Yale University Press, 1927, 492p.
- PAUWELS (H.), BAUDONCQ (F.), (red.). *Royal Sporting Club Anderlecht, 1908-1983: 75 jaar voetbal*. Doornik, Gedit, 1983, 154p.
- PEETERS (J.). *België 1914*. Utrecht, Elinkwijk, 1997, 131p.
- PIRENNE (H.). *Geschiedenis van België. Van de revolutie van 1830 tot het einde van de Eerste Wereldoorlog*. Brussel, La renaissance du livre, s.d., 6 boeken.
- PIRENNE (H.). *La Belgique et la Guerre Mondiale*. Parijs, Les Presses Universitaires de France, New Haven, Yale University Press, 1928, 298p.
- RANIERI (L.). *Emile Francqui ou l'intelligence créatrice, 1863-1935*. Gembloux, Duculot, 1985, 400p.
- (Red.). *De provincie, vroeger en nu. Antwerpen*. Brussel, Het Gemeentekrediet van België, 1976, 95p.
- (Red.). *De provincie, vroeger en nu. Brabant*. Brussel, Het Gemeentekrediet van België, 1976, 89p.
- (red.). *100 jaar Kv Mechelen, 100 jaar emotie*. Deurne, Book & Media Publishing, 2004, 192p.
- (red.). *Waar is de tijd?*. Mechelen, Waanders, Diogenes i.s.m. de stad Mechelen, de Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst en de Gidsenbond Mechelen, s.d, 20 delen.
- (Red.). *Kroniek van de 20ste eeuw, deel I*, Hombeek, Hoembeka, 2001, 234p.
- RENCY (G.). *La Belgique et la Guerre I: La vie matérielle de la Belgique durant la Guerre Mondiale*. Brussel, Henri Bertels, 1926, 391p.
- RENKIN (G.). *Inventaris van de stadssecretarie van Mechelen (1914-1918). Disrespecting the old order*. Onuitg. Licentiaatsverhandeling, VUB, 1999, 195p.
- ROGIER (M.C.G.). *Bijdrage tot de Geschiedenis van de Belgische Spoorwegen te Mechelen*. Mechelse Vereniging voor Spoorweghistoriek De Mijlpaal, 1979, 153p.
- SCHEPENS (L.). *Koning Albert, Charles de Broqueville en de Vlaamse Beweging tijdens de Eerste Wereldoorlog*. Tielt, Lannoo, 1982, 235p.
- SCHEPENS (L.). *Brugge bezet. Het leven in een stad tijdens twee wereldoorlogen*. Tielt, Lannoo, 1985, 367p.
- SCHOLLIERS (P.). *Lonen in de Belgische nijverheid, 1913-1914: de enquête Davin*. Brussel, Centrum voor Hedendaagse Sociale Geschiedenis, VUB, 1979, 153p.

- TASNIER (Col. d'Etat-Major), VAN OVERSTRAETEN (R.). *La Belgique et la Guerre III: Les operations militaires*. Brussel, Henri Bertels, 1926, 404p.
- THANS (H. P.). *Onder de wolk*. Mechelen, St.-Fransiscusdrukkerij, 1937, 240p.
- VAN CLEMEN (S.). *Den Oorlog verklaard! De Grote Oorlog in de provincie Antwerpen*. Antwerpen, Bestendige deputatie van de Provinciale Raad van Antwerpen, 2003, 213p.
- VAN DER DENNEN (J.M.). *Agressie en oorlog*. Groningen, RuG, 2005, www.rug.nl
- VAN DESSEL (M.). *De kwade week. Kroniek van de oorlogsgebeurtenissen 1914 in Sint-Katelijne-Waver en omgeving*. Sint-Katelijne-Waver, Erf & Heem, 1975, 67p.
- VANDEWALLE (G.). *Overleven in een grote oorlog. Herinneringen van een infanterist, 1914-1918*. Erpe, Uitgeverij De Krijger, 2000, 135p.
- VANDEWEYER (L.). *De Eerste Wereldoorlog: koning Albert en zijn soldaten*. Antwerpen, Standaard Uitgeverij, 2005, 392p.
- VAN GINDERACHTER (M.). *Het rode vaderland. De vergeten geschiedenis van de communautaire spanningen in het Belgische socialisme voor WO I*. Tielt, Lannoo, Amsab, 2005, 494p.
- VANGROENWEGHE (D.). *Rood rubber. Leopold II en zijn Kongo*. Leuven, Van Halewijck, 2004, 320p.
- VAN HOORICK (K.). *Het activisme te Mechelen 1914-1918*. Onuitg. Licentiaatsverhandeling RUG, 1993, 527p.
- VAN KERCKHOVEN (R.). *Een dorp in een wereldoorlog. Zemst 1914-1918*. Zemst, Roger Van Kerckhoven, s.d., 105p.
- VAN REE (E.). *Wereldrevolutie. De communistische beweging van Marx tot Kim Jong II*. Antwerpen, Standaard Uitgeverij, 2005, 511p.
- VAN ROOSBROECK (R.). *Geschiedenis van Vlaanderen III: Van de Franse tijd tot 1940*. Hasselt, Heideland-Orbis, 1973, 395p. (TWINTIG EEUWEN VLAANDEREN, 3).
- VERMOORTELT (F.). *Mechelen. Kroniek van een stad 1830-1952*. Brugge, Marc Van de Wiele, s.d., 160p.
- VERSCHEURE (L.). *Oorlogsslaven: de deportatie*. Wetteren, Bracke – Van Geert, 1936, 203p.
- VIJGEN (Th.). *De Grote Oorlog: facetten van de Eerste Wereldoorlog*. 's Hertogenbosch, Voltaire, 2004, 311p.
- WACKENIER (W.). *Alveringem in de Grote Oorlog*. Koksijde, De Klaproos, 2006, 239p.
- WILLEMSSEN (A.W.). *De Vlaamse Beweging I: Van 1830 tot 1914*. Hasselt, Heideland-Orbis, 1974, 411p. (TWINTIG EEUWEN VLAANDEREN, 4).
- WILLEMSSEN (A.W.). *De Vlaamse Beweging II: Van 1914 tot 1940*. Hasselt, Heideland-Orbis, 1974, 429p. (TWINTIG EEUWEN VLAANDEREN, 5).
- WILS (L.). *Flamenpolitiek en aktivisme*. Leuven, Davidsfonds, 1974, 272p.
- ZUCKERMAN (L.). *De verkrachting van België. Het verzwegen verhaal over de Eerste Wereldoorlog*. Antwerpen, Manteau, Standaard Uitgeverij, 2004, 351p.

Artikels

AMARA (M.). “Les réfugiés belges de la Première Guerre mondiale. De l’action humanitaire à la participation à l’effort de guerre”. In: JAUMAIN (S.), AMARA (M.), MAJERUS (B.) en VRINTS (A.), (red.). *Une guerre totale? La Belgique dans la Première Guerre Mondiale: nouvelles tendances de la recherche historique Actes du colloque international organisé à l’ULB du 15 au 17 janvier 2003*. Brussel, Algemeen Rijksarchief, Studies over de Eerste Wereldoorlog, 11, 2005, pp. 411-427.

AMARA (M.). “Zo trokken zij. Het verhaal van een unieke volksverhuizing in België”. In: COSTERMANS (B.), (red.). *Vluchten voor de oorlog. Belgische vluchtelingen 1914-1918*. Leuven, Davidsfonds, 2004, pp. 6-37.

BARTIER (J.). “De binnenlandse politiek”. In: BARTIER (J.), VAN LANGENHOVE (F.), BAUDHUIN (F.), e.a. *Appendix bij de Geschiedenis van België. Van 1914 tot 1940*. Brussel, La Renaissance du livre, s.d, pp. 3-14.

BAUDHUIN (F.). “De economische evolutie van 1918 tot 1940”. In: BARTIER (J.), VAN LANGENHOVE (F.), BAUDHUIN (F.), e.a. *Appendix bij de Geschiedenis van België. Van 1914 tot 1940*. Brussel, La Renaissance du livre, s.d, pp. 27-36.

BEHETS (S.), SELLESLAGH (A.), DE KEMPENEER (W.). “Het muziekleven: Sint-Martinus.” In: *Bijdragen tot de Hombeekse geschiedenis, 3: Het muziekleven, het vlas, sagen en bijgeloof*. Hombeek, Hoembeka, 1988, pp. 13-93.

BEHETS (S.), SELLESLAGH (A.). “Burgerslachtoffers”. In: *’t Ridderke*, jg. 4, nr. 6, 1989, pp. 112-115.

BEULENS (L.). “Een zondag in 1918”. In: *’t Ridderke*, jg. 5, nr. 4, 1990, pp. 77-78.

BRUNEEL (C.). “Antwerpen en Brabant (1830-1960): demografie, verstedelijking, immigratiestromen” . In: VAN UYTVEN (R.), BRUNEEL (C.), KOLDEWEIJ (A.M.), (red.). *Geschiedenis van Brabant van het hertogdom tot heden*. Zwolle, Waanders, Leuven, Davidsfonds, 2004, pp. 599-610.

BUYST (E.). “Van industriële grootmacht tot de zieke man van West-Europa”. In: VAN DEN WIJNGAERT (M.), BUYST (E.), GERARD (E.), LUYTEN (D.), VANDEWEYER (L.). *België, een land in crisis, 1913-1950*. Antwerpen, Standaard Uitgeverij, 2006, pp. 121-173.

CLAISSE (S.). “La Deporte de la Grande Guerre: un ‘Heros’ controversé”. In : *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis*, 7, 2000, pp. 127-148.

CLERBOUT (G.). “Victoire Van Nuffel: feministe en kampioene”. In: *’t Ridderke*, jg. 21, nr. 3, 2006, pp. 88-93.

DE BOT (H.). *Het station, poort van het dorp*. Brochure voor Open Monumentendag Vlaanderen, 2006, 4p.

DE KEMPENEER (W.). “100 Jaar boerengilde in Hombeek”. In: *’t Ridderke*, jg 21, nr. 4, 2006, pp. 108-115.

- DE KEMPENEER (W.). "De Hombeekse kieslijst van 1890", addendum bij "100 Jaar boerengilde in Hombeek" In: 't Ridderke, jg 21, nr. 4, 2006, p. 116-117.
- DE KEMPENEER (W.). "De vlucht in 1914". In: 't Ridderke, jg 4, nr. 4, Hombeek, 1989, pp. 64-70.
- DE KEMPENEER (W.). "Hombeek 100 jaar geleden". In: 't Ridderke, jg. 21, nr. 4, 2006, pp. 118-129.
- DE KEMPENEER (W.). "Tuinen van Expoel". In: 't Ridderke, jg. 20, nr. 3, 2005, pp. 66-73.
- DE LANNOY (H.). "Ridder Karel Dessain (1871-1944). Katholiek burgemeester-senator en rots in de woelige Mechelse branding." In: *Handelingen van de Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst van Mechelen*, 108, 2004, Mechelen, pp. 203-250.
- DE LEPELEIRE (A.). "Land- en tuinbouw in Vlaanderen". In: DENUCE (J.), (red.). *Vlaanderen door de eeuwen heen, deel II*. Amsterdam, Elsevier, Antwerpen, Standaard Uitgeverij, 1932, pp. 325-339.
- DE MAEYER (J.). "Oorlogsdagboek van Frans De Maeyer 1914 - 1918". In: 't Ridderke, jg 4, nr. 5, Hombeek, 1989, p. 93-96.
- DE MAEYER (J.). "Oorlogsdagboek van Frans De Maeyer 1914 - 1918". In: 't Ridderke, jg 4, nr. 6, Hombeek, 1989, pp. 108-111.
- DE MAEYER (J.). "Oorlogsdagboek van Frans De Maeyer 1914 - 1918" In: 't Ridderke, jg 5, nr. 1, Hombeek, 1990, pp. 7-10
- DE MAEYER (J.). "Oorlogsdagboek van Frans De Maeyer 1914 - 1918" In: 't Ridderke, jg 5, nr. 2, Hombeek, 1990, pp. 27-29.
- DE MAEYER (J.). "Oorlogsdagboek van Frans De Maeyer 1914 - 1918" In: 't Ridderke, jg 5, nr. 3, Hombeek, 1990, pp. 56-59.
- de MEESTER de RAVESTEIN (Baron). "Het kasteel Expoel te Hombeek". In: HOEMBEKA. *Bijdragen tot de Hombeekse geschiedenis, 2: Expoel, volk en spoor*. Hombeek, Hoembeka, 1986, pp. 7-60.
- DE SCHAEPPDRIJVER (S.). "Deux Patries: La Belgique entre exaltation et rejet, 1914-1918". In: *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis*, 7, 2000, pp. 17-50.
- DE SMET (L.). "De bevolking". In: DENIS (J.), (red.). *Geografie van België*. Brussel, Gemeentekrediet van België, 1992, pp. 293-330.
- DINJAERT (R.). "De krijgsverrichtingen van het Belgisch leger tijdens de oorlog 1914-1918". In: BARTIER (J.), VAN LANGENHOVE (F.), BAUDHUIN (F.), e.a. *Appendix bij de Geschiedenis van België. Van 1914 tot 1940*. Brussel, La Renaissance du livre, s.d, pp. 81-92.
- DUMOULIN (M.). "Het ontluiken van de twintigste eeuw". In: DUMOULIN (M.), GERARD (E.), VAN DEN WIJNGAERT (M.), DUJARDIN (V.). *Nieuwe geschiedenis van België II 1905-1950*. Tielt, Lannoo, 2006, pp. 697-872.

- GERARD (E.). "De binnenlandse politiek". In: VAN DEN WIJNGAERT (M.), BUYST (E.), GERARD (E.), LUYTEN (D.), VANDEWEYER (L.). *België, een land in crisis, 1913-1950*. Antwerpen, Standaard Uitgeverij, 2006, pp. 67-120.
- HERREGODS (G.). "Vertaling van Jusqu'a l'Yser van Max Deauville". In: APERS (F.), DE LAET (S.), (red.). *Leest Geweest*. Mechelen, Georges Herregods, 1978, pp. 251-252.
- HUYSMANS (A.). "Relaas uit de oorlog." In: APERS (F.), DE LAET (S.), (red.). *Leest Geweest*. Mechelen, Georges Herregods, 1978, p. 254.
- KOCKEN (M.). "De bevolkingscijfers van Mechelen". In: Handelingen van de Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst van Mechelen, 77, 1973, Mechelen, pp. 175-176.
- LUYTEN (D.). "Van misèreland naar mirakelland: sociale politiek in de greep van oorlogen en crisis". In: VAN DEN WIJNGAERT (M.), BUYST (E.), GERARD (E.), LUYTEN (D.), VANDEWEYER (L.). *België, een land in crisis, 1913-1950*. Antwerpen, Standaard Uitgeverij, 2006, pp. 175-207.
- MARECHAL (R.), AMERYCKX (J.), LANGOHR (R.). "De bodems". In : DENIS (J.), (red.). *Geografie van België*. Brussel, Gemeentekrediet van België, 1992, pp 241- 259.
- MASUY-STROOBANT (G.). "Les enfants et la guerre". In: JAUMAIN (S.), AMARA (M.), MAJERUS (B.) en VRINTS (A.), (red.). *Une guerre totale? La Belgique dans la Première Guerre Mondiale: nouvelles tendances de la recherche historique Actes du colloque international organisé à l'ULB du 15 au 17 janvier 2003*. Brussel, Algemeen Rijksarchief, Studies over de Eerste Wereldoorlog, 11, 2005, pp. 157-182.
- MENICHETTI (D.). "German policy in occupied Belgium". In: *Essays in history*, vol. 39, 1997, <http://etext.virginia.edu/journals/EH/EH39/menich39.html>.
- MERENNE-SCHOUMAKER (B.), VANDERMOTTEN (C.). "De industrie". In: DENIS (J.), (red.). *Geografie van België*. Brussel, Gemeentekrediet van België, 1992, pp. 357-397.
- MOYSON (F.). "De eerste Duitsers te Leest". In: APERS (F.), DE LAET (S.), (red.). *Leest Geweest*. Mechelen, Georges Herregods, 1978, p. 254.
- PALO (M.F.). "The Question of Neutrality and Belgium's Security Dilemma during the First World War: The search for a politically acceptable solution." In: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 30, 2000, pp. 227-304.
- PLUYMERS (B.). "De snelle demografische en industriële groei, 1836-1914". In: VAN UYTVEN (red.). *De geschiedenis van Mechelen. Van Heerlijkheid tot Stadsgewest*. Tielt, Lannoo, 1991, pp. 221-231.
- PROCTOR (T.M.). "Missing in Action: Belgian Civilians and the First World War". In: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 35, 2005, pp. 547-572.
- (Red.). "Opgeëist in 14-18". In: APERS (F.), DE LAET (S.), (red.). *Leest Geweest*. Mechelen, Georges Herregods, 1978, pp. 264-265.

- SAERENS (W.), SAERENS (G.). "Voetbalsport en voetballers". In: HOEMBEKA. *Bijdragen tot de Hombeekse geschiedenis, 4: Een dorp aan de Zenne*, Hombeek, 1990, pp. 178-226.
- SEGBERS (Y.). "De huishuren in België, 1800-1920. Constructie en analyse van een nationale huurprijsindex". In: *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, 25, 1999, pp. 207-304.
- SCHOLLIERS (P.). "Loonontwikkeling, conjunctuur en arbeidsverhoudingen in het bouwvak in Brussel en Parijs, 1855-1940". In: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 21, 1990, pp. 1-47.
- SCHOLLIERS (P.). "Twee Wereldoorlogen". In: ART (J.), BAERTEN (J.), e.a. *De geschiedenis van de kleine man*. Brussel, BRT, Open School, 1979, pp. 157-193.
- TIEDAU (U.). "De Duitse cultuurpolitiek in België tijdens de Eerste Wereldoorlog". In: *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis*, 11, 2003, pp. 21-46.
- VANDEWEYER (L.). "Zuilvervorming tijdens de Eerste Wereldoorlog". In: JAUMAIN (S.), AMARA (M.), MAJERUS (B.) en VRINTS (A.), (red.). *Une guerre totale? La Belgique dans la Première Guerre Mondiale: nouvelles tendances de la recherche historique Actes du colloque international organisé à l'ULB du 15 au 17 janvier 2003*. Brussel, Algemeen Rijksarchief, Studies over de Eerste Wereldoorlog, 11, 2005, pp. 97-108.
- VAN HECKE (E.). "De landbouw". In: DENIS (J.), (red.). *Geografie van België*. Brussel, Gemeentekrediet van België, 1992, pp. 331-355.
- VAN HOOFF (M.). "Melkventer Jan Verbergt". In: *'t Ridderke*, jg. 21, nr. 4, 2006, pp. 130-132.
- VAN HOORICK (K.). "Hombeek 1914-1918. Een klein dorp in de Grooten Oorlog." In: HOEMBEKA. *Bijdragen tot de Hombeekse geschiedenis*, 6. Hombeek, Hoembeka, 1996, pp. 193-262.
- VAN KERCKHOVEN (R.). "150 jaar spoor en trein in Hombeek". In: HOEMBEKA. *Bijdragen tot de Hombeekse geschiedenis, 2: Expoel, volk en spoor*. Hombeek, Hoembeka, 1986, pp. 239-320.
- WITTE (E.). "Arm Vlaanderen (XIXe eeuw)". In: DOEHAERD (R.), SOLY (H.), WITTE (E.), (red.). *Geschiedenis van Vlaanderen. Van de oorsprong tot heden*. Brussel, Historische Getuigen/La renaissance du livre, 1983, p. 181-246.
- WITTE (E.). "De burgerlijke democratie verruimd". In: WITTE (E.), CRAEYBECKX (J.), MEYNEN (A.). *Politieke geschiedenis van België*. Brussel, Vubpress, Antwerpen, Standaard Uitgeverij, 1997, pp. 101-150.

